Xenofon are darul observației, sensul pitorescului, multă urbanitate, finețe și spirit, într-un cuvînt, cele mai bune elemente ale „aticismului"... Limba lui, cu excepția cîtorva neglijențe de mare senior, este plină de naturalețe și de grație... Stilul este cel al unui om care nu se străduiește din răsputeri să scrie bine, dar care face acest lucru așa cum vorbește: cu claritate, distincție și vervă.

Robert Flacelière

Lei 15

clu

Editura Univers

XENOFON

Amintiri despre Socrate

Editura Univers

clu

Clasicii

Literaturii Universale

Coperta colecției: *Vasile Socoliuc*

Toate drepturile asupra acestei versiuni aparțin editurii UNIVERS.

www.ecarti.org

Xenofon

AMINTIRI DESPRE SOCRATE

Convorbiri memorabile
Despre economie
Banchetul
Apologia

Traducere, prefață, note și indice de
Grigore TĂNĂSESCU

București, 1987

Editura Univers

UN DISCIPOL FIDEL AL LUI SOCRATE

ELIZEI-DIOTIMA,
căreia îi datorez
cunoștințele de greacă.

XENOFON, istoricul și memorialistul, autorul tratatelor cuprinse în acest volum, s-a născut lîngă Atena în jurul anului 430 î.e.n. și a trăit pînă către 360. Fiul unui cetățean de vază, a avut parte de o educație aleasă, numărîndu-se printre cei ce frecventau lecțiile sofistului Prodicos, înainte de a deveni un discipol entuziast al lui Socrate, de care s-a atașat de timpuriu, cînd abia împlinise vîrsta de douăzeci de ani. Diogenes Laertios și Strabo ne relatează că Socrate i-ar fi salvat viața în bătălia de la Delion (424 î.e.n.). Recunoscător, Xenofon a stat în preajma maestrului iubit cinci, șase ani, hotărîtori pentru formația sa intelectuală și morală — pînă în 401, cînd părăsește Atena.

La finele războiului peloponeziac care a durat treizeci de ani (431—401) și a cauzat Atenei mari pagube — în anul 401—400, Xenofon, spirit de aventurier, se înrolează în expediția celor Zece Mii, punîndu-se, fără să știe, la început, despre ce este vorba — în slujba lui Cirus cel Tînăr care urmărea să-l detroneze pe fratele său, Artaxerxes, regele persan.

Peregrinările lui Xenofon în această memorabilă campanie sînt descrise de el însuși cu savoare și multe detalii prețioase, în *Anabasis*, ca un „jurnalist — am spune reporter — mai mult decît ca un combatant".[1] După alte multe peripeții, vădindu-se de mai mult timp un filospartan declarat, atenienii l-au exilat în 399, anul în care maestrul său a băut cucută. Fiind luat sub protecția spartanilor, aceștia îi dăruiesc, cam în același timp, un domeniu la Scillus, în Elida, nu departe de Olimpia. Aici Xenofon stă vreo douăzeci de ani cu soția și doi copii, ocupîndu-se cu agricultura, vînătoarea și echitația, pasiunile lui din fragedă tinerețe. Tot aici, așa cum susțin mai toți cercetătorii lui Xenofon,

[1] Antonio Maddalena, *Storia della Letteratura greca*, Milano, 1969, p. 360.

şi-a scris tratatele sale care i-au asigurat un loc onorabil în vasta şi impunătoarea istorie a literaturii elene.

Pentru a evidenţia aria largă a preocupărilor lui Xenofon, am putea spune enciclopedismul său, vom enumera, pe lîngă lucrarea istorică citată mai sus *Anabasis*, scrierile sale *Helenice*, o continuare a istoriei greceşti în completarea operei lui Tucidide, *Ciropedia* sau despre *Educaţia lui Cirus cel Bătrîn*, întemeietorul statului persan (secolul VI î.e.n.), unde ne întîmpină nu puţine accente de admiraţie faţă de opera istorică a aceluia, *Statul spartan* în care dă expresie lacedemonismului, simpatiei faţă de Sparta şi de rînduielile ei politice şi morale.

Pe lîngă scrierile socratice incluse în volumul de faţă mai amintim din multitudinea de opere ale lui Xenofon — Diogenes Laertios vorbeşte de patruzeci de cărţi — tratatele : *Despre venituri, Despre echitaţie, Despre vînătoare.*

In toate cele patru scrieri traduse acum în româneşte personajul principal este înţeleptul atenian Socrate, una din figurile cele mai luminoase din istoria universală, expresie, deopotrivă, a spiritului Eladei ca şi a celor mai nobile idealuri ale umanităţii. Alături de Socrate apar nenumăraţi discipoli şi auditori ai înţeleptului atenian, dintre care se disting, împreună cu Xenofon, Antistene cinicul şi Aristip hedonistul. Maestrul — „plebeul" Socrate le apărea tuturor acestor admiratori ai săi ca „eliberatorul" oamenilor de sub jugul plăcerilor şi al prejudecăţilor.[1]

S-a discutat enorm, existînd o întreagă literatură de specialitate, despre felul cum este prezentat Socrate în scrierile închinate lui. Au fost voci, nu lipsite de autoritate, care au văzut în ele doar unele „şabloane obişnuite, care nu transcriu amintiri autentice"[2]. Alţi critici, la fel de avizaţi, au văzut în „Convorbiri memorabile", de pildă, în substanţa lor — „trăirea proprie, nealterată şi nemijlocită a unei persoane care a participat la discuţiile ce le conţin, apreciind, totodată, caracterul inovator al lucrării lui Xenofon care „inaugurează o specie literară căreia doar Comentariile lui Cezar le mai pot sta alături."[3]

---

[1] Theodor Birt, *Von Homer bis Sokrates*, Leipzig, 1925, pp. 377—380.

[2] Aram M. Frenkian, *Curs de istoria literaturii greceşti, Epoca clasică*. Bucureşti, 1962, pp. 329—330.

[3] L. Breitenbach, *Memorabilien...*, Berlin, 1857, p. 5.

Este un fapt indubitabil însă că scrierile pe care le analizăm — așa cum se prezintă ele, denotă, pe de o parte atașamentul total al autorului lor față de doctrina maestrului, la programul acestuia de a instaura la Atena, în întreaga Grecie, domnia „înțelepciunii“ [1]. Discutînd apoi problema capitală a veracității, a istoricității imaginii lui Socrate transmisă de Xenofon, exegeți dintre cei mai informați atestă în aceste lucrări „o tendință, o chemare de a-și revitaliza moralicește poporul său, urmărită conștient și tenace de către Socrate, care cu «optimismul său raționalist» a pledat ca nimeni altul pentru întronarea privilegiului regesc al spiritului, al inteligenței“. [2]

O problemă de o deosebită acuitate și amplitudine a fost cea a interpretării caracterizării xenofontice a lui Socrate în comparație cu datele prețioase oferite de dialogurile platoniciene. Au fost voci care au mers atît de departe încît au negat că Xenofon l-ar fi cunoscut pe Socrate și au susținut, implicit, că toate relatările lui nu ar fi decît fie născociri, fie i-ar fi fals atribuite. Alți critici, mai circumspecți, au susținut, pe temeiul inaderenței lui Xenofon la subtilitățile filosofice, că adevăratul Socrate ar fi cel prezentat de Platon, care a înțeles adecvat resorturile ultime, metafizice, ale gîndirii maestrului.

Este adevărat că discipolul Xenofon a stat departe de magistrul său ani îndelungați, este cert, de asemenea, că formația lui intelectuală nu i-ar fi permis să urmărească toate meandrele dialecticii, dar el nici nu și-a propus acest lucru. Ținta lui a fost readucerea în memorie a figurii dragi a maestrului, o dată cu reactualizarea învățăturilor acestuia, pentru ca ele să fie pilde de reconfortare morală a atenienilor, cu deosebire a tineretului. Pe bună dreptate conchide P. Chambry că Platon a fost „un filosof profund și sublim, în timp ce Xenofon a fost un moralist ingenios și înțelept“, ceea ce ar însemna că la acesta din urmă ar trebui căutat „adevăratul“ Socrate. [3]

Referindu-se la *Convorbiri memorabile* (numite în grecește *Apomnemoneumata* sau în traducere latină „Memorabilia“) un cercetător de talia lui W. Kranz se exprimă și mai categoric: „Cine vrea să-l cunoască pe autenticul Socrate nu se poate dispensa de această lucrare... în care unele trăsături ale lui Socrate

---

[1] René Schaerer, *L'homme antique...*, Paris, 1958, pp. 343—353.

[2] W. Schmid-Otto Stählin, Geschichte der griechischen Literatur., I, 2, 1, München, 1940, pp. 269—270.

[3] *Oeuvres de Xenophon,* vol. II, Paris, 1967, p. 257.

sînt mai pregnant redate decît face și vrea să facă Platon.[1] Constatarea este subliniată și de L. Breitenbach cu privire la *Banchetul* lui Platon și cel al lui Xenofon. La acesta din urmă, Socrate e mai real, nu poetic, deci depărtat de realitate.[2]

Și în spațiul literaturii latine avem prețioasa mărturie a lui Cicero care îl prezintă pe Socrate drept „primul care a adus filosofia din cer pe pămînt, a așezat-o în cetăți, a introdus-o chiar în casele oamenilor și s-a preocupat de problemele vieții, de moravuri, de ceea ce e bine și rău".[3]

Există nenumărate mostre de fidelitate aproape absolută a lui Xenofon față de învățătura și chiar formulările maestrului. Dar și aici s-au găsit critici care să obiecteze că asemenea congruențe s-ar explica prin faptul că Platon însuși i-a servit drept izvor lui Xenofon. Lucrul nu este improbabil cu atît mai mult cu cît scrierile lui Xenofon sînt posterioare capodoperelor lui Platon, de unde s-ar fi putut inspira. P. Chambry plasează acțiunea din *Banchetul* lui Xenofon[4] pe cînd acesta avea doar vreo doisprezece ani (421), în timp ce opera omonimă a lui Platon fusese compusă cîtva timp după anul 385.[5]

Într-un singur pasaj — cum remarcă Breitenbach[6] s-a bănuit că Xenofon redă o idee care nu-i a lui Socrate, cea referitoare la locurile întărite ocupate de misieni și pisidieni, de unde aceștia le provocau pagube perșilor *(Conv. mem.*, III, 5).

Avem precizarea făcută de Aristotel[7] că Socrate a introdus în gîndirea filosofică „raționamentele inductive" și „definițiile generale". Prin „raționamentele inductive" Stagiritul vrea să ne facă să înțelegem că maestrul pornea de la realitățile vieții, de la faptele concrete și particulare pe care i le oferea experiența de zi cu zi în contactul său permanent cu oamenii. În ce privește „definițiile generale" ele sînt în accepțiunea dată de Aris-

---

[1] *Geschichte der griechischen Literatur*, ed. a IV-a, Leipzig, 1958, p. 305—306.

[2] *Op. cit.*, p. 19.

[3] *Tusculane*, V, 4, 11.

[4] În specia literar-memorialistică a „Banchetului", pe lîngă Platon și Xenofon, au mai scris Plutarh, Lucian, Althenaios. Acesta din urmă, în „Ospățul înțelepților" (cartea a XI-a, cap. 16) face trimitere expresă la „bunul Xenofon", invidiat chiar de Platon.

[5] *Op. cit.*, p. 256.

[6] *Op. cit.*, pp. 16—17, note.

[7] *Metafizica*, 4, p. 1078 b 27 urm.

totul totuna cu noțiunile-cheie vehiculate mereu de Socrate și transmise ca atare de Platon și de Xenofon: cumpătarea, curajul, înțelepciunea ș.a. Doi termeni însă se disting din acest complex, prezenți aproape pe fiecare pagină la Xenofon: *fronesis*, care trebuie luat în sens mai plurivalent decît un „proces al cugetării" *(process of thinking)*, atribuit termenului de către E. A. Havelock — semnificînd în *Convorbiri memorabile*, dar și în celelalte scrieri socratice „înțelepciunea" în variantele ei manifestări — și *sofia*, pe care același învățat o interpretează, de o manieră restrictivă, drept *„skilled intelligence"* — ceea ce vrea să zică că purtătorii ei sînt înzestrați doar cu o „inteligență dibace" îndreptată spre o țintă anume[1].

În fixarea imaginii lui Socrate și a aportului său cu totul remarcabil în instaurarea unei ordini în gîndire, nu puțini învățați susțin că Xenofon a folosit datele ce i le ofereau scrierile de care a luat cunoștință, dar a și introdus „impresii și amintiri personale". Este punctul de vedere — judicios credem — al lui O. Gigon la care aderă și A. Lesky care ține să adauge — referindu-se la finalul *Banchetului* că mitul unirii lui Dionysos cu Ariadna este „cu totul remarcabil, fiind una din puținele mărturii de acest fel înainte de epoca elenistică".[2]

Dacă interlocutorii din *Convorbiri memorabile* ne sînt mai mult sau mai puțin cunoscuți din operele lui Platon, Xenofon și ale altor scriitori contemporani, tratatul *Despre economie* ne înfățișează ca partener de discuție al lui Socrate pe Ishomah, un personaj imaginat de autorul lucrării. După conversația avută cu Critobul care servește ca preambul la partea a doua, după discuțiile cu caracter general privind economia atît casnică, cît și cea politică, adică treburile obștești, Socrate reproduce „lămuririle" pe care i le-a dat Ishomah în materie de economie agrară. Acesta era un cetățean de vază al Atenei, posesor al unei ferme din preajma ei, un agricultor vrednic, căruia Socrate nu contenește să-i aducă laude pe parcursul dialogului. Mai mult, figura lui îl interesa în mod deosebit, fiindcă vedea în el pe

---

[1] E. A. Havelock, *The Socratic self as it is parodied in Aristophanes' Clouds*, Yale Class. Studies, vol. XXII, Cambridge Univ. Press, 1972, p. 5 și 7. Cercetătorul american are în vedere aici unele aspecte chiar depreciative ale semnificației termenilor prezentate de Aristofan.

[2] A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, ed. II, Francke Verlag, Bern und München, 1963, pp. 669—670.

interlocutorul mult dorit de înțelept: competent, inteligent, dispus să dialogheze, conform uzanțelor alese — într-un cuvînt întrunea, în concepția lui Socrate, atributele unui „om bun și frumos", — ale unui *kalos kai agathos.*

Cronologic se impune plasarea lucrării după *Convorbirile memorabile.* Unii învățați au susținut chiar apartenența „Economiculuí" la opera de mai sus, ea lăsînd impresia, după „tonul general și cuvintele introductive, că nu e o scriere aparte, ci un fragment din *Memorabilia,* alcătuind, oarecum, a V-a carte a acestora". [1]

Data elaborării rămîne nesigură. În orice caz este exclus ca lucrarea să fi fost finisată înainte de 401 î.e.n., fiindcă la cap. 4, 18 urm. este menționată moartea lui Cirus cel Tînăr în bătălia de la Cunaxa care a avut loc în același an. Breitenbach susține — poate, cu temei — că ar fi fost compusă la o vîrstă înaintată, cam la 70 de ani. La această opinie aderă și P. Chambry, care o bănuiește scrisă pe la 380 î.e.n., fiind, deci, după eruditul francez, o importantă lucrare în care Xenofon ne împărtășește din prețioasa și îndelungata sa experiență agrară, adîncită în timpul ședерii la Scillus. [2]

Au fost și unii hipercritici care i-au refuzat paternitatea lucrării lui Xenofon, dar mai acreditată este aserțiunea că „în spatele lui Socrate se află — cum remarcau frații Croiset — Xenofon", elenиștii francezi întemeindu-se pe împrejurarea că Socrate n-a fost niciodată la țară, iar, pe de altă parte, că acesta nu l-ar fi putut lăuda, necondiționat, pe Cirus cel Tînăr, așa cum procedează Xenofon [3]. Mai mult, aceiași savanți, constată în mod subtil că, prin vocea lui Ischomah, ni se destăinuie însuși Xenofon: „un om practic și înțelept, prieten al ordinii în toate, cu maniere alese, un om cu adevărat „bun și respectabil" — *kalos kagathos.* [4]

Dar această operă a lui Xenofon mai este valoroasă și din alt punct de vedere. Cum observă judicios un elenist englez, „Economicul" ne dă „cheia înțelegerii metodei folosite de Xenofon. El nu relatează exact faptele, ci ne redă doar „impre-

---

[1] A. Zeising, *Xenophon's Oekonomikus...* Stuttgart, 1866, pp. 7—8.

[2] P. Chambry, *op. cit.*, p. 297 urm.

[3] Alfred et Maurice Croiset, *Histoire de la littérature grecque,* Tome IV, Paris, p. 387.

[4] Idem, ibidem, p. 347; cf. supra considerațiile despre acest concept.

sia generală pe care i-au lăsat-o diferite scene"[1]. Deci, autorul își permite „considerabile licențe", folosind procedeele colajului, decupajului ș.a. proprii lucrărilor de compilație. De aceea, învățatul de mai sus îl preferă pe Platon în ce privește descrierea personalității lui Socrate în dialogurile sale, întrucît — cum afirmă același erudit, în mod spiritual și veridic: „La Platon avem, într-adevăr, ceva mai mult decît Socrate, dar la Xenofon avem considerabil mai puțin".[2]

Cuvîntarea de apărare în fața judecătorilor, *Apologia* pe care unii o socotesc ca o replică la opera cu același titlu a lui Platon, a fost prilejuită de luarea de poziție, pe la anul 393 î.e.n., de către sofistul Polycrates, ceea ce a atras și riposta promptă a lui Platon, cum am văzut, ca și a logografului Lysias. Polycrates a reluat acuzațiile formulate de Meletos împotriva lui Socrate la care a adăugat alte patru capete de acuzare: disprețul legilor pe care l-ar fi propovăduit Socrate, prietenia acestuia cu Alcibiades și Critias, compromiși în ochii atenienilor, contactul lui cu tinerii pe care îi învăța să-și nesocotească părinții și nu mai puțin legătura lui cu oamenii din popor pe care, pretindeau acuzatorii, Socrate „îi zăpăcea și-i îndruma pe căi greșite".

Este adevărat, după cum subliniază un mare elenist român, că Socrate era un „semănător de îndoială"[3], că știuse să înfrunte, singur, mînia mulțimilor dezlănțuite, că asculta de „demonul său", acea „voce lăuntrică" care îl sfătuia ce să facă și de ce să se ferească, dar toate acestea erau puse numai și numai în slujba adevărului, a binelui individual și social, menite să conducă pe atenieni pe calea virtuții.

Condamnarea înțeleptului și moartea lui, bînd cucuta (399 î.e.n.) a umplut de mîhnire pe toți concetățenii care l-au cunoscut. La Atena, în semn de doliu național, teatrele și palestrele s-au închis, măsuri cu totul excepționale pentru acele timpuri. Dar nici acuzatorii lui n-au avut o soartă mai bună: Meletos a fost condamnat la moarte, Lycon și Anytos au cunoscut rigorile exilului. Dispariția lui Socrate de pe scena lumii grecești a reprezentat unul din momentele tulburătoare

---

[1] F. B. Jevons, *A History of Greek Literature*, Londra, 1886, p. 361.

[2] Idem, ibidem.

[3] Șt. Bezdechi, *Gînduri și chipuri din Grecia veche*, Cluj, 1927, p. 99.

din istoria Eladei și a Umanității. Este meritul nepieritor al lui Platon și Xenofon de a ne fi transmis date despre ultimele momente din viața bărbatului „cel mai liber, cel mai drept și mai înțelept" — așa cum l-a proclamat oracolul lui Apolo de la Delfi, căzut pradă particularismului mentalității unei părți din populația Atenei, agitată de unii demagogi pe cît de mărginiți, pe atît de malefici.[1]

*

* *

Din multitudinea de fapte și de rostiri memorabile ale lui Socrate, consemnate în lucrările lui Xenofon care-l au ca personaj central pe înțeleptul din Atena, vom desprinde unele considerații menite să-l pună pe acesta într-o lumină adevărată în ochii posterității.

În primul rînd, acest cetățean unic, cu un respect adînc sădit față de legi, a știut ca puțini alții să distingă, în mod tranșant, între ceea ce este aparență, fenomen și strălucire trecătoare și între esență, ființarea nesupusă vicisitudinilor și capriciilor de moment. Această delimitare pe care Socrate o recomandă în permanență era cu atît mai utilă atenienilor, cu cît nicăieri n-a fost mai prețuit ca la ei spectacolul, exhibiția, în toate sensurile posibile. „A fi" și „a părea" — această polaritate reprezintă cheia de boltă „a cunoașterii de sine" — principiu atît de fecund în gîndirea socratică și cu ramificații nebănuite în istoria gîndirii și culturii universale. Ca o dovadă evidentă a fecundității, supraviețuirii și răspîndirii acestui postulat socratic, inspirat lui de oracolul de la Delfi, vom da, din lipsă de spațiu, un singur dar grăitor exemplu. Știți oare ce le reproșează Ovidiu în cartea a III-a a *Artei iubirii* femeilor în bătălia lor de afirmare în fața bărbaților? Nesocotirea acestui principiu socratic, textual reprodus de poetul latin și tomitan: „Nu vă cunoașteți pe voi înșivă".

Într-o societate sfîșiată de atîtea dispute ca cea a Atenei secolului V î.e.n., Socrate caută din răsputeri să restaureze un climat de pace și bună înțelegere între oameni. Nu o dată înțeleptul îi apostrofează pe amicii și pe interlocutorii săi că mai

---

[1] Aram M. Frenkian, *De ce a fost condamnat la moarte Socrate*, București, 1942, p. 221.

mult prețuiesc vitele de povară, de la care trag unele foloase, decît pe prieteni *(filia),* „bunul cel mai de preț pe care îl are omul". Dar prietenia adevărată, cea despre care vorbește și Pitagora, presupunînd comunitate de idei, simțăminte, chiar și de bunuri materiale *(omnia comunia inter amicos* — în limbaj ciceronian) nu poate exista „decît între cei buni" — *nisi inter bonos* — între cei răi e numai o cîrdășie sortită pînă la urmă eșecului — ca să folosim frazarea din opusculul lui Cicero *Despre prietenie,* care reproduce — probabil, prin intermediul lui Xenofon — aceste teze socratice și pitagoreice[1]. Dar să ascultăm ce spune despre aceasta un profund cunoscător al spiritualității antice: „Grecii care știau așa de bine ce este un prieten — numai ei din toate popoarele au dezbătut, adînc, toate implicațiile filosofice ale prieteniei, căci lor mai întîi și lor pînă la urmă, problema prieteniei le-a apărut ca demnă de a fi dezlegată"[2].

O altă problemă, specifică înțeleptului atenian, dezbătută de Platon și de Xenofon, dar cu unele accente particulare de acesta din urmă, este cea a „demonului" socratic *(daimonion)* despre care s-a scris o întreagă literatură. Să amintim și la noi frecventa utilizare a termenului și a noțiunii în poezia lui Eminescu *(Înger și demon* ș.a.), de către L. Blaga („Daimonion"), Pompiliu Constantinescu („Eros și daimonion") ș.a. În literatura universală conceptul are o tradiție îndelungată din antichitate, Evul mediu, Renaștere, la romantici, Goethe, Lermontov etc., etc. Nu greșesc comentatorii mai noi cînd încearcă să echivaleze cu „datele ultime ale conștiinței" acea voce divină, lăuntrică *(innere Stimme,* spune Schiller), pe care o auzea Socrate. În multe locuri din textele traduse aici apare acest „enigmatic" *daimonion,* care o dată îl împiedică, o dată îl îmboldește pe înțelept să facă ceva[3] și despre care s-a făcut remarca că spre deosebire de textele din *Apologia lui Socrate* de Platon unde faimoasa voce lăuntrică, divină „reprezintă mai mult un avertisment personal, la Xenofon ea capătă un sens mai extins, autorizîndu-l pe Socrate să-și sfătuiască și amicii „ce și cum să săvîrșească ceva"[4].

---

[1] *Conv. mem.*, pp. 49—50.
[2] Fr. Nietzsche, *Menschliches, Allzumenschliches,* 354.
[3] Vezi, printre altele, pp. 1—2, 113, 130, 225, 235—236.
[4] P. Chambry, *op. cit.*, vol. 3, p. 431 : cf. ibidem, nota 293.

Daimonion, acest „numen divinum“ [1], are o tradiție bogată, într-un anumit sens, și în epoca presocratică. Îl întîlnim la Homer [2] cu înțelesul de „sărman“ („săracul de tine“) dar și de „nerod“ — cum s-a perpetuat și la noi în gura poporului. W. K. C. Guthrie ni-l prezintă la Empedocle ca „promotor al atracției și al respingerii“, apoi la Hesiod, unde „oamenii buni ai vîrstei de aur *(daimones)* au devenit pe pămînt „paznici“ ai muritorilor, apărători ai dreptății împotriva răului“.[3] Termenul apare și la Plutarh [4], unde E. R. Dodds îl raportează chiar la „teoria modernă a telepatiei vibratorii“ și îi atribuie o „supernormal precognition“ [5]. Ne întîmpină apoi la Apuleius [6], la Maximus din Tyr [7], la Proclus, Olimpiodorus ș.a.

La Hermeias în Comentariile sale la dialogul platonician *Fedru* se vorbește despre acest concept ca despre „ceva asemănător viziunii moderne despre *daemon* considerat ca o personalitate suprarațională, care controlează întreaga noastră viață, inclusiv funcțiunile involuntare ca visele și... digestia“ [8].

Un alt aspect capital al mentalității socratice și grecești, în general este cel care vizează raportul dintre „bine“ și „frumos“ — faimoasa *kalokagathia* elenică — cu implicațiile de ordin etic și estetic pe care le comportă. Există și în această materie o imensă literatură, dar formula ca atare, tot unică în istoria culturii universale, făcînd parte din tezaurul inestimabil moștenit de la greci, este de sorginte atică. Într-adevăr, de la Homer pînă în epoca infloririi depline a spiritualității elene — secolul V î. e.n. al lui Pericle, atracția între „bun“, respectiv „bine“ și „frumos“ nu s-a produs.

Socrate, în memorabilele sale discuții, apoi Platon și nu mai puțin Xenofon pot fi considerați realizatorii contopirii eticului cu esteticul, a exprimării sintagmei într-un singur cu-

---

[1] Aram M. Frenkian, *op. cit.*, p. 219.
[2] *Iliada*, II, 190 : cf. ibidem, 200.
[3] W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Cambridge Univ. Press, vol. II, 1969, p. 203 și 264 ; cf. Hesiod, Ergo..., v. 121—125.
[4] *Despre demonul socratic*, 20, 589 b.
[5] E. R. Dodds, *The Ancient Concept of Progress...*, Clarendon Press, Oxford, 1974, p. 164 și 192.
[6] *De deo socratico*, 17 urm.
[7] *Oret.* 8—9.
[8] *Comm, in Phaedrum*, pp. 65—69, apud W. K. C. Guthrie, *op. cit.*, p. 195, nota 5.

vînt: *Kaloskagathos* întrebuințat adjectival (în forma neutră, aplicat deci lucrurilor și acțiunilor *kalonkagathon)* și, cum am văzut mai sus, în forma substantivală *kalokagathia,* în sens de frumusețe fizică dar mai ales morală, expresie a binelui și frumosului.

Atică prin origine, *kalokagathia* exprimă mentalitatea atică în substanțialitatea ei. Așa se explică invazia termenului în textele autorilor atici. Și tot astfel se elucidează supraviețuirea lui pînă în lumea bizantină la scriitorii ei cei mai buni care tindeau mereu să imite exemplarele creații ale anticilor, iar în limbă și stil să se apropie de puritatea expresiei atice.

Dovada fecundității acestui termen stă și în faptul că idiomurile mai noi l-au adoptat, precum în germană, unde întîlnim *schön und gut,* română ca și alte limbi unde „binele" și „frumosul" sînt termeni complementari, nu rareori echivalenți.

În textele xenofontice traduse de noi, în care expresia apare din abundență, am încercat să surprindem multiplele nuanțe pe care le implică, căci există și tentația de a proceda comod și de a o transpune frecvent și stereotip prin „bun" și „frumos". Atașat lui Ishomah (un *alter ego* al lui Xenofon ?) *kaloskagathos* semnifică: „un cetățean *vrednic de toată stima", de ispravă, destoinic, onorabil, de treabă, respectabil;* aplicat altor personaje, pe care Socrate le prețuiește și le dă ca exemplu, am optat pentru redarea nuanțată a lui *kalos kai agathos*[1]... (plural, *kaloi kai agathoi):* oameni *aleși, oneşti,* cetățeni *integri, distinși,* oameni *de bine,* cetățeni *de vază* etc.

Se pune acum și problema de a se ști cărei categorii sociale i se potrivește și, respectiv, i se atașează formula *kalokagathiei.* Textele parcurse de noi ne fac să înclinăm că ea se adresează, în primul rînd, păturilor mijlocii, legate, într-un fel sau altul, de producerea bunurilor materiale. Ea s-a extins mai tîrziu și asupra oamenilor din popor, meșteșugarilor, agricultorilor mai înstăriți și vrednici — precum Ishomah. Constatăm utilizarea ei și în cercurile mai înalte ale societății grecești, fără însă ca

---

[1] Formula se prezintă și așa, în formă separată, dar și contrasă, cum a transcris-o mai sus. Aceeași observație este valabilă și pentru neutrul *kalonkagathon* sau *kalon kai agathon.*

această „uzurpare“ [1] să se petreacă masiv și să-i acapareze sensurile.

Pentru originea „kalokagathiei“ vom invoca aici un text trecut pînă acum cu vederea, aflător în *Convorbirile memorabile*, în pasajul unde Socrate îl sfătuiește pe Pericle cel Tînăr ce să facă pentru a contribui la redresarea morală a Atenei, spunîndu-i: „Ei bine, dacă ești de acord, atunci fă ceva, amice, în această direcție; ceea ce ai să realizezi îți va aduce și ție faimă și cetății numai foloase, iar de n-ai să izbîndești cumva, n-o să păgubești cu nimic statul și nici tu n-ai să te faci de ocară“ [2]. Aici, în original, prezentarea este dihotomică, fără atracția și contopirea termenilor; *kalon* este aplicat individului, iar *agathon* se referă la „foloasele“ pe care le trage statul din acțiunile „onorabile“ ale cetățenilor. Deci, la originea formulei bănuim că a stat sensul individual rezervat lui *kalon*, lui *agathon* revenindu-i înțelesul mai larg, al exprimării raporturilor dintre ins și colectivitate.

Dacă în ordine socială și etică *kalokagathia* vizează *utilul*, în ordine artistică ea are în vedere postulatul proporției, condiția primordială a reușitei artelor plastice în concepția grecilor [3]. Ambele categorii, a utilului și a proporției concordă în cele din urmă cu viziunea elenă, socratică despre armonie, concepută ca integrarea individului într-un întreg. Așa se explică de ce Socrate face de cîteva ori referire la armonia vocală a unui cor, la rostul rezervat fiecărui ostaș în linia de bătălie, a mateloților ce alcătuiesc echipajul unei corăbii.

Cele două concepte, specific elene, menționate mai sus, predilecte la Socrate și relevate multiplu de Xenofon presupun, în cele din urmă, *funcționalitatea* oricărui obiect și eficacitatea oricărei acțiuni omenești. Am văzut mai înainte că în ochii lui Socrate, explicat de Xenofon, *frumosul* coincide cu *folosul* [4], că societatea e concepută ca o gospodărie multiplicată [5], că ținta individului care se vrea lăudat — și grecii erau cei mai avizi de

---

[1] Cf. W. Donlan, *The origin of kalos kagathos*, American Journal of Philology, vol. 94, nr. 4, 1973, p. 374.

[2] Cartea a III-a cap. 5 in finem.

[3] V. discuția lui Socrate cu pictorul Paresios și sculptorul Cleiton, *Conv. mem*, cap. IV, pp. 85—87.

[4] Cf. *Despre economie*, cap. 8, p. 159.

[5] Ibidem, p. 162.

laude — este de „a face un lucru bun“ [1]. Este o concordanță între conceptele evocate mai sus și raționalismul grec, între utilitarismul lor și mentalitatea teleologică (finalistă) profesate de Socrate și de interpretul său, Xenofon. Aceeași concordanță se aplică și *cosmicității* lumii, știind că elenii aveau oroare de tot ce e abnorm, neproporționat, neadecvat și nemăsurat.

Socrate, prezentat de Xenofon, ni se prezintă ca expresia cea mai fidelă a spiritului elen. De aceea Socrate are mereu pe buze cuvintele „virtute“ *(arete)* și „înțelepciune“ *(fronesis).* Primul semnifică capacitatea unui lucru sau a unei ființe de a-și îndeplini menirea, a doua noțiune, care nu o dată se acoperă cu cea de „cumpătare“, echilibru, se află la hotarul între „inteligență“, înțelegerea lucrurilor și dreapta, măsurata comportare în viață. [2]

*
* *

Cu toate disputele iscate între învățați privind scrierile „socratice“ ale lui Xenofon, prezentate acum — pentru prima oară, grupate laolaltă — ele au rămas în conștiința posterității ca o imagine vie a înțeleptului atenian, prezentată cu căldura celui ce i-a sorbit nemijlocit cuvintele. Neșansa lui Xenofon a fost și este de a fi mereu comparat cu marele său „rival“ și contemporan — cu „divinul Platon“. Sîntem încredințați că dacă Platon n-ar fi manifestat atîta interes față de personalitatea și doctrina maestrului său, Xenofon ar fi binemeritat înzecit de la posteritate pentru imensul serviciu făcut prin consemnarea conversațiilor purtate de Socrate cu concetățenii săi.

În ciuda eclipsării lui Xenofon de către Platon, primul ne-a transmis un tezaur de știri despre Socrate care-i conturează mai bine personalitatea de om și gînditor, așa cum o aflăm în dialogurile lui Platon. Xenofon ne prezintă mai accentuat „demofilia“ înțeleptului, predilecția lui de a sta de vorbă cu oameni din popor, — „oameni de omenie“ — ca Antistene, Arhedemos și acel neuitat „cetățean pe nume Apolodor, foarte apropiat lui Socrate, un om simplu care / auzind sentința ce a fost pronunțată / i-a

---

[1] Ibidem, cap. 12, p. 172 ; cf. *Conv. mem.*, p. 56—58.
[2] V. *Conv. mem.*, p. 121—122.

zis : Cel mai dureros pentru mine este, Socrate, cînd știu că ai fost condamnat la moarte pe nedrept.“ [1]

Xenofon, un împătimit de agricultură, îl face pe Socrate să rostească unul dintre cele mai înălțătoare elogii aduse muncii cîmpului : „maica și educatoarea artelor“ [2]. Pasajul a fost reprodus de Cicero în latinește în *Cato Major* sau *Despre bătrînețe*, prelucrat de Vergiliu în *Georgice*, reluat de Columella, de Pliniu cel Bătrîn ș.a.

Concordanța dintre vorbe și fapte este mai apăsată la Xenofon, cînd ni-l prezintă pe înțelept ca nedorind, în nici un chip, să fie „părtaș la puterea necălăuzită de judecată“ [3], cînd îi înfruntă pe judecători, cînd se opune săvîrșirea oricărei acțiuni nedrepte, căci „dreptatea era totuna cu virtutea, înțelepciunea și cu fericirea [4], pentru Socrate pe care un interlocutor al său îl numea „dascăl al nefericirii noastre — *kakodaimonias didaskalos)* [5]. Formulă de o rezonanță nebănuită la Xenofon, pentru care merită să fie invidiat și de Platon.

Mai este de adăugat elogiul pe care Socrate îl aduce femeii — respectiv soției lui Ishomah — apărarea pe care o ia meseriașilor, chiar și sclavilor, respectul pentru părinți și pentru bătrîni pe care vrea să-l sădească în conștiința tinerei generații, înțelegerea rostului pe care îl are educația fizică, și mai presus de aceasta — educația, în general — : „cea mai aleasă dintre preocupările omenești.“ [6]

GRIGORE TĂNĂSESCU

---

[1] *Apologia*, in finem.
[2] *Despre economie*, cap. 5, p. 149.
[3] *Conv. mem.*, p. 6.
[4] Cf. *Banchetul*, cap. 3, p. 206.
[5] *Conv. mem.*, p. 24.
[6] *Apologia*, p. 239.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În elaborarea versiunii românești am utilizat ultima ediție critică completă apărută la Clarendon Press, Oxford : *Xenophontis Opera omnia.* Recognovit brevique adnotatione instruxit E. C. Marchant... / 1958—1967 /, tomul II conținînd : *Commentarii, Oeconomicus, Convivium, Apologia Socratis,* 1967.

Textul *Convorbirilor memorabile* l-am confruntat și cu *Xenophontis Commentarii,* Recognovit Walter Gilbert. Editio stereotype minor. Lipsiae, B. G. Teubner, 1907.

Pentru tratatul *Despre economie* am mai avut în vedere ediția : Xenophon, *Economique.* Texte établi et traduit par Pierre Chantraine. Paris, Les Belles Lettres, 1949.

La redactarea notelor, precum și pentru elucidarea unor pasaje obscure, am beneficiat de comentariile edițiilor consultate, ca și de următoarele lucrări :

— *Apomnemoneumata.* Xénophon : Les entretiens mémorables de Socrate. Texte grec publié avec des sommaires et des notes en français par E. Sommer. Paris, Librairie Hachette, 1897.

— L. Breitenbach, vezi „Bibliografia selectivă" de la finele acestui volum.

— J. Irmscher, v. *ibidem.*

*

* *

La noi operele lui Xenofon au fost traduse, pînă în prezent, aproape în întregime. Dintre cele cuprinse în volumul de față, tratatul *Despre economie* apare acum pentru prima oară în versiune integrală românească.

Convorbirile memorabile au beneficiat de versiunea eminentului specialist, profesorul clujean Șt. Bezdechi, ca și *Apologia,* precum și de o traducere parțială, datorată elenistului G. Murnu. *Banchetul* a fost transpus la noi — prin intermediu, probabil,

francez — de publicistul P. Mușoiu, împreună cu opera omonimă a lui Platon. Există și o culegere: *Socrates — Mărturii doxografice,* care conține traducerea unor fragmente din *Convorbiri memorabile* alături de texte din Aristotel, Diogenes, Laerpios.

Am avut plăcerea ca, printre ediţiile consultate, să avem sub ochi unele texte în elenă, apărute la prestigioase edituri străine, în secolele XVIII și XIX, purtînd specificația că au aparţinut bibliotecii lui T. Maiorescu și O. Goga, însoțită de *Ex Libris.*

GR. T.

CONVORBIRI MEMORABILE

CARTEA I.

1.

Deseori m-am mirat cu ce argumente acuzatorii lui Socrate i-au convins pe atenieni că el merită de la cetate pedeapsa cu moartea. Căci acuzația împotriva sa era cam așa : Socrate săvîrșește o fărădelege, nesocotindu-i pe zeii în care crede cetatea și introducînd noi zeități ; se mai face vinovat și de faptul că strică tineretul [1].

Mai întîi de ce dovezi s-au folosit acuzîndu-l că el nu credea în zeii pe care-i onorează atenienii, cînd el, de fapt, era văzut adesea aducînd sacrificii acasă și tot așa la altarele publice și nu se da în lături de la practicarea divinației. Se mai vorbea că Socrate lasă să se creadă că i se arată un demon [2] ; de aici mai ales mi se pare că l-au acuzat că introduce noi divinități. Dar el nu introducea nimic nou față de alții care, crezînd în divinație [3], se folosesc de semnele date de păsări, de oracole, de arătări cerești și de cele ale măruntaielor victimelor ; aceștia însă nu cred că păsările sau semnele ce le întîlnesc știu ceea ce le folosește celor ce practică divinația, ci socotesc că zeii se vădesc prin astea, iar Socrate credea și el tot așa.

Cei mai mulți spun că semnele date de păsări sau altele ce le întîlnesc, îi opresc sau îi îndeamnă să săvîrșească ce și-au propus ; Socrate însă vorbea, așa cum gîndea, anume că un demon îi călăuzește pașii. Și multora care-l însoțeau le arăta ce să facă și ce nu, așa cum îi

poruncea lui demonul ; iar celor care se lăsau convinși de aceasta le folosea, cei care nu i se supuneau aveau de ce să se căiască. Fapt e că nu se putea gîndi cineva că Socrate vrea să pară celor din jurul lui că-i nebun sau lăudăros ; și s-ar fi întîmplat așa ceva dacă cele arătate de divinitate s-ar fi dovedit neadevărate. Este limpede deci că nu ar fi susținut acestea, dacă nu era încredințat că spune adevărul.

Dar cui altuia să te încrezi în această privință decît în divinitate ? Iar Socrate încrezîndu-se în zei putea să nu creadă că ei există ? Iată însă ce făcea el cu amicii săi : îi sfătuia să făptuiască cele ce se cuvin, așa cum credea el că ar trebui săvîrșite mai bine ; în ce privește lucrurile îndoielnice și cum s-ar tălmăci ele — îi îndemna să întrebe oracolul dacă se cade să fie făcute.

Socrate spunea că cei care doresc să-și administreze bine gospodăriile lor și treburile statului au nevoie de arta divinației ; arhitectura, metalurgia, agricultura, politica sau cercetarea acestora, ca și arta calculației [4], economia ori strategia, asemenea cunoștințe, socotea el, trebuie să fie însușite de mintea omenească, dar ceea ce e mai însemnat din acestea zeitățile și le rezervă lor și nu le dezvăluie oamenilor. Căci cel care cultivă un ogor nu știe de mai înainte cine îi va culege roadele, nici cel care construiește cu pricepere o casă nu știe cine va locui în ea ; nici strategul nu știe la ce-i va folosi dacă comandă o oștire ; nici omul politic ce folos e să fie în fruntea cetății ; nici cel care ia în căsătorie o femeie frumoasă, ca să-i bucure viața, nu știe dacă nu i-o va amărî ; nici unul care se încuscrește cu cei puternici în cetate nu știe dacă într-o zi nu va fi surghiunit din pricina lor.

Socrate spunea că sînt nechibzuiți cei care nu cred că o divinitate sălășluiește în acestea, socotind că ele toate sînt la îndemîna inteligenței omenești. Nechibzuiți îi numea și pe aceia care se foloseau de oracole în lucrurile pe care zeii le-au lăsat pe seama minții oamenilor ca să le judece, precum întrebînd cineva oracolul dacă e mai bine să încredințeze caleașca unui vizitiu îndemînatic sau unui nepriceput, o corabie unui cîrmaci [5] destoinic sau nu, ori vrînd să știe despre cele ce se pot număra, măsura sau se pot ține ușor în cumpănă. Iar el

socotea că cei care doreau să afle de la zei asemenea lucruri săvîrșesc o impietate.

Socrate spunea că trebuie să facem cu bună știință cele ce ni le-au hărăzit zeii să le cunoaștem, iar cele ce nu sînt la îndemîna oamenilor să căutăm să le aflăm din oracolele zeilor; dar, zicea el, zeii nu comunică [6] decît cu cei cărora le sînt dragi.

De altfel, Socrate își petrecea tot timpul în mijlocul oamenilor: dis-de-dimineață se ducea la plimbare și în gimnazii, era văzut prin mulțimea adunată în acele locuri și rămînea pînă seara acolo unde erau oameni. El vorbea adesea și astfel putea oricine să-l asculte, dar nimeni nu l-a văzut săvîrșind și nu l-a auzit vorbind ceva defăimător la adresa zeilor ori a credinței.

Socrate, într-adevăr, nu vorbea despre univers sau despre altele ca cei mai mulți, cercetînd cum s-a născut ceea ce sofiștii numesc cosmosul și legile fenomenelor cerești; el însă pe cei preocupați de acestea îi numea nesăbuiți. Socrate, mai întîi, cerceta dacă aceia socoteau că într-adevăr cunosc îndeajuns lucrurile omenești ca să se gîndească la cele de sus ori, dacă nesocotindu-le pe cele omenești și cercetînd doar cele zeiești, ei cred că fac ceea ce se cuvine [7].

Socrate se minuna că ei nu înțeleg că nu este cu putință ca asemenea lucruri să fie dezvăluite oamenilor, căci, gîndind și fălindu-se că vorbesc despre acestea, ei nu au aceleași păreri, ci li se par unii altora nesăbuiți. Dar dintre aceștia, unii nu se tem de cele de care trebuie să se teamă, iar alții se tem de ceea ce nu trebuie să se teamă; unora nu li-e rușine să meargă și să vorbească în mulțime, iar alții socot că nu e bine să iasă printre oameni; unii nu respectă nici templele, nici altarele și nimic divin, alții se închină la pietre, copaci și la animalele ce le ies în cale. Tot așa, dintre cei care se ocupă de natură în totalitatea ei, unii socot că ființa universului este una și unitară, alții că este multiplă și nedeterminată [8]; unii afirmă că toate se nasc și pier, alții că nici nu se naște, nici nu piere nimic [9].

Socrate mai gîndea despre acestea și se întreba astfel: așa cum cei despre care se crede că cunosc lucrurile ome-

nești voiesc să-și pună în practică, în folosul lor și al altora, cunoștințele dobîndite, oare nu același scop îl urmăresc și cei care cercetează tainele cerești ? Cunoscînd legile nestrămutate, după care toate se desfășoară, n-ar putea oare, după vrerea lor, să stîrnească vînturile, să facă să plouă, să schimbe anotimpurile și ce-ar crede ei că-i necesar ori, neașteptîndu-se la nimic, se mulțumesc să cunoască numai cum se produc aceste fenomene ?

Așa îi judeca Socrate pe cei care aveau procupările arătate. El însă cerceta numai lucrurile care îi privesc pe oameni : ce e pios și ce nu ; ce e frumos și ce e rușinos, ce-i drept și ce-i nedrept, ce-i curajul și ce e lașitatea, ce e statul și cine îl guvernează și toate cîte socotea că știindu-le noi devenim buni și virtuoși [10], iar cei care le ignorează merită să fie numiți sclavi.

Nefiindu-le limpede cum gîndea Socrate, nu-i de mirare că judecătorii s-au înșelat, dar e de mirare că ei nu știau ceea ce știa toată lumea. Anume că Socrate, fiind membru al sfatului [11], a depus jurămîntul cerut prin care s-a legat să chibzuiască după legi ; cînd a prezidat adunarea poporului, dorind acesta, contrar legilor, să-i condamne la moarte, numai printr-o votare, pe cei nouă strategi, printre care Trasibul și Erasinide, el n-a vrut să se alăture votului, atrăgîndu-și astfel mînia poporului [12]. L-au amenințat și mulți dintre cei puternici, dar el a vrut mai bine să respecte jurămîntul dat decît, încălcînd legea, să-i facă pe plac norodului și să se pună la adăpost de cei care-l amenințau.

Căci el credea că zeii veghează asupra oamenilor în alt chip decît credeau cei mai mulți ; aceștia socot că zeii știu unele, iar pe altele nu le cunosc. Socrate însă era încredințat că zeii știu totul ; cele spuse, cele făptuite, ca și cele chibzuite în sinea noastră ; ei sînt pretutindeni și-i călăuzesc în toate pe oameni.

Mă minunez, așadar, cum de au putut fi convinși atenienii că Socrate păcătuiește față de zei, el care n-a făptuit nimic nelegiuit, ci în vorbă și în fapte a dovedit că era și se socotea pios cu adevărat.

2.

De mirare mi se pare și faptul că unii s-au lăsat convinși că Socrate strica tineretul — el care, pe lîngă ce am spus, era, în primul rînd, atît de stăpînit în plăcerile iubirii și ale stomacului. Apoi, el era cît se poate de răbdător la frig și căldură, precum și la toate caznele vieții. Socrate era obișnuit în așa măsură cu un trai modest, încît sărman fiind, știa să se îndestuleze cu puțin și să-și păstreze mereu buna dispoziție. Cum ar fi putut el, astfel fiind, să nu-i facă și pe alții să fie pioși și respectuoși față de legi, înfrînați în iubire, să nu se dedea lenii și moliciunilor ? Așa, el i-a ferit pe mulți de vicii, i-a făcut să dorească virtutea și le-a trezit speranța că dacă o cultivă, vor deveni o dată oameni adevărați [13]. Cu toate acestea, Socrate niciodată nu pretindea să le fie dascăl, dar tocmai comportîndu-se așa, îi făcea să spere pe cei din jurul lui că, imitîndu-l, vor ajunge ceea ce ei doreau.

Nici corpul nu-l nesocotea Socrate, iar pe cei ce și-l neglijau nu-i lăuda de loc ; dacă îi mustra pe atleți pentru eforturile lor exagerate, era însă de părere că ceea ce spiritul poftește cu adevărat și stomacul mistuie fără greutate.

Nimic afectat, nimic exagerat, nici în veșminte sau încălțăminte, nici în felul de viață. Socrate nu-i făcea pe cei din jurul lui doritori de cîștig ; eliberîndu-i pe alții de pofte, el nu le cerea bani cînd aveau nevoie de el. Abținîndu-se de la acestea, el socotea că ne îngrijim de propria noastră libertate și adăuga că, luînd bani de la cei cu care avem de-a face, devenim supușii lor, căci sîntem ținuți să ne întreținem cu ei, de vreme ce ne plătesc. El se mira că cineva, predicînd virtutea, ar putea realiza un cîștig și cum socotea că-i cel mai mare cîștig dobîndirea unui amic dintre cei aleși [14], se și temea ca nu cumva omul cumsecade să uite să-i poarte binefăcătorului său o recunoștință pe aceeași măsură.

Socrate însă nu predica nimic de felul acesta. El credea să cîștige dintre cei ce-l înconjurau noi prieteni, pentru toată viața, fideli lui și între ei. După cele arătate, cum ar putea un asemenea bărbat să strice tineretul,

afară numai dacă preocuparea de a fi virtuos înseamnă o stricăciune ?

Dar, pe Zeus, spunea acuzatorul, el îi îndemna la încălcarea legilor statornicite pe cei ce-l însoțeau, spunîndu-le că e o nesocotință ca mai marii în cetate să fie aleși cu o boabă [15], în timp ce nimeni nu-și dorește un cîrmaci de corabie astfel ales, nici un constructor, nici un flautist și nici, în sfîrșit, pentru alte îndeletniciri în care nepricepuții, lucrînd anapoda, aduc nu mai puține pagube decît cei nechemați, puși să conducă treburile statului. Cu astfel de argumente, susținea acuzatorul, Socrate îi ațîța pe tineri să disprețuiască așezămintele statului și-i făcea violenți.

Eu cred însă că cei care practică înțelepciunea [16] și se socotesc în stare să-i învețe pe cetățeni cele folositoare, nu-i pot îndemna la violență ; ei știu că aceasta naște dușmănii și pericole, dar convingîndu-i pe oameni îi îndepărtăm de pericole și-i facem prietenoși. Căci cei pe care i-am constrîns să săvîrșească o faptă, ne dușmănesc ca și cum i-am fi despuiat de ceva, iar pe cei pe care am reușit să-i convingem ne îndrăgesc și ne sînt recunoscători. Deci, nu cei care practică înțelepciunea se dedau la violențe, ci acei ce sînt părtași la puterea necălăuzită de judecată.

Și, mai departe, cel ce cutează să săvîrșească un act de violență are nevoie de sprijinitori și tovarăși, nu puțini, dar cel în stare să convingă n-are nevoie de nici unul, căci este încredințat că și singur poate să-i cîștige pe semeni de partea sa. Niciodată unui asemenea om nu i se va întîmpla să ucidă, căci cine ar prefera mai degrabă să-l omoare pe altul decît să-l știe că trăiește și să și-l apropie, convingîndu-l.

Dar, spunea, desigur, acuzatorul că Socrate întreținea legături cu Critias [17] și Alcibiade [18] care au adus atîtea nenorociri cetății. Dintre toți șefii oligarhiei, Critias s-a arătat cel mai hrăpăreț și cel mai sîngeros. Alcibiade, la rîndul lui, dintre partizanii democrației, s-a dovedit cel mai neînfrînat, cel mai arogant și cel mai înclinat spre violențe.

Eu unul nu vreau să-i apăr pentru relele ce le-au făcut cetății, ci doresc să arăt numai în ce au constat le-

găturile lor cu Socrate. Ambii au fost, e adevărat, datorită firii lor, printre cei mai ambițioși oameni din Atena, vrînd să facă toate numai ei și numele lor să fie cele mai cunoscute.

Ei știau că Socrate ducea o viață modestă, mulțumindu-se cu foarte puțin, că era în stare să-și înfrîneze plăcerile și să-i domine pe toți cei cu care vorbea, așa cum dorea el. Cunoscînd acestea și fiind cei doi astfel cum i-am descris mai sus, ar crede cineva că ei rîvneau să adopte felul lui de viață și să cultive înțelepciunea [19], de care Socrate dădea dovadă ; ar crede că doreau să dialogheze cu norodul, asemenea acestuia, fiind mereu în preajma lui, că în modul acesta ar putea să devină dintre cei mai pricepuți la vorbă și în afacerile publice.

Eu, în ce mă privește, socot că dacă zeii le-ar fi dat să aleagă să trăiască toată viața cu Socrate sau să moară, ei ar fi ales mai degrabă moartea. Pe cei doi însă noi îi știm cum au fost după cele ce au făcut : îndată ce s-au crezut mai capabili decît tovarășii lor, s-au depărtat de Socrate, s-au apucat de politică, motiv pentru care, din dorința de reclamă, ei căutau să fie în preajma lui.

Dar ar putea spune cineva că Socrate nu-și propunea să-i învețe mai întîi politica pe cei din jurul lui, ci să fie cumpătați [20]. Și eu nu zic nu. Știu însă că cine învață pe alții, trebuie să se ia pe sine ca exemplu, astfel încît sfaturile ce le dă să se asemene faptelor și vorbele lui să-i călăuzească. Mai știm că și Socrate s-a arătat discipolilor a fi un om brav și că vorbea numai frumos despre virtute și despre alte îndatoriri ale oamenilor. Și mai știu că Alcibiade și Critias erau cumpătați [21], cît timp au fost lîngă Socrate, nu că se temeau să fie pedepsiți, chiar bătuți de el, ci crezînd atunci că e mai bine să facă astfel.

Mulți dintre cei care se pretind filosofi mi-ar răspunde că omul drept nu poate să devină contrariul, nici cel mai modest, insolent și, cu atît mai puțin, în ce privește cunoașterea [22], ca un știutor să se transforme în neștiutor. Eu însă nu gîndesc așa, ci socot că cei care nu-și mai exersează puterile, atît cele ale corpului cît și ale spiritului și le pierd cu timpul, ajungînd să nu mai fie în stare nici să facă ceea ce trebuie, nici să se stă-

pînească. De aceea părinții îi țin departe pe fiii lor, chiar de ar fi cumpătați, de oamenii răi, socotind, pe bună dreptate, că numai contactul cu cei buni duce la practicarea virtuții, iar cu cei răi la stricarea lor. Mărturie stau aici cuvintele poetului :

„De la destoinici înveți cele bune, însă cu răii
De te amesteci, să știi — chiar și virtutea ți-o strici“ [23].

Și ale celui care spune :

„Dar înțeleptul și el, e cînd virtuos, cînd netrebnic“ [24] la care mă alătur întru totul.

Văd într-adevăr și eu că, așa cum acei care nu mai repetă versurile învățate, le uită, tot astfel din delăsare unii nu-și mai amintesc cuvintele dascălilor, cînd nu le mai pasă de ele. Dar cînd uită cineva de îndemnurile ce i s-au dat, uită și de rîvna pe care a avut-o de a deveni înțelept. Și dispărînd o asemenea rîvnă e de mirare că uită și de înțelepciune ? Mai văd că și cei dedați băuturii ca și plăcerilor iubirii sînt mai puțin capabili să-și vadă de îndatoriri și să se ferească de cele necuviincioase. Mulți în stare să-și păstreze averea, înainte de a se deda plăcerilor trupului, după ce au devenit sclavii acestora, nu mai pot s-o facă. Averea ce-au prăpădit-o, ei au disprețuit-o, socotind-o ceva rușinos. Acum însă umblă s-o redobîndească, chiar cu mijloacele ce ei le disprețuiseră înainte. Încît, sîntem îndreptățiți să ne întrebăm : este oare cu neputință ca cel odată cumpătat să depășească apoi măsura, ca și cel care mergea pe calea dreaptă în cele din urmă s-o nesocotească ?

Prin urmare, eu cred că toate acțiunile bune și frumoase pot fi exersate și cu atît mai mult cumpătarea. Născute odată cu noi, în același corp și suflet, plăcerile îl împing pe acesta din urmă la necumpătare, astfel ca sufletul să ajungă cît mai degrabă supus slăbiciunilor trupului.

Critias și Alcibiade, cît timp au fost în preajma lui Socrate, au putut, cu ajutorul acestuia, să-și stăpînească pornirile rușinoase. Dar, cînd s-au îndepărtat de el, Cri-

tias, de pildă, refugiindu-se în Tesalia, s-a întovărășit cu elemente care propovăduiau disprețul legii, iar nu dreptatea ; Alcibiade, la rîndul lui, din pricina frumuseții sale, era vînat, ca să zicem așa, de multe femei, nu de rang inferior. Prin înrîurirea ce o avea în cetate și datorită partizanilor săi, îngîmfîndu-se de laudele ce i le aduceau nu puțini dintre cei puternici, prețuit și de popor, Alcibiade a ajuns repede printre fruntașii cetății. Dar, cum unii atleți reușesc să fie primii, fără să le pese de antrenament, și el se neglija pe sine.

Aflîndu-se în asemenea situație, cei doi, mîndri de neamul și de bogăția lor, îmbătați de putere, lingușiți de mulți, stricați din toate aceste motive și despărțiți atîta timp de Socrate, este de mirare că îngîmfarea lor nu mai cunoștea margini ?

Și oare, dacă ei au păcătuit atunci, să fie făcut vinovat Socrate de aceasta ? Dar faptul că el i-a îndrumat să fie cumpătați, la o vîrstă cînd era de așteptat ca ei să fie îndărătnici și nestăpîniți, nu i se pare acuzatorului demn de laudă ? Desigur că în altă împrejurare judecata ar fi alta. Care flautist, care dascăl de muzică sau orice alt maestru, instruindu-i cum se cuvine pe învățăceii săi și aceștia, trecînd la un alt maestru, devin delăsători — poate fi acuzat de stricarea lor ? Și un părinte al cărui fiu, instruit de cineva devine cumpătat, iar, apoi, trecînd la altul se face rău, l-ar acuza pe primul ? Să nu-l laude oare cu atît mai mult pe dascălul dintîi, cu cît cel de-al doilea l-a stricat ?

Dar chiar și părinții care stau împreună cu fiii lor nu poartă vreo vină că aceștia fac rele apoi, dacă ei înșiși știu ce-i măsura ?

Așa era drept să fie judecat și Socrate. Dacă el săvîrșea ceva rușinos, atunci era normal ca să fie socotit un păcătos. Dar, de vreme ce el a trăit cumpătat, este oare drept ca să poarte vina pentru ceva rău care nu-i în firea lui ?

Și, totuși, ar fi putut fi înfierat cu temei, chiar dacă el nefăcînd nimic din cele rele, le vede la alții și le aduce laude.

Cînd Socrate a observat că Critias s-a îndrăgostit de Eutidem [25] și dorea să-l cunoască mai îndeaproape, So-

crate s-a străduit să-l îndepărteze de la aceasta, arătîndu-i că are o purtare de sclav și nedemnă de un om educat ; sau, atunci cînd îl implora, ca un cerșetor, pe iubit, în ochii căruia vrea totuși să apară ca un om adevărat, rugîndu-l să cedeze într-o afacere nu tocmai onorabilă. Și, fiindcă Critias nu i-a dat ascultare, ci și-a continuat asalturile, atunci Socrate, de față cu mulți, fiind și Eutidem acolo, i-a zis că i se pare că s-a băgat între porci, vrînd să spună că el se freacă de Eutidem ca porcii de pietre.

De aici s-a iscat și ura lui Critias față de Socrate. Cînd a devenit nomotet [26], împreună cu Charicle, în timpul celor treizeci de tirani, nu l-a uitat și a înscris în lege interdicția de a-i învăța pe alții arta de a cuvînta. I-a făcut continuu scandal și negăsindu-i o altă pricină, punea pe seama lui reproșurile ce se aduc în general filosofilor, ponegrindu-l astfel în fața poporului. Însă nici eu și nici altcineva nu l-am auzit pe Socrate astfel vorbind ca să merite acuzația ce i se aduce. Este limpede, așadar, ce urmărea Critias, căci stăpînirea celor treizeci de tirani a ucis mulți cetățeni, și nu dintre cei mai neînsemnați, iar pe mulți alții i-a împins ca să calce legile.

Socrate spunea undeva că nu poate pricepe cum un paznic la o cireadă de boi, făcîndu-i să scadă ca număr și să slăbească, nu recunoaște că e un nepriceput, dar că i se pare și mai de mirare cînd cineva pus în fruntea statului face să descrească numărul cetățenilor și-i degradează, nu se rușinează și nu vrea să recunoască că-i un prost conducător. Luînd cunoștință de acestea, Critias și Charicle l-au chemat la ordine pe Socrate, arătîndu-i legea și amenințîndu-l să nu mai discute cu tinerii. Atunci, Socrate i-a întrebat dacă pot să-i lămurească ceva din cele ce i-au imputat ei mai înainte. Consimțind aceștia, Socrate spuse : — Ei bine, sînt gata să mă supun legilor, dar vreau să aflu limpede de la voi cum să fac să nu le calc din neștiință. Vă întreb : — Oare ne interziceți să-i învățăm arta de a vorbi [27] pe cei care cred că vorbesc bine sau pe cei care cred că nu vorbesc bine ? În primul caz este limpede că trebuie să ne abținem de a vorbi bine, în cel de-al doilea caz, este clar că

trebuie să ne silim de a vorbi bine. Dar Charicle înfuriindu-se îi zise : — Fiindcă nu înțelegi, Socrate, și ca să-ți fie mai limpede ce ți-am poruncit mai înainte — repet : — Îți interzicem cu desăvîrșire să te mai întreții cu tinerii. Dar Socrate răspunse : — Ca să nu fie, iar, nimic neînțeles și să nu nesocotesc cumva cele ce mi-ați poruncit, lămuriți-mă : — Pînă la ce vîrstă trebuie să-i socotim pe oameni că sînt tineri ? Iar Charicle : — Pînă la vîrsta cînd li-e permis să intre în consiliu [28], socotindu-se că pînă atunci ei n-au judecata deplină ; așadar, nici tu să nu mai ai de-a face, auzi, cu cei mai tineri de treizeci de ani. — Și, dacă cumpăr ceva, întrebă Socrate, și cel care-mi vinde n-are treizeci de ani, să nu-l întreb oare cu cît vinde marfa ? — Nici vorbă că da — spuse Charicle ; dar tu, Socrate, ai o manie : pui întrebări mereu despre lucruri pe care le știi prea bine de mai înainte ; abține-te să mai faci asta. — Atunci, chiar dacă știu, să nu-i răspund unui tînăr, care mă întreabă, de pildă, unde locuiește Charicle ; iar Critias adaugă : — E timpul, Socrate, să nu mai ai de-a face cu dulgherii, cizmarii, fierarii ; cred că ei de mult s-au săturat să-i tot amesteci în discuțiile tale. — Deci, zise Socrate, urmează ca să încetez de a mai discuta despre dreptate, despre ce-i pios și alte asemenea ? — Da, pe Zeus, răspunse Charicle, și nici despre văcari să nu mai discuți ; iar de nu, ferește-te și tu să nu dai iama în boii din cireadă.

De aici se vedea limpede că li se adusese la cunoștință discuția despre văcari și cireadă și că erau mîniați pe Socrate.

Am arătat mai sus care au fost legăturile lui Critias cu Socrate, cum s-au purtat unul față de celălalt. În ce mă privește, aș spune că nimeni nu poate învăța nimic de la cineva pe care nu-l îndrăgește. Critias și Alcibiade s-au apropiat de Socrate, fără ca acesta să le fie drag și cîtva timp s-au aflat în preajma lui, dar încă de la început ei rîvneau să ajungă în fruntea cetății. Aflîndu-se în cercul lui Socrate, nimic altceva nu-i interesa decît să fie în contact cu cei care se ocupau îndeosebi de politică.

Se spune că Alcibiade, înainte de a împlini douăzeci de ani, fiindu-i epitrop Pericle, fruntaș al cetății, a dis-

cutat cu acesta despre legi : — Spune-mi, Pericle, ai putea să mă lămurești ce este legea ? — Desigur, zise Pericle. — Învață-mă atunci, pe zei, îl rugă Alcibiade ; — eu aud că sînt lăudați unii cetățeni, pentru că respectă legile și cred că nu-i drept să aibă parte de laude unul care nu știe ce-i legea. — Nu-i deloc greu să-ți răspund, dacă dorești să știi : legi sînt toate acele hotărîri pe care poporul în adunare și după chibzuință le ia, făcînd cunoscut în scris ce trebuie să făptuim și ce nu. — Și ele hotărăsc că trebuie făcute cele bune sau cele rele ? — Cele bune, pe Zeus, tinere, nu cele rele. — Iar dacă nu mulțimea, ci-așa cum e în oligarhie — cei puțini, întrunindu-se, decretează ce trebuie făcut — și acestea sînt legi ? — Toate, răspunse Pericle, cîte hotărăște puterea politică, după chibzuință, în scris, că trebuie să se facă se numesc legi.

— Oare și ceea ce poruncește, în scris, un tiran cetățenilor să facă se numește lege ? — Da, și ceea ce poruncește un tiran, stăpîn în cetate, tot lege se cheamă.

— Dar, continuă Alcibiade, violența și ilegalitatea ce sînt ? Oare nu atunci cînd cel mai puternic nu-l convinge, ci-l silește pe cel mai slab să facă ceea ce vrea el ? — Așa cred și eu, zise Pericle. — Atunci și ce le ordonă un tiran, prin decret, nu convingîndu-i, ci constrîngîndu-i pe cetățeni să facă nu-i o ilegalitate ? — Așa mi se pare și mie, răspunse Pericle, și retrag ce-am spus că ceea ce decretează un tiran cu forța este lege. — Și cîte le impun cei puțini celor mulți, oare nu acte de violență se numesc ? — Tot ceea ce, interveni Pericle, îi impune cineva altuia să facă, în scris sau altfel, mi se pare că e violență, nu legalitate. — Atunci și ce face mulțimea toată ținîndu-i [29] sub ascultare pe cei avuți, prin decrete și nu pe cale de convingere, ți se pare acțiune legală sau mai degrabă violență ? — Așa e, firește că e așa, răspunse Pericle. Și noi, cînd eram de vîrsta ta, eram grozavi în astfel de chestii ; ne preocupau asemenea lucruri și filosofam pe marginea lor, întocmai cum mi se pare că faci și tu. — La care Alcibiade zise : — Ce n-aș fi dat să fi fost în preajma ta, Pericle, atunci cînd te grozăveai și tu, cum zici, cu chestiile astea !

După ce își închipuiră că sînt mai pricepuți decît cîrmuitorii cetății, Critias și Alcibiade nu-l mai căutau pe Socrate ; nu le plăcea de el nici atunci cînd îl frecventau, căci îi dojenea pentru păcatele lor. Chiar și cu Socrate au intrat în legături cu gîndul să se lanseze în politică, Criton însă și Chairefon și Chairecrate și Hermogene și Simmias și Kebes și Faidondas [30] și alții care s-au atașat de Socrate n-au vrut să se facă demagogi [31] sau avocați, ei devenind oameni de ispravă, virtuoși, să știe să se poarte cum se cuvine cu rudele, cu sclavii, cu prietenii și concetățenii lor ; și nici unul dintre aceștia, tînăr sau bătrîn, n-au făcut vreun rău și nici nu i s-a imputat așa ceva.

Dar Socrate, susținea acuzatorul, îi învăța pe cei din preajma lui să-și ocărască părinții, convingîndu-și discipolii că-i face mai pricepuți decît părinții lor și repetîndu-le că li-e permis, după lege, să-și imobilizeze chiar și tatăl dovedit nebun. Temeiul legal pentru o asemenea acțiune ar fi acela că unui om instruit îi este îngăduit să-l încătușeze pe neștiutor. Socrate credea însă că, dacă este drept ca cineva să-l încarcereze pe altul, motivînd ignoranța acestuia într-o privință, atunci același lucru îl poate păți și primul din cauză că-i neștiutor în alte privințe.

De asemenea, Socrate cerceta adeseori care este deosebirea între sminteală și neștiință și credea că ar fi în folosul lor și al prietenilor ca nebunii să fie izolați ; în ce-i privește pe ignoranți e nimerit ca ei să învețe ce trebuie să facă de la cei care se pricep.

Dar Socrate, mai zicea acuzatorul, nu numai pe părinți, ci și pe alte rubedenii le dezonora în ochii celor care-l frecventau, spunîndu-le că nici cînd sînt bolnavi, nici cînd au procese nu-i ajută rudele, ci numai medici sau avocați pricepuți. Și despre prieteni, îi reproșa acuzatorul lui Socrate, acesta spunea că nu avem nimic de cîștigat dacă ei dau dovadă numai de bunăvoință și nu ne sînt folositori — și că — susținea adesea Socrate — numai aceia sînt vrednici de stimă care-și cunosc îndatoririle și pot să le explice și altora purtarea lor. Și, de vreme ce Socrate s-ar strădui să-i convingă pe tineri că el e cel mai înțelept și cel mai capabil să-i facă și pe

alții înțelepți, pentru ei, astfel îndrumați, ceilalți oameni nu valorau nimic, în comparație cu Socrate.

Eu însă știu că despre părinți, despre rubedenii, ca și despre prieteni Socrate gîndea așa cum am arătat și adaugă că după despărțirea de trup a sufletului, în care singură sălășluiește inteligența, trupul, ruda cea mai apropiată, dispare fiind și el îndepărtat, în totul, cît mai repede cu putință. Socrate spunea de asemenea că omul, încă în viață fiind, și îndrăgindu-se înainte de toate pe sine, își îndepărtează o parte din corp, cea nefolositoare, oferind-o altuia ; tot așa își îndepărtează unghiile, își taie părul, își scoate bătăturile. Oamenii se lasă pe seama medicilor, îndură cazne și dureri, cînd li se taie sau lasă să li se ardă părți din corp și mai socot că trebuie să i se plătească medicului pentru aceasta ; aruncă și saliva din gură, cît pot mai departe, fiindcă ținînd-o în gură nu numai că nu le folosește la nimic, dar le și dăunează.

Prin aceasta Socrate nu cerea nicidecum ca tatăl să fie îngropat de viu, nici ca cineva să-și taie corpul în bucăți, ci arăta numai că ceea ce-i nefolositor nu valorează nimic. Astfel el îi îndemna pe discipolii săi să se preocupe să fie cît mai pricepuți și folositori în acest fel și să se facă prețuiți de părinții, de frații și de oricare rudă de-a lor ; să nu se bazeze numai pe legăturile de rudenie, ci să se silească să le fie de folos acelora a căror stimă vor s-o dobîndească.

Și mai zicea acuzatorul că Socrate, extrăgînd din poeții cei mai vestiți ce e mai rău și folosindu-se de autoritatea lor, îi învață pe cei din preajma lui să fie violenți și criminali. Astfel, Hesiod spunea : „Munca nu e rușinoasă, rușinoasă e doar trîndăvia“ [32].

Aici, susțineau acuzatorii, Socrate îl face pe poet să ne îndemne să nu ne dăm în lături de la nici o faptă nedreaptă sau rușinoasă, ci să facem totul pentru un cîștig. Dar, de fapt, Socrate recunoștea că munca e folositoare și bună pentru om, că trîndăvia, dimpotrivă, e păgubitoare și nedemnă de om că, într-un cuvînt, munca e o binefacere și trîndăvia o nenorocire, că cei care muncesc fac un lucru bun și sînt vrednici de laudă, el îi în-

fiera ca trîndavi pe cei care jucau zaruri și-i numea netrebnici. În felul acesta are dreptate Hesiod să spună :

„Munca nu-i rușinoasă, rușinoasă e doar trîndăvia“ [33].

Acuzatorul mai zicea că Socrate repeta și versurile lui Homer, unde poetul spune despre Ulise :

„Cum el în fața-i vedea căpitanii și oameni de frunte,
Calea pe loc le-atinea și zicea tuturor cu blîndețe :
„Nu stă, sărmane, frumos să fugi tremurînd ca mișeii.
Hai dar tu însuți rămîi și pe alții oprește-i din fugă.
. . . . . .
Dar pe osteanul de rînd care'n față-i da fuga cu țipăt,
El îl pocnea cu toiagul și tot cuvînta fiecărui :
„Stai tu, neroade, pe loc și ascultă mai bine porunca
Celor mai mari decît tine, ostaș tu fricos și nevolnic,
Care nimic nu plătești, dacă-i vorba de sfat ori război.“ [34]

Socrate explica aceste versuri, susținea acuzatorul, ca și cînd poetul ar cere să fie bătuți oamenii din popor și săracii. Socrate nu afirma însă așa ceva, căci nu putea crede că e bine să fie bătut el însuși ; el zicea însă că trebuie în orice caz să fie înfrînați, chiar dacă se întîmplă să fie foarte bogați, cei nefolositori în fapte și la sfat, cei care sînt nevolnici să servească în armată, statului și poporului, mai ales dacă pe lîngă aceasta sînt și aroganți.

Socrate, desigur, li se arăta vrăjmaș acestora, el fiind și din popor și om de omenie. Căci de la discipolii lui, care erau mulți, atenieni ca și străini, nu cerea bani pentru învățătură, ci cu dărnicie le punea la dispoziție tuturor tot ce avea, chiar dacă unii dintre ei vindeau apoi cu preț foarte bun puținul ce-l luaseră de la el. Aceștia nu erau, ca Socrate, oameni din popor și ei nu voiau să aibă de-a face cu cei care nu aveau bani ca să plătească.

Și față de alții, Socrate a făcut cinste Atenei cu mult mai vîrtos decît spartanul Lichas care și-a creat o mare faimă prin aceea că i-a găzduit și i-a ospătat cu dărnicie pe cei veniți la Sparta cu prilejul serbărilor gim-

nice [35] de acolo. Toată viața lui, Socrate le-a dăruit tot ce avea mai de preț acelora care voiau să profite, căci i-a făcut mai buni pe cei care poposeau în preajma lui.

Un asemenea om mi se părea a fi mai degrabă vrednic de prețuire din partea cetății decît de a fi condamnat la moarte. Și de aceasta își poate da seama oricine cercetează lucrurile, ținînd seama de legile statului. După legi se hotărăște pedeapsa cu moartea pentru cel surprins că fură, că despoaie pe cineva, pentru cel care pradă pungile oamenilor sau străpunge zidurile caselor, îi sechestrează pe oameni sau jefuiește locașurile sfinte. Niciodată însă cetatea n-a pierdut vreun război, n-a cunoscut vreo răzmeriță sau vreo trădare de care Socrate să se fi făcut vinovat ; niciodată el nu l-a prădat pe vreun om de bunurile sale și nici nu l-a vîrît în vreo belea ; niciodată el n-a fost acuzat de nimic din cele arătate mai sus.

Cum s-a putut, după toate acestea, ca Socrate să fie acuzat ?

El, în ciuda acuzației că nu crede în zei, era văzut îndeplinindu-și îndatoririle sale pioase cu mai mult zel decît alții ; contrar acuzației că-i strică pe tineri, el acționa ca cei din preajma lui să se dezbare de relele porniri, le inspira rîvna de a fi virtuoși și demni în cea mai mare măsură, pentru ca astfel să poată să-și diriguiască cum se cuvine propria lor casă, ca și treburile statului. Acționînd astfel, cum de n-a fost socotit demn de cea mai mare cinstire din partea statului ?

3.

Voi descrie, din cîte îmi aduc aminte, cum s-a arătat Socrate folositor prietenilor, fie prin ceea ce a făcut, de fapt, fie prin discuțiile ce le-a purtat cu ei.

Cît despre zei, Socrate făcea și vorbea, așa cum le răspundea Pitia celor ce întrebau oracolul despre felul cum să aducă sacrificiile, despre cinstirea strămoșilor și altele asemenea. Pitia spune că a respecta legile cetății, înseamnă a fi pios, iar Socrate se purta chiar așa și-i îndemna și pe alții să facă la fel ; pe cei care se purtau

altfel el îi socotea nefolositori și păcătoși. Pe zei îi ruga să-i dea numai cele bune, fiindcă credea că ei știu cu adevărat în ce constau acestea. Cerîndu-le zeilor să ne dea aur, argint, puterea ce-o au tiranii sau altele de acest fel, Socrate socotea că i-am ruga să ne dea noroc la jocurile cu zarul, izbîndă în lupte sau altele asemenea, despre care nu știm ce desfășurare pot avea.

Sărac fiind, el făcea sacrificii modeste, pe care însă nu le socotea deloc mai prejos decît cele ale bogaților care aduceau zeilor sacrificii multe și costisitoare. Socrate zicea că nu se cade ca zeii să se bucure mai puțin de darurile mici ce li se aduc decît cele impunătoare, căci în felul acesta ar însemna ca lor să le placă mai degrabă ofrandele primite de la cei păcătoși decît de la oamenii de treabă. Nici viața n-ar fi demnă de trăit, dacă ar fi așa. Dar Socrate gîndea că zeilor nu se poate să nu le placă mai ales jertfele ce le aduc inimile cu adevărat pioase. El lăuda de aceea versul următor :

„Zeilor să le aducem sacrificii după putere“ [36]

și mai socotea că îndemnul : „după putere“ se potrivește și pentru purtarea noastră față de prieteni, de străini și în orice altă împrejurare din viață.

Cum Socrate credea că semnele călăuzitoare îi veneau de la zei, era mai lesne să se lase condus de un orb care nu cunoștea drumul, în locul unei călăuze pricepute, decît să poată fi convins să acționeze împotriva acelor semne. El îi acuza că sînt nebuni pe cei care nesocotind îndrumările zeilor se apărau astfel de a fi defăimați de către semenii lor. Socrate era, așadar, încredințat că mintea omenească nu înseamnă nimic față de judecata divină.

Prin felul lui de trai, Socrate își obișnuise atît spiritul cît și corpul cu o viață regulată, liniștită, nefăcînd nimic care să depășească averea sau puterile lui. Ducea un trai atît de modest, că oricît de puțin ar fi muncit cineva, nu se putea să nu cîștige cît îi trebuia lui Socrate să trăiască ; mînca numai cît îi făcea plăcere și la masă se așeza, după ce se pregătea, astfel încît pofta de mîncare însăși era cea mai mare plăcere pentru el. Orice

băutură îi pria, fiindcă nu bea niciodată, dacă nu-i era sete.

Cînd era chemat și se ducea la un ospăț, îi era foarte ușor să se abțină de la bucatele atrăgătoare, ceea ce le venea foarte greu celor mai mulți, obișnuiți să se îndoape peste măsură. Pe cei care nu puteau să țină măsura îi îndemna să se ferească de la mîncărurile care ațină pofta, ca și de la băuturile care te fac să le consumi, chiar dacă nu ți-e sete ; acestea, spunea el, strică stomacurile, zăpăcesc capetele și rătăcesc mințile oamenilor. Și, glumind, cu acest prilej le amintea de Circe, care ospătîndu-i zdravăn pe cei ce treceau pe la ea, îi transforma în porci. Dar Ulise, ascultînd de sfatul lui Hermes și fiind și el din fire stăpînit, s-a abținut să mănînce peste măsură și nu s-a schimbat în porc. Astfel, Socrate, folosindu-se de o pildă glumeață, nu înceta niciodată să fie serios.

Acestea erau înclinațiile lui Socrate în ce privește mîncarea și băutura și alte pofte. El era încredințat că asemenea plăceri ale sale nu erau mai mici decît ale altora, preocupați întruna de ele, dar deosebirea era că pentru Socrate asemenea pofte nu constituiau o preocupare anume.

4.

Dacă unii cred — așa cum se scrie și se spune, pe temeiul unor fapte — că Socrate era foarte priceput în a-i îndemna pe oameni să fie virtuoși, dar nu era în stare să-i și călăuzească, aceia trebuie să se și gîndească că el, nu numai pentru a-i dojeni, îi punea pe cei care își închipuiau că știu, în fața unor întrebări ale altuia, dar să-și și amintească că el își petrecea toată ziua cu prietenii în conversații și apoi să judece dacă el reușea astfel să-i facă mai buni pe aceștia.

Voi relata mai întîi dialogul auzit de mine, pe care l-a purtat despre divinitate cu Aristodem, poreclit cel Mic [37]. Socrate știa bine că acesta nu aducea nici un fel de jertfe zeilor, nici nu practica divinația, ci chiar îi lua în derîdere pe cei care se ocupau de așa ceva.

— Spune-mi, Aristodem, i se adresă Socrate, există oameni pe care tu să-i admiri pentru priceperea lor ? — Cum să nu, există. — Numește-i, te rog. — În epopee îl admir în primul rînd pe Homer, în ditirambi pe Melanippide [38], în tragedie pe Sofocle, în arta statuară pe Policlet, în pictură pe Zeuxis. — Care sînt, după părerea ta, de admirat : cei care plăsmuiesc imagini fără rațiune și fără mișcare, sau ființe raționale și active ? — Desigur, pe Zeus, cei care creează ființe vii, dacă acest lucru nu se face din întîmplare, ci în chip rațional. — Dar dintre acele ce se fac cu un scop nedeslușit și cele ce se fac în mod vădit cu folos, care crezi că sînt întîmplătoare și care opere ale rațiunii ? — E normal ca cele care se fac pentru un folos să fie opere ale rațiunii [39]. — Nu ți se pare atunci că cel care i-a creat pe oameni, le-a dat, de la bun început, spre folosință și organele cu care să perceapă lucrurile, de pildă, ochii ca să vadă, urechile ca să audă cele de auzit ? Și mirosurile, la ce ne-ar folosi ele, dacă n-ar fi nările ? Am simți apoi ce e dulce sau amar, ceea ce ne lasă un gust plăcut în gură, dacă n-ar fi limba ca să le discearnă pe acestea ?

— Și, pe lîngă toate acestea, continuă Socrate, nu crezi că e opera providenței faptul că ochiul, fiind atît de delicat, este protejat de pleoape care se deschid cînd e nevoie și se închid în somn ? Și, mai departe, pentru ca vîntul să nu ne vatăme vederea, aceștia se bucură de protecția genelor și deasupra lor stau de pază sprîncenele, ca să-i apere de sudoarea de pe frunte ; tot așa urechile care percep sunetele, fără ca să se lase blocate de acestea.

— Dinții animalelor, cei din față, au menirea să fărîme, molarii să mestece alimentele ce le primesc ; cît despre gură, cu care animalele înhață bucatele ce le rîvnesc, ea se află înadins mai aproape de ochi și de cavitățile nazale, pe cînd dejecțiile, respingătoare pentru simțurile noastre, sînt cît se poate de depărtate de acestea.

— Toate cele arătate mai sus, făcute cu atîta prevedere, mai stai la îndoială să le socoți opera unei inteligențe ori crezi că-s întîmplătoare ? — Nu, pe Zeus, nu am nici o îndoială, ci, considerînd astfel lucrurile, totul pare opera desăvîrșită a unui creator înțelept, iubitor a

tot ceea ce e viu [40]. — Dar dorința pe care le-a insuflat-o ființelor de a se înmulți, mamelor de a-și crește odraslele, apoi setea nestinsă de viață, încă de mici, și tot o așa de mare groază de moarte ? — Desigur că totul seamănă cu o alcătuire dibace a unui meșter care a dorit ca să existe ființe.

— Și tu crezi, continuă Socrate, că în sinea ta nu sălășluiește o inteligență ? — Dacă întrebi, îți voi răspunde. — Dar cum socoți tu că nu există nicăieri o fărîmă de înțelepciune ? Și, cu toate acestea, știi că în corpul tău e o părticică din pămîntul întins, o picătură din necuprinsul apelor și tot așa o parte infimă din tot ce viază în univers ? Crezi oare că numai tu ai norocul să sălășluiască în tine un suflet, în timp ce restul lumii nesfîrșite, față de micimea ta, și atît de orînduită, nu e călăuzită de o inteligență ? — Ba da, pe Zeus, răspunse Aristodem, deși nu-i văd pe diriguitorii universului, așa cum îi văd aici pe demiurgii de tot felul.

— Ei bine, dar tu nu-ți vezi nici sufletul care-i stăpînul trupului ; judecînd astfel, ai putea spune că toate le făptuiești la întîmplare, fără a fi călăuzit de inteligență. Atunci Aristodem zise : — Nu, firește, eu nu disprețuiesc divinitatea, ci doar o socotesc prea mare, prea impunătoare ca să mai aibă nevoie să mă închin în fața ei. — Dar nu crezi oare, răspunse Socrate, că cu cît o socoți mai mare și vrednică de a i te închina, cu atît mai mult merită să fie cinstită ? — Află că, dacă aș crede că zeii se îngrijesc de oameni, nu i-aș putea nesocoti. — Și gîndești că nu se îngrijesc, de vreme ce zeii au dat întîi oamenilor, dintre toate viețuitoarele, putința de a se ține drept, de a sta în picioare ? Și poziția asta îi face să vadă mai departe, să contemple cele de deasupra lor și astfel să se ferească mai bine de primejdii. Apoi, în timp ce altor viețuitoare le-a hărăzit picioare doar ca să se tîrască, numai omului i-e dat să umble nestingherit. Lui i s-au dat mîinile care-i dau putința să-și făurească aproape toate bunurile care-l fac privilegiat față de toate celelalte viețuitoare. Limbă au, cum știi, toate animalele, dar numai cea a omului e făcută ca să se miște în orice parte a gurii și să scoată sunete articulate prin care comunicăm unii cu alții tot ceea ce voim. De plă-

cerile iubirii animalele au parte numai în răstimpuri anumite din an, în timp ce oamenii se bucură de ele neîntrerupt, pînă la bătrînețe.

— N-a fost de ajuns, continuă Socrate, ca divinitatea să se îngrijească de corp, dar, ceea ce e cel mai important, i-a dat omului și un spirit deosebit de sensibil; căci, ce altă viețuitoare poate percepe minunățiile dintîi, ordinea și frumusețea din univers [41]? Și ce alte viețuitoare îi cinstesc pe zei, așa cum fac oamenii? Cine altul decît omul, cu puterea lui sufletească, este în stare să astîmpere foamea, setea, frigul sau căldura, să vindece bolile, să-și sporească rezistența prin exerciții, să dobîndească cunoștințe, să-și amintească cele ce le-a văzut, le-a auzit sau le-a învățat odată? Și nu e limpede acum pentru tine că oamenii trăiesc, precum zeii, printre celelalte viețuitoare, fiindu-le superioare acestora atît prin natura lor spirituală cît și materială? Într-adevăr, nici un bou cu fizicul lui, de-ar avea mintea omului, nici animalele ce au labe, dar sînt fără minte, n-ar putea face ceea ce face omul. Iar tu acum, bucurîndu-te cu prisosință de ambele daruri, mai poți crede că zeii nu se îngrijesc de tine? Dar ce vrei oare să mai facă ca să-ți dovedească acest lucru?

— Să ne dea semne, zise Aristodem, așa cum spui că fac cu tine, semne din care să înțelegem ce trebuie și ce nu trebuie să facem. — Nu crezi, îl întrebă la rîndul lui Socrate, că atunci cînd zeii le răspund atenienilor, care îi întreabă, prin oracolele lor, că ei îți vorbesc și te îndrumează în felul ăsta și pe tine? Și cînd ei trimit grecilor semne ce îi uimesc, crezi că nu se adresează prin aceasta tuturor oamenilor? Și mai susții atunci că ești singurul lăsat în părăsire? Socoți oare că zeii le-ar fi sădit în suflete oamenilor încrederea că au putința să le facă bine sau rău, dacă nu erau în stare de așa ceva și că oamenii, astfel înșelați vreme îndelungată, nu ar simți că-s păcăliți?

— Nu vezi, adăugă Socrate, că așezămintele cele mai vechi și mai înțelepte, cetățile și neamurile de acest fel sînt totodată și cele mai cuvioase și că epocile cele mai luminate sînt în același timp și cele mai pioase? Ține minte, amice, că și spiritul ce sălășluiește în trupul tău

îl călăuzește și-l dirijează cum vrea pe acesta. Trebuie să fim așadar încredințați că inteligența, ce se află în toate, pe toate le orînduiește, așa cum îi place ei [42]. Nu e cu putință ca privirea-ți să răzbată pînă departe și ochiul lui Dumnezeu să nu fie în stare să le cuprindă pe toate, deodată ! Nu e cu putință ca spiritul tău să se preocupe de cele ce se petrec la Atena, în Egipt sau în Sicilia și rațiunea divină să nu se îngrijească de toate, deopotrivă ! Dacă e drept ca tu, fiindu-le semenilor de folos, să dorești să știi, la rîndul tău, că-ți răspund la binefaceri, că sînt deci recunoscători, dacă, comunicînd cu ei, constați că sînt oameni cu judecată, tot astfel, cinstindu-i pe zei, ți se va dezvălui și ție și celorlalți oameni ce gînduri au zeii față de tine și de semenii tăi. Vei cunoaște puterea lor, cît de mare și de binefăcătoare e și că, într-adevăr, zeii pe toate le văd, le aud, că sînt omniprezenți și că de toate se îngrijesc, deodată și deopotrivă.

Eu cred, în sfîrșit, că Socrate prin astfel de argumente i-a convins pe cei din jurul lui nu numai să nu făptuiască, în văzul altora, nimic impiu, nedrept sau rușinos, ci, chiar atunci cînd nu i-ar vedea nimeni. Dar și ei fuseseră convinși că nimic din ceea ce ar face, n-ar putea să le rămînă tăinuit zeilor.

5.

Dacă cumpătarea este și ea un bun și o laudă, să cercetăm acum felul cum Socrate îi îndemna pe oameni s-o practice. El le vorbea despre cumpătare în felul următor :

— Cetățeni, dacă vi s-ar impune un război și am vrea să alegem pe cineva care să ne salveze și să-i învingă pe dușmani, l-am alege oare pe unul pe care l-am ști nestăpînit la mîncare, băutură, în poftele trupești și nerezistent la cazne și somn, spuneți-mi, pe un asemenea om l-am alege ? Am putea crede cumva că un astfel de om ar fi capabil să ne salveze sau să-i răpună pe vrăjmași ?

— Dacă, ajunși la capătul vieții, am dori să-i încredințăm cuiva creșterea fiilor sau protecția fecioarelor sau paza bunurilor noastre, le-am încredința oare unuia so-

cotit nedemn și nestăpînit ? L-am lăsa apoi pe un sclav necumpătat să ne păzească cirezile de vaci și boi, hambarele sau să supravegheze muncile cîmpului ? L-am dori pe unul asemenea să ne fie vătaf sau paznic, chiar fără plată ? Și dacă nu-l vrem, pe bună dreptate, pe un sclav nestăpînit pentru asemenea posturi, cum să nu socotim de datoria noastră de a ne feri de unul ca el ? — Căci, mai spunea Socrate, nestăpînitul se deosebește de un hrăpăreț prin faptul că acesta din urmă ne despoaie de bunuri, gîndind că astfel se îmbogățește pe sine, în timp ce primul îi păgubește pe alții fără nici un folos pentru sine ; de fapt, el nu face rău atît altora, cît mai ales sieși, știut fiind că cel mai păgubitor lucru este să-ți ruinezi nu numai propria gospodărie, ci să-ți prăpădești și trupul și sufletul.

— În prietenie apoi, zicea Socrate, ne-am putea apropia oare de unul pe care l-am ști mai dornic de mîncare și de băutură decît de prieteni și de unul care mai mult decît pe aceștia iubește femeile ușoare ? Oare nu orice om care socotește cumpătarea temelia virtuților e dator să o cultive pe aceasta întîi și întîi în sufletul lui ? Căci fără ea, cum am deprinde binele, și cum l-am săvîrși în mod onorabil ? Și care om, ajungînd sclav al plăcerilor, nu și-ar ruina în chip rușinos și trupul și sufletul ?

— Cred, pe Hera, cuvînta Socrate, că orice cetățean onorabil nu și-ar dori să aibă parte de un asemenea sclav și orice sclav, la rîndul lui, dedat plăcerilor, trebuie să se roage zeilor să dea peste stăpîni buni, căci numai așa se poate și el salva.

Acestea le spunea Socrate arătîndu-se chiar mai cumpătat în fapte decît era în vorbe. Căci el știa să-și stăpînească în același timp nu numai plăcerile trupului, dar și pe cele ce ni le dă bogăția, socotind că cel care ia bani de la primul venit și-l face stăpîn pe acesta și este sortit să poarte jugul celei mai rușinoase dintre sclavii.

6.

Merită să fie amintită și discuția ce a purtat-o Socrate cu sofistul Antifon[43]. Acesta, vrînd odată să-i în-

depărteze de dascălul lor pe discipoli, se duse la Socrate acasă și, de față cu ei, grăi astfel :

— Eu credeam, Socrate, că cei care filosofează trebuie să devină prin aceasta mai fericiți, dar îmi pare că tu ții cu tot dinadinsul să contrazici rostul filosofiei. Tu trăiești, fără îndoială, așa cum nici un sclav n-ar dori să trăiască la stăpînul lui. Mănînci și bei tot ce-i mai prost, te îmbraci ca un nenorocit, vara și iarna cu aceeași haină, umbli desculț și n-ai nici o tunică pe tine. Și totuși, nu vrei să iei un ban de la discipolii tăi, deși banul îi bucură pe cei ce-l au, le dă libertate și le face viața mai plăcută. Dacă, așa cum dascălii în celelalte domenii sînt luați drept modele de către elevii lor, tot astfel te porți și tu față de ei, atunci poți fi socotit un dascăl al nefericirii lor [44].

La cele zise, Socrate nu întîrzie să-i răspundă :

— Antifon, tu îți închipui că duc o viață așa de mizeră, că tu ai dori mai bine să mori decît să trăiești ca mine. Dar, hai să vedem, de ce spui tu că viața mea e atît de nenorocită ? Oare crezi că-i așa, fiindcă nu simt nevoia, ca alții, care pretind bani, să discut pe plată cu cei din jurul meu ? Apoi, deplîngi tu felul meu mizer de viață, pentru că mîncarea mea e mai puțin sănătoasă ca a ta sau că-mi dă mai puțină putere ? Sau că bucatele tale sînt mai greu de procurat, mai rare ori mai scumpe ? Sau, în sfîrșit, crezi oare că mîncărurile tale îți plac mai mult decît îmi plac mie ale mele ? Nu știi că cel care mănîncă într-adevăr cu plăcere n-are nevoie de delicatesele la care poftești tu ?

— Cît despre îmbrăcăminte, știu că ea se schimbă după cum afară e frig sau cald, iar încălțămintea servește de a nu ne răni picioarele cînd mergem. M-ai văzut tu vreodată că am rămas acasă pe vreme friguroasă sau că m-am înghesuit să stau la umbră ca să scap de căldură ori că, durîndu-mă picioarele, nu m-am dus acolo unde-am vrut să mă duc ? Și n-ai aflat oare că sînt oameni din cei mai firavi la trup, dar care, întărindu-l prin exerciții, devin mai rezistenți, îndură mai vîrtos și mai ușor oboselile decît cei care nesocotesc exercițiile ? Nu

ți se pare și ție că, exersîndu-mi mereu puterile fizice, eu sînt mai rezistent decît tine care le neglijezi ?

— Și mă socoți că am ajuns să nu fiu sclavul pîntecului, să nu mă moleșească somnul și plăcerile cele ușoare ? Cauza cea adevărată nu-i decît faptul că eu am cunoscut și alte satisfacții mai plăcute, nu din cele trecătoare, ci din cele ce ne dau speranța unor foloase durabile. Tu știi, de asemenea, prea bine că, dacă oamenii nu se așteaptă la vreun folos imediat, ei n-au de ce să se bucure prea mult, dar cei care cred că vor trage foloase fie din munca cîmpului, de pe mare sau din orice altă îndeletnicire a lor, sînt bucuroși, ca și cînd le-ar fi mers bine.

— Și crezi oare că toate acestea ne dau tot atîtea bucurii ca atunci cînd ne străduim să devenim mai buni și cînd dobîndim prieteni mai de ispravă ? Ei bine, eu așa mă încăpățînez să gîndesc. Căci dacă e să fim de folos prietenilor și concetățenilor, cine socoți că are parte de o mai deplină satisfacție, eu, sau unul pe care tu îl fericești ? Cine va îndura ponoasele din război mai ușor : cel care nu-i obișnuit decît cu un trai îmbelșugat sau cel care se mulțumește cu puținul pe care-l are ? Și cine gîndești că va izbîndi mai degrabă în lupte : cel care-i foarte greu de mulțumit, fiindcă dorește mult, ori cel care se folosește de ceea ce are la îndemînă și se mulțumește bucuros cu puțin ?

— Așadar, Antifon, grăi Socrate, îmi pare că tu crezi că fericirea e traiul în lux și în desfătări ; eu însă sînt încredințat că fericirea înseamnă să nu ai nevoie de nimic. Și mai cred că cu cît ai nevoie de mai puțin, cu atît ești mai aproape de adevărata fericire. Și cum divinitatea este suprema perfecțiune, omul cu cît se apropie de ea, cu atît e mai aproape de perfecțiune.

Altă dată, tot așa, Antifon discuta cu Socrate :

— Eu te socotesc, Socrate, un om drept, dar înțelept nicidecum. Cred că și tu trebuie să recunoști că e așa. Acesta e și motivul pentru care nu ceri bani de la discipolii tăi. Și totuși, haina ce o porți, casa sau altele ce le ai, care crezi că au o valoare, tu nu le-ai da nimănui,

nici degeaba, nici pe un preț mai mic decît fac ele. E limpede deci că, dacă socoți că cineva e vrednic să se bucure de învățăturile tale, i-ai cere o sumă corespunzătoare valorii lor. Tu ești, așadar, un om cinstit, nici vorbă, fiindcă nu înșeli pe nimeni ca să te îmbogățești, dar nu ești un înțelept, căci nu știi ce valoare are știința ta.

La acestea, Socrate răspunse : — La noi, dragă Antifon, s-a statornicit o regulă care spune că atît frumusețea cît și înțelepciunea se pot vădi și în purtările alese, dar și în cele nedemne. Cine își vinde, de pildă, frumusețea pe bani unui amator de plăceri, îl numim un stricat; dimpotrivă, pe unul care se împrietenește cu altul care gîndește la fel și are aceeași educație, îl numim un ins onorabil. În felul acesta, noi îi asemuim pe sofiștii care-și vînd cunoștințele pe bani cu desfrînații. Mai departe : cine-l învață însă pe un tînăr, a cărui blîndețe o cunoaște, numai de bine și știe să-l cîștige ca prieten, pe acela îl socotim un cetățean onorabil care-și face doar datoria.

— În ce mă privește, amice Antifon, așa cum unuia îi place un cal frumos, un cîine bun sau o pasăre aleasă, tot astfel, ba chiar mai mult, îmi plac prietenii de treabă; pe aceștia îi îndrumez, cît pot eu de bine și-mi place să stau în preajma celor cărora cred că le pot fi de folos pe calea virtuții. Și învățăturile de mare preț din cărțile scrise de oamenii înțelepți din vechime le citesc adesea împreună cu ei ; culegem din ele tot ce-i bun și socotim că-i un mare cîștig cînd prietenii se cunosc și se ajută între ei.

Dar, auzind cele spuse de Socrate, îl socoteam că e fericit și eram încredințat că el îi îndruma pe cei ce-l ascultau pe calea virtuții.

Și altădată, iarăși, întrebîndu-l Antifon pe Socrate, cum se explică că acesta crede că le face altora educația politică, iar el se dezinteresează de aceasta, deși pretinde că-i înțelege rosturile, Socrate, răspunzîndu-i îl întreabă la rîndul lui : — Crezi, Antifon, că ar fi mai de folos să mă ocup eu singur de treburile cetății, decît să mă îngrijesc ca un număr cît mai mare de cetățeni să fie în măsură să se consacre acestor preocupări ?

7.

Să cercetăm acum dacă Socrate abătîndu-i pe discipolii săi de la lăudăroșenie îi îndruma totodată să se preocupe de virtute. Într-adevăr, el spunea mereu că nu există o cale mai potrivită pentru a-și crea un renume decît ca un om de ispravă să devină ceea ce el dorește, el pare și dorește să fie. Iată mai jos dovezi că Socrate spunea și aici numai adevărul.

— Să presupunem, de pildă, — cuvînta el — că unul ar vrea să lase impresia că e un bun flautist. Ce are el de făcut? Oare nu trebuie în primul rînd să-i imite pe flautiștii pricepuți în manifestările cerute de arta lor? Și fiindcă aceia sînt înzorzonați cît mai pitoresc și merg însoțiți de un alai zgomotos el trebuie să-i imite întîi și întîi în această privință. Apoi, pentru că au în jurul lor o ceată de admiratori care îi laudă, se cade ca și el să adune în preajma lui cît mai mulți din aceștia. Dar să aibă grijă să nu cînte nicăieri, în public, căci va fi luat în rîs de îndată și va fi socotit nu numai un prost flautist, ci și un om lăudăros. Deși va cheltui mult, el nu va dobîndi faima dorită și va duce apoi o viață plină de necazuri, în mizerie, fiind luat numai în rîs.

Și tot așa, dacă cineva vrea să pară un bun comandant de oști sau un cîrmaci de corabie, să vedem ce i se poate întîmpla și acestuia? Dorind să pară priceput în cele arătate mai sus și, neputînd să dea dovadă că-i așa, cu adevărat, va sfîrși sau nu prin a fi un nenorocit? Și dacă oamenii se lasă convinși, să zicem, pe moment, că-i așa, dar, de fapt, nici nu sînt pregătiți cum trebuie, unul să comande oști, celălalt să conducă o corabie, nu vor ajunge, fără să vrea, Doamne ferește! să-i prăpădească, din nepricepere, pe cei conduși de unii ca ei? Vor sfîrși, desigur, prost și în chip rușinos, tot așa cum ar sfîrși și altul, acoperindu-se de rușine, fiindcă a vrut să pară bogat, viteaz și puternic dar, de fapt, s-a dovedit a fi un netrebnic.

Dacă ne propunem să facem, susținea Socrate, lucruri ce depășesc puterile noastre, închipuindu-ne că le putem duce la capăt, fără să fim în stare, nu ne putem aștepta

la nici o îndurare. El numea șarlatan, demn de ocară, pe cel care, încredințîndu-i-se bani ori alte lucruri de preț, îl despoaie apoi pe cel ce i le-a dat în păstrare. Dar cu atît mai mult, gîndea el, e demn de dispreț acela care ne înșală așteptările încercînd să ne convingă, fără temei, că ar fi în stare să conducă treburile obștești.

Și eu sînt încredințat, după toate acestea, că Socrate, discutînd astfel cu discipolii săi, îi călăuzea să nu se lase pradă lăudăroșeniei.

CARTEA A II-A

Mie îmi făcea impresia că și prin cele ce urmează Socrate îi îndruma în discuții pe cei ce-l însoțeau să se abțină de la pofta nesățioasă de a mînca și de a bea, de la plăcerile ușoare și de la somnul lînced și nu mai puțin îi învăța să reziste la frig, arșiță și la alte asemenea cazne.

Aflînd, într-o împrejurare, că unul din însoțitorii lui se deda fără înfrînare acestor metehne, el formulă atunci următoarea întrebare : — Spune-mi, Aristip [45], dacă ești pus în situația de a educa doi tineri, pe unul, să devină un cîrmuitor, iar pe altul să se abțină de la aceasta, cum ai proceda cu fiecare dintre ei ? Preferi să începem cu hrana, ca să zic așa, cu începutul începutului ? La care Aristip zise : — Da, cu asta mi se pare că trebuie să începem, cu felul de a se hrăni, căci fără hrană un om nu poate să trăiască. — Este normal, nu e așa ? Că, sosind timpul mesei, ei amîndoi se vor apuca să mănînce. — Așa e, cum zici, răspunse Aristip. — Dar pe care din cei doi spui tu că trebuie să-l obișnuim să se ocupe mai întîi de interesele cetății, decît de îndestularea stomacului ? — Pe cel ce e educat să conducă, pe Zeus, pentru ca treburile publice să nu fie neglijate, cînd va ajunge la cîrma statului. — Și, dacă e vorba de băutură, continuă Socrate, nu-l vom avea întîi în vedere pe cel pregătit să reziste acesteia ? — Întocmai cum spui tu, Socrate. — Și, iarăși, pe care din cei doi îl vom prefera :

nu pe cel în stare să se abțină de la somnul moleșitor, astfel încît acesta să fie în măsură să se culce tîrziu și să se scoale devreme, să stea de veghe cînd e nevoie? — Da, și aici pe cel numit în urmă de tine, răspunse Aristip.

— Și ce zici, adaugă Socrate, să nu-l avem în vedere întîi pe cel capabil să-și stăpînească pornirile amoroase, ca să nu fie astfel împiedicat să se ocupe de treburile serioase, atunci cînd e nevoie? — Da, așa este. — Și, mai departe, să nu-l preferăm pe cel care nu se dă în lături de la cazne, ci le îndură de bunăvoie? — Da, și aici e de preferat cel menit să conducă, zise Aristip. — Dar, spune-mi: dacă există o știință prin care să-i ținem la respect pe dușmani, care din cei doi e oare potrivit să și-o însușească? — Fără îndoială, răspunse Aristip, că cel educat spre a conduce, căci tot restul învățăturii nu-i de nici un folos fără asemenea cunoștințe. — Nu e limpede atunci, întrebă Socrate, că cel astfel educat e mai puțin în primejdie să fie prins de dușmani decît orice altă ființă? Dintre acestea, unele se lasă momite de hrană, iar altele, deși sînt de la natură mai temătoare, tot nevoia de pradă le atrage și pînă la urmă cad și ele în cursă; altele sînt vînate, fiind atrase de apă. — Da, așa este. — Alte animale cad în lațul vînătorului la împerechere, ca prepelița și potîrnichea, care, pline de poftă și de dorința de împerechere, aleargă într-acolo unde se aude o voce de femeiușcă și astfel, nesocotind primejdia, cad în cursă. — Da, și asta e adevărat.

— Nu e atunci rușinos, zise Socrate, ca omul să fie supus acelorași patimi ca și animalele fără minte? Așa se întîmplă cu cei desfrînați cînd se adună în locurile de pierzanie, cu toate că știu primejdia ce-i paște de a fi prinși, judecați și condamnați după legile noastre. Toate pătimirile, rușinile ce le îndură, din pricina purtării lor, îi duc pe acești oameni la pierzanie, măcar că le stau la îndemînă atîtea mijloace de a scăpa de astfel de vicii! Nu sînt acestea semne de nebunie? — Aș zice și eu că-i așa, răspunse Aristip. — Și, continuă Socrate, cu toate că îndeletnicirile cele mai de frunte, precum cea a militarului sau a țăranului și alte asemenea, nu din

cele mai rele, se cade să fie desfășurate în aer liber, marea majoritate a oamenilor nu e destul de rezistentă nici la zăpușeală, nici la ger. Tu ce zici, trebuie să rămînă așa ? — Nici vorbă că nu, răspunse Aristip. — Deci, crezi și tu că cel hărăzit să conducă trebuie să se pregătească și să se călească pentru a face față în orice împrejurare ? — Negreșit că trebuie. — Urmează atunci că, dacă cei astfel căliți și stăpîni pe ei sînt socotiți conducători, ceilalți, care nu pot fi astfel, să fie priviți ca niște supuși, din născare. — Da, așa este, zise Aristip. — Te-ai gîndit atunci, știind ce soartă le este hărăzită acestora, din care vrei și tu să faci parte ? La care Aristip zise : În nici un caz nu sînt dintre aceia care năzuiesc să fie la cîrma statului. Pentru mine e o dovadă de mare nesocotință cînd unul căruia i-e greu să-și satisfacă propriile-i trebuințe, nu se mulțumește cu asta, ci vrea să mai poarte și grija statisfacerii trebuințelor concetățenilor săi. Cine conduce statul, trebuie să știe să renunțe la multe din dorințele lui, ba, mai mult, el trebuie să se simtă răspunzător atunci cînd nu le sînt satisfăcute toate nevoile cetățenilor ! Statul le cere cîrmuitorilor lui ceea ce le cer eu sclavilor mei. Eu vreau anume ca ei să-mi procure din belșug cele trebuincioase traiului, dar să nu se atingă de nimic. În stat trebuie să domnească regula prin care cîrmuitorii să facă totul pentru prosperitatea colectivității, în timp ce ei să nu capete nimic. I-aș educa așadar în acest mod pe cei care vor să-și ia toată truda și răspunderile pe umerii lor și pe aceștia i-aș face conducători — Eu însă prefer să fiu dintre aceia care înțeleg să ducă o viață plăcută și fără griji.

— Dar nu vrei să cercetăm acum, continuă Socrate, cine are parte de o viață mai plăcută: conducătorii sau cei conduși ? — Cum de nu, sînt gata, răspunse Aristip. — Ascultă atunci : dintre neamurile pe care le cunoaștem, în Asia stăpînesc perșii și sînt stăpîniți sirienii, frigienii și lidienii ; în Europa sciții îi stăpînesc pe meoți [46], iar în Libia cartaginezii pe libieni. Dintre aceștia, pe care-i crezi mai fericiți ?

Dar dintre elini, care ți se pare că duc un trai mai bun : cei ce au puterea sau cei ce li se supun ? — În ce

mă privește, zise Aristip, nu mă socot de loc printre sclavi. Cred că există o cale de mijloc : nici stăpîn, nici sclav, o cale a libertății, care numai ea duce la fericire.

— Dacă există, într-adevăr, o asemenea cale, răspunse Socrate, nici de stăpîn, nici de sclav, care nu te-ar înstrăina de oameni, poate că ai avea dreptate Trăind printre oameni, tu nu crezi că se cade să fii nici conducător, și nici condus, în deplină supușenie. Socot însă că ai văzut că cei ce au puterea se pricep să-i năpăstuiască pe cei mai slabi și să-i supună, atît pe indivizi, cît și întreaga colectivitate. Ai văzut, cred, cum unii îi pradă de roadele muncii lor pe cei ce au semănat ogoarele ori au sădit copaci, cum le fac mizerii și îi împilează în tot felul pe cei mai slabi, care nu vor să se lase jecmăniți și aserviți, de ajung aceștia să dorească sclavia în loc de a mai lupta împotriva celor puternici. Și mai știi bine că cei îndrăzneți și puternici îi oprimă pe cei mai slabi și nevolnici, încît îi aservesc pe aceștia și-i despoaie de roadele muncii lor.

— Tocmai, zise Aristip, ca să nu îndur toate acestea, eu nu poposesc într-un loc anume, ci sînt un străin pretutindeni unde mă aflu. — Iată, asta-i o cale minunată de a scăpa, răspunse Socrate, căci, de cînd au dispărut Sinis, Skeiron și Procrust [47], nimeni nu le mai face rău străinilor. Acum însă cei care guvernează cetățile fac legi ca să-i apere de nedreptăți și, în afară de rude își cîștigă prieteni care să le vină în ajutor. Ei împrejmuiesc cetățile cu ziduri, își procură arme ca să-i îndepărteze pe cei care-i amenință, își mai caută ajutoare și în afară. Dar, deși se apără prin mijloacele ce le-am arătat, tot nu sînt la adăpost de fărădelegi. Tu, zici, ești scutit de ele și-ți petreci tot timpul pe drumuri și prin locuri unde cei mulți sînt împilați. Pe unde ajungi, ești socotit mai prejos decît ultimul cetățean, expus mereu la fărădelegi. Și tocmai fiindcă ești privit ca un străin, crezi că aceasta te ferește de nedreptăți ?

— Și, spune-mi, adăugă Socrate, de aceea te simți în siguranță, fiindcă cetățile pe unde călătorești îți dau voie să vii și să pleci, cînd vrei ? Ori, fiindcă socoți că un sclav ca tine nu-i de folos nici unui stăpîn ? Dar cine ar îngădui în casă un om care nu vrea să se obosească cu

nimic și căruia pe deasupra îi place să trăiască în lux și desfătări ? Să cercetăm acum și felul cum stăpînii înțeleg să se folosească de asemenea slugi. Oare crezi că nu se pricep să le înfrîneze trîndăvia și poftele, nedîndu-le să mănînce ? Și nu-i opresc să fure, zăvorînd tot ce-ar putea să-i sustragă ? Și trîndăvia lor s-o lecuiască prin bătăi ? Dar, spune-mi tu, tu însuți ce-ai face, dacă ai ști că ai în casă un asemenea servitor ? — L-aș pedepsi în toate chipurile, răspunse Aristip, pînă ce l-aș sili să mă slujească.

— Acum, spune-mi, Socrate, continuă Aristip, cei educați pentru arta guvernării[48], pe care îmi pare că o socoți fericirea însăși, prin ce se deosebesc ei de aceia care se supun la munci numai de nevoie ? Îndură ei oare de bunăvoie foamea, setea, frigul, nesomnul și alte cazne de acest fel ? Eu însumi nu pot să fac deosebirea, dacă un bici îmi sfîșie pielea de voie ori de nevoie, sau dacă tot corpul mi-e plin de răni cu voia ori fără voia mea. Poate că un soi de nebunie îl face pe cineva să îndure asemenea chinuri.

— Dar cum, Aristip, zise Socrate, tu nu vezi nici o deosebire între cazne și suferințe îndurate de bunăvoie ? Nu vezi că cel care îndură foamea de bunăvoie poate să mănînce cînd vrea, la fel cum și cel care nu bea fără să fie silit poate s-o facă cînd vrea și așa mai departe ? Atunci cel care îndură acestea silit de altul poate el să facă ce vrea ? Dacă este știut că cel care suferă se mîngîie, nutrind o speranță de scăpare, așa cum vînătorul îndură toate ostenelile, avînd nădejdea unei prăzi îmbelșugate. Și cînd te gîndești că răsplata pentru asemenea suferințe e cu totul neînsemnată !

— Dar cei care, continuă Socrate, se străduiesc să-și cîștige prieteni credincioși sau să-i înfrîngă pe dușmani ori să-și întărească corpul și sufletul, să-și gospodărească bine casa, să-și servească prietenii și patria — crezi oare că aceștia nu se supun de plăcere la toate ostenelile ? Și cum să nu crezi că ei au parte de o vorbă plăcută, că sînt mulțumiți de ei înșiși, lăudați și invidiați de concetățenii lor ? Aici trebuie să spun că o viață ușoară și plăcerile de moment nu sînt în măsură nici să întrețină corpul sănătos, cum spun maeștrii de gimnastică,

nici să-i procure spiritului cunoștințe demne de luat în seamă. Dimpotrivă, numai străduințele îndîrjite ne fac părtași, cum zic înțelepții, la virtute. În legătură cu aceasta, Hesiod spune undeva :

„Ticăloșia e lesne s-o capeți... și chiar cu grămada,
Căci locuiește aproape și drumu-nspre dînsa e neted.
Însă-naintea virtuții amarnica trudă au pus-o
Nemuritorii. Cărarea-nspre ea este lungă,
Aspră și anevoioasă. Dar cînd vei ajunge la culme
Ea e ușoară apoi, măcar că fu grea mai-nainte“.[49]

Lucru întărit și de Epicharm : „*Zeii ne vînd cele bune cu prețul ostenelilor noastre*“ [50].

Și în alt loc : „...*Nechibzuite, tu cauți plăceri și vei da de durere...*“

— Înțeleptul Prodicos [51], urmă Socrate, vorbește și el, în lucrarea sa despre Heracle, pe care mulți o cunosc, tot despre virtute. El spune, dacă îmi aduc bine aminte, cam așa : — Heracle, după anii copilăriei, ajuns la o vîrstă cînd tinerii devin conștienți de puterea lor și chibzuiesc pe ce cale să intre în viață, pe calea „Virtuții“ sau a „Viciului“[52], s-a retras în singurătate, nefiind hotărît pe ce drum s-o apuce.

I se arătară atunci două femei impunătoare, dintre care una aleasă la înfățișare, împodobită așa cum trebuie, cu ochi sfioși, cu ținuta demnă și veșmintele albe ca neaua ; cealaltă, voinică de-a binelea, împopoțonată și vopsită ca să pară mai albă și mai stacojie decît era, se proptea pe picioare, ca să fie și mai țeapănă decît era din fire, cu ochii căscați, cu un văl strălucitor de te orbea. Minunîndu-se întruna de cum arăta și urmărind de-o privesc și alții, ea se întorcea adesea să-și privească propria-i umbră.

Cele două femei se apropiară de Heracle ; prima păși serioasă, așa cum am descris-o mai sus, cea de-a doua, vrînd să i-o ia înainte, alergă în întîmpinarea lui și-i grăi astfel : „Eu văd, Heracle, că tu ești hotărît pe ce cale să apuci în viață. Dacă mă iei călăuză pe mine, te voi conduce pe calea cea mai ușoară și cea mai plăcută ; vei gusta toate plăcerile, lipsit fiind toată viața de orice apăsare. Mai întîi nu te vei ocupa de războaie, nici de

treburile publice, ci vei umbla în viață numai după mîncărurile și băuturile cele mai alese. Vei căuta tot ce-i mai plăcut de văzut și de auzit, de mirosit și de pipăit, bucurîndu-te totodată cît mai mult de plăcerile trupului ; nu vei avea altă preocupare decît să trîndăvești și, cît mai ferit de griji, să te dedai plăcerilor de tot soiul. Iar dacă vei avea vreodată îndoială de felul cum să-ți procuri plăcerile de mai sus, să nu-ți fie teamă ; te voi învăța eu cum să le dobîndești fără nici o trudă, fără să-ți obosești nici mintea, nici trupul. Te vei înfrupta din roadele muncii altora, fără să te sinchisești pe ce căi le-ai dobîndit, căci doar eu știu să le aduc numai foloase celor ce-mi urmează sfaturile.

Și Heracle, auzind-o vorbind astfel, o întrebă :

— Femeie, care e numele tău ? „Iar ea îi răspunse : — Cei ce mă urmează, mă numesc *Plăcerea,* iar vrăjmașii care mă disprețuiesc, îmi zic *Vicioasa* !“

Atunci păși într-acolo și cealaltă femeie care zise : „Și eu viu la tine ; îți cunosc părinții și felul tău de a fi, încă din copilărie. De aceea, sper că vei merge pe calea ce ți-o deschid, că vei lupta cu puterile ce le ai pentru tot ce e bun și frumos și astfel vei învăța să mă lauzi și să mă preamărești prin înseși faptele tale. Eu nu doresc să te îmbii cu vorbe amăgitoare, ci vreau să-ți prezint lucrurile așa cum sînt, așa cum le-au orînduit zeii. Din toate ce au preț cu adevărat în viață, zeii nu ne-au dat nimic fără muncă, fără multă trudă. Iar dacă vrei într-adevăr ca ei să-ți fie favorabili, trebuie ca și tu să-i onorezi așa cum se cuvine. Dacă dorești să fii iubit de prieteni, trebuie să le faci și tu bine ; dacă vrei ca cetatea să te cinstească, se cuvine să-i fii și tu de folos și dacă dorești ca vrednicia ta să fie admirată de întreaga Grecie, este necesar să încerci și tu să lucrezi spre binele ei.

— Dacă dorești, zise apoi femeia, ca pămîntul să-ți dea roade din belșug, e nevoie mai întîi să știi să-l cultivi ; dacă vrei să tragi foloase mari de la animale, trebuie și tu să le îngrijești. Dacă vrei cu tot dinadinsul să scoți cîștiguri și din război și să dorești să fii în măsură să le redai libertatea prietenilor și să-i răpui pe vrăjmași, este necesar să înveți arta de a purta războiul de la

cei pricepuți și să exersezi diferitele feluri de a o folosi. Dacă, în sfîrșit, vrei să-ți călești corpul și să-l faci să slujească minții, trebuie să-l obișnuiești la asta și să-l exersezi cu trudă și sudoare.

Dar *Viciul*, cum spune Prodicos, vorbi din nou :

— Te gîndești, Heracle, cît de greu și lung este drumul spre bucurii, pe care femeia asta ți-l arată ? Eu însă te voi conduce pe o cale ușoară și scurtă spre fericire.

Iar *Virtutea* răspunse : — Nefericito, de ce bine ai tu parte sau ce plăceri cunoști tu, devreme ce nu vrei să faci nimic ca să le dobîndești ? Nici nu aștepți să te stăpînească vreo poftă, ci chiar înainte de a rîvni la ceva, ești scîrbită ; înainte de a mînca și de a bea ești sătulă și ca să poți să mănînci și să bei cu plăcere, îți pregătești vinuri alese, iar vara cînd ți-e cald, umbli să te răcorești de-a binelea. Ca să dormi cu voluptate, te îngrijești să ai nu numai pături, ci și leagăne și paturi moi. Dar nu ca să te odihnești de trudă, ci ca să trîndăvești, cauți să dormi. Pentru plăcerile trupului, mai mult decît e nevoie, nu te dai în lături de la nimic, neocolindu-i nici pe bărbați, nici pe femei. Astfel îți educi tu prietenii : noaptea îi îndemni să se destrăbălează, iar ziua îi faci să lîncezească, pierzîndu-și timpul cel mai prețios.

— Deși ești nemuritoare, zeii te alungă de la ei și nu te bucuri de nici o prețuire în ochii oamenilor de treabă. Tu n-ai parte să auzi cuvinte de laudă, atît de plăcute tuturora și nu ți-e dat să vezi ceea ce-i vrednic de văzut ; niciodată nu admiri o faptă frumoasă. Cine s-ar putea încrede în spusele tale ? Cine ți-ar veni în ajutor la nevoie ? Care dintre oamenii de bine ar cuteza să se amestece printre însoțitorii tăi ?

Tinerii din preajma ta sînt fizic niște neputincioși, iar ajunși la bătrînețe se prostesc cu totul ; crescuți în trîndăvie în anii fragezi, se tîrăsc la bătrînețe, trăiesc în nevoi și în mizerie. Li-e rușine apoi de faptele lor din trecut, sînt apăsați în urmă de poveri ; în tinerețe au gustat numai plăceri ușoare, iar acum la bătrînețe au parte numai de neplăceri.

— Eu însă sînt de partea zeilor și a oamenilor vrednici ; nicăieri și niciodată nu se întîmplă ceva bun fără știrea și participarea mea. Sînt onorată de zei și de vi-

teji ca nimeni altul. Artiștilor le ajut să-și desăvîrșească opera ; pe servitori îi ajut să-și facă munca ; sînt săritoare oriunde e vorba despre o realizare pașnică, dar sînt și o aliată de nădejde în război, iar în cultivarea prieteniei nu mă întrece nimeni. Veseli și fără griji stau prietenii mei în jurul mesei : voia bună le trezește și pofta de mîncare. Somnul li-e mai plăcut decît acelora care trîndăvesc, iar dacă sînt treziți din somn nu se supără, ci își văd cu atît mai mult și fără supărare de treburile lor.

Tinerii se bucură cînd sînt lăudați de cei mai vîrstnici și chiar și cei bătrîni parcă simt o plăcere amintindu-și de bucuriile și onorurile de care au avut parte cînd au fost tineri. Cu plăcere oamenii socotesc ceea ce au realizat și pășesc bine dispuși la munca lor zilnică. Eu îi înfrățesc pe ei cu zeii, îi împrietenesc cu semenii și-i fac să fie onorați de concetățenii lor. Iar cînd le-o bate ceasul, mormintele lor nu vor fi acoperite de uitare, ci vor trăi în amintirea și în cîntecele de preamărire ale urmașilor.

Dacă și tu, Heracle, mlădiță din părinți vrednici, vei duce o asemenea viață de muncă, poți fi sigur că vei avea și tu parte de o fericire adevărată.

— Cam așa — spuse Socrate — ne-a povestit Prodicos că l-a învățat zeița *Virtutea* pe Heracle, numai că acela și-a împodobit vorbirea mai mult decît am făcut-o eu mai sus. Iar tu, dragă Aristip, ar trebui să te preocupi și tu de acestea și să te gîndești pe ce drum să mergi în viitor.

2

Văzînd odată că Lamprocle[53], fiul lui mai mare, se supărase pe mama sa, Socrate îl întrebă : — Știi, băiete, că există oameni care se numesc ingrați ? — Cum de nu, îi răspunse tinerelul. — Dar mai știi și ce fac ei de li se dă un asemenea nume ? — Cum să nu știu ? Cei cărora le faci un bine și nu-ți răspund la fel, deși pot, se numesc ingrați. — Și nu crezi că cei nerecunoscători sînt socotiți printre oamenii nedrepți ? — Da, așa cred. —

Dar, întrebă mai departe Socrate, nu te-ai gîndit că e o faptă nedreaptă să-i aservești pe prieteni, după cum e, dimpotrivă, drept să-i înrobești pe dușmani și că e nedrept, iar, să te arăți nerecunoscător cu prietenii și că e drept să fii astfel față de vrăjmași ?

— Desigur, răspunse Lamprocle, mie mi se pare că e nedrept să nu te străduiești să fii recunoscător față de cel ce ți-a făcut un bine, fie prieten, fie dușman.

— Dacă-i așa, nu e limpede că ingratitudinea e de-a dreptul o injustiție ? — De perfect acord. — Deci, continuă Socrate : cu cît cineva a avut parte de mai multe binefaceri și nu le-a răspuns la fel, cu atît se dovedește mai ingrat, nu-i așa ? — Și aici sîntem întru totul de acord. — Ei bine, socoți oare că există binefaceri mai mari decît cele pe care le arată părinții copiilor lor ? Ei ne dau viață, ne fac să ne bucurăm de atîtea lucruri bune și frumoase din cîte le hărăzesc zeii muritorilor ! Aceste bunuri au în ochii noștri asemenea preț, încît de nimic nu ne ferim mai mult decît de pericolul de a le putea pierde. De aceea a hotărît cetatea pedeapsa cea mai mare pentru omor, încredințată că prin teama ce-o trezește s-ar putea înlătura săvîrșirea de crime. Nici nu-ți închipui ce nu fac oamenii numai pentru plăcerea de a avea copii. Pentru satisfacerea acestui instinct cît cheltuiesc ei, bani și energii, pretutindeni, pe străzi și în locurile de perdiție. Este explicabilă de aceea atenția ce o dăm noi femeilor care pot să nască copii viguroși, atunci cînd ne însoțim cu ele. Bărbatul își ia asupra sa întreținerea viitoarei mame, și face tot ce-i stă în putință ca să nu le lipsească copiilor nimic din ceea ce le-ar fi necesar în viață. Femeia însărcinată își poartă povara în dureri, este expusă la pericole și își hrănește fătul din propria ei hrană ; după ce a adus copilul pe lume, cu multe cazne, îl crește și-l îngrijește, fără să aibă în schimb nici un folos, fără ca pruncul să știe măcar cine e binefăcătorul lui. Și fiindcă micuțul nu e încă în stare să spună de ce are nevoie, mama vede ce-i trebuie, îi face plăcerile, îi procură tot ce el dorește. Îl hrănește timp îndelungat, veghează și trudește zi și noapte, neștiind care o să-i fie recunoștința.

— Și nu numai că mama îi hrănește pe copii, ci, după ce crede că sînt în stare să fie instruiți, părinții îi învață, după puterile lor, ceea ce socot că le-ar folosi în viață. Și dacă li se pare că altul e mai capabil să-i învețe, îl trimit la acesta, cheltuind bani și îngrijindu-se de toate ce i-ar putea face pe copiii lor cît mai buni.

La acestea, tinerelul răspunse : — Da, chiar dacă a făcut toate cele enumerate mai sus și multe, multe altele, nimeni nu-i obligat să-i suporte firea ei arțăgoasă. — Nu crezi oare, întrebă Socrate, că firea unui animal este și mai sălbatică decît a unei mame ? — Nu, mai ales a unei mame ca asta. — Spune-mi : te-a mușcat ea cumva, te-a rănit cu ceva, așa cum se întîmplă multora cu animalele ? — Nu, dar, pe Zeus, ea a spus cuvinte pe care n-ai vrea să le auzi niciodată în viață. — Dar tu, cîte nu i-ai făcut, de cîte ori n-ai țipat, cîte boacăne n-ai săvîrșit, încă de copil, provocîndu-i zi și noapte atîtea neplăceri ! Prin cîte spaime n-a trecut cînd tu te îmbolnăveai ! — Da, însă n-am făcut-o să se rușineze de ce i-am spus și de ce i-am făcut. — Cum așa ? Crezi că-ți vine mai greu ție să asculți cîte zici că îndrugă ea, decît personajelor din tragedii care-și adresează unii altora vorbe dintre cele mai grele. Dar, socot eu, ei nu se gîndesc că toate ce li se spun și li se reproșează, sînt făcute cu scopul de a-i pedepsi, că amenințările îi vor vătăma cu ceva — de aceea, zic — ei le suportă cu inima împăcată.

— Și tu, adaugă Socrate, care știi prea bine că mama ta, orice ți-ar spune, nu-ți vrea decît binele, ca nimeni altul, tu poți să te superi pe ea ? Sau crezi că maică-ta ți-e o dușmancă ? — Nu, răspunse Lamprocle, asta n-o cred. — Atunci, dacă ea îți vrea numai binele și veghează și se străduiește cît poate ea, ca să fii sănătos, să nu-ți lipsească nimic din cele necesare, care, pe lîngă aceasta, se roagă la zei să te ocrotească, poți tu să zici că maică-ta e rea ? Părerea mea e că, dacă nu poți suporta o asemenea mamă, nu poți suferi nici binele în totalitatea lui.

— Dar spune-mi, continuă Socrate, ți se pare că e cazul să-i respecți pe oameni sau să nu-ți pese de nimeni, să nu le urmezi sfaturile și să nu te supui nimă-

nuia, nici unui comandant, nici altei autorități ? — Pe Zeus, cred că da, răspunse Lamprocle. — Tu vrei, așadar, să placi unui vecin, pentru ca să te ajute la nevoie, să-ți facă vreun serviciu, în mod prietenesc și cît mai degrabă cu putință — nu-i așa ? — Fără îndoială că vreau. — Și mai departe : ți-e totuna oare ca pe un tovarăș de drum, pe uscat sau pe mare, ori pe oricare altul să-l știi că-ți este prieten sau dușman ? Și nu crezi că trebuie să le cîștigi bunăvoința ? — Cum de nu, răspunse Lamprocle. — Deci, ești gata să le faci pe plac tuturor ; numai la mama ta care te iubește ca nimeni altul — nu te gîndești ?

Nu știi oare, întrebă apoi Socrate, că statul trece cu vederea orice altă lipsă de recunoștință și nu-i urmărește în judecată pe cei ingrați, dar le face procese celor care nu-și respectă părinții ? Nu știi că nu-i aleg în nici o funcție publică, socotind că asemenea oameni nu se cade să aducă sacrificii zeilor în numele statului și nu pot săvîrși ceva drept și onest ? Și pe drept cuvînt, dacă cineva nu se îngrijește de mormintele părinților și această nesocotință este avută în vedere în verificările ce se fac la numirea în funcție a magistraților.

Așadar, fiule, dacă ai minte, roagă-te zeilor să te ierte pentru ofensele aduse mamei, ca ei să nu te socotească un ingrat și să nu-ți refuze ajutorul lor. Cît îi privește pe semenii tăi, ai grijă iarăși să nu afle cumva că nu-ți respecți părinții, să te disprețuiască și să nu rămîi singur, părăsit de toți prietenii. Căci dacă ei te dovedesc că ești ingrat față de părinți, nimeni nu te mai crede în stare de recunoștință față de cei ce ți-au făcut vreun bine.

3.

Aflînd că doi frați Chairefon și Chairecrate, cunoscuți de Socrate, erau certați și văzîndu-l pe acesta din urmă, Socrate îl întrebă : — Spune-mi, Chairecrate, nu cumva ești și tu dintre aceia care prețuiesc mai mult avuțiile decît pe frații lor ? Acestea, știi, sînt lucruri neînsuflețite, fratele însă e o ființă cu judecată. Avuțiile au ne-

voie de ocrotirea noastră, în vreme ce fratele ne poate el ajuta și, pe lîngă aceasta, avuțiile pot fi multe, dar frate tu ai unul singur. De mirare mai e și faptul ca cineva să socotească că-i o pagubă să aibă frați, dacă nu se face și stăpîn pe averea lor, în timp ce pe concetățeni nu-i socotește o povară, deși nu se bucură de averea lor. De aici se poate trage concluzia că e mai bine să trăiești cu oamenii în societate, în siguranță și mulțumit, decît să fii singur și să ai parte de toate bogățiile cetății, pîndit însă de toate pericolele. Nu înțelegi că același lucru se întîmplă și între frați ?

Bogătașii își cumpără sclavi, ca să-i pună la munci ; își fac prieteni ca să le fie de ajutor, dar nu pun preț pe frații lor, socotind că din concetățeni pot face prieteni, dar din frații lor nu. Cu toate acestea e mai normal să se poarte ca un prieten cu fratele, născut fiind din aceiași părinți, căci au fost îngrijiți tot de ei, așa cum animalele, crescute împreună, simt o înclinație unul față de celălalt. Mai adaugă și faptul că semenii noștri îi prețuiesc mai mult pe cei care au frați și se feresc să le facă vreun rău.

Iar Chairecrate îi răspunse : — Da, Socrate, dacă n-ar fi prea mare deosebirea dintre ei, poate că ar trebui să se împace frate cu frate și să nu fugă unul de altul din nimica toată, că e o binefacere să ai, — cum zici tu, un frate, dar să se poarte cum trebuie. Cînd are însă numai cusururi și nu-ți seamănă de fel, de ce să faci imposibilul ca să ți-l apropii ?

Socrate însă îi zise : — Oare Chairefon, le displace și altora, ca ție, sau sînt și unii cărora li-e deosebit de drag ? — Tocmai de aceea, replică Chairecrate, e vrednic de disprețul meu, că li-e drag altora și oriunde se află îmi păgubește, în loc de a-mi fi de folos, atît în vorbe cît și în fapte.

— Dar ascultă, spuse Socrate : așa cum un cal îl poate vătăma pe un călăreț nepriceput în a-l mînui, tot așa e și cu un frate, dacă celălalt nu știe cum să se poarte cu el. — Cum să nu știu, ripostă Chairecrate, să mă port cu un frate, cînd îmi dau seama destul de bine și ce fac și ce vorbesc cu el. Mă port cu duhul blîndeții, dacă și el face la fel. Dar cine mă supără, desigur că nu

pot nici să-i vorbesc, nici să fiu bun cu el, ci tot rău și nici nu mă obosesc să fiu altfel.

Socrate atunci îi răspunse : — Vorbești lucruri de neînțeles, Chairecrate. Să zicem că ai un cîine care-ți păzește cum se cuvine turmele și se gudură și-i supus față de păstori, dar mîrîie cînd te apropii tu de el. N-ai să te mînii, ci vei încerca să-l potolești — nu-i așa ? Iar pe un frate care spui că-i o binefacere că-l ai, care se poartă așa cum trebuie cu tine și mai zici că te pricepi să vorbești și să te porți bine cu el — nu trebuie oare să încerci prin toate mijloacele să-l faci cît mai binevoitor și pe el față de tine ? Mă tem, Socrate, că n-am atîta iscusință ca să-l fac pe Chairefon să se poarte față de mine așa cum trebuie. — Dar mi se pare că n-ai nevoie de prea multă trudă și nici chiar de atîta dibăcie față de el ; cred că, priceput cum te știu, ești în stare cu prisosință să-i cîștigi încrederea și să-l faci să te prețuiască.

— De ce te sfiești, urmă Chairecrate, să spui, Socrate, dacă crezi, că m-aș putea folosi și de unele farmece, pe care eu, deși le cunosc, am uitat să le pomenesc. Iar Socrate îl întrebă la rîndul lui : — Dacă cineva dintre cunoștințele tale ar vrea să te cheme ca să fii de față atunci cînd le aduce ofrande zeilor, ce-ai face ? Spune-mi... — E limpede că l-aș chema eu mai întîi să mă vadă făcînd același lucru. — Și dacă ai vrea să-l convingi pe unul dintre prieteni, cînd tu ești plecat în călătorie, să se îngrijească de treburile tale — ce-ai face atunci ? — E limpede, iar, că m-aș îndemna eu mai întîi să mă îngrijesc, în lipsa acestuia, de treburile lui.

— Dar dacă ai dori, zise mai departe Socrate, ca un străin să te primească bine, cînd te vei duce la el în cetate, ce crezi că trebuie să faci ?

— Desigur, îl voi primi eu mai întîi, bucuros, dacă vrea să vină la Atena. Și dacă doresc să fie binevoitor cu mine ca să-mi fac treburile pentru care mă duc acolo, la el, e de la sine înțeles că se cuvine ca eu să mă îngrijesc tot astfel de șederea lui cu folos aici, la noi.

— Deci, te pricepi bine, și nu de azi, de ieri, cum să-i momești, să-i farmeci pe oameni — zise Socrate. Și ții în ascuns, temîndu-te să nu-ți iasă nume rău, dacă

te folosești de asemenea practici, chiar și în cazul fratelui tău, spre binele lui. Ei bine, să știi că e socotit vrednic de toată lauda un om care se pricepe să le facă el, mai întîi, un rău dușmanilor și e primul să-și servească prietenii. Dacă Chairefon mi s-ar fi părut, prin firea lui, mai înclinat ca tine să facă primul pas spre împăcare, aș fi încercat să-l conving să se arate el mai întîi prietenos. Dar acum cred că tu ești mai potrivit să iei inițiativa și că ai să izbîndești. — Spui lucruri curioase, Socrate, și pe care nu le-am mai auzit din gura ta ; tu îmi ceri ca eu, mai tînăr fiind, să iau inițiativa, deși toți oamenii judecă altfel ; cel mai în vîrstă dintre frați, el trebuie mai întîi să vrea împăcarea și în vorbă și în faptă.

— Cum așa, zise Socrate, nu socot oare toți oamenii că cel mai tînăr se cade să cedeze ? El trebuie să-l respecte pe cel mai în vîrstă, să se scoale în picioare cînd îl întîlnește și-l primește la el, să-i dea locul cel mai bun, să-l lase să vorbească el mai întîi. Nu te da în lături, deci, dragul meu, ci încearcă să-ți îmbunezi fratele, mai întîi, și ai să vezi cît de repede o să se întoarcă el la tine. Nu vezi cît e el de săritor și de generos ? Căci este știut că pe oamenii inferiori îi cîștigi dacă le dai ceva, însă pe cei generoși ți-i apropii doar arătîndu-te prietenos cu ei.

Atunci Chairecrate îl întrebă : — Și dacă nu-l îmbunez chiar dacă aș face ceea ce îmi spui tu ? — Ei și ce ai să pierzi ? Ai să dovedești doar prin asta că tu ești un om de treabă, binevoitor, un frate adevărat, iar el că e un om rău și nedemn de bunăvoința ta. Dar nu cred că are să se întîmple așa ceva. Socot mai degrabă că, provocat de tine la o asemenea întrecere, o să se ambiționeze și el să te întreacă și în vorbă și în faptă, ca să se arate un om binefăcător.

— Voi vă aflați acum, urmă Socrate, în situația în care se află cele două mîini ce le au oamenii, hărăzite de un zeu să conlucreze între ele, dar neîndeplinindu-și uneori acest rost al lor sau ca cele două picioare ce ne sînt date să se întrajutoreze, dar care, în ciuda voinței divine ce le-a plăsmuit, se împiedică, se încurcă unul pe altul și nu vor să meargă deloc la pas.

— Nu e oare culmea orbirii și a nefericirii să întoarcem împotriva noastră ceea ce-i făcut să ne folosească — zise Socrate. Ei bine, eu socot că cel ce i-a creat pe frați s-a gîndit să-și fie de folos unul altuia mai mult decît sînt mîinile, picioarele, ochii și celelalte organe perechi făcute să conlucreze. Mîinile, oricît le-am întinde pe amîndouă, nu pot cuprinde decît obiectele ce le stau la îndemînă ; picioarele, de asemenea, nu pot depăși, într-o dată, un anumit spațiu ; ochii, care văd mai departe obiectele, nu le pot zări pe toate, deodată, și din față și din spate, oricît de apropiate ar fi acestea.

Dar doi frați, dacă se iubesc, oricît ar fi de deosebiți, pot și trebuie să acționeze uniți, în folosul amîndurora.

4.

Odată l-am auzit pe Socrate vorbind și despre prietenie și cred că s-ar putea trage învățăminte deosebit de folositoare din discuțiile lui despre felul cum se dobîndesc și se întrețin prieteniile. De la mulți știu că un prieten adevărat și bun înseamnă cel mai mare cîștig. Socrate însă repeta că cei mai mulți semeni se îngrijesc de ei înșiși, dar nu se sinchisesc cîtuși de puțin de a-și face prieteni.

Astfel, el observă că oamenii se străduiesc să dobîndească pămînturi, sclavi, turme și felurite obiecte de folosință și fac orice ca să le păstreze ; nu vezi însă pe cineva umblînd să dobîndească un prieten care, așa cum se spune, reprezintă avuția cea mai de preț ; și mai rar încă îl vezi pe vreunul preocupat să-și păstreze prietenii.

Dimpotrivă, mai spunea Socrate, întîmplîndu-se să li se îmbolnăvească prietenii și sclavii, în același timp, oamenii cheamă medici mai degrabă pentru a-i salva pe sclavi, fac totul să-i înzdrăvenească, neglijîndu-și prietenii. Și, dacă cumva moare vreunul dintre slujitori, ei se întristează și socot aceasta ca o mare pierdere. Cînd însă dispare un prieten, ei lasă să se creadă că n-au pierdut mare lucru.

— Cînd posezi ceva, zicea Socrate — nu ai nevoie să-l lași nici un moment fără îngrijire și fără să-i dai

atenție ; dacă însă un prieten are trebuință de ajutorul nostru, el este dat uitării. Și, mai departe, făcea constatarea că cei mai mulți țin socoteala și pot să-ți enumere, oricît de bogați ar fi, toate acareturile ce le au, dar pe prieteni, deși îi numeri pe degete, nici nu sînt în stare să-i numească. Dacă totuși sînt puși vreodată în situația să-i înșire, atunci după ce i-au numit o dată, îi iau iar de la capăt. Atît de mult se sinchisesc ei de prietenii lor ! Și totuși, cu ce altceva poate să fie comparat un bun prieten ? Cu nimic — răspundea tot el. Ce fel de cal, sau care atelaj ne poate fi așa de folositor ca un prieten adevărat ? Care sclav ne e atît de binevoitor și de statornic și ce altceva e atît de aducător de foloase ?

Un prieten fidel este gata oricînd să stea alături de cel asemenea lui, atît în ce privește treburile personale, cît și cele obștești. Îl ajută cînd trebuie să facă un bine și tot așa cînd îl paște vreo primejdie ; contribuie la cheltuielile ce le are de făcut și trage foloasele împreună cu el. Îl ajută să-i convingă pe alții sau, dimpotrivă, face, la nevoie, uz de forță ; e binevoitor cu cel care-i dorește și-i face bine și-l sprijină, totodată, din răsputeri în momentele de cumpănă. Așa că foloasele ce le avem de la mîinile de care ne slujim, de la ochii care văd departe, de la urechile ațintite la auz, de la picioarele ce-și îndeplinesc rostul lor — toate acestea valorează mai puțin decît serviciile ce ni le aduce un prieten binevoitor. Și, adesea, cînd noi nu putem făptui sau vedea sau auzi ceva, un prieten le poate face în locul nostru.

Sînt unii care se îngrijesc de copaci, pentru a le culege roadele, dar, din păcate, cel mai adesea, oamenii se dezinteresează cu totul de bunul cel mai de preț — de un prieten adevărat, zic — ca de un lucru netrebuincios.

5.

Altădată l-am auzit pe Socrate discutînd — cred eu — și despre felul cum se cuvine să-l chestioneze cei ce-l audiau asupra prețuirii de care se bucură în ochii prietenilor.

Văzînd că unul dintre auditorii lui nu se sinchisea de sărăcia în care se afla un prieten, Socrate îl întrebă pe Antistene [54], care era de față, ca și mulți alții : — Spune-mi, Antistene, există o sumă de cumpărat prieteni, așa cum e pentru sclavi ? Căci, dintre aceștia din urmă, unul valorează, să zicem, două mine [55], altul nici jumătate, altul cinci, un altul pînă la zece mine ; se mai spune chiar că Nikias, fiul lui Nikeratos [56], a cumpărat un sclav ca să-i păzească minele de argint, plătind pentru el chiar un talent [57]. Vreau să cercetez, mă înțelegi, dacă există cumva vreo sumă de plătit pentru prieteni, așa cum e pentru sclavi. — Cum să nu, există, răspunse Antistene. Eu unul, pe un prieten l-aș valora, să spunem, la ceva mai mult de două mine, pe un altul nici la jumătate, pe altul l-aș prețui chiar la zece mine, iar pe altul, în sfîrșit, l-aș cumpăra cu toată averea mea și cu toată truda de care sînt în stare.

— Dacă lucrurile stau așa, zise Socrate, ar fi bine ca fiecare să-și facă socoteala și să vadă cît prețuiește și el în ochii prietenilor ; să se străduiască să fie cît mai prețuit, pentru ca astfel să fie cît mai sigur că prietenii nu-l vor părăsi. Eu însumi, continuă Socrate, aud adeseori că un prieten și-a trădat prietenul, că altul, pe care-l socotea prieten, l-a sacrificat pentru un pumn de arginți. Și atunci mă întreb : dacă, așa cum unul vindea un sclav păcătos celui ce dă preț, nu e bine oare să ne descotorosim și noi de un amic nevrednic, cînd obținem un preț pe care acesta nici nu-l merită ?

Dar credința mea e că nici sclavii buni nu trebuie vînduți, nici prietenii fideli nu trebuie să fie abandonați.

6.

Sfaturi demne de a fi reținute a dat Socrate și cînd a arătat pe cine merită să ni-l facem prieten, exprimîndu-se în felul următor : — Spune-mi, l-a întrebat el pe Critobul [58], ce trebuie să luăm în considerare atunci cînd dorim să dobîndim un prieten adevărat ? Vom lua seama mai întîi ca el să știe să-și stăpînească pornirile fizice, instinctele, să nu se lase copleșit de oboseală și de lînce-

zeală ? Căci cine se lasă stăpînit de acestea, cu greu va putea realiza ceva lăudabil, atît pentru el însuși, cît și pentru prieteni. — Fără îndoială că ai dreptate, zise Critobul. — Deci, ești și tu de părere că trebuie să ne ferim de cei care nu sînt în stare să-și înfrîneze poftele. — Da, așa cred și eu.

— Dar nu zici oare, continuă Socrate, că risipitorul nesăbuit, care mereu cere cîte ceva de la vecini, socotind că nu e obligat să mai dea nimic înapoi și care se supără pe cel care nu-i dă — nu crezi că un asemenea om nu poate fi un prieten de nădejde ? — Așa gîndesc și eu. — Atunci să nu ne ferim și de acești oameni ? — Dar ce părere ai despre cei strîngători și ahtiați să cîștige bani mulți și tocmai de aceea sînt greu de mulțumit ; le place să ia, dar cheltuiesc cu mare zgîrcenie. — Cred că ăștia sînt încă și mai răi decît cei despre care am vorbit.

— Dar ce zici, îl întrebă iar Socrate pe Critobul, despre oamenii hrăpăreți care tot timpul doresc doar să ia cu japca și să tragă numai foloase din tot ceea ce fac ?

— Și de ăștia nu avem nevoie, căci nu ne sînt, ca prieteni, de nici un folos. — Dar despre certărețul care urmărește mereu să le provoace prietenilor numai dușmănie — ce zici ? — Și de unul ca ăsta, pe legea mea, se cuvine să fugim. — Dar despre cei care, neavînd asemenea defecte, vor să aibă parte numai ei de binefaceri, nesinchisindu-se să răspundă la fel — și despre aceștia ce ai de zis ? — Și ăștia sînt nefolositori. — Dar, dacă-i așa — spune-mi, Socrate — pe cine socoți tu că trebuie să ni-l facem prieten cu adevărat ? — Cred, răspunse Socrate, că acesta se cade să aibă trăsăturile opuse celor arătate mai sus : să se abțină de la plăcerile trupului, să-și respecte jurămintele și angajamentele, să se ia, apoi, la întrecere cu binefăcătorii, și astfel să le fie de folos prietenilor.

— Și ce putem să facem, întrebă Critobul, înainte de a lega prietenie cu un astfel de om ? — Dacă este vorba, să zicem, de a judeca un sculptor, atunci nu ne luăm, desigur, după vorbele lui, ci îi acordăm încredere celui care a dovedit încă de mai înainte că e capabil să creeze opere valoroase, socotind că și în viitor poate să facă același lucru. — Vrei să spui oare că cine a dovedit că

li-e de folos prietenilor pe care-i are, e limpede că le va fi de folos și noilor săi prieteni ?

— Da. Și acela care știe că-și îngrijește bine caii, sînt încredințat că și în viitor va face la fel.

— Bine, bine, dar cum pot eu să determin de pe acum care dintre oameni se va dovedi vrednic de prietenia mea ? — Mai întîi și-ntîi, răspunse Socrate, vei vedea dacă zeii te-ndeamnă la o asemenea prietenie. — Am înțeles. Poți să-mi spui însă, cum să fac ca să mă împrietenesc cu el, dacă eu doresc și dacă zeii n-au nimic împotrivă ? — Desigur că n-ai să te apuci să-i vînezi prietenia, așa cum vînăm iepurii și n-ai să-l pîndești ca pe păsări ca să-l prinzi în laț și nici n-ai să-l asaltezi ca pe un dușman. Căci a forța pe cineva să-ți devină prieten e fără sens și, pe deasupra, e greu să ții pe cineva legat, ca pe un sclav ; astfel de procedee ne aduc mai degrabă dușmanii decît prietenii.

— Bine, bine, continuă să-l întrebe Critobul, cum să-i cîștigăm totuși pe prieteni ? — Știi, îi răspunse Socrate, că sînt unele cuvinte vrăjite ; cine le cunoaște poate, dacă dorește, să-și dobîndească un prieten. Apoi sînt și unele formule tainice ; cine le cunoaște poate intra într-o legătură intimă cu tot ceea ce dorește să aibă vreun contact. — Așa o fi, însă de unde le-am putea afla ? — Doar știi, răspunse Socrate, din Homer, cum îl vrăjeau sirenele pe Ulise. Începutul versurilor sună cam așa :

„*Vino, slăvite Ulise, tu, faima Aheilor, mare*“ [59].

— Au mai vrăjit, întrebă Critobul, sirenele și pe alți oameni cu cîntecele lor, de n-au mai putut să scape de farmece ? — Nu, răspunse Socrate, ele nu-i vrăjesc decît pe cei care năzuiesc la mai mult decît ceilalți oameni, la virtute. — Adică, vrei să spui că trebuie folosite asemenea cuvinte, încît persoana căreia îi sînt adresate să nu creadă că cel care-l laudă vrea să-l ia în derîdere și să-l captiveze cu orice preț. Căci e urît și oamenii îl ocolesc pe acela care vrea să-l preamărească pe un altul mic, scîrbos și slab, făcîndu-l să creadă că-i o ființă aleasă, impunătoare și puternică. Dar, spune-mi, mai cunoști și alte cuvinte vrăjite ? — Nu, însă am auzit că Pericle [60]

știe unele din acestea, cu ajutorul cărora încînta poporul. — Dar Temistocle [61], cum atrăgea mulțimea ? — Prin fapte — zău, răspunse Socrate — nu prin vorbe. Asta vrea să spună că, dacă dorim să cîștigăm un prieten, trebuie să fim noi înșine vrednici, pricepuți, atît în vorbe, cît și în fapte.

— Ai putea crede, întrebă Socrate mai departe, că un om de nimic ar fi în stare să-și facă prieteni oameni destoinici ? — Cred că da, răspunse Critobul, căci am cunoscut retori nătîngi care erau prețuiți de oratori de vază și am întîlnit, de asemenea, oameni care habar n-aveau de treburile militare și care totuși întrețineau legături de camaraderie cu unii dintre bravii comandanți de oști.

— Ei bine, ca să nu ne depărtăm de la discuția noastră, zise Socrate, cunoști tu și oameni nefolositori care pot deveni prieteni folositori ? — Nu, zău că nu cunosc, răspunse Critobul. Dar mă întreb : dacă e cu neputință ca un păcătos să lege prietenie cu oamenii cei mai vrednici de stimă ? E oare așa de ușor ca unul demn de tot respectul să-și găsească un prieten pe potriva lui ? — Ceea ce te pune în încurcătură, Critobul, este faptul că tu vezi adesea oameni cu comportări dintre cele mai alese, care fug de tot ce-i rușinos și care, în loc să se împrietenească, se ceartă și se dușmănesc între ei, mai mult chiar dacă ar face-o cei mai păcătoși.

— Și nu numai indivizii, spuse Critobul, fac așa, ci și cetățile [62], chiar și cele care se preocupă îndeosebi de tot ce-i frumos și se feresc de ce-i dezonorant, adeseori se dușmănesc și poartă războaie între ele. Gîndindu-mă la toate acestea, mă simt descurajat și nu mai cred că poți găsi undeva un prieten demn de acest nume. Înțeleg [63] că păcătoșii nu se pot împrieteni cu adevărat ; căci, cum pot oare prețui prietenia ingrații, neglijenții, egoiștii și hrăpăreții, necredincioșii și neputincioșii de tot felul ? Mi se pare că cei răi sînt făcuți mai degrabă să se urască între ei decît să fie prieteni.

— Dar — cum spui tu, Socrate, continuă Critobul — niciodată păcătoșii nu sînt în stare să intre în legături de prietenie cu cei buni și mă întreb și eu : cum ar putea să se însoțească cei ce urzesc relele cu cei care le

urăsc din tot sufletul ? Iar dacă și aceia care practică virtutea se dușmănesc pentru întîietatea în cetate și se întrec în a se urî între ei, unde vom mai găsi atunci prieteni și la ce oameni pe pămînt mai există fidelitate și bunăvoință ?

— Aici, zise Socrate, sînt de luat în seamă felurite situații. Un lucru însă este sigur : oamenii au de la natură o înclinație spre prietenie[64]. Ei au nevoie unii de alții, știu ce e mila, își pot fi de folos unii altora, se ajută între ei și știu să fie recunoscători. Dar sînt puși și pe hartă ; fiindcă toți însă urmăresc ceea ce e bun și plăcut, după cum socot ei, intră în rivalități[65] pentru a dobîndi, se ceartă și se bat, avînd păreri deosebite și chiar contrare. Iar cearta și mînia nasc dușmănii ; ambițiile și cupiditatea, la rîndul lor, nasc resentimente, iar invidia îi face urîți. Cu toate acestea, prietenia se cuibărește în inimile lor și-i unește în cele din urmă pe cei mai buni dintre ei.

Practicînd virtutea, oamenii își pot dobîndi bunuri moderate, fără neplăceri, mai degrabă decît să rîvnească la stăpîniri, prin războaie. Dacă sînt însetați și au nevoie de hrană, ei pot să se îndestuleze fără grijă, urmărind un interes comun ; pot să-și înfrîneze pornirile pasionale și să nu rîvnească la ceea ce-i trecător și aparent, făcînd ce se cuvine și ceea ce-i folositor pentru ei.

Oamenii virtuoși, continuă Socrate, nu numai că pot[66] să îndepărteze de la ei pofta de avuții și să le folosească în interesul comun, potrivit legii, ci și să se ajute între ei și să se abțină de la vătămarea reciprocă. Ei știu să stingă neînțelegerile nu numai fără suferințe, dar și cu folos pentru toți și să împiedice vrajba să crească nemăsurat. Apoi ei își pot struni pizma, împărțindu-și averile și fiecare dintre ei socotind că bunurile prietenilor sînt propriile sale bunuri.

Atunci nu se cade oare ca oamenii virtuoși, aflați în fruntea treburilor publice, să nu se vatăme, ci să caute să fie cît mai folositori comunității, prietenilor lor ? Iar cei ce doresc cu orice preț să fie conducători, dar care se folosesc de locul lor pentru a se îmbogăți, pentru a fura, a-i împila pe oameni, ducînd o viață de plăceri,

oare pe aceștia să nu-i socotim nelegiuiți și păcătoși, incapabili de prietenie ?

Cetățeanul însă care vrea să aibă o funcție în stat, ca el însuși să fie apărat de nedreptăți și să-și apere prietenii de ele, cetățeanul care, fiind în fruntea treburilor obștești se străduiește să facă bine patriei, oare nu e capabil — unul ca acesta — tocmai de aceea, să lege prietenie cu altul asemenea ? Și nu-i va fi oare mai ușor să le facă bine prietenilor, conlucrînd cu cei din jurul lui ? Sau ar fi mai puțin în măsură, colaborînd cu unii ca aceștia, să fie de folos cetății ?

— Și în întrecerile sportive, zise mai departe Socrate, este limpede că dacă s-ar îngădui celor mai puternici să se unească și să lupte împotriva celor mai slabi, ei ar ieși victorioși în întreceri, cucerind astfel toate premiile. Dar dacă acelora nu li-e îngăduit să se unească, în afacerile politice, unde precumpănesc cei buni, nimeni nu-i împiedică pe aceștia să conlucreze cu oricine dorește să aducă servicii cetății. Și atunci nu e mai folositor ca cei virtuoși să conducă cetatea uniți, să colaboreze la bunul mers al treburilor statului, decît să-și fie unul altuia rivali [67] ?

Este limpede și faptul, zise Socrate, că ai nevoie de aliați, ca în orice bătălie, de cît mai mulți, atunci cînd ai de înfruntat pe cei virtuoși. Și, fiind de înțeles că pe aliați nu ți-i cîștigi decît prin foloasele ce le au, ca astfel ei să dorească să lupte, e mai bine să-i atragi așa pe cei mai buni, ei fiind și mai puțini decît mulțimea de nevolnici, iar serviciile aduse acestora din urmă ar fi nemăsurat mai mari decît pentru cei de mai înainte.

Dar, să ai încredere, Critobul, îl îndemnă Socrate. Străduiește-te să devii virtuos [68] și, devenind astfel, să te apuci să-i vînezi [69] apoi pe cei virtuoși. Poate că te ajut și eu cumva la această vînătoare, căci sînt doritor de asemenea pradă. Cînd doresc prietenia cuiva, mă năpustesc, ca să spun așa, asupra lui și-l copleșesc cu dragostea mea și vreau ca să-mi răspundă cu aceeași aprindere ca să-l fac și pe el să dorească prietenia mea. Înțeleg că și tu ai nevoie de așa ceva, dorind din tot sufletul prietenia unor oameni. Dezvăluie-mi acum cu cine ai vrea să te împrietenești, căci, doritor cum sînt să plac celui

ce-mi place mie, cred că sînt un novice în vînătoarea de oameni.

Iar Critobul îi zise : — Și eu doresc de mult să am asemenea cunoștințe [70], mai ales că știința aceasta îmi va fi de mare folos în captarea celor cu suflete alese și frumoși la trup.

La acestea, Socrate îi răspunse : — Chiar așa de priceput nu sînt ca să-i pot convinge pe cei arătoși să se lase mîngîiați de mîinile mele. Eu sînt convins de altfel că tocmai de aceea oamenii fug de Scilla, fiindcă întinde mîinile după ei și, dimpotrivă, că nimeni nu le rezistă sirenelor, deoarece ele ne vrăjesc de departe, cu glasul lor fermecat, încît le cădem pradă cu toții. La care Critobul ripostă : — Deci n-am voie să-mi întind mîinile ; atunci spune-mi, sfătuiește-mă, de știi, cum să-i atrag pe prieteni ? — Nici gura ta nu știe s-o sărute pe-a altuia ? îl întrebă Socrate. — Fii fără grijă, îi răspunse Critobul, eu n-am sărutat pe nimeni, oricît ar fi de frumos. — Atunci, dragă Critobul, n-ai să reușești nimic, căci nu faci ceea ce trebuie. Oamenii atrăgători nu vor îngădui, e drept, să-i asaltezi, dar celor urîți le convine, fiindcă-i faci să creadă că sînt socotiți frumoși pentru firea și inteligența lor aleasă.

Iar Critobul întrebă nerăbdător : — Deoarece îmi prescrii să-i iubesc pe cei frumoși și doar să-i sărut pe cei buni, atunci învață-mă, Socrate, spune-mi, fără ocolișuri — cum să-mi cîștig prieteni ? — Dacă dorești, iubite Critobul, să devii prietenul cuiva, o să-mi dai voie să-i spun lui că-l admiri și că voiești să-i fii prieten ? — Da, poți să mă spui, fiindcă știu că nimeni nu-și urăște admiratorii. — Și dacă îi spun că tu îl lauzi și îi ești binevoitor — ai să crezi că te fac de rușine în ochii lui ? — Nu, deloc, căci socot că bunăvoința aceasta este reciprocă. — Atunci îmi dai voie să le-o spun celor cu care dorești să te împrietenești ? Și îngăduie să le mai zic că te îngrijești de ei și că te bucuri foarte mult să ai prieteni dintre cei destoinici [71], că ești mîndru de faptele lor frumoase, așa cum ești de ale tale. Și am să le mai dezvălui că nu te dai în lături de la nici o osteneală ca ei să reușească, că știi că un bărbat adevărat este cel care-și întrece prietenii în binefaceri și care-și păgubește

adversarii. — Așa că socot, fără îndoială, că trebuie să-ți fiu de ajutor în vînătoarea noastră comună de prieteni.

— Dar de ce vorbești așa, îi răspunse Critobul, devreme ce tu însuți nu poți să le spui ceea ce vrei despre mine ? — Nu, desigur, așa cum mi-a dezvăluit odată și Aspasia [72]. Aceasta zicea că dintre mijlocitoarele de căsătorii, cele bune își ating întotdeauna scopurile, dar că cele mincinoase nu merită nici o laudă, căci cei astfel căsătoriți și înșelați de ea ajung să se urască între ei și s-o blesteme pe mijlocitoare. Și eu sînt convins că este așa și de aceea nu-mi iau îngăduința să-ți aduc vreo laudă, dacă nu e întemeiată. — Asta e o dovadă, zise Critobul, că tu îmi ești binevoitor și că mă ajuți să-mi dobîndesc prieteni, dacă sînt vrednic de așa ceva, căci nu cred că vrei să mă amăgești, spunîndu-le minciuni în favoarea mea.

— Dar, crezi oare, Critobul, că mințindu-te ți-aș fi mai de folos, cu laude deșarte, decît convingîndu-te să te străduiești să devii un om destoinic ? Dacă nu ți-e limpede, gîndește-te la ce-ți spun acum. Să zicem că, în dorința de a te împrieteni cu el, te-aș lăuda, mințind, față de un căpitan de vas, spunîndu-i că ești un cîrmaci priceput și că acela, crezînd că e adevărat, ți-ar da pe mîini o corabie, fără să știi să conduci. Socoți oare că n-ai să te înec, înecînd și corabia ? Dacă, mai departe, i-aș convinge pe cetățeni, mințindu-i că ești un strateg, magistrat și un om politic priceput și ți s-ar încredința funcțiile respective — crezi oare că și tu și cetatea n-ați avea nimic de suferit ? Dacă, apoi, i-aș convinge pe unii cetățeni să-ți încredințeze spre administrare bunurile lor particulare, mințindu-i că ești priceput, și ei punîndu-te la încercare — crezi oare că n-ai să-i duci de rîpă, făcîndu-te și tu de ocară ?

Ascultă, deci, Critobul. Calea cea mai sigură și cea mai bună, dacă vrei să fi onorat, este să te străduiești să devii într-adevăr virtuos. Ceea ce oamenii numesc virtuți [73] le vei afla, urmărind să le cunoști, pe toate, și să le dezvolți prin practicarea lor. Mie cel puțin așa mi se pare că trebuie să-i cîștigăm pe oameni. Dacă tu crezi cumva altfel, învață-mă și pe mine.

La acestea Critobul răspunse : — Mi-ar fi rușine, Socrate, să te contrazic, căci n-ar fi nici frumos, nici drept din partea mea.

7.

Greutățile pe care le-au cunoscut prietenii lui Socrate, din nepricepere, el a căutat să le înlăture prin sfaturile ce le-a dat ; dacă acelea erau pricinuite de sărăcie și lipsă de mijloace, atunci el îi îndemna să se ajute între ei, fiecare după puterile lui. Și despre aceasta voi spune cîteva lucruri din cele ce știu.

Odată, zărindu-l pe Aristarh [74] mergînd posomorît, îi spuse : — Aristarh, văd că ești abătut. Spune-ne și nouă, prietenilor tăi, ce te apasă ? Poate că te ajutăm cu ceva. Iar Aristarh îi răspunse : — Da, ai dreptate, Socrate, mă aflu, într-adevăr, la mare ananghie. Cînd, știi și tu, în timpul răscoalei, mulți oameni au trebuit să fugă la Pireu, toate rudele rămase aici : surori, nepoate și altele s-au refugiat la mine, astfel că numai în casa mea se aflau paisprezece cetățeni. Pe atunci, nu primeam nimic de mîncare de la țară, căci acolo stăpîneau dușmanii. Dar nici în oraș nu găseai nimic. Atena era pustie. Ustensile nu vroia să cumpere nimeni, bani de împrumutat — nicăieri. Mai degrabă mi se părea că puteai găsi ceva întîmplător, pe stradă, decît să iei cu împrumut. E întristător, într-adevăr, să vezi cum suferă ai tăi și, în asemenea împrejurare, să nu-i poți ajuta cu nimic pe oameni.

Ascultînd toate acestea, Socrate zise : — Cum se face numai că, avînd tot atîția membri de familie de întreținut, Cheramon nu numai că n-a dus lipsă de nimic, ci a adunat atît de mult, încît a devenit un om bogat, în timp ce tu ai teamă, avînd de întreținut un număr egal de oameni, că o să pieriți cu toții, apăsați de tot felul de nevoi ? — Este limpede : fiindcă Cheramon are de întreținut sclavi, iar eu cetățeni. — Și care crezi că merită mai mult să fie luați în seamă, cetățenii din casa ta sau sclavii lui Cheramon ? — Ai mei, cetățenii, fără doar și poate. — Dar nu-i o rușine oare că acest Cheramon să

se lăfăiască în bogăție, deși se folosește de păcătoși, iar tu care ai pe lîngă tine ființe mult mai onorabile, să trăiești în lipsuri ? — Nu, pe Zeus, căci el hrănește meseriași, iar eu oameni de condiție liberă. — Oare nu sînt meseriașii cei care se pricep să facă ceva folositor ? — Așa e, desigur. — Spune-mi atunci : făina nu-i un lucru folositor ? — Cum să nu. — Și pîinea ? — La fel și ea.

— Dar de veșmintele bărbătești și cele femeiești, cămăși, tunici, mantale — ce zici ? — întrebă Socrate. — Negreșit că toate acestea sînt folositoare — răspunse Aristarh. — Spune-mi : rudele tale de-acasă nu știu să facă nimic din toate acestea ? — Cum de nu, răspunse Aristarh, pe toate, cred eu, se pricep să le facă. — Ei bine, știi că numai cu una din aceste îndeletniciri, cu morăritul, Nausichides se îndestulează și pe sine și pe sclavii săi, hrănește cirezi de vite și o mulțime de porci și-i mai prisosește destul ca să dea și statului la nevoie ? Și mai știi că brutarul Chirebos, cu îndeletnicirea lui, îi hrănește pe toți ai lui și trăiește pe picior mare, că Demeas din Challytos confecționează tunici, Menon mantale și că cei mai mulți megarieni se întrețin lucrînd cămăși ? — Știu, așa este. Ei cumpără sclavi străini și-i silesc să muncească, cu profit pentru ei, iar eu am parte de oameni liberi și de rubedenii.

— Cum așa ? — întrebă Socrate. Fiindcă sînt liberi și ți-s rude, crezi că nu trebuie să facă nimic altceva decît să mănînce și să doarmă ? Oare socoți că și ceilalți oameni ce-s liberi și trăiesc în trîndăvie au o existență mai fericită decît meseriașii pricepuți și harnici în producerea de bunuri necesare vieții ? Și mai crezi că trîndăvia și nepăsarea îi ajută pe oameni să învețe cele ce se cuvin ; să știe, să-și amintească cele învățate, că le sînt de folos pentru sănătate și călirea fizică, în sfîrșit, ca să-și dobîndească și să-și păstreze cele trebuincioase traiului ? Și că munca sîrguincioasă nu folosește la nimic ? Și rudele tale au învățat, spui, să facă lucruri nefolositoare, care nu vor avea nici un preț în viață sau, dimpotrivă, le-au învățat și s-au îndeletnicit cu acestea tocmai ca să tragă un folos de la ele ?

— Dar spune-mi, continuă Socrate, pe care oameni îi socoți mai înțelepți : pe cei trîndavi sau pe cei care se

îndeletnicesc cu producerea lucrurilor utile ? Și care socoți că procedează mai just : cei care produc sau cei care trîndăvesc, chibzuind doar cum să-și procure cele necesare vieții ? În situația în care vă aflați, cred eu, nici tu nu-ți iubești neamurile, nici ele pe tine ; tu, deoarece le socotești o povară, ele, fiindcă te văd supărat din cauza lor. Și e pericol ca de aici să nu se iște o dușmănie mai mare între voi și recunoștința ce ați dovedit-o mai înainte să nu piară. Dar, dacă îi vei stima, știind că-ți sînt de folos, și rudele te vor iubi, văzîndu-te că ești mulțumit de ele. În felul acesta vă veți aminti cu mai multă plăcere de serviciile ce vi le-ați făcut mai înainte, recunoștința voastră va spori și, drept urmare, vă veți îndrăgi și respecta mai mult unii pe alții.

Iar dacă sînt nevoiți să săvîrșească vreo faptă rușinoasă, ar dori mai degrabă moartea decît să facă așa ceva. Rudele tale — femeile, zic — știu, după cum cred, să facă lucruri frumoase și demne de ele. Toți oamenii, este cunoscut, lucrează ușor și repede, cu plăcere și frumos la ceea ce se pricep ei mai bine. Deci, nu ezita, îl îndemnă Socrate, să le convingi pe rudele tale să lucreze astfel, încît să facă ceva de folos și pentru tine și pentru ele. Cred că te vor asculta cu plăcere.

— Da, pe zei, spuse Aristarh, mi se pare, Socrate, că ai dreptate. Înainte nu m-aș fi grăbit să mă împrumut, fiindcă vedeam că tot cheltuind nu voi fi în stare să-mi plătesc datoriile. Acum cred că e timpul să facem ceea ce zici tu : să ne apucăm de treabă și să ne ținem de ea.

Fără întîrziere au pornit lucrul cu însuflețire ; femeile luau masa de prînz muncind, iar cina, după ce lăsau lucrul. Toate erau vesele, uitîndu-și amărăciunile și în loc să aibă privirile încruntate, acum își zîmbeau una alteia. Ele îl considerau ca protector pe Aristarh și-l iubeau, iar acesta își prețuia rudele, văzîndu-le că-i sînt de folos.

Într-un sfîrșit, Aristarh veni la Socrate și-i povesti cu bucurie cele întîmplate, spunîndu-i că rudele îl acuză că el singur din casă mănîncă acum fără să muncească. Iar Socrate îi răspunse : — Bine, dar nu le-ai spus și tu fabula cu cîinele ? Se zice că în timpurile vechi, cînd animalele vorbeau, o oaie ar fi spus păstorului : — E de mirare ce faci tu. Noi care-ți dăm lînă, miei și brînză,

n-avem de la tine în schimb nimic din ceea ce scoatem din pămînt, în timp ce cîinele, care nu produce nimic, are parte de hrană, pe care o împarți bucuros cu el.

Cîinele, auzind cele spuse de oaie îi zise : — Așa este, pe Zeus, însă eu vă păzesc, cînd sînteți amenințate de oameni sau de lupi ; dacă eu nu v-aș păzi, voi n-ați mai putea să pașteți în voie și ați trăi mereu cu frica de a nu pieri. Astfel se făcu, în cele din urmă, că oile consimțiră și ele că paznicul lor, cîinele, merită prețuirea dintîi.

Spune-le, așadar, îi zise Socrate lui Aristarh, femeilor că tu le proteguiești și le păzești, precum cîinele din fabulă, că, datorită ție, ele sînt ferite de nedreptăți și pot de aceea munci cu plăcere și în deplină siguranță.

8.

Altă dată Socrate a întîlnit un vechi cunoscut pe care nu-l mai văzuse de ani de zile. — Ce mai faci tu, Eutheros ? — Pînă la sfîrșitul războiului am fost plecat ; acum, iată, m-am întors la Atena. Fiindcă proprietățile ce le-am avut în afară mi-au fost înstrăinate și în Atica n-am nici o moștenire de la tatăl meu, sînt silit să muncesc cu brațele ca să-mi cîștig pîinea. Cred că-i mai bine așa, decît să mă țiu de denunțuri, afară doar de împrejurarea că aș găsi și eu pe unul care să mă împrumute cu ceva. — Și cît timp, îl întrebă Socrate, socoți că ai să reziști muncind cu ziua ? — Zău îți spun, că mult n-am să mai rezist. — Și totuși, după cît bănuiesc, deși ești în vîrstă, ai cheltuieli de făcut, iar oamenii nu vor să te plătească mai mult. — Ai dreptate, răspunse Eutheros. — Deci, zise Socrate, e mai nimerit să-ți cauți din vreme astfel de îndeletniciri care să ți se potrivească și la bătrînețe Adresează-te, așadar, unuia dintre cei avuți care are nevoie de cineva care să-l ajute la administrarea averii ; pregătește-te să-i conduci atelierele, să supraveghezi muncile cîmpului, să-i păzești proprietățile — să-i fii, într-un cuvînt, de folos și ai să te bucuri la rîndul tău de sprijinul lui !

— Greu, greu de tot, Socrate, răspunse Eutheros, să mai pot fi acum slugă. — De ce nu? întrebă Socrate. Oare slujbașii statului sînt socotiți prin aceasta mai puțin liberi sau lucrurile se prezintă tocmai invers? — Nu, Socrate, adevărul e că eu nu mai pot să-mi iau asupra mea nici o răspundere. — Dar să știi că nu-i deloc ușor să te ocupi de ceva și să n-ai chiar nici o răspundere. Apoi e aproape cu neputință ca ceva să fie atît de desăvîrșit, să n-aibă nici un cusur și tot așa de greu e, chiar dacă cineva reușește să facă un lucru perfect, să nu dea de unul care să-l judece cu toată asprimea.

— Dar, continuă Socrate, m-aș mira dacă cu îndeletnicirea de-acum, oricît de neînsemnată, n-ai da și tu de cusurgii. Trebuie deci ca omul să se ferească să nu-i iasă în cale cusurgii de meserie; trebuie să aibă de-a face doar cu oameni mărinimoși. Și, ascultă-mă, să nu-și ia asupra lui decît sarcini pe care poate cu adevărat să le ducă pînă la capăt; însă, ceea ce face, să facă cu pasiune și în modul cel mai conștiincios. — În felul acesta, cred eu, spuse Socrate în încheiere, nu vei fi cîtuși de puțin tras la răspundere, ci vei afla ajutor la nevoie, nu te va supăra nimeni și vei trăi fără griji pînă la adînci bătrîneți.

9.

— Știu că într-o zi Socrate l-a auzit pe Criton[75] spunînd că este greu de trăit la Atena pentru unul care vrea să-și vadă de treburile lui.

— Acum, spunea Criton, sînt unii care mă tîrăsc în procese, nu fiindcă i-am păgubit cu ceva, ci deoarece, socot ei, sînt gata să-i plătesc numai să nu intru în încurcături.

— Spune-mi, Criton, îl întrebă Socrate, tu hrănești cîini pentru a-i goni pe lupi de la stîna de oi — nu-i așa? — Chiar așa, răspunse Criton, căci astfel am mai multe foloase. — Nu crezi atunci că ar fi bine să hrănești și un om, care ar voi și ar fi în stare să-i depărteze de la tine pe cei care ar încerca să-ți facă vreun rău? — Aș

face-o bucuros, zise Criton, dacă nu m-aș teme că el însuși s-ar putea să mă atace. — Cum așa ? Nu înțelegi că pentru un asemenea om ar fi mai plăcut și mai folositor să te știe prieten decît dușman ? Află că aici s-ar găsi mulți oameni care s-ar întrece să-și cîștige prietenia.

După această discuție, cei doi l-au întîlnit pe Archedemos, un ins foarte priceput la vorbă și la treabă, dar om sărac. Nu era o ființă aplecată să tragă foloase din orice lucru, ci iubea virtutea, era un cetățean distins și nu se lăsa atras de sicofanti [76]. De cîte ori Criton aducea grîu, ulei, vin, lînă sau alte bunuri de la țară, el îi încredința o parte și-l chema acasă, cînd dădea ofrande zeilor, căutînd mereu să-i facă pe plac. Și Archedemos, la rîndul lui, considerînd casa lui Criton ca un refugiu, se simțea foarte apropiat de acesta.

Nu mult după aceea, Archedemos a aflat că sicofanții îl urmăreau pe Criton cu îndîrjire, că aveam mulți dușmani ; pe unul din aceștia îl chemă într-un proces în care sicofantul trebuia să fie condamnat la o pedeapsă corporală sau la amendă. Acest individ, conștient de păcătoșeniile lui fără de număr, a făcut totul ca să-l îndepărteze de Criton pe Archedemos care, în ce-l privește, nu l-a scăpat din ochi, pînă ce acela nu l-a lăsat în pace pe Criton și nu a luat el însuși banii. Și Archedemos făcu la fel și în alte situații. Așa cum un păstor ține pe lîngă el un cîine bun de pază, iar ceilalți tovarăși ai lui își aduc turmele pe aproape ca să fie și ele păzite, tot astfel mulți prieteni de-ai lui Criton l-au rugat pe acesta să-l convingă pe Archedemos să-i apere și pe ei. Archedemos se învoi cu plăcere, așa că nu numai Criton trăia în siguranță, ci și prietenii acestuia.

De cîte ori adversarii lui Archedemos îl învinuiau că îl lingușește pe Criton, din interes, el îi întreba : — Ce e mai rușinos — să ai prieteni oameni de treabă și să primești răsplată de la ei, aducîndu-le servicii și opunîndu-te dușmanilor acestora, sau să le faci rău celor virtuoși, să fii în cîrdășie cu netrebnicii, să le faci pe plac și să fii adversarul cetățenilor onești ?

De atunci Archedemos se număra printre amicii lui Criton și aceștia îl onorau așa cum se cuvine.

10.

Socrate a purtat, după cîte știu, următoarea discuție cu Diodor, un cunoscut de-al lui :

— Spune-mi, Diodor, dacă unul din sclavii tăi fuge, te străduiești tu oare să-l aduci înapoi ? — Cum de nu ? Și-i chem și pe alții să mă ajute ; ba-i mai dau și o răsplată celui ce mi-l aduce înapoi. — Dar dacă un sclav de-al tău se îmbolnăvește, te îngrijești de el ? Chemi oare medicul să-l salveze ? — Da, desigur, răspunse Diodor.

— Bine, continuă Socrate, dacă, să zicem acum, un cunoscut care ți-e mai apropiat decît un sclav e în pericol să moară de foame, nu crezi că ești obligat să-l salvezi ? Tu știi de bună seamă că Hermogene nu e un om nerecunoscător și că s-ar rușina să primească ceva de la tine, fără ca să poată să ți se arate și el recunoscător.

Apoi, după cum cred, el ar sări să te ajute, îndurînd orice, prietenește și cu răbdare. Și n-ar face numai ce-i obligat să facă, ci, de bunăvoie, s-ar grăbi să-ți fie de folos în toate, să te îngrijească, să-ți dea un sfat, așa că el e mai de preț pentru tine decît o grămadă de sclavi la un loc.

Dacă se ivesc ceva lucruri ieftine de cumpărat, zic bunii gospodari, nu trebuie să ne dăm în lături de a le cumpăra cît mai degrabă, iar acum, în împrejurările de azi, avem ocazia să legăm prietenii din te miri ce.

La acestea Diodor răspunse : — Ai spus ceea ce aveam pe suflet. Zi-i lui Hermogene să vină neîntîrziat la mine. — Eu, răspunse Socrate, nu-i spun, în ruptul capului ! Întîi, fiindcă socot că e mai bine ca tu însuți să te duci la el, în loc să-l chemi la tine și apoi pentru că eu sînt de părere că, dacă faci așa cum zic eu, cîștigul este mai mare pentru tine decît pentru el.

Așa s-a întîmplat că Diodor s-a dus la Hermogene ; au devenit prieteni și de atunci Hermogene a făcut tot ce i-a stat în putință ca prietenului să nu-i lipsească nimic și să-i facă numai bucurie.

1.

Vreau să vorbesc acum despre felul cum Socrate îi stimula în strădaniile lor pe cei ce aspirau la funcțiile publice.

Cînd a aflat că Dionysodor ar vrea să vină la Atena și să se ofere să dea lecții despre arta militară, Socrate îi spuse următoarele unui tînăr din cercul lui, despre care bănuia că ar dori să îmbrățișeze cariera armelor: — Dacă cineva vrea să servească statul ca militar, e o pagubă dacă un asemenea om lasă să-i scape orice prilej de a se desăvîrși în arta militară. Pe bună dreptate el este tras la răspundere cu mai multă asprime decît unul, de exemplu, care face statui fără să fi trecut mai întîi prin școala unui sculptor. Fiindcă în timp de război soarta întregii cetăți este în mîinile comandantului de oști, este de la sine înțeles că de izbînzile sau de refuzul lui de a lupta este legată soarta concetățenilor săi, în bine sau în rău. Așa că este just ca cineva, care aspiră la o funcție în stat și-și neglijează pregătirea, să fie pedepsit.

Cu asemenea explicații, Socrate l-a determinat pe tînărul bărbat să se apuce serios de învățătură. Iar după terminarea lecțiilor îi spuse discipolului său în glumă: — Homer îl numește pe Agamemnon „un bărbat respectabil“ [77]. Ce credeți voi, bărbați, n-o să apară amicul nostru, după ce își va desăvîrși pregătirea militară, încă și mai respectabil? Căci întocmai cum un cîntăreț din

țiteră este considerat muzicant, cu toate că nu cîntă acum, sau unul priceput în medicină este socotit medic, deși n-o practică, tot astfel, începînd de-acum, și amicul nostru trebuie socotit un comandant de oști, chiar dacă el n-a fost ales încă în această funcție.

Dacă însă îi lipsește pregătirea temeinică, el nu poate să devină nici comandant, nici medic, chiar dacă l-ar alege toți cetățenii în asemenea funcții. Dar ca și noi, în cazul cînd cineva ar dori să-l înveți cum să devină subofițer sau comandant de companie, să putem să ne însușim și mai bine arta militară — arată-ne : cu ce ai începe să predai această artă ? Iar cel întrebat răspunse că a pornit de la aceleași chestiuni cu care a încheiat-o : cu tactica, adică, și numai cu tactica.

— Aceasta, desigur, interveni Socrate, este doar o mică parte din ceea ce îi trebuie comandantului de oști să cunoască. Căci este necesar ca el să știe și cum se pregătește războiul și, mai ales, se cade să se îngrijească și de rezervele necesare. El trebuie să fie inventiv, suplu în luarea hotărîrilor, circumspect, stăruitor, plin de fantezie și nu mai puțin binevoitor, dar și sever și modest ; abil, ca un paznic și totodată ca un fur ; darnic, dar și hrăpăreț, prevăzător, dar și setos de atac și să mai aibă și alte însușiri fizice și spirituale cerute de la un comandant ce se vrea victorios.

— Este lăudabil, continuă Socrate, să știi să-ți rînduiești ostașii în linie de bătaie și este o mare deosebire între o armată organizată și una în dezordine, așa cum arată o grămadă de pietre, cărămizi, lemne și olane aruncate care încotro, fără nici un folos. Dar acestea, așezate cum trebuie : jos, la temelie și sus, pe acoperiș, cele ce nu putrezesc și nu se descompun, ca pietrele și olanele, iar la mijloc cărămizile și lemnul, precum se procedează la construcția unei case, alcătuind astfel un lucru vrednic de luat în seamă și trainic.

— Ceea ce ai zis tu, Socrate, spuse tinerelul, se potrivește de minune, căci și în lupte trebuie puși în frunte și în ultimele rînduri ostașii cei mai buni, iar la mijloc se cade să-i așezăm pe cei mai puțin buni, care să fie atrași de primii și împinși de ceilalți.

— E bine, zise Socrate, că maestrul tău te-a învățat să-i deosebești pe ostașii buni de cei slabi, fiindcă altminteri la ce ți-ar folosi îndrumările lui. Dacă ți-ar fi cerut să rînduiești niște bani, să pui la capăt și la coadă piesele bune și la mijloc pe cele proaste, n-ai fi făcut nimic, dacă nu te-ar fi învățat mai întîi să le și deosebești pe cele bune de cele false. — Dar, zău că nu m-a învățat, răspunse Dionysodor, așa că îmi revine mie să-i împart pe ostași în buni și răi. — Ei bine, să cercetăm [78] noi cum să facem ca să nu ne înșelăm. — Vreau și eu asta, spuse tinerelul. — Dacă este vorba despre o prădare de bani, nu crezi că ar fi mai nimerit să-i punem în frunte pe cei ahtiați după arginți ? — Da, așa cred și eu. — Și dacă e vorba de a înfrunta o primejdie, nu trebuie să-i așezăm în linia întîi pe cei iubitori de glorie ? — Desigur, căci ei doresc să înfrunte primejdiile numai pentru a fi lăudați, iar aceștia nu sînt greu de descoperit, fiindcă se arată pretutindeni iubitori de faimă.

— Dar te-a învățat maestrul tău, îl întrebă iar Socrate pe Dionysodor, numai să așezi trupele în linie de bătaie sau și unde și cum trebuie să te folosești de ele ? — Nu, deloc. — Știi însă, de bună seamă, că sînt situații în care oștirea trebuie așezată și condusă cînd așa, cînd altfel ? — Zău că nu mi-a dezvăluit nimic din cele ce aflu de la tine. — Atunci, îl îndemnă Socrate, întoarce-te la maestrul tău și întreabă-l despre toate acestea. Dacă e priceput și înțelege ceea ce dorești, maestrul tău se va rușina că ți-a luat bani, fără ca să te instruiască cum se cuvine.

2.

Întîlnindu-l odată pe unul care fusese ales comandant de oști, Socrate îl întrebă : — De ce crezi că Homer îl numește pe Agamemnon „păstor al oamenilor“ [79] ? — Fiindcă, socot, răspunse acela, că, întocmai ca un păstor care trebuie să se îngrijească ca turmele sale de oi să fie tefere și să aibă cele necesare, tot astfel și un comandant se cade să aibă grijă ca oștenii lui să fie teferi și să nu sufere de nimic și toate astea le va face

el numai în vederea campaniilor militare. Iar campaniile militare le pornesc unii cu scopul de a-i învinge pe inamici și astfel să le fie lor mai bine.

— Nu de aceea l-a lăudat Homer pe Agamemnon, spunînd despre el : „Bun domnitor era el și viteaz totodată“ [80] ? Crezi că l-ar fi numit „viteaz oștean“ numai dacă-i înfrunta cu bărbăție pe dușmani sau — l-a numit astfel și pentru că se îngrijea de toate cele trebuincioase oștenilor ?

Și socoți oare că-i zicea „bun domnitor“, dacă se îngrijea numai de-ale lui sau și fiindcă dorea să-i fericească pe cei pe care-i cîrmuia ? Căci un cîrmuitor este ales de popor, nu ca să-i fie lui bine, ci ca să le asigure prosperitatea celor care l-au ales. De asemenea, toți luptă pentru ca viața lor să fie mai bună și-și aleg căpetenia ca să-i conducă spre acest țel.

Așadar, comandantul trebuie să se îngrijească de tot ce e necesar celor care l-au pus în fruntea lor și nimic, într-adevăr, nu merită o laudă mai mare, nu e mai greu decît să poți face aceasta, dar și nimic nu-i mai de ocară, spunea Socrate, decît să nesocotești asemenea îndatoriri.

Astfel, cercetînd ce însușiri se cade să aibă un conducător, Socrate lăsa la o parte celelalte lucruri și nu avea în vedere decît ceea ce-i face fericiți pe cei cîrmuiți de el.

3.

L-am auzit odată pe Socrate întrebîndu-l și pe unul care fusese ales comandant al cavaleriei, după cum urmează : — Ai putea să-mi spui, tinere, de ce dorești să fii comandant de cavalerie ? Desigur, nu doar așa ca să mergi în fruntea călăreților. Căci așa fac, știm cu toții, arcașii care pășesc chiar în fruntea călăreților.

— Ai dreptate, răspunse tînărul. — Dar nici numai așa, ca să te faci cunoscut, zise Socrate, căci și nebunii vedem [81] că sînt cunoscuți de toată lumea. — Și în această privință ai dreptate, Socrate. — Atunci, fiindcă socoți poate că servești statul, perfecționînd corpul cavalerilor ? Și crezi oare că, dacă ți s-a dat pe mînă acest corp, ai putea să-ți aduci o contribuție însemnată la pro-

păşirea cetăţii ? — Desigur că aşa stau lucrurile. — Este, negreşit, frumos, dacă reuşeşti să faci cum zici. Ai fost ales, dacă înţeleg eu bine, comandant peste călăreţi şi-i stăpîneşti şi pe cai. — Aşa este. — Spune-mi atunci, cum te gîndeşti că ai putea să îmbunătăţeşti starea cailor ? Iar tînărul comandant zise : — Asta nu e treaba mea, ci este de datoria fiecărui călăreţ să-şi îngrijească calul ce-l are.

Iar Socrate îl întrebă apoi : — Şi dacă, să zicem, ţi se prezintă caii, dintre care unii sînt atît de slabi de picioare sau la gambe, prăpădiţi, încît nu sînt în stare nici să te urmeze, alţii, atît de neexersaţi, că nu pot sta locului, alţii, în sfîrşit, atît de nărăvaşi, încît nu pot fi domoliţi în nici un chip — atunci, spune-mi, la ce ţi-ar servi tot corpul tău de cavalerie ? Şi cum ai mai putea, în calitate de comandant, să fii de folos cu ceva statului ? — Bine grăieşti. Să ştii că mă voi ocupa de cai, ca ei să fie cît mai îngrijiţi.

— Dar, zise Socrate, de călăreţi n-ai să te ocupi, ca să se perfecţioneze şi ei ? — Fără îndoială că am să mă ocup. — Şi ai să-i înveţi mai întîi cum să stea mai bine în şa ? — Da, trebuie să-i învăţ, căci dacă vreunul ar cădea de pe cal, s-ar putea mai uşor să se salveze.

— Spune-mi, continuă Socrate, dacă ar fi să-i înfrunţi pe duşmani, îi vei abate spre hipodrom, unde de obicei îţi exersează călăreţii sau ai să-i pregăteşti pe aceştia să înfrunte cavaleria inamică în orice loc ar întîlni-o ? — Aşa cum ai spus în urmă, Socrate, e mai bine. — Şi n-ai să-i înveţi să ţintească cu suliţele, de pe cai, în cît mai mulţi duşmani ? — Şi ce zici acum e bine — încuviinţă acela. — Te-ai gîndit [82] însă că trebuie să-i şi îmboldeşti pe călăreţi, să-i aţîţi contra duşmanilor şi astfel să le sporeşti puterea ? — Nu, dar voi încerca s-o fac. — Te-ai preocupat şi cum să-i faci ca să-i îmboldeşti pe călăreţi ? Dacă nu, nu-ţi sînt de nici un folos nici caii, nici călăreţii cei mai buni.

— Ai dreptate, Socrate, dar spune-mi tu acum, care-i mijlocul cel mai bun ca să-i fac să se supună. — Ştii desigur, răspunse Socrate, că în orice împrejurare oame-

nii ascultă de bunăvoie de cei pe care-i socot superiori. De aceea bolnavul se supune celui care cunoaște mai bine medicina ; cînd navighezi, asculți de cel ce se pricepe mai bine în această artă ; în agricultură, de asemenea. — Așa este, zise tînărul.

— Este drept, așadar, ca și călăreții să se supună poruncilor celor care se pricep în arta echitației. — Deci, Socrate, dacă arăt că le sînt superior, ei îmi vor asculta poruncile — nu-i așa ? — Da, răspunse Socrate, cu condiția ca, pe lîngă aceasta, să le dovedești că supunerea este și spre cinstea și spre folosul lor. — Bine, dar cum pot eu să le dovedesc așa ceva ? — Mult mai ușor, pe Zeus, decît dacă ar trebui să le dovedești că răul este preferabil binelui. — Vrei să spui că un comandant de cavalerie trebuie, pe lîngă toate celelalte, să cultive și arta vorbirii ?

— Dar, cum ? Credeai că poți să-i convingi pe călăreți, cu tăcerea ? N-ai observat că toate cunoștințele noastre, cele prescrise de legi, cele care ne învață cum să ne călăuzim în viață, toate acestea le-am dobîndit datorită cuvîntului [83], că toată știința cu care ne mîndrim o datorăm cuvîntului ? Și nu știi că și cei care ne educă cu adevărat sînt în primul rînd maeștri în arta vorbirii și că cei mai destoinici și cei mai severi dascăli sînt, totodată, și cei mai pricepuți în arta cuvîntului ?

Și n-ai observat că, atunci cînd se alege un cor, pentru a fi trimis la Delos [84], nici unul, de nicăieri, nu e alcătuit din bărbați mai arătoși și cu voci mai frumoase decît cel ales de cetatea noastră ? — Așa e, cum spui ! — Și cu toate acestea, atenienii nu-i întrec pe ceilalți greci atît prin frumusețea vocii, nici prin forța lor fizică impunătoare, cît mai ales prin dorința lor de glorie, care ea mai întîi îi îmboldește la fapte frumoase și onorabile.[85] — Ai dreptate și în această privință.

— Oare nu crezi, îl întrebă în continuare Socrate, că și cavaleria noastră le-ar întrece pe toate, dacă am sta să ne îngrijim de ea, să-i alegem echipamentul și caii, să o rînduim cum trebuie în luptele cu dușmanii și dacă călăreții ar socoti că făcînd acestea vor dobîndi lauda și cinstirea rîvnite ? — Poate că e așa.

— Atunci, îl îndemnă Socrate, nu zăbovi, ci încearcă să-i îndrumezi să facă ceea ce lor li-e de folos și, odată cu ei, și celorlalți cetățeni.

— Pe Zeus, voi încerca, se angajă comandantul.

4.

Odată Socrate l-a întîlnit pe Nicomachide, care tocmai se întorcea de la alegeri și i s-a adresat astfel : — Cine a fost ales general, Nicomachide ? — Cine să fie, răspunse acesta. Au fost aleși atenieni ! Pe mine care mă întorc de pe cîmpul de luptă unde am slujit ca soldat, comandant de companie și șef mai mic încă (își arată cicatricele), pe mine, zic, care am fost de atîtea ori rănit în lupte, nu m-au făcut strateg. L-au ales, în schimb, pe Antistene, care n-a luptat niciodată ca hoplit [86] și nici printre cavaleriști nu s-a deosebit deloc, care nu se pricepe la nimic altceva decît la îngrămădirea de averi — pe el și l-au ales !

— Bine, obiectă Socrate, dar nu crezi că e foarte folositor faptul că el, bogat fiind, poate oricînd să organizeze aprovizionarea oștirii ? — La care Nicomachide ripostă : — Și negustorii se pricep să adune avuții și, totuși, nu sînt în stare să conducă oștirea. — Dar Antistene e ambițios, așa cum trebuie să fie un comandant. Nu știi că, ori de cîte ori finanța un cor, îi întrecea pe toți prin mărinimia lui ?

— Pe Zeus, strigă atunci Nicomachide, nu-i totuna dacă conduci un cor sau o armată ! — Și totuși, răspunse Socrate, deși Antistene nu se pricepea el însuși să cînte sau să dea lecții corului, era în stare să-i descopere pe cei mai talentați pentru așa ceva. — Asta-i bună ! zise Nicomachide. Atunci o să găsească și printre ostași pe vreunul care să preia comanda în locul lui și, mai știi ? pe alții care să lupte pentru el !

La care Socrate răspunse : — Să știi că în cazul în care găsește, ca pentru cor, oameni capabili să lupte în război, atunci va ieși cu siguranță învingător. Și apoi e clar ca lumina zilei că el este gata să cheltuiască mai mult în război, pentru victoria noastră a tuturor decît

pentru a asigura succesul unui cor dintr-un cartier al Atenei. — Așadar, vrei să spui, Socrate, că este posibil ca unul și același om să organizeze onorabil un cor și să fie capabil să conducă și o armată ?

— Da, asta vreau să spun, anume că un om care știe ce are de făcut și cunoaște mijloacele de realizare, acela poate dirigui, deopotrivă, un cor, o gospodărie, statul, ca și o armată.

— Dar, Socrate, nu credeam vreodată să aud de la tine că un bun gospodar ar putea fi în același timp și un general destoinic.

— Să examinăm atunci, zise Socrate, dacă îndatoririle celor doi amintiți mai sus sînt aceleași sau dacă diferă între ele. — Cu totul de acord. — Oare întîi și-ntîi nu e treaba amîndurora de a face să fie ascultați, de a face să li se supună cei pe care îi conduc ? — Desigur, grăi Nicomachide. — Nu trebuie să le prescrie lor ceea ce are de făcut fiecare ? — Negreșit. Și aici ai dreptate. — Mai departe, cred că e căderea lor de a-i pedepsi pe cei ce fac vreun rău și de a-i răsplăti pe cei destoinici. — Fără îndoială.

— Și cum să nu fie frumos din partea ambilor de a-i face pe supușii lor binevoitori ? — Și asta-i adevărat. — Nu ți se pare că ei au același interes în a-și cîștiga aliați și ajutoare ? Ce zici ? — Zic ca și tine.

— Dar, continuă Socrate, nu le revine amîndurora îndatorirea de a păstra bunurile ce le au ? — Mă mai întrebi, Socrate ? — Și nu trebuie oare ca ambii să fie grijulii și răbdători în tot ceea ce fac ? — Da, toate aceste îndatoriri le sînt comune amîndurora, însă nu amîndoi au obligația de a lupta cu dușmanii.

— Bine, bine, dar dușmani n-au amîndoi ? — întrebă Socrate. — Da, au, răspunse Nicomachide. — Și n-au interes și unul și altul ca să-i învingă ? — Cum de nu ? Dar nu scăpa din vedere să-mi explici : dacă e vorba de lupta cu dușmanii, la ce folosește și grija pentru gospodărie ?

— Folosește și încă mult, răspunse Socrate. Un bun gospodar știind că nimic nu-i mai folositor și mai profitabil decît de a lupta și de a învinge pe vrăjmași și că nimic nu-i mai păgubitor și mai dezavantajos decît de a

fi învins, va căuta să facă totul pentru victorie și se va pregăti în acest scop ; el se va arăta, totodată, foarte grijuliu, se va gîndi și va face totul ca să nu fie înfrînt. Va fi dornic de luptă dacă știe că are totul pregătit pentru victorie și, dimpotrivă, nu se va angaja cîtuși de puțin în luptă, dacă știe că nu-i pregătit pentru aceasta.

Dar, iubite Nicomachide, nu-i nesocoti, în nici un caz, pe gospodarii pricepuți. Grija pentru buna gospodărire a avuției personale nu diferă decît ca proporții de cea pentru administrarea averii obștești. Ele au multe asemănări, însă lucrul de căpetenie este că nimic nu se poate face fără oameni ; și una și alta există datorită acelorași oameni.

Cu aceiași oameni au de-a face și cei care diriguiesc treburile obștești și cei care se îngrijesc de bunurile personale. Cei care știu să-i folosească cu pricepere pe oameni ajung să administreze cum se cuvine atît treburile lor personale, cît și pe cele ale statului, iar cei care nu se pricep să se folosească de oameni, nu realizează nimic bun nici în unele, nici în celelalte.

5.

Într-o discuție întîmplătoare cu fiul marelui Pericle, Socrate s-a exprimat după cum urmează : — Nutresc speranța că sub comanda ta cetatea noastră va repurta iar succese militare, se va bucura de faima armelor și-și va ține dușmanii sub ascultare.

— Ei ! — suspină Pericle. De s-ar realiza ceea ce spui tu, Socrate ! Dar cum, crede-mă, nu știu să-ți spun.

— Dacă dorești, zise Socrate, atunci să discutăm aceste probleme. Să vedem care ar fi posibilitățile pentru ca lucrurile să meargă așa cum trebuie. — Doresc, răspunse fiul lui Pericle.

— Știi că numeric, spuse Socrate, atenienii nu sînt inferiori beoțienilor. — Asta o știu. — Crezi că dintre beoțieni sau dintre atenieni ar rezulta la recrutare o armată mai bună și mai sănătoasă ? — Și în această privință nu stăm, socot eu, în urma beoțienilor.

— Dar, continuă Socrate, unde se constată, după socotința ta, o înțelegere mai mare ? — La atenieni, zic eu

— în timp ce printre beoțieni domnește zîzanie mare, aținați fiind de tebani. La Atena nu cunosc asemenea cazuri. — Bine, însă atenienii sînt nespus de ambițioși și gomoși ca nici unii alții ; aceste trăsături îi îmboldesc la fapte de glorie pentru patrie și-i împing să înfrunte pericolele. Tocmai de aceea nu merită să fie blamați.

Nicăieri, de altfel, nu se povestește despre faptele de vitejie ale strămoșilor ca la Atena, iar aceasta îi îndeamnă pe mulți, le dă puterea să fie și ei viteji, să săvîrșească și ei fapte strălucite. — Și aici sînt de acord cu tine, Socrate.

— Dar, zise apoi fiul lui Pericle, tu știi că după ce au pierit cei o mie de sub comanda lui Tolmide în bătălia de la Lebadeia și după înfrîngerea lui Hipocrate la Delion [87], faima Atenei a pălit față de cea a beoțienilor, iar trufia tebanilor față de noi a crescut. Așa se face că beoțienii care mai înainte nu îndrăzneau, în țara lor, fără ajutor de la spartani sau de la alte neamuri din Peloponez, să ni se opună, amenință acum să năvălească la noi, în Atica ; iar atenienii, care în trecut, cînd beoțieni erau singuri, îi prădaseră, se tem la rîndul lor ca aceștia să nu pustiască Atica.

La acestea Socrate spuse : — Da, știu că așa stau lucrurile și tocmai de aceea cred că republica noastră are nevoie cu atît mai mult să asculte de un general vrednic de ea. Încrederea prea mare dă naștere la moliciune, nepăsare și nesupunere, în vreme ce teama îi face pe oameni mai vigilenți și mai disciplinați. Dovadă e purtarea marinarilor : cît timp nu se tem de nimic, sînt foarte nedisciplinați, dar cînd îi amenință furtuna sau atacurile dușmanilor, nu numai că se supun ordinelor comandanților, dar o fac cu smerenie, de parcă ar fi niște coreuți [88].

— Dacă dorim ca atenienii să ne asculte cu adevărat — zise fiul lui Pericle — e nevoie acum să găsim mijloacele de a-i ambiționa, reamintindu-le de virtuțile străbune, de gloria și bunăstarea lor de odinioară.

— De vrem — replică Socrate — să-i îmboldim să și le redobîndească, n-ar trebui oare să-i facem să înțeleagă că moșii și strămoșii lor le-au avut odată și că, deci, le-ar putea aparține și lor ? Și de vreme ce dorim

ca ei să-și recîștige întîietatea, întemeiată pe virtuțile lor, va trebui să le arătăm că aceasta li se cuvine din vechime, dar numai străduindu-se s-o redobîndească vor ajunge iar în fruntea celorlalți.

— Și cum să-i învățăm ? întrebă fiul lui Pericle. — Reamintindu-le, cred eu, faptele strălucite ale străbunilor, despre care ei au auzit vorbindu-se. — Te gîndești oare la disputa dintre zei, pentru care au fost aleși bravii atenieni ai lui Cecrops ? — Da, și la nașterea și educația lui Erehteu, la luptele ce le-au dus strămoșii noștri conduși de el împotriva populațiilor de pe continent ; mă gîndesc apoi la bătăliile lor cu semințiile din Peloponez în timpul heraclizilor și la toate celelalte purtate sub conducerea lui Tezeu, în care înaintașii noștri s-au dovedit cei mai viteji oameni din vremea lor [89].

— Și dacă vrei, zise mai departe Socrate, le vom reaminti, de asemenea, isprăvile urmașilor acelora, nu cu mult înaintea noastră : războaiele purtate împotriva semințiilor ce stăpîneau întreaga Asie și Europa pînă în Macedonia. Ei moșteniseră de la înaintași o stăpînire și bogății întinse, au săvîrșit fapte de arme strălucite ; apoi s-au războit și au izbîndit pe uscat și pe mare împreună cu populațiile din Peloponez. Și cei de atunci erau socotiți fruntași printre contemporanii lor.

— Da, așa erau socotiți, zise fiul lui Pericle.

— Apoi, continuă Socrate, cînd au avut loc mișcările de noroade în Grecia, populațiile din Atica au rămas locului ; multe dintre ele luptînd și după aceea pentru drepturile lor, li s-au alăturat, dar și mulți dintre cei oprimați și-au găsit adăpost la ei.

— După cele ce-mi spui, Socrate, — interveni fiul lui Pericle — mă miră cum de statul nostru a decăzut atît de mult.

— În ce mă privește, cred, — răspunse Socrate — că așa cum unii oameni, învingîndu-i ușor pe alții, datorită puterii ce o au, devin prea încrezători, molatici și apoi mai slabi decît dușmanii lor, — tot astfel și atenienii, socotindu-se cu mult superiori celorlalți, se neglijează pe sine și de aceea au decăzut.

— Și acum, întrebă fiul lui Pericle — ce ar putea face ei ca să renască virtutea străbună ? — Nici un

secret — răspunse Socrate. Cred că trebuie să redescopere obiceiurile de altă dată, să se țină de ele, ca și strămoșii lor, și atunci nu vor mai fi cu nimic mai prejos decît înaintașii lor. Iar dacă nu, să imite popoarele care acum sînt în frunte, să cultive aceleași moravuri ca ale lor, și, trăind astfel, în curățenie, îi vor întrece.

— Vrei să spui, interveni fiul lui Pericle, că statul nostru este acum departe de practicarea virtuții. Și mă întreb : cînd, într-adevăr, atenienii îi vor respecta, ca spartanii, pe bătrîni ? Cînd, pornind de la respectul față de părinți, îi vor cinsti pe toți bătrînii ? Cînd se vor căli, ca spartanii, prin exerciții fizice ? Acum atenienii nu numai că le neglijează, dar îi iau în derîdere pe cei ce se îngrijesc de așa ceva. Cînd se vor supune autorităților legiuite, devreme ce atenienii se mîndresc cu disprețul ce li-l arată ? Cînd va domni înțelegerea între atenieni, ei care, în afară de a-și căuta de propriile interese, nu urmăresc altceva decît să se șicaneze și să se invidieze între ei mai mult decît o fac față de alții ?

Învrăjbiți cum sînt, atît în public cît și în particular, concetățenii noștri sînt înclinați mereu spre procese din care să rezulte cîștiguri personale mai degrabă decît foloase pentru obște. Ei tratează afacerile publice ca și cum le-ar fi străine și simt o plăcere deosebită să rezolve diferendele dintre ei mai ales pe calea armelor.

De aici, ignoranța și răutatea oamenilor în detrimentul colectivității ; de aici se nasc dușmanii și ura tuturor contra tuturor [90], din care pricină mă tem întruna să nu se întîmple vreo nenorocire și mai mare, care să ducă la prăbușirea statului.

— Nu, răspunse Socrate, nu crede, Pericle, că atenienii suferă de o maladie incurabilă. Nu vezi disciplina care domnește printre marinarii noștri, spiritul de ordine al sportivilor la întreceri și nu mai puțin ascultarea de care dau dovadă coreuții și muzicienii față de instructorii lor ?

— Ai dreptate și e de mirare, zise fiul lui Pericle, că se mai găsesc astfel de oameni care să asculte de mai marii lor, în timp ce hoplitii și cavalerii care ar trebui să se distingă prin virtute sînt cei mai nedisciplinați dintre cetățeni.

— Bine, dar areopagul [91], interveni Socrate, nu e alcătuit din oamenii cei mai aleși ? — Fără îndoială. — Spune-mi atunci, știi tu alți oameni care să se comporte mai demn, mai onorabil și care să judece pricinile cu mai mult simț de dreptate, să fie respectabili în toate acțiunile lor ?

— Bine, bine, ripostă fiul lui Pericle, dar mai ales în lupte, unde e nevoie în primul rînd de măsură, de ordine și supunere, acolo se vădesc atenienii cei mai nedisciplinați.

— Poate că motivul ar fi că sînt conduși de oameni din cale-afară de nepricepuți. Nu știi că nimeni, dacă nu se pricepe, nu se apucă să-i instruiască pe cîntăreți, pe dansatori, pe atleții care se întrec la felurite probe ? Toți instructorii aceștia pot să-ți spună de unde au învățat disciplina respectivă și cine i-a educat ; în timp ce majoritatea generalilor sînt comandanți improvizați.

Desigur că nu te pun și pe tine în rîndul lor, fiindcă socot că ești în măsură să ne spui de unde și cînd ai deprins știința de a conduce oștirile, unde ai început exercițiile de luptă. Apoi cred că ai reținut multe din cele ce te-a învățat tatăl tău în domeniul strategiei, că tu, în fine, ai cules de peste tot învățăminte folositoare, tot ce e necesar pentru a comanda.

— Și mai cred, continuă Socrate, că te străduiești să nu ignorezi vreo chestiune de folos pentru un comandant de oști, iar cînd constați că nu cunoști ceva, atunci îi întrebi pe cei mai pricepuți ; nu cruți nici daruri, nici binefaceri, numai ca să înveți de la ei ceea ce nu știi și să-ți atragi colaboratori capabili.

— Îmi este limpede, Socrate, — zise fiul lui Pericle, că îmi spui toate acestea nu fiindcă ești convins că eu nu le cunosc, ci din dorința de a mă îndruma și de a mă face să înțeleg că, înainte de a ajunge comandant, e nevoie să le cunoști pe toate acestea. Da, firește, sînt și eu de acord cu tine.

— Ai observat, spuse apoi Socrate, că la hotarele noastre spre Beoția se întind munți înalți străbătuți de trecători înguste și prăpăstioase și că pămîntul nostru, aflat la mijloc, e proteguit de munți. — Da, desigur. — Dar ce zici ? Ai auzit și de misienii și de pisidienii care,

ocupînd în Persia ținuturi greu de pătruns, dau adeseori năvală, înarmați ușor, în țara marelui rege [92], fac prădăciuni și cu toate acestea trăiesc în libertate ? — Am auzit și despre ce-mi spui acum.

— Nu socoți oare, continuă Socrate, că tineretul atenian, cu agilitatea lui, înzestrat și el cu arme din cele ușoare, ocupînd munții dinspre Beoția le-ar putea pricinui pagube vrăjmașilor, alcătuind astfel o pavăză sigură pentru concetățenii noștri ?

— Socot că tot ce-ai spus tu, Socrate, este de folos.

— Ei bine, dacă ești de acord, spuse Socrate, atunci fă ceva, amice, în această direcție ; ceea ce ai să realizezi îți va aduce și ție faimă și cetății numai foloase, iar de n-ai să izbîndești cumva, n-o să păgubești cu nimic statul și nici tu n-ai să te faci de ocară.

6.

Glaucon, fiul lui Ariston, s-a apucat să vorbească în adunarea poporului, dorind să fie fruntaș în cetate, deși nu împlinise încă douăzeci de ani.

Nici o rudă și nici vreunul dintre prieteni nu au reușit să-l facă să renunțe, cu toate că au încercat să-l smulgă de la tribună și să-l facă și de rîs.

Socrate însă, fiindu-i binevoitor, datorită prieteniei sale cu Charmide, fiul lui Glaucon [93], și cu Platon, a fost singurul care a putut să-l facă să nu mai vorbească.

Întîlnindu-l odată, din întîmplare, și dorind să-l asculte ce zice, l-a oprit din drum și i s-a adresat cu aceste cuvinte : — Dragă Glaucon, tu ți-ai propus să ajungi în fruntea cetății, nu-i așa ? — Așa este Socrate. — Zău că-i o țintă onorabilă pentru oameni, nu glumă. E limpede dacă-ți atingi țelul, vei putea face ce vrei : să-ți ajuți prietenii, să faci cinste familiei, să contribui la înflorirea patriei. Mai întîi ai să-ți faci un nume printre concetățeni, apoi în întreaga Grecie și, poate, ca și Temistocle [94], printre barbari. Oriunde te vei duce, toți ochii vor fi ațintiți asupra ta.

Auzind aceste vorbe, Glaucon parcă s-a umflat în pene și i-a făcut plăcere să se oprească din drum. După

care, Socrate îi zise : — Oare nu-i limpede, Glaucon, că dacă vrei să fii onorat de concetățeni, trebuie să faci ceva de folos statului ? — Fără îndoială că este așa. — Atunci, în numele zeilor, rogu-te, nu-mi ascunde : care va fi prima ta acțiune spre binele cetății ?

Fiindcă Glaucon tăcu un timp, gîndindu-se pasămite cu ce o să înceapă, Socrate îl întrebă din nou : — N-ai porni să sporești avuția cetății, așa cum ai face-o cu gospodăria unui prieten pe care ai dori s-o vezi mai prosperă ? — Tocmai așa aș face. — Dar nu asigurîndu-i venituri mai mari o faci mai prosperă ? — Sigur că da ! — Spune-mi însă, continuă Socrate, de unde provin veniturile acum și cît de mari sînt ele ? Căci este clar că te-ai gîndit că, dacă unele lipsesc, să le procuri tu, iar de nu ajung să le faci să crească — nu-i așa ? — Nu, zău că nu m-a preocupat încă așa ceva. — Și dacă nu te-ai gîndit la venituri, zi-mi atunci, la cheltuieli te-ai gîndit să le reduci ? Socot, negreșit, că te preocupă să le micșorezi pe cele exagerate. — Mărturisesc că n-am avut răgazul să mă ocup de-așa ceva.

— Dacă așa stau lucrurile, spuse Socrate, atunci să amînăm discuția, căci, cum e posibil ca cineva care nu cunoaște veniturile și cheltuielile statului să se ocupe de ele ? — Dar, interveni Glaucon, un stat poate să-și procure venituri și de la dușmani. — Da, răspunse Socrate, în caz că-i subjugă. Dacă pierde însă războiul, pierde și ce-a avut mai înainte. — Aici ai dreptate. — Cine vrea să poarte război, e obligat să știe și resursele statului căruia îi aparține și pe cele ale dușmanului, pentru ca, în cazul cînd propriul stat e mai puternic, să-i îndemne pe concetățeni să ia măsurile militare ce se impun, iar dacă e mai slab să-i sfătuiască să ducă o politică prevăzătoare. — Așa este.

— Dacă-i așa, zise Socrate mai departe, atunci spune-mi : ce armată și flotă avem și apoi enumeră-mi și forțele dușmanului. — Pe Zeus, nu pot să-ți spun pe dinafară. — Dacă ți le-ai însemnat, adu notițele ! Tare-aș dori să mă lămuresc și eu ! — Ah, dar nu mi-am notat nimic — răspunse Glaucon.

— Deci nu putem discuta de la bun început nimic, nici despre război, nici despre cele referitoare la război.

Și cred că este așa, devreme ce ești la începutul carierei și nu te-ai ocupat încă de niște probleme atît de complicate. Știu însă că te-a preocupat paza cetății, așa că ți-e cunoscut, de bună-seamă, de cîte posturi e nevoie, din cîți oameni să fie alcătuite, ca să le poți întări pe cele de care e trebuință și să le desființezi pe cele care nu sînt necesare. — Da, sînt de părere, spuse Glaucon, că toate trebuie suprimate, fiindcă, în ciuda pazei, se produc mereu furturi. — Și crezi că dacă le desființezi pe toate, nu mai le dai hoților posibilitatea să prade ? Ai ajuns oare tu însuți la convingerea asta ori știi de la alții că paznicii nu-și fac datoria ? — Nu, bănuiesc numai. — Dacă este vorba de o simplă bănuială, să vedem mai îndeaproape cum stau lucrurile cu paza bunurilor. — Poate situația se prezintă mai bine decît socot eu, răspunse Glaucon.

— După cîte știu, tu n-ai coborît încă în minele de argint și de aceea nu-ți poți explica de ce veniturile de acolo sînt mai mici ca înainte. — Nu, n-am fost în minele despre care vorbești. — Pe lîngă aceasta se mai spune că regiunea e nesănătoasă. Socot că o parte din vina de a nu cunoaște situația ți s-ar ierta, dacă am discuta pe îndelete, măcar acum, chestiunea aceasta. — Mă cam iei în rîs, Socrate.

— Nu, dar sînt convins că n-ai să-ți uiți îndatorirea, ci ai să ți-o îndeplinești, așa cum se cuvine. Spune-mi : cerealele produse la noi — cît timp pot asigura hrana atenienilor și de ce producție suplimentară mai ai nevoie pe an ? Din neglijența ta, înțelege-mă, colectivitatea nu trebuie să ducă lipsă ; dimpotrivă, numai dînd dovadă de pricepere, vei ajuta statul și-l vei feri de foamete, sfătuindu-i și îndrumîndu-i pe concetățeni să ia măsurile necesare.

La acestea Glaucon răspunse : — Pretinzi prea mult de la mine, dacă îmi ceri să mă ocup de asemenea lucruri. — Cum, crezi că-i un bun gospodar, zise Socrate, acela care nu se sinchisește de aceste trebuințe, nu le pune la inimă și nu se îngrijește de nevoile colectivității ? Statul nostru este alcătuit din peste zece mii de gospodării și este greu să te îngrijești de toate, deodată. Atunci, de

ce nu încerci mai întîi să te ocupi de una, de a unchiului tău, să zicem, să o pui serios pe picioare ? E nevoie de așa ceva. Dacă-ți merge și te obișnuiești cu una, apoi poți să încerci și mai departe. Iar de nu realizezi foloase de aici, nu vei putea să izbîndești nici în alte acțiuni mai mari. Cînd cineva nu este în stare să țină în mînă un talant, e limpede că n-ar trebui să mai umble să-și ia asupră-și sarcini mai mari ?

— Ei, desigur ! răspunse Glaucon. Aș fi putut face mai mult pentru gospodăria unchiului meu, dacă ar fi vrut să mă asculte. — Asta e bună ! — zise Socrate, tu n-ai fost în stare să-ți convingi unchiul și socoți că ai să reușești să-i convingi pe toți atenieni împreună cu unchiul tău ? Ai grijă ca nu cumva, din dorința de a-ți cîștiga o faimă bună, să nu ți se întîmple tocmai contrariul.

Nu vezi oare cît de primejdios este să te amesteci în ceea ce nu te pricepi, să vorbești și să acționezi, așa, în neștire ? Gîndește-te la toți cei care, la fel ca tine, îi știi tu, vorbesc întruna și se bagă unde nu se pricep. Crezi oare că-i așteaptă lauda sau, mai degrabă, mustrările concetățenilor și că sînt admirați sau disprețuiți — ce zici ?

Și apoi gîndește-te la cei care știu ce spun și ce fac și vei vedea și tu, cred, că în toate lucrurile omenești se bucură de o faimă binemeritată și sînt admirați tocmai cei pricepuți, iar ignoranții au parte numai de dispreț și de rușine.

Așadar, de vrei să te bucuri de glorie și să fii lăudat de concetățeni, străduiește-te să înveți mai întîi ceea ce vrei să faci.

Dacă, după ce te vei fi distins față de alții prin cunoștințele tale, vei păși în viața publică, nu m-aș mira deloc de vei dobîndi tot ceea ce-ți dorești.

7.

Odată Socrate l-a întîlnit pe Charmide, fiul lui Glaucon, un om talentat, care îi întrecea cu mult în capacitate pe politicienii din acel timp. Charmide ezita

mereu să se afirme în public și să ia parte la viața politică a cetății.

Socrate îl întrebă : — Spune-mi, iubite Charmide, ce ai crede despre un om care ar fi în stare să cîștige un concurs atletic, dobîndindu-și astfel onoare și glorie pentru el și concetățenii săi, și care n-ar vrea să participe la întrecere ? — Desigur că l-aș socoti un om slab și un laș.

— Dar spune-mi : — Ce ai zice despre cineva, capabil să îndeplinească o funcție politică de conducere, să-și servească astfel patria și să se bucure el însuși de considerație în ochii cetățenilor și nu e hotărît să păsească în viața publică. Nu e și acesta un laș ? — Poate, răspunse Charmide, dar de ce mă întrebi ? — Fiindcă socot, răspunse Socrate, că tu, deși ai fi un om potrivit, eviți să te interesezi de treburile obștești, la care tu, ca cetățean, ai obligația să participi. — De unde știi capacitatea mea, de mă judeci în felul acesta ? — Din adunările publice, la care iei parte împreună cu fruntașii cetății. Cînd iei cunoștință acolo de vreun fapt și ești încredințat că-i drept, îl aprobi, iar dacă e nedrept, tu îl respingi motivat.

— Așa e, iubite Socrate, dar nu-i totuna, cînd discuți între amici sau cînd se dezbate ceva, la alegeri, în fața mulțimii. — Ei, asta-i, răspunse Socrate. Dacă, de pildă, cineva știe să numere, el nu numără mai prost de față cu mulți decît ar face-o într-o odăiță și dacă știe să cînte din țiteră, tot bine cîntă și în fața unei mari mulțimi de oameni. — Nu știi însă, Socrate, că sfiala și teama ne sînt înnăscute și că ele ne stăpînesc mai ușor într-o mare adunare decît în cercul rudelor și amicilor.

— Da, știu, zise Socrate, dar vreau să-ți dovedesc anume că tu nu te arăți sfios cu cei ce au o cultură aleasă și nici nu te temi în fața celor ce au puterea, ci eziți să te adresezi oamenilor simpli care n-au așa de mare influență în stat. Te împiedică cumva să vorbești postăvarii, cizmarii, dulgherii, fierarii ori țăranii ? Te împiedică negustorii, precupeții din piață pe care-i interesează doar să cumpere marfă ieftină și s-o revîndă cu profit ? Toți aceștia alcătuiesc de fapt adunarea poporului.

— În ce măsură, continuă Socrate, se deosebește comportarea ta de cea a unuia care-i depășește pe cei pri-

cepuți, și se teme, totuși, de cei nepricepuți ? Căci tu discuți pe-ndelete cu fruntașii statului, dintre care unii chiar te desconsideră. Deși le ești cu mult superior celor care vor să facă carieră politică, totuși te codești să vorbești unor oameni care nu se prea sinchisesc de așa ceva. Deși știi că dintre aceștia nimeni nu te urăște, te temi ca să nu fii luat în rîs.

— Bine, bine — zise Charmide, nu vezi și tu, Socrate, că în adunări adeseori sînt luați în rîs cei care vorbesc cele ce trebuie ? — Dar și cei cărora le vorbești tu fac la fel — zise Socrate. De aceea mă și mir că tu — care știi să-i domini cu ușurință pe amici, cînd rîd de tine — nu ești în stare în nici un chip să vorbești mulțimii !

— O, amice Glaucon, nu te nesocoti pe tine însuți și ferește-te să cazi în greșeala în care cad cei mai mulți oameni. Ei au ochii ațintiți mereu la tot ce fac alții, dar nu se cercetează pe ei și nu-și îndreaptă privirile spre ei înșiși.

Alungă această nepăsare și străduiește-te mai întîi să te analizezi și să te cunoști pe tine însuți. Și în nici un caz nu neglija treburile obștii, dacă crezi că e cu putință ca ele să propășească prin tine. Căci bunul mers al treburilor obștești nu folosește numai celorlalți cetățeni, ci și amicilor tăi și, nu în cele din urmă, ție însuți.

8.

Cînd Aristip a încercat să-i întindă o cursă, așa cum îi făcuse și Socrate altă dată, acesta a răspuns : — Aristip voia să spună ascultătorilor ceva care să le atragă atenția — nu în felul celor care se tem să nu li se răstălmăcească cuvintele, ci ca unul ce este încredințat că are dreptate.

Aristip l-a întrebat dacă ar fi în stare să-i dea un exemplu de un lucru bun, astfel ca numindu-i, de pildă : mîncarea, băutura, banii, sănătatea, puterea ori curajul, să se poată transforma uneori în ceva păgubitor.

Socrate însă știa cum oamenii caută un ajutor, cînd cineva îi asaltează, și-i dădu de aceea riposta cuvenită. — Mă întrebi, Aristip, dacă cunosc ceva împotriva fierbinților ? — Nu. — Sau pentru ochi ? — Nu. — Dar de

potolit foamea ? — Nici asta. — Ei bine, de mă întrebi dacă știu ceva, care nu-i bun la nimic, mă văd obligat să-ți răspund că nu cunosc așa ceva și nici nu vreau să știu că există.

Aristip îl întrebă odată, iarăși, dacă poate să-i numească un lucru frumos. — Da, răspunse Socrate, multe lucruri sînt frumoase. — Mai toate sînt asemenea ? — Unele sînt cît se poate de deosebite. — Dar cum s-ar putea ca un lucru, diferit de ce-i frumos, să fie totuși frumos ? — Cum de nu ? Tot așa precum un om priceput la alergări se deosebește de un altul priceput la lupte ; cum un scut frumos, făcut să ne protejeze corpul, diferă de o săgeată menită să zboare cu forță și viteză.

— Îmi răspunzi, Socrate, zise Aristip, la fel ca adineauri, cînd te-am întrebat ce înseamnă un lucru bun. — Dar cum, crezi oare că ceea ce e bun diferă de ceea ce e frumos ?

Nu știi că toate cele bune și cele frumoase sînt așa în toate împrejurările ? Virtutea, ea în primul rînd, nu e numai bună o dată, și numai frumoasă altă dată. Pe oameni, apoi îi numim buni într-o privință, dar totodată și frumoși și tot așa spunem și despre fizicul lor. Așa și cu toate celelalte lucruri de care se folosesc oamenii ; acestea sînt socotite bune și frumoase în raport de utilitatea pe care o au.

— Dar un coș de gunoi, întrebă Aristip, și el poate fi socotit frumos. De ce nu ? — răspunse Socrate. Așa cum și un scut de aur poate fi urît. Depinde de foloasele pe care le aduc.

— Susții, deci, zise Aristip, că aceleași obiecte pot fi și frumoase și urîte. — Da, desigur, și că ele pot fi și bune și rele ; căci ceea ce e bun, să zicem, în caz că ți-e foame e adesea rău, cînd ai fierbințeli, și invers. Adesea, ceea ce e frumos pentru alergări, nu e tot așa și cînd te iei la luptă cu altul și viceversa.

— În concluzie, spuse Socrate, toate se judecă după utilitatea ce o au : sînt bune și frumoase dacă ne sînt folositoare, sînt rele și urîte, în caz contrar.

Cînd Socrate discuta, de pildă, despre case, anume că ele ar trebui să fie și frumoase și de folos, totodată, cred că ne și învăța cu acel prilej cum se cade să fie construite.

El se exprima cam în felul următor : — Cine vrea să-și clădească o casă, e nevoie întîi să urmărească ca ea să fie bună de locuit și împărțită după necesități.

Aristip încuviință și el, spunînd : — Ținînd seama de foloase, deci, vara va trebui să fie răcoroasă și iarna călduroasă. Aici, așadar, nu se contraziceau. Și Socrate continuă : — Prin urmare, în locuințele îndreptate spre sud, soarele pătrunde iarna în vestibul, în timp ce vara el strălucește deasupra noastră, peste acoperiș, casa rămînînd în umbră. Trebuie deci, dacă această constatare e corectă, ca, spre sud, casele să fie mai înalte, pentru ca în timpul iernii să fie expuse la soare, cînd acesta se înalță ; cele orientate spre nord se cade să fie mai joase, ca să poată opri vînturile reci.

Rezumînd, continuă Socrate, putem zice că acolo unde omul se simte bine și avutul lui și-l știe în siguranță, acolo e casa lui și frumoasă și bună de locuit. Zugrăvelile și podoabele aduc mai multe pagube decît foloase. Pentru temple și alte locașuri hărăzite cultului, se cuvine să se fixeze un loc corespunzător, vizibil și ușor accesibil. Acolo să se poată reculege oricine, chiar și în treacăt și să pășească înăuntru cu plăcere și cu inima curată.

Astfel a grăit Socrate în problema de mai sus.

9.

Altă dată, lui Socrate i s-a pus întrebarea, dacă curajul [95] se poate învăța sau ne este dat de la natură.

— Eu gîndesc, răspunse el, că așa cum fizicul cuiva, după configurația lui, e mai rezistent decît al altuia, tot astfel și capacitatea de rezistență psihică diferă de la un om la altul. Căci trebuie să constat că oameni care au fost crescuți în același mediu moral, sub aceleași legi, au, totuși, în momente de pericol o comportare cu totul diferită.

— Eu cred, continuă Socrate, că puterea morală înnăscută a oricui poate crește prin instrucție și exercițiu. Este limpede că sciții și tracii nu ar îndrăzni să se războiască cu spartanii înarmați doar cu un scut și cu o mică suliță și că nici aceștia n-ar putea rezista luptînd

împotriva tracilor doar cu un mic scut și cu o suliță, și nici să-i înfrunte pe sciți cu arcul [96].

După cîte înțeleg eu, oamenii se deosebesc unii de alții și de la natură și prin exercițiile la care se supun [97]. De aici rezultă clar că oamenii, atît cei mai înzestrați de la natură, cît și mai neajutorați, dacă vor să se distingă într-un domeniu, trebuie să învețe și să se exerseze mereu.

*

* *

Socrate nu despărțea știința de înțelepciune și credea că are parte de ele cel care cunoaște ce e onorabil și ce e bine [98], iar pe cel care știe ce e rău și se ferește de el, îl socotea și învățat și înțelept totodată [99].

Unii îl întrebau și dacă-i considera înțelepți și cumpătați pe cei care, știind ce trebuie făcut, fac tocmai contrariul. La care răspundea că aceștia nu sînt altceva decît niște ignoranți și nestăpîniți. — Căci, spunea Socrate, eu cred, că toți oamenii aleg din toate ce le pot face pe cele care socot ei că le sînt de cel mai mare folos. De aceea îi consider pe cei care făptuiesc răul că nu sînt nici înțelepți și nici cumpătați.

Mai zicea că dreptatea și orice altă virtute nu sînt decît înțelepciune și că toate acțiunile drepte și virtuoase sînt și bune și frumoase [100]. Cei care le cunosc nu-și pot dori nimic altceva, iar cei care nu le cunosc rostul, nu numai că nu sînt în stare să le practice, dar, chiar dacă vor, săvîrșesc greșeli. Așa se face că singuri înțelepții pot făptui binele și frumosul [101], în timp ce ignoranții, de s-apucă să le practice, fac numai boacăne. Fiindcă, cum vedem, doar virtutea ne poate călăuzi să făptuim ce e drept, frumos și bun, rezultă că și dreptatea, precum orice altă virtute, nu e, la urma urmei, decît tot înțelepciune.

*

* *

Nebunia el o socotea ceva contrariu înțelepciunii; totuși, nu credea că ignoranța e o nebunie. Dar a nu te

cunoaște pe tine însuți și a crede că știi ceea ce nu știi el consideră că e aproape o nebunie. Și mai spunea Socrate că oamenii nu-i socotesc nebuni pe cei care se înșală în ce privește lucrurile necunoscute de cei mulți, dar îi numără printre nebuni pe acei care se înșală în chestiunile cunoscute de mulțime.

Nebun îl numea, de pildă, pe unul care, fălindu-se că-i mare, socotea că poate trece pe poarta cetății fără să se aplece, apoi pe cel care, încrezîndu-se în puterile lui, vrea să ia casa în spinare — acei inși care vor să făptuiască imposibilul. Pe cei ce săvîrșesc greșeli mărunte lumea nu-i crede nebuni, fiindcă, așa cum socotește că dragostea e o dorință aprinsă, tot astfel consideră că nebunia este o furie dezlănțuită.

*
* *

Cercetînd ce este invidia, Socrate nu vedea în ea o durere cauzată de nenorocirea vreunui amic, nici că e o suferință pricinuită de succesele vreunui inamic, ci o considera ca o ciudă provocată de reușitele amicilor. Unii se mirau, cum se poate ca cineva să pretindă că este prietenul unuia și să se întristeze de succesele aceluiași. Unora ca aceștia Socrate le explica că poți fi săritor la nevoie, să-ți ajuți prietenul la nenorocire și, totuși, să nu te bucuri atunci cînd îi merge bine. Dar, mai zicea că, oricum, invidia nu-l caracterizează pe înțelept și că numai nătîngii sînt invidioși.

*
* *

Pe Socrate îl preocupa să înțeleagă și ce este trîndăvia, în comparație cu acțiunile zilnice ale oamenilor. El nu nega că și cei ce dau cu zarul și măscăricii fac ceva, dar îi considera cu toate acestea niște trîndavi, căci ei ar fi putut face ceva mai folositor. Cînd săvîrșești un lucru bun, n-ai răgazul să treci de la bine la rău ; iar dacă faci pasul acesta, înseamnă că ești vinovat, fiindcă te dedai trîndăviei.

*
* *

Socrate nu-i considera regi și arhonți pe cei care poartă un sceptru sau sînt aleși de cineva sau care din întîmplare au devenit conducători și nici pe tirani ori înșelători, ci numai pe aceia care se pricep cu adevărat să conducă statele. Și, totdeauna, cînd vreunul recunoștea că e de datoria unui conducător să ordone după cuviință și că treaba celor conduși e de a se supune poruncilor lui, Socrate arăta că și pe mare comandantul priceput dă instrucțiuni, cărora le dau ascultare și stăpînul corăbiei și ceilalți călători.

*
* *

Și în agricultură și cel suferind de o boală și atleții la antrenamente și oricare altul cînd e în nevoie, caută un sprijin, în măsura în care e îndreptățit la aceasta. De altfel, dacă n-ar găsi printre indigeni oameni cu experiență, cărora să li se supună, ei ar fi constrînși să-și aducă conducători de departe, pentru ca, sub îndrumarea acestora, să se poată lua în orice împrejurare măsurile ce se impun.

*
* *

În arta țesutului, de asemenea, afirma Socrate, cu tărie, femeile sînt chiar superioare bărbaților, fiindcă ele se pricep, în vreme ce bărbații sînt ignoranți în această meserie.

*
* *

La obiecția că tiranul nu e dispus să asculte nici chiar de argumentele cele mai întemeiate, Socrate răspunse :

— Cum ? Credeți că tiranul nu s-ar supune, deși ar amenința cu pedeapsa, dacă oamenii ar avea curajul să-și spună părerile lor juste ? Căci cine, în orice domeniu, nu urmează un sfat sănătos, comite o nedreptate, iar cine o comite, va fi tras pentru ea la răspundere.

*

* *

La o altă obiecție a unuia că tiranul ar putea porunci să fie executați și oameni de bine, Socrate îi dădu următorul răspuns : — Socotiți oare că cineva, care-și înlătură aliații lui cei mai de nădejde, va rămîne nepedepsit sau că va găsi vreun judecător îngăduitor ? Și crezi că, dacă cineva acționează astfel, se va putea menține multă vreme la putere ori că în curînd va avea un sfîrșit nenorocit ?

*

* *

Cînd cineva, într-o împrejurare, l-a întrebat pe Socrate care e în opinia lui datoria de căpetenie a unui om, el i-a răspuns fără întîrziere : — să realizeze ceva *bun.*

*

* *

La o altă întrebare, dacă și norocul ar putea fi considerat ca o cerință esențială, el a răspuns : — Norocul și fapta eu le socotesc două lucruri total opuse. Cînd unul, de pildă, dă peste ceva de care are nevoie, din întîmplare, atunci zic eu că are noroc ; cînd e vorba de faptă însă, aflu și dacă e călăuzit de o dreaptă judecată, descopăr și unde a învățat să acționeze așa cum trebuie, după obligația morală ce o are. Numai asemenea oameni, după părerea mea, acționează așa cum se cuvine.

*

* *

Oameni destoinici sînt considerați, chiar și de zei — după Socrate — țăranii care-și cultivă ogorul cum trebuie, medicii care îngrijesc bine bolnavii, oamenii politici care văd de interesele statului. Cine, dimpotrivă, nu realizează nimic cum trebuie, nu poate fi considerat ca un cetățean util societății și nu se poate bucura de nici o favoare din partea zeilor.

10.

Și cînd discuta cu artiștii care-și cîștigau existența prin munca lor, Socrate le dădea sfaturi folositoare.

Intrînd odată în atelierul pictorului Parasios [102], i s-a adresat cu următoarele cuvinte : — Pictura, amice Parasios, nu-i oare reprezentarea celor ce le vedem ? Voi, pictorii, imitați, cu ajutorul culorilor, obiectele scobite și cele ţuguiate, întunecate și luminoase, ţeapăne și moi, lunecoase și aspre, noi și învechite. — Așa este, răspunse pictorul.

— Și cînd e să redați chipuri frumoase, știut fiind că nu-i om fără cusur, nu vă folosiți de mai multe modele, extrăgînd ce au ele mai deosebit, astfel încît întreaga făptură să dea impresia de ceva desăvîrșit ? — Da, așa facem.

— Dar spune-mi — îl întrebă Socrate în continuare — ceea ce-i mai convingător, mai plăcut, mai de dorit, sufletul omului, cu particularitățile lui, zic, reușiți să-l redați sau nici nu poate fi imitat ? — Cum să poată fi imitat, Socrate, ceea ce n-are nici simetrie, nici culoare, nimic din ce-ai spus adineauri și nu poate fi văzut cu nici un chip ?

— Dar spune-mi : în privirile oamenilor nu se observă, cînd trăsături prietenești, cînd ură ? — Da, așa cred și eu. — Și oare pot fi imitate asemenea expresii ale ochilor ? — De ce nu ? — Și nu la fel stau lucrurile cu prietenii, cînd ei se bucură sau se întristează de ceea ce facem noi sau cînd se citește nepăsarea pe fețele lor ? — Nu, zău că-i așa cum ai spus acum, la urmă. Cînd prietenii noștri sînt fericiți, bucuria se citește și pe fețele noastre, cînd sînt triști și privirile noastre se întristează. — Deci nu pot fi reprezentate și asemenea stări sufletești ? — Cum de nu ?!

— Mîndria, continuă Socrate, demnitatea, modestia ca și supunerea, calmul și înțelepciunea, ironia ca și nestăpînirea transpar pe figuri și în gesturi atît în stare de repaus, cît și în mișcările oamenilor. — Ai dreptate — zise Parasios. — Nu le putem imita oare și pe acestea ? — Ba, da, chiar foarte bine. — Și ce crezi că ne place mai mult să vedem la oameni : chipuri distinse și amabile sau triste, urîte și respingătoare ?

— Zău, că-i o mare deosebire între ele, grăi pictorul.

*
* *

Altă dată s-a dus Socrate la sculptorul Cleiton [103] și, discutînd cu el, l-a întrebat : — Știu, Cleiton, că tu sculptezi alergători, luptători, pugiliști și atleți. Faptul cel mai izbitor, cînd privești statuile lor, este că-ți dau impresia că sînt vii. Cum reușești să-i faci așa ?

Deoarece Cleiton s-a gîndit un răstimp și n-a răspuns imediat, Socrate continua să-l întrebe : — Reușești să faci din ei, ca să zic așa, chipuri vii, fiindcă în operele tale imiți trăsăturile oamenilor vii ? — Da, aceasta este explicația. — Tu redai deci mișcările corpului, așa cum se prezintă ele, cum urcă și coboară, apoi apăsarea și întinderea corpurilor, încordarea și relaxarea lor și în felul acesta reușești să dai viață creațiilor tale. Este așa ? — Da, așa este.

— Dar spune-mi, stările sufletești pe care le redai în statuile tale nu produc și celor ce le privesc o stare de mulțumire [104], de echilibru sufletesc ? — Fără îndoială. — Deci, trebuie să redai și ochii scăpărători ai luptătorului și expresia feței radioase a învingătorului — nu-i așa ? — Da, desigur. — Să conchidem, că sculptorul trebuie în operele lui să dea expresie și stărilor sufletești.

*
* *

Socrate l-a vizitat odată și pe Pistias, făurarul de platoșe, care i-a arătat cîteva din acestea, bine făcute, cu mîna lui.

— Pe zeița Hera, zise Socrate, te admir pentru această realizare care protejează corpul și nu împiedică mîinile să-și îndeplinească menirea. — Dar, spune-mi, dragă Pistias, — continuă Socrate, de ce nu făurești tu platoșe mai puternice și mai strălucitoare decît alții ? Și de ce le vinzi pe ale tale, totuși, cu un preț mai ridicat ? — De ce ? Fiindcă eu, Socrate, le fac mai bune de mînuit. — Cum adică, poți dovedi că sînt mai ușor de mînuit ? Prin ce ? Prin mărimea sau greutatea lor și astfel să ceri prețuri mai mari ? Căci nu-mi pot închipui că le potrivești pe toate la fel ori asemănătoare, dacă e să le faci

bune de întrebuințat. — Da, ele trebuie să se potrivească pe corp, căci altminteri platoșelè nu sînt de nici un folos.

— Și corpurile cumpărătorilor, întrebă apoi Socrate, sînt ele bine sau rău proporționate ? — Unele da, altele nu. — Dar tu cum potrivești o platoșă pe un corp rău proporționat ? — Ajustînd platoșa după corp, fiind încredințat că orice lucru care se potrivește este și proporționat.

— După cît se pare, spuse Socrate, tu nu înțelegi proporționalitatea în ea însăși, ci o raportezi la cel care se servește de ea. Vrei să spui, cu alte cuvinte, că un scut are forma corespunzătoare, în raport cu cel căruia i se potrivește și despre o manta sau alte lucruri susții același lucru. Poate însă că mai intervine și altceva, nu de mică însemnătate, care le face să se potrivească.

— Spune-mi, Socrate, care e acel „ceva", întrebă Pistias. — Da, cînd o armură i se potrivește bine cuiva, greutatea ei îl obosește mai puțin, fără ca prin aceasta să fie mai ușoară decît cea care nu-i vine bine. Cea din urmă e mai greu de purtat, fiindcă nu i se potrivește pe umeri sau pentru că-i apasă cu putere vreo altă parte a corpului ; la cealaltă armură, greutatea se întinde și se echilibrează pe tot corpul : pe clavicule, pe umeri, pe spete, piept și stomac, așa că îți dă senzația că nu-i o povară străină de corp, ci atașată acestuia.

— Iată, tocmai acesta-i motivul, zise armurierul, pentru care eu consider că lucrul meu e vrednic de cel mai mare preț. Dar mai știu că unii preferă să cumpere armuri pictate și chiar aurite. — Dacă nu li se potrivește pe corp, zise Socrate, eu cred că ei cumpără mai degrabă ornamentele și aurăria decît armura propriu-zisă.

— Dar spune-mi — continuă Socrate — de vreme ce corpul nu rămîne în nemișcare, ci cînd se îndoaie, cînd se îndreaptă, cum pot armurile prea strînse să se dea după mișcările corpului ? — Nu, nu pot să se muleze, răspunse armurierul.

— Deci susții că armurile bune sînt cele strînse pe corp, ca acelea care nu-l incomodează de loc pe cel care le poartă ? — Asta vreau să spun, Socrate, și văd că ai priceput foarte bine tot ce ți-am spus.

11.

Odată locuia la Atena o femeie frumoasă, numită Theodoțe, care își oferea compania sa oricui încerca să-i facă curte. Unul din prietenii lui Socrate aduse vorba despre curtezană și povestea despre frumusețea ei tulburătoare și cum veneau pictorii la ea, ca să-i facă portretul și despre buna-cuviință de care dădea dovadă față de toți.

Auzind acestea, Socrate exclamă : — Hai, s-o vedem și noi, căci inefabilul e doar ceea ce nu poate fi exprimat prin cuvinte [105]. Atunci, cel ce o descrisese, le zise : — Haideți după mine !

Zis și făcut. Iată-i în drum spre Theodote pe care au găsit-o tocmai în momentul cînd un prieten îi făcea portretul și au avut ocazia, deci, s-o privească îndelung.

Cînd pictorul făcu o pauză, Socrate îi întrebă pe prietenii care-l însoțeau :

— Ce credeți, amici, trebuie să-i mulțumim ei că ne dezvăluie frumusețea de care are parte sau, mai degrabă, să ne felicităm pe noi că avem putința s-o admirăm ? Întrucît pentru ea e un cîștig mai mare că poate să-și etaleze frumusețea, ea ne este nouă mai obligată ; dacă, privind-o, eram noi mai cîștigați, noi trebuia să-i arătăm Theodotei mai multă recunoștință.

Observînd că unii îl aprobă, continuă : — Prin urmare, Theodote poate să devină vestită, datorită nouă și dacă numele ei e rostit pretutindeni, atunci va trage și ea foloase mai mari din aceasta. Noi însă ce vom avea de aici ? Chiar de ne-am putea atinge de ea, după ce am admirat-o, pînă la urmă vom pleca de lîngă dînsa cu oful și dorul din suflet. Asta vreau să spun, cînd zic că noi sîntem adoratorii și ea e adorata.

La care Theodote răspunse prompt : — Dacă ar fi așa, ar trebui să vă mulțumesc cu adevărat, că ați venit să mă admirați.

Cu prilejul discuției, Socrate constată că Theodote poartă podoabe prețioase, că maică-sa care locuia la ea avea veșminte neobișnuite, că și frumoasele ei slujnice erau dichisite, că, în sfîrșit, casa ei era în toate privin-

țele aranjată cu mare rafinament. Ceea ce îl făcu s-o întrebe :

— Spune-mi, Theodote, ai tu avere, ai pămînt ? — Nu, răspunse aceasta. — Ai poate o casă care îți aduce venituri ? — Nu, n-am nici o casă. — Sau ai poate angajați lucrători ? — Nici unul. — Atunci, zi-mi, cu ce faci față nevoilor ? — Să-ți spun : cînd cineva mă iubește și mi se arată recunoscător, îmi fac și eu un venit.

— Pe Hera, zise Socrate, dar tu ai avere, nu glumă. O ceată de prieteni e, ca să-ți spun, mai de preț decît turme de oi și capre, decît cirezi de vite. Dar, spune-mi, lași tu așa numai pe seama norocului, ca să-ți pice un prieten sau altul, sau faci și tu ceva ca să-i atragi ? — Mă uimești, Socrate ! Cum aș putea să fac așa ceva ? — Mă gîndeam și eu, răspunse Socrate, la un exemplu, la păianjeni, știi, care-și fac rost de hrană, țesîndu-și pînza lor subțire și se hrănesc apoi din ceea ce au prins într-însa. — Și-mi dai și mie sfatul să fac la fel, ca păianjenii. — Drept să-ți spun, nu cred că așa ușor se cîștigă prietenii, care sînt bunul nostru cel mai de preț. Nu vezi că e nevoie de oarecari eforturi ca să prinzi chiar lucruri de mai mic preț, ca iepuri, de pildă ?

— Și fiindcă iepurii se hrănesc noaptea, zise apoi Socrate, vînătorii trebuie să aibă cîini anume dresați pentru aceasta. Dimineața iepurii părăsesc pajiștile și e nevoie astfel de alți ogari care să adulmece drumul făcut de aceia de pe pajiști pînă în culcușul lor și iar să dea de ei. Deoarece însă iepurii aleargă atît de repede, încît nu-i poți înhăța din apropiere, sînt destinați pentru a-i prinde cîinii de vînătoare special dresați.

Și, iarăși, întrucît și așa o parte din pradă poate scăpa, se așază cîte o plasă în drumul lor, cu ajutorul căreia să fie prinși. — Dar, cum, Socrate, întrebă Theodote, cum să fac și eu ca să-mi cîștig prieteni. — Fă și tu cum face un cîine de vînătoare : atrage-ți pe cineva care să găsească oameni avuți, gata să admire frumusețea ta și, apoi, folosește-te de acela ca admiratorii să-ți cadă în plasă.

— Dar ce fel de lațuri trebuie să folosesc ? — Mai întîi, îi explică Socrate, să știi să-ți mlădii perfect corpul ; să pui apoi mult suflet, care îți va da putința să

descoperi cum să stîrnești plăcere oamenilor prin vorbele și privirea ta.

Simțul deosebit ce-l ai îți va spune negreșit să întîmpini cu blîndețe pe un tinerel, să-l respingi pe un desfrînat libidinos, să te duci de grabă să-ți vezi un prieten dacă e bolnav, să te bucuri cu el cînd are un succes, să-i arăți că-l iubești din tot sufletul, să-i fii credincioasă, dacă și el se poartă tot astfel cu tine.

— Eu știu foarte bine, continuă Socrate, că tu prețuiești și înțelegi nu numai dragostea trupească, ci și pe cea sufletească și, de asemenea, mi-e cunoscut faptul că prietenii tăi îți sînt atașați, fiindcă te pricepi să-i cîștigi nu doar prin vorbe, ci și prin faptele tale.

— Dar, pe Zeus, răspunse Theodote, nici nu m-am gîndit să fac așa ceva. — Și, totuși, zise Socrate, e de mare preț să știi să te apropii de oameni, ținînd seama de firea lor. Cu forța nici nu poți să-i cîștigi și nici să-i păstrezi alături de tine, însă cu bunăvoință și amabilitate ți-i apropii și ți-i faci prietenoși. — Da, aici ai dreptate.

— De la adoratorii tăi, spuse în continuare Socrate, trebuie să ceri, așadar, la început, numai atît cît pot ei să dea fără să se simtă împovărați. De-ți fac o favoare, să știi să le răspunzi și tu cu o favoare ; așa, cred eu, se nasc, în primul rînd, prieteniile, așa durează și dau cele mai frumoase roade. De dragostea prietenilor te vei convinge cel mai bine, abia după ce tu vei fi gata să le dăruiești ceva, după care ei rîvnesc.

Știi bine, că bucatele chiar cele mai de preț, dacă le pui pe masa unuia care nu le poftește, n-au nici un gust, iar unuia care-i sătul îi pot provoca greață, dar unuia care e flămînd îi place și cea mai modestă mîncare.

— Dar cum pot eu, întrebă Theodote, să-i trezesc cuiva pofta după darurile ce i le pot oferi ? — Ascultă : să-i faci pe cei satisfăcuți, oferindu-le în continuare favoarea ta, să nu te uite, pînă vor iar să fie satisfăcuți și să le reînnoiești apetitul ; celor care stau încă deoparte și care-ți duc dorul, să le ții treză în minte, cu vorbe cît mai dulci, dorința ta de a le face pe plac. Dar să știi să te și abții pînă în momentul cînd pofta lor atinge punctul culminant.

Atunci, aceleași daruri ale tale apar în lumină strălucitoare, mai strălucitoare decît le-ai fi făcut înainte ca ele să fie dorite.

Auzind acestea, Theodote îl întrebă : — De ce, dragă Socrate, nu m-oi fi ajutat tu, atunci cînd doream să-mi fac prieteni ? — Vrei tu să mă aprind numai pentru asta — o întrebă Socrate. — Cum te gîndești la așa ceva ? — Ai să știi tu singură ce ai de făcut și dacă ai nevoie de mine, ai să mă cauți. — Bine, poftește atunci mai des pe la mine.

La această invitație Socrate răspunse cu nepăsarea sa caracteristică : — N-am timp, dragă Theodote ; sînt foarte ocupat cu problemele mele personale, ca și cu cele publice și, pe lîngă aceasta, am atîtea prietene care mă asaltează zi și noapte, ca să le învăț fel de fel de vrăji și farmece. — Te pricepi și la așa ceva, Socrate ? — Cum altminteri crezi că Apolodor și Antistene s-ar dezlipi de mine ? Sau : de ce ar veni Chebes și Simias de la Teba la mine ? Îți spun deschis că fără juruințe, farmece și vrăji, ei n-ar veni la mine. Nu-i așa ?

— Atunci, îl rugă Theodote, fă-mă și pe mine părtașă la farmecele tale și am să le întrebuințez mai întîi ca să te vrăjesc pe tine. — Eu nu vreau să te vizitez, dar vino tu la mine. — Am să vin, dacă mă primești. — Cum de nu ? Te primesc, numai să nu fie cineva la mine la care țin mai mult.

12.

Văzîndu-l într-o zi pe Epigene, un tînăr discipol al lui, care nu era de o constituție fizică prea sănătoasă, Socrate îi spuse :

— Ai o înfățișare de om necăjit, Epigene ! — Da, chiar sînt, Socrate, o ființă oropsită. — Ar trebui să te îngrijești. — N-am pentru ce. — Ba da, trebuie — nici mai mult, nici mai puțin decît cei care vor să se întreacă la jocurile olimpice. Și, spune-mi : te socoți și sufletește incapabil să-ți aperi viața, să lupți împotriva dușmanilor patriei, dacă atenienii sînt nevoiți să poarte un război ?

— Dar zi-mi : știi cîți oameni pier în lupte datorită fizicului lor slab și cîți rămîn în viață schilozi ? Cîți apoi, din același motiv, cad prizonieri și duc după aceea o viață mizerabilă, în cea mai groaznică captivitate sau au parte numai de mari supărări. Mulți ajung de ocara lumii și-și tîrăsc o existență nevolnică și nenorocită.

Spune-mi, Epigene, nu te apasă atunci urmările neputinței tale sau crezi că ai să le suporți cu sufletul împăcat ? În ce mă privește, cred că e mult mai ușor și mai plăcut să te supui eforturilor pe care trebuie să le faci ca să-ți călești corpul. Și gîndești oare că o constituție fizică plăpîndă e mai sănătoasă și mai folositoare decît una zdravănă și rezistentă ? Nu cunoști foloasele pe care le aduce omului călirea sa fizică și morală ?

Căci este o mare diferență între cei cu o constituție fizică sănătoasă și cei cu sănătatea șubredă. Primii sînt plini de viață, viguroși și scapă astfel teferi din lupte și pericole ; mulți dintre ei își ajută prietenii și-și servesc patria, primesc recompense pentru aceasta și sînt onorați. Se fac cunoscuți și-și petrec restul vieții în liniște, sînt prețuiți de concetățeni, lăsînd rudelor o moștenire frumoasă.

— În orice caz — continuă Socrate — nu trebuie neglijate exercițiile fizice pe motiv că nu se practică în mod organizat în pregătirea de luptă ; ele se cade să fie avute în vedere cu atît mai mult de fiecare individ în parte. Află că în orice înfruntare, în orice împrejurare din viață, starea generală a omului se va resimți mereu în bine, dacă știe să-și exerseze și să-și călească forțele fizice. Virtuțile corpului sînt necesare și folositoare în toate acțiunile noastre ; de aceea exercițiile au o mare importanță în menținerea stării de sănătate.

Iar în situațiile în care crezi că acestea au un rol mai mic, în funcțiunile intelectuale, cine nu știe că mulți șovăie și chiar greșesc, pentru că șubredă le este și sănătatea fizică ? Slăbirea memoriei, moleșeala minții, proasta dispoziție sufletească, nebunia însăși sînt de multe ori consecințele unei înrîuriri negative a fizicului asupra spiritului, întunecînd adesea cunoașterea adevărată. Dacă, dimpotrivă, trupul ne e sănătos, ne simțim mai în siguranță, putem înfrunta pericolele. Este deci normal ca

reaua constituție a fizicului să ne indispună mereu și, din contra, buna dispoziție să ne fie întotdeauna folositoare.

Și ce n-ar suporta omul ca să aibe parte de așa ceva, ferindu-se de neplăcerile arătate mai sus ? Căci este urît și rușinos să vezi cum, neglijîndu-ți sănătatea, îmbătrînești înainte de vreme, înainte de a te bucura de vigoarea și frumusețea cu care te-a înzestrat natura. Dar această înflorire, buna dispoziție, zic, nu concordă cu nepăsarea și nu se poate obține numai așa, de la sine, fără nici un efort din partea ta.

13.

Întîlnindu-l pe cineva mîniat că l-a salutat pe un cunoscut și acesta nu i-a răspuns la salut, Socrate îi zise : — E ridicol faptul că nu te mînii cînd îl întîlnești pe un schilod și, în schimb, ești indignat că un prost crescut nu ți-a răspuns la salut.

*
* *

Altuia, care se plîngea că nu are poftă de mîncare, îi răspunse :

— Ascultă, Acumenos, îți recomand un remediu pentru aceasta. — Care remediu ? — Să-ți reduci porția de mîncare și ai să vezi că vei mînca cu mai multă plăcere, vei cheltui mai puțin și vei duce o viață mai sănătoasă.

*
* *

— Un altul, care spunea că nu are de băut acasă decît apă caldă, primi următorul răspuns : — Înseamnă, deci, că de cîte ori vrei să te scalzi, ai apă la îndemînă. — Dar e prea rece pentru spălat. — Spune-mi, te rog, zise Socrate, și servitorii tăi se plîng că beau și folosesc la scăldat aceeași apă ? — Nu, zău că nu se plîng și mă mir și eu adesea cînd îi văd că o folosesc chiar cu plăcere.

— Dar, zi-mi, îl întrebă Socrate, care apă e mai caldă, a ta sau cea întrebuințată în templul lui Esculap? — Cea de acolo, desigur. Și mai rece, care-i, a ta sau apa din templul lui Amfiaros[106]? — Acolo e mai rece.

— Atunci, nu crezi, îi spuse Socrate, că tu ești mai greu de mulțumit decît servitorii tăi și decît bolnavii care se îngrijesc în acele temple?

*

* *

Pe un stăpîn care-și pedepsea fără milă servitorul, Socrate îl întrebă care este motivul pentru care îl bate. Și primi răspunsul: — Pentru că e mîncăcios și leneș, nu-i place decît să strîngă bani și să nu facă nimic.

— Bine, dar, spune-mi, îl întrebă iar Socrate: Te-ai gîndit vreodată, cine merită o bătaie mai strașnică, tu sau servitorul tău?

*

* *

Pe unul îngrozit de drumul ce urma să-l facă la Olimpia, Socrate îl întrebă: — De ce te sperii de drumul ce ai să-l faci? Nu te plimbi și-așa toată ziulica? Vei merge doar acolo, te vei opri pe drum și vei lua prînzul. Și iar vei porni la drum, vei cina și te vei odihni.

Nu te gîndești că dacă aduni plimbările ce le faci aici în cinci sau șase zile poți să parcurgi distanța de la Atena pînă la Olimpia. Și e mai bine să pornești la drum cu o zi mai devreme, decît să tot amîni plecarea. E neplăcut să te grăbești pe drum, dar e o adevărată plăcere să călătorești o zi mai mult și să te bucuri astfel de călătorie. Așa că e mai bine să te grăbești la plecare, decît să tot zorești pe drum.

*

* *

Pe altul, care zicea că era obosit din cauza drumului lung ce l-a făcut, Socrate îl întrebă, dacă purtase cu el vreun bagaj.

— Nu, răspunse acela, aveam numai mantaua cu mine. — Călătoreai singur ori aveai și un sclav cu tine? — Da, aveam un sclav. — Căra el ceva în spinare? — Cum de nu, îmi purta perinile și restul calabalîcului. — Și cum le-a dus? Cum a mers cu ele pe drum? — Cred că s-a descurcat mai bine decît mine. — Ci, spune-mi, îl întrerupse Socrate, tu ce-ai fi făcut, dacă ai fi fost nevoit să duci o asemenea încărcătură? — Pe Zeus, răspunse stăpînul, mi-ar fi fost tare greu sau, poate, nici n-aș fi fost în stare s-o duc.

— Și crezi, oare, îl întrebă atunci Socrate, că nu e cu atît mai rușinos pentru un om ca tine care și-a exersat corpul să suporte mai greu osteneala asta decît un biet sclav neexersat?

14.

Aflîndu-se o dată cu prietenii la un ospăț unde unii au adus mai puțin, alții mai mult de-ale mîncării, Socrate a poruncit sclavului să pună pe masă pentru toți porțiile mai mici și să le împartă pe acestea fiecăruia dintre comeseni. Așa că cei ce-au dus multe mîncăruri, pe de o parte se codeau să servească din porțiile mici puse laolaltă, iar, pe de altă parte, se rușinau că nu se pun la dispoziția tuturor porțiile mari cu care veniseră.

Dar, pînă la urmă, ei au pus pe masă toate mîncărurile ce le-au adus. Și fiindcă nu le rămăsese mai mult decît celor care au adus porții mici, au încetat și ei de atunci să mai cumpere de la piață și să mănînce cantități mari de carne.

Observînd că unul din comeseni nu mănîncă pîine, ci numai carne din belșug, Socrate a pus în discuție felul cum denumirile se aplică lucrurilor.

— Există, dragii mei, întrebă el — oameni cărora să le dăm numele de mîncăcioși? Toți, știți, mănîncă pîine cu carne la masă, dacă au carne. Dar nu văd nici un motiv ca să-i numim pentru aceasta — mîncăcioși. — Desigur că nu, zise unul dintre cei prezenți. — Bine, continuă Socrate, atunci spuneți-mi: unul care consumă multă carne fără pîine, nu din nevoia de a se fortifica, ca

atleții, ci din plăcere, merită sau nu numele de mîncăcios ? — Merită cu prisosință, răspunse unul.

— Dar cineva, întrebă un altul din comeseni, care înghite multă carne și puțină pîine ? — Și acestuia, spuse Socrate, cred că i se potrivește numele de mîncăcios. Și e normal că, așa cum alții se roagă la zei să le dea bogății, recolte bogate de fructe, acesta să le ceară să-i dea carne cu nemiluita.

În timp ce Socrate discuta acestea, tînărul care se simțea vizat de cele spuse, luă și nițică pîine, înfulecînd totodată și din carne.

Socrate îl observă și-i întrebă pe ceilalți : — Uitați-vă la tînărul acesta, cei de lîngă el, și spuneți-mi, mănîncă el pîine cu carne sau carne cu pîine ?

*

* *

Văzîndu-l o dată pe un alt comesean că la fiecare îmbucătură înfuleca din mai multe feluri de mîncare, Socrate îl întrebă : — Există vreun aliment mai scump și mai dăunător decît cel pe care un om îl înghite mîncînd deodată din toate mîncărurile și ingredientele ? Rezultă astfel o îngrămădire, împovărătoare, un amestec cum nici un bucătar nu îl poate prepara și, de vreme ce bucătarii nu se angajează la așa ceva, înseamnă că e contrar artei culinare.

Și nu este ridicol să tocmim bucătari pricepuți în meseria lor și cu toate acestea, nesocotindu-i și chiar opunîndu-ne lor, să le anulăm munca ? Dar cel care înghite deodată din mai multe feluri de bucate, mai poate avea și alte neplăceri. De nu le vede pe toate întinse pe masă, are senzația de foame, le simte lipsa, fiindcă s-a obișnuit să poftească mult, să-și încarce stomacul. Și, dimpotrivă, cel obișnuit cu puțină pîine și să i se servească un singur fel, mănîncă cu plăcere și nu duce lipsa grămezilor de bucate.

*

* *

Socrate mai zicea că atenienii înțeleg în limba lor prin „a mînca“ — „a degusta totul cu plăcere“, deci „a

trăi bine". Și mai adăuga că se cade să servim la masă numai bucate ce nu dăunează nici corpului, nici spiritului și care pot fi procurate cu ușurință.

Socrate a încheiat această discuție zicînd că „a degusta totul cu poftă" și „a trăi bine" înseamnă în același timp a duce o viață regulată și echilibrată.

CARTEA A IV-A

1.

În acest mod era Socrate, în toate împrejurările, folositor semenilor, încît observatorului atent și celui care judecă lucrurile obiectiv îi este clar că prezenta mari avantaje pentru oricine stătea în preajma lui și discuta cu el oriunde și în orice problemă.

Nu mai puțin le folosește să-și amintească de el și acelora care l-au urmat și i-au aprobat învățăturile.

Este bine știut ce instructive erau atît glumele lui cît și chestiunile serioase pe care le trata [107].

Socrate își exprima nu o dată simpatia pentru careva, dar era limpede că nu înfățișarea exterioară a omului îl interesa în primul rînd, ci calitățile psihice ale celor capabili să pășească pe căile virtuții. El judeca înzestrarea naturală a oamenilor după capacitatea de a înțelege lucrurile cu ușurință, după puterea de memorizare, setea de cunoștințe cît mai cuprinzătoare care ne ajută să ne îngrijim de propria noastră gospodărie, dar și de treburile statului și, în general, ne dau putința de a ne folosi de toate cele privitoare la viața omenească.

Socrate era de părere că tinerii astfel educați sînt în măsură nu numai să-și clădească o viață fericită, ci să contribuie la prosperitatea și fericirea concetățenilor. Pe fiecare îl trata în mod diferențiat ; acelora pe care-i socotea înzestrați de la natură dar neglijenți la învățătură,

le arăta că tocmai ei au mai mare nevoie de instrucție, dîndu-le drept exemplu cîinii de rasa cea mai bună.

Tot așa, susținea el, caii tineri, focoși cum sînt, devin și mai folositori, dacă sînt dresați cît mai de timpuriu ; de sînt lăsați în voia lor, rămîn sălbatici și de nici un folos. De asemenea și cîinii de rasă : neîmblînziți, gata mereu să gonească după pradă, sînt foarte prețioși la vînătoare, dacă știm să-i dresăm. Dacă îi neglijăm sau îi dresăm prost, nu mai sînt ageri, ci doar furioși și îndărătnici.

Așa stau lucrurile și cu tinerii înzestrați de la natură : curajoși și doritori de a duce la bun sfîrșit ceea ce fac, dacă primesc o educație corespunzătoare. Dacă-i învățăm să-și facă datoria, ei devin virtuoși și în cel mai înalt grad folositori societății, aspirînd fără încetare să săvîrșească fapte mari. Dacă le neglijăm educația, se pot transforma în ființele cele mai perverse și deosebit de dăunătoare societății. Fără simțul datoriei, acești tineri, vor comite fapte reprobabile : agresivi și tiranici, nu pot fi nicicum înfrînați, dedîndu-se la acțiuni extrem de păgubitoare pentru ei și semenii lor.

În ce-i privește pe cei care, mîndri de bogățiile lor, cred că nu mai au nevoie de a se cultiva, socotind că le este de ajuns averea pentru a face ce vor și a cîștiga stima oamenilor, Socrate știa să-i călăuzească și pe aceștia pe calea cea bună. El le spunea că e o nebunie să creadă că e cu putință să distingă, fără a se instrui, faptele bune și folositoare de cele rele și păgubitoare și că e, iarăși, o nebunie să-și închipuie că, nefiind în stare să le deosebească, ar putea face vreun lucru bun, numai fiindcă sînt bogați și că pot cumpăra orice pe bani.

Și-i o prostie, adăuga Socrate, ca ei să gîndească că sînt fericiți, nepregătindu-se cum se cuvine pentru viață, nefăcînd nimic folositor, că se pot bucura de stima cuiva fără a face nimic pentru societate.

În sfîrșit, Socrate zicea că-i nătîng acela care crede că bogăția, în lipsa educației, îi dă dreptul să se socotească om adevărat sau că, nefiind bun la nimic, să-și închipuie că-l va prețui cineva.

2.

În cele ce urmează voi relata despre atitudinea lui Socrate față de cei care cred că au parte de o educație aleasă și se laudă cu înțelepciunea lor.

Socrate a aflat că Eutidem [108] cel chipeș adunase o mulțime de scrieri ale poeților și ale sofiștilor renumiți și astfel credea că se distinge printre cei de-o vîrstă cu el prin înțelepciune și nutrea mari speranțe că îi va putea întrece în elocință și prin fapte.

Văzînd mai întîi, că Eutidem, fiind încă tinerel, nu merge în adunarea publică, cînd voia să se afirme cu ceva, ci poposea în prăvălia unui curelar, în apropiere de agora, Socrate se duse și el acolo, însoțit de cîțiva dintre discipolii săi.

Unul din aceștia dorea să se lămurească dacă Temistocle își datora superioritatea printre concetățeni contactului său cu oamenii înțelepți sau calităților sale înnăscute și cum de a ajuns să atragă atenția atenienilor asupra lui atunci cînd ei aveau nevoie de un conducător capabil cum era el.

Socrate, dorind să-l provoace la discuție pe Eutidem, spuse că e o prostie să se creadă că nu poate cineva să devină priceput, chiar într-un domeniu mai puțin vrednic de stimă, fără îndrumarea unor dascăli destoinici și că cea mai importantă dintre preocupările omenești, conducerea statului, poate să se nască de la sine.

Altă dată, Socrate observînd că Eutidem, care era de față, se codea să se așeze lîngă el, ca să nu pară că-l admiră pentru înțelepciunea sa, îi zise : — Este limpede, prieteni, că Eutidem, îndată ce va împlini vîrsta cuvenită, nu va scăpa nici un moment să-și spună cuvîntul despre conducerea statului.

— Zic aceasta, continuă Socrate, pe temeiul studiilor ce le face acum și anume mi se pare că, nedorind cu ostentație să învețe nimic de la nimeni, va reuși să ticluiască un frumos exordiu pentru discursurile lui în public, pe care văd că-l va începe, fără îndoială, în felul următor :

„Niciodată, atenieni, n-am învățat nimic de la nimeni ; ascultîndu-i pe oamenii pricepuți vorbind și vă-

zîndu-i acționînd, nu doream să am de-a face cu ei. N-am căutat să am dascăli dintre cetățenii luminați ; dimpotrivă, m-am ferit mereu și să iau lecții de la ei și să las cumva o asemenea impresie. Ceea ce am să vă arăt aici e numai rodul întîmplării".

— Trebuie să recunoaștem, zise Socrate, că o astfel de „introducere" se potrivește doar unuia care apelează la asistența medicală gratuită din partea statului. Acesta ca să-i convingă pe medici de justețea cererii sale, n-ar trebui decît să-și înceapă așa discursul : „Nimeni, atenieni, nu m-a învățat medicina și nici n-am căutat să devin discipolul vreunui priceput în această artă. Și nu numai că m-am ferit de așa ceva, dar nici n-am vrut să par că mi-am însușit de la cine știe cine arta în discuție.

Și, totuși, vă rog să-mi acordați încrederea că pot să practic medicina, iar eu voi încerca, credeți-mă, să vă dovedesc ceea ce am învățat".

Toți cei de față au rîs de o asemenea „introducere".

Cînd era limpede, mai tîrziu, că Eutidem auzise ce a spus Socrate, dar a ezitat să participe la discuție, fiindcă își închipuia că prin tăcerea lui își dovedește superioritatea, Socrate, ca să-l facă să vorbească, i s-a adresat în felul următor :

— Este curios : cînd cineva vrea să arate că se pricepe să cînte din țiteră sau flaut, ori că știe să călărească sau că se pricepe în orice altă artă, el se străduiește să o cultive fără încetare. Și nu numai pentru sine, ci sub supravegherea maestrului său, depune eforturi și face chiar sacrificii și nu întreprinde nimic fără știrea și aprobarea aceluia, fiind încredințat că este singura cale de a se face vestit.

Dimpotrivă, sînt unii dintre cei care vor să joace un rol de seamă în viața cetății și care își închipuie că nu le trebuie nici o pregătire, nici o experiență și că toate lucrurile vor merge de la sine. Și, cu toate acestea, obligațiile enumerate mai sus mi se par mai greu de îndeplinit în politică decît în alte domenii. Cu atît mai greu, cu cît în administrarea treburilor obștești numărul acelora care activează cu succes este mai mic, în ciuda nenumăraților candidați la ocuparea funcțiilor politice. Și, în

consecință, și eforturile acestora pentru a se pregăti și a se bucura de onoruri trebuie să fie mai mari".

Așa a început să vorbească Socrate, cînd Eutidem trase cu urechea la ce spunea el. Socrate, constatînd că tînărul are acum răbdare să-l asculte și să discute cu el, a intrat neînsoțit de nimeni în atelierul acelui curelar. Eutidem s-a așezat lîngă el și Socrate începu să-l descoase : — Spune-mi, iubitule, este adevărat ce-am auzit, că ai adunat o sumedenie de lucrări ale celor ce-și zic filosofi ? — Da, așa este și mai strîng și altele, cît pot mai mult din scrierile lor.

— Atunci te admir, pe Hera, că preferi înțelepciunea bogățiilor, aurului și arginților. Este evident, prin urmare, că tu ești convins că banii și averile nu-i fac pe oameni mai buni și ești încredințat că cei ce-și însușesc învățăturile înțelepților, devin mai bogați spiritual.

Eutidem, auzind aceste cuvinte se bucură, crezînd că Socrate socoate bună calea ce o urmează el pentru a-și însuși cît mai multe cunoștințe. Cînd înțeleptul a observat însă că tînărul era bucuros că l-a lăudat, îl întrebă din nou :

— Zi-mi, în ce domeniu vrei să te afirmi de aduni atîtea cărți ? Eutidem se gîndi îndelung la cele ce trebuia să răspundă. Iar Socrate continua să-l întrebe : — În medicină ? Știu că ai o mulțime de cărți de acestea — Nu, zău că nu. — Sau, poate, în arhitectură, căci și ea cere oameni cultivați. — Nu. — Topometru, așa cum e Theodoros, n-ai vrea să te faci ? — Nu, nu vreau nici asta. — Atunci, astronom. — Nu, și iar nu.

— Ei bine, continuă Socrate, poate rapsod ? Ei doar pretind că și-au însușit și știu pe dinafară toate cîntecele homerice. — Nu, nu mă interesează să mă fac nici rapsod, mai ales cînd știu că ei cunosc din fir în păr epopeile, dar, ca inteligență, sînt niște prostănaci.

— Poate că vrei, îl întrebă iar Socrate, să te formezi ca om politic, administrator, conducător, într-un cuvînt, ca cetățean folositor societății ? — Da, asta doresc, răspunse Eutidem, de o asemenea instruire am nevoie.

— Ei, pe Zeus, îi zice Socrate, atunci năzuiești spre culmile virtuții, vrei să-ți însușești arta cea mai pretențioasă, pe care doar regii o stăpînesc și de aceea se și nu-

meşte astfel. Dar, spune-mi, te-ai gîndit vreodată că n-o poate stăpîni decît acela care pricepe ce-i dreptatea ? — Desigur că mi-am pus şi această întrebare şi iată răspunsul meu : fără a cultiva şi respecta dreptatea nu poţi fi un cetăţean conştient.

— Şi, mă rog, îl întrebă Socrate, ai făcut ceva în acest sens ? — Cum de nu ; mă consider în măsură să afirm că nu sînt mai puţin drept decît oricare altul. — Dar, spune-mi, îl întrebă Socrate, în materie de dreptate lucrurile stau la fel ca şi în arhitectură ? — Da, la fel. — Atunci, cei ce-şi zic drepţi pot să dovedească acest lucru, întocmai cum fac arhitecţii în operele lor, respectînd proporţiile ? — Cum, te îndoieşti că-ţi pot enumera fapte săvîrşite în spiritul dreptăţii ? Şi, zău, şi din cele contrare dreptăţii. Zilnic auzim, în tot locul, despre ele.

— Vrei să le notăm, zise Socrate, cu literele D şi A ? Ceea ce socotim că ţine de dreptate îl vom însemna de aici încolo cu D, iar contrariul adică nedreptăţile cu A. — Dacă socoţi că e necesar, să facem aşa. — Şi Socrate a şi scris [109].

— Ei bine, spuse acesta, nu crezi că oamenii au şi înclinaţia să mintă ? — Da, firește, cred. — Atunci unde zici să plasăm minciuna ? — De partea nedreptăţii. — Şi înşelăciunea — există ea la oameni ? — Cum de nu, există. — Pe ea unde o aşezăm ? — E limpede : tot în rînd cu nedreptatea — Ce zici şi de faptul de a-i păgubi pe oameni ? — Tot aşa. — Şi acţiunea de a-i înrobi pe unii ? La fel.

— Deci, zise Socrate, susţii că nimic din toate cele de mai sus nu are nimic comun cu dreptatea ? — Nimic, răspunse Eutidem, căci altfel ar fi din cale-afară de rău. — Cum aşa ? — întrebă Socrate. Dacă un comandant ales ar aservi un stat duşman şi nedrept, îl vom acuza oare de nedreptate ? — Nu, desigur că nu. — Nu vom spune că a făcut drept ? — Da, vom spune. — Şi dacă prin înşelăciune duce război împotriva aceluia ? — Vom zice că şi asta e drept. — Dar dacă îi pradă bunurile şi-l pustieşte, face vreo nedreptate ? — Nu, răspunse Eutidem. Cred însă că întrebările ce mi le pui se referă în primul rînd la prieteni de-ai noştri.

— Cum, spuse Socrate, nu trebuie să le rînduim pe cele nedrepte într-un fel și pe toate celelalte, pe cele drepte, în alt fel, indiferent de persoanele ce le făptuiesc ? — Da, așa mi se pare, răspunse Eutidem. — Vrei cumva după ce le-am categorisit astfel, să le împărțim iar și să spunem că acțiunile de mai sus sînt drepte față de dușmani și nedrepte cînd e vorba de prieteni și că față de aceștia se cade să ne comportăm cît mai drept cu putință ? — Negreșit, zise Eutidem.

— Ascultă atunci, interveni Socrate. Dacă un comandant vede că oastea lui e demoralizată și, mințind-o, ar spune că se apropie aliații ca să le dea ajutor și astfel și-ar îmbărbăta ostașii — cum să socotim această înșelăciune ? — Cred că se cuvine s-o socotim justificată. — Dar, dacă un părinte, știind că fiul lui e bolnav și are nevoie de o buruiană de leac, i-o dă, mințindu-l că-i un aliment și-i redă astfel sănătatea — cum să judecăm minciuna aceluia ? — Socot că-i dreaptă și ea — răspunse Eutidem.

Mai departe, dacă un prieten, pradă deznădejdii, ne temem că s-ar putea sinucide și noi intervenim, smulgîndu-i sabia sau altă armă din mînă, fapta noastră cum s-o socotim ? — Și pe aceasta, zău, avem s-o socotim că-i dreaptă. — Susții, deci, zise Socrate, că față de prieteni nu sîntem ținuți să ne purtăm așa cum cere dreptatea ? — Nu susțin, pe Zeus, așa ceva și dacă mi-e îngăduit, îmi retrag cele spuse mai înainte. — Da, trebuie să ți le retragi, că e mai bine așa, decît să amesteci faptele drepte cu cele nedrepte.

Și, ca să nu lăsăm nici ceea ce urmează necercetat, spune-mi — dintre cei care-și mint prietenii și-i păgubesc, care îi nedreptățește mai mult : cel care o face cu bună știință sau din neștire ? — Drept să-ți spun, Socrate, nu mai știu ce să-ți răspund ; nu mai sînt sigur pe mine, căci toate pe care le-am judecat drepte adineauri, acum le văd altfel. Totuși, voi zice că cel ce-și minte prietenul cu bună știință e mai vinovat, mai nedrept decît celălalt.

— Dar spune-mi, continuă Socrate, socoți oare că există o cunoștință și chiar o știință a celor drepte, așa cum e, să zicem, cea a gramaticii ? — În ce mă privește, socot că există. — Și pe care-l crezi mai priceput : pe

cel care scrie și citește prost, fiindcă vrea sau pe acela care face așa, fără să vrea ? — Pe cel care face cu bună știință, deoarece el ar putea, dacă ar dori, să scrie și să citească corect. Deci, zici că cel care scrie prost, intenționat, cunoaște gramatica, iar celălalt, nu ? — Se poate altfel ?

— Și cine cunoaște, întrebă apoi Socrate, ce e dreptatea : cel care minte și înșală cu bună știință sau acela care face astfel fără să știe ? — Este limpede că primul, răspunse Eutidem. — Susții, așadar, că cel care știe să scrie, cunoaște gramatica mai bine decît cel care nu știe ? — Da, așa este. — Și că e mai drept cel care nu știe ? — Cred că da. Asta e părerea mea, dar nu știu cum s-o explic.

— Bine, bine, spuse Socrate, ce-ai zice și de unul care ar vrea să spună adevărul, dar nu s-ar putea exprima în același mod despre aceleași lucruri, care vrînd să-i arate cuiva drumul cel bun, i-ar arăta cînd spre Est, cînd spre Vest sau făcînd un calcul, i-ar ieși cînd prea mult, cînd prea puțin ? Ce părere ai despre un asemenea om ? — Este clar, zău, că acela își închipuie că știe ceea ce nu știe.

— Dar oameni cu purtări servile cunoști ? întrebă Socrate. — Da, desigur. — Și care e pricina, știi ? Lipsa de înțelepciune sau lipsa de cunoștințe ? — Evident că lipsa de cunoștințe, răspunse Eutidem. — Și-i numim servili [110], fiindcă nu se pricep la prelucrarea metalelor ? — Nu, nu de asta. — Sau că nu sînt buni constructori ? — Nici asta. — Ori, poate, că nu sînt buni cizmari ? — Nu din nici unul din motivele de mai sus ; dimpotrivă, vedem că cei mai mulți dintre meseriașii numiți sînt asemenea ființe. Atunci sînt astfel toți care nu cunosc ce-i binele și frumosul și nici dreptatea. Ce zici, nu-i așa ? — Rezultă de aici, spuse Eutidem, că trebuie să facem totul ca să nu fim socotiți servili.

— Ei, iubite Socrate, pe zeii toți, continua Eutidem, îți mărturisesc sincer că am studiat cu toată rîvna filosofia, fiind încredințat că astfel voi dobîndi cunoștințele de care are nevoie oricine năzuiește să se perfecționeze. Dar trebuie să recunosc ; cu ceea ce am învățat pînă

acum nu sînt în stare nici măcar să răspund la întrebarea — ce e necesar să știi în viață ? Și, drept să-ți spun, nici nu văd pe ce cale să apuc, ca să merg mai departe. Închipuiește-ți cît sînt de dezorientat !

— Auzind acestea, Socrate îl întrebă : — Dragă Eutidem, ai fost vreodată la Delfi ? — Chiar de două ori. — Ai citit inscripția de acolo : „Cunoaște-te pe tine însuți“ [111] ? — Da, am citit-o. — Ci, spune-mi : ai uitat cuvintele acestea, sau ai reținut îndemnul de a te strădui să afli ce-i cu tine ? — Zău că nu, n-am uitat, de altfel mi se pare că-ți dai seama despre ce este vorba. Căci cu greu aș fi putut avea cunoștință despre alte lucruri, dacă nu m-aș fi cunoscut mai întîi pe mine însumi.

— Și care e părerea ta — îl întrebă apoi Socrate — : — Cine se cunoaște mai bine, cel ce-și știe doar numele ori cel care face cum fac geambașii ? Ei spun anume că un cal de vînzare îl cunoști numai atunci cînd îl cercetezi dacă e supus sau nu, dacă e iute ori încet, și, în general, în tot ce așteptăm de la un cal ; într-un cuvînt, dacă te poți folosi de el sau nu.

Tot așa, continuă Socrate, e și cu oamenii : numai atunci își dă seama cineva de ce reprezintă el dacă cercetează mai întîi măsura în care poate și știe să se apropie de semenii lui. — Da, zise Eutidem și eu mă gîndesc că puterea noastră depinde de noi, dacă și în ce fel ne cunoaștem pe noi înșine.

— Bine, dar îți dai tu seama, zise Socrate, de ce foloase aduce omului cunoașterea de sine și ce urmări rele poate avea iluzia ce și-o face despre sine însuși ? Cunoașterea de sine le dă oamenilor putința de a-i judeca cum se cuvine și pe alții ; în contactele lor cu semenii sînt în măsură să aibă succese și să se ferească de neplăceri. Dimpotrivă, acelora care nu-și cunosc puterile și se înșală în această privință. Nu le merge bine în societate și greșesc în judecarea acțiunilor lor. Ei nu sînt deplin conștienți de ceea ce fac, nici nu-i cunosc pe cei care au de-a face, înșelîndu-i pe ei în toate acestea, căci nu știu să folosească situațiile favorabile și ajung să fie nefericiți.

Cei care știu ce fac, continuă Socrate, reușesc în acțiunile lor și ajung de sînt prețuiți și onorați de oameni ;

cei care le seamănă, le sînt cu plăcere amici, iar cei care au vreo încurcătură le cer sfatul, se încred, își pun toate speranțele de mai bine în ei și-i iubesc mai presus de orice. Din contra, cei care nu știu ceea ce fac au parte numai de rele și nu reușesc în nimic din ceea ce întreprind. Și nu numai că sînt pedepsiți și sortiți nenorocirilor care se agață de ei, dar sînt disprețuiți și batjocoriți, tîrîndu-și viața în tristețe și dezonoare.

Poți vedea apoi și neamuri întregi care, necunoscîndu-și adevăratele posibilități, pornesc război împotriva puterilor mai mari și din această pricină unele popoare cunosc mari răsturnări, iar altele, din libere ce-au fost, ajung să fie înrobite.

— Să știi, Socrate, zise Eutidem, că și eu pun mare preț pe cunoașterea de sine, dar nu știu cum și nici de unde începe ea ; de aceea aștept de la tine să-mi explici. — Bine, îi spuse Socrate, dar știi tu, mai întîi, ce e bun și ce nu ? — Cum de nu, căci dacă n-aș ști, aș fi socotit mai prejos decît un sclav. — Așa ? Atunci enumerămi-le și mie.

— Asta nu e greu deloc, răspunse Eutidem. În primul rînd, consider că sănătatea e un bun și boala un rău ; apoi cauzele care le provoacă, băuturile, mîncărurile și ocupațiile noastre sînt bune, dacă ne întrețin sănătatea și, din contră, sînt rele, dacă dau naștere bolilor.

— Vrei să spui, așadar, interveni Socrate, că atît sănătatea, cît și boala sînt bune pentru noi dacă ne aduc un bine și că, dimpotrivă, sînt rele, cînd ne fac un rău. Dar te întreb : cînd și cum sănătatea ar putea pricinui un rău și invers, boala vreun bine ? — Ei ! pe Zeus, cînd, de pildă, cei zdraveni iau parte la o expediție sau la o bătălie navală nenorocită [112] și pier cu acel prilej, în timp ce neputincioșii rămîn acasă și trăiesc liniștiți. — Este adevărat, zise Eutidem, dar știi că sînt situații cînd cei zdraveni sînt părtași la acțiuni utile, iar cei slăbănogi sînt lăsați la o parte. — Eu te întreb : aceste lucruri, cînd folositoare, cînd păgubitoare, sînt ele mai degrabă bune sau sînt rele ? — După raționamentul de pînă acum, zău că nu sînt mai bune.

— Dar, Socrate, spuse apoi Eutidem, știința este fără îndoială un lucru bun. Atunci omul învățat nu va acționa în toate împrejurările mai bine decît ignorantul ? — Dar bine, îl întrebă Socrate, n-ai auzit despre Dedal care a fost închis de Minos, fiindcă era priceput în arta lui, și silit să-i slujească, lipsindu-l și de patria lui și de libertate. Apoi, nu știi că, încercînd să fugă din sclavie cu fiul său, l-a pierdut pe acesta, fără ca să se salveze pe sine și că a ajuns în cele din urmă printre barbari, unde iar a slujit ca sclav ? — Da, desigur, așa se povestește.

— Dar, continuă Socrate, despre nenorocirile lui Palamede [113] n-ai auzit ? Toți spun că Ulise, din invidie pe știința lui, i-a pregătit sfîrșitul. — Am auzit și despre asta. Și apoi, cîți alți bărbați n-au fost răpiți din porunca marelui rege, fiindcă erau pricepuți, ca să-l servească ca sclavi ?

— Totuși, Socrate, cred că fericirea e neîndoios o binefacere. — Da, numai dacă și ea n-ar fi rezultatul unor bunuri îndoielnice. — Cum, Socrate, cum să fie și fericirea întemeiată pe bunuri nesigure ? — Nu, fericirea n-ar fi nestatornică, dacă n-ar consta din frumusețe, putere, bogăție, glorie și altele de acest fel.

— Dar, zise Eutidem, acestea fac parte din fericire și ea n-ar fi cu putință fără ele. — Bine, răspunse Socrate, însă să adaugăm și relele ce rezultă de aici pentru oameni. Mulți, știi, pier din pricina frumuseții, devenind victime ale admiratorilor ; mulți bizuindu-se pe forța lor, au întreprins acțiuni ce le depășeau puterile și au avut parte de suferințe de negrăit. Pe mulți alții i-au nenorocit averile nemăsurate, căzînd pradă propriei lor cupidități, pe mulți, în sfîrșit, i-au ruinat faima și puterea politică de care se bucurau.

— Da, e adevărat, răspunse Eutidem. Deși eu nu laud norocul, totuși, trebuie să mărturisesc că nu știu ce aș putea cere altceva de la zei. — Nu te-a preocupat îndeajuns acest lucru, fiindcă te simți prea sigur pe știința ta.

Dar, deoarece te pregătești să preiei o funcție de conducere în democrația noastră, cred că ți-e limpede și în ce constă democrația. — Cum de nu ? — răspunse Eutidem. — Socoți că este cu putință ca cineva să știe ce e

puterea poporului, fără ca să se lămurească mai întîi ce înseamnă poporul ? — Nu, nu e cu putință. — Și, mă rog, ce crezi tu că e poporul ? — Cetățenii săraci. — Deci, îi cunoști pe cei sărmani. — Cum să nu-i cunosc ?

— Dar despre bogați, continuă Socrate să-l întrebe, știi să-mi spui ceva ? O, multe, ca și despre cei săraci ! — Ci, rogu-te, pe cine numești tu bogat și pe cine sărac ? — Pe cel ce n-are strictul necesar pentru a trăi, îl numesc sărac, iar pe cel căruia averea îi prisosește, îl numesc bogat. — Dar n-ai observat niciodată că există oameni cărora puținul care-l au nu numai că le ajunge, dar le și prisosește și că sînt alții care nu se socotesc îndestulați nici cu averea mare pe care o au ?

— Pe Zeus, spuse Eutidem, că mi-ai amintit la timpul potrivit și de acest lucru. Cunosc dintre oamenii stăpînirii pe unii care, așa ca și pe cei mai oropsiți dintre săraci, nevoia i-a împins să comită nedreptăți.

— Zi-mi, îl întrebă Socrate, dacă lucrurile stau astfel, am fi îndreptățiți să-i socotim și pe tirani ca făcînd parte din popor, iar pe aceia care posedă numai puțină avere, dar știu ce să facă cu ea, să-i punem în rîndul bogaților ? — Puterea mea de judecată, mărginită cum e, îmi învederează că și întrebarea aceasta e încuietoare. Nu știu ; poate că e mai bine să mă abțin și să nu zic nimic. În orice caz, simt că, curînd-curînd, știința mea nu mă mai ajută.

Eutidem a plecat cu totul abătut, nemulțumit de el și socotindu-se, de fapt, ca un sclav. Mulți dintre cei astfel rușinați de Socrate, nu voiau să mai știe nimic despre acesta, iar el, la rîndul lui, nu-i socotea decît ca pe niște nătîngi.

Eutidem căpătă însă convingerea că nu putea deveni un bărbat demn de acest nume, fără să mențină un contact cît mai strîns cu Socrate ; mai mult, nu se despărțea de el, afară de cazul cînd era silit s-o facă. El îl imita în unele privințe și în felul de viață pe Socrate.

Văzînd acest fel de a se comporta, Socrate nu-l mai sîcîia pe Eutidem, ci îl îndruma să-și însușească cunoștințele cele mai simple și mai clare pe care le socotea necesare acestuia și, mai ales, să le pună în aplicare.

3.

Socrate nu se grăbea să-i facă pe discipolii săi pricepuți în vorbe, fapte și inteligență, ci socotea că mai întîi trebuie să le trezească dragostea de înțelepciune [114]. Căci el era de părere că fără înțelepciune, oamenii sînt înclinați să fie nedrepți și mai dispuși să săvîrșească fapte rele. Așa se face că Socrate se silea, în primul rînd, să-i facă pe discipoli să adopte o atitudine înțeleaptă față de zei.

Unii au relatat discuțiile lui Socrate, la care au fost de față. Eu însă voi reda convorbirea ce-a avut-o cu Eutidem.

— Spune-mi, îl întrebă Socrate, ți s-a întîmplat vreodată să te gîndești la grija pe care o poartă zeii pentru toate cele necesare oamenilor ? — Nu, mărturisesc că nu m-am gîndit — răspunse Eutidem. — Dar știi ori nu, cît de mult avem nevoie de lumina ce ne-o dăruiesc zeii ? — Desigur, căci de nu ne-am bucura de ea, ne-am asemăna cu orbii : am avea ochi fără să vedem. Pe lîngă aceasta, ei știu că avem nevoie și de repaus în timpul nopții, atît de binefăcător și de plăcut pentru noi.

— Chiar și repausul acesta e un dar pentru care se cuvine să ne arătăm recunoscători.

Și apoi soarele strălucitor, spuse Socrate, care cu luminile lui delimitează diferitele împărțiri ale zilei și ne face să vedem totul în jurul nostru. Noaptea, la rîndul ei, care adumbrește totul ; aștrii care strălucesc pe cer și ne luminează calea prin întuneric — toate acestea nu le-au făcut zeii anume și mai întîi spre folosul nostru ? — Da, e adevărat. Mai mult, luna nu numai că arată diviziunile nopții, dar împarte, din punctul nostru de vedere, și anul în luni. — Da, și aici ai dreptate, zise Eutidem.

— Hrana de care avem nevoie, continuă Socrate — extrasă din pămînt, nu ei ne-o dau ? Nu statornicesc ei anotimpurile propice anumitor culturi, care cresc din belșug și în nenumărate soiuri, nu numai pentru nevoile, ci și pentru plăcerile noastre ? — Da, răspunse Eutidem, și acestea sînt dovezi a marii griji ce ne-o poartă zeii. — Nu ne dăruiesc și apa, atît de prețioasă, care face să

încolțească și să crească din pămînt, în anotimpurile statornicite, produsele ce ne sînt necesare ? Apa care ne hrănește pe noi și care în amestec cu alte alimente le face pe acestea mai ușor de mistuit, mai folositoare și mai plăcute la gust. Și, fiindcă avem atît de mult nevoie de apă, nu ne-o oferă zeii din belșug ? — Da, și aici recunoaștem grija providenței față de noi.

— Ce să mai spunem despre foc, care ne apără de frig și de întuneric, focul aliat al meșteșugurilor, temeiul tuturor binefacerilor de care ne bucurăm ? Căci, să nu mai lungim vorba, fără foc nimic nu e vrednic de luat în seamă, nimic nu e cu putință de făcut din cele ce ne ușurează viața, — Și asta, întări Eutidem, dovedește o nemărginită dragoste de oameni.

— Dar, zise Socrate, să revenim la soare. După iarnă, el se întoarce la noi, face să se coacă noile semănături, pe altele le usucă. După aceea, soarele nu se mai apropie de noi, ci se depărtează, ca să nu ne vatăme prin marea căldură ce o împrăștie ; depărtîndu-se din nou, se oprește acolo sus, nu prea departe de noi, ca să nu pierim de frig. Și iar își îndreaptă razele binefăcătoare spre noi și-și reia locul pe cer într-o poziție cît se poate de favorabilă. — Pe Zeus, spuse Eutidem, toate acestea parcă sînt făcute într-adins în folosul oamenilor.

— Și iar este limpede că noi n-am putea suporta nici arșița, nici gerul, dacă ele s-ar produce în același timp. Și nu vedem soarele, cînd apropiindu-se, cînd depărtîndu-se de noi atît de încet, încît trecerea la temperaturile mari se face aproape pe nesimțite ?

— Eu, interveni Eutidem, caut să înțeleg dacă zeii n-au altceva de făcut decît să se îngrijească de oameni, dar un singur lucru îmi alungă îndoiala, anume că și toate celelalte viețuitoare au parte de aceeași îngrijire. — Da, însă nu e de asemenea clar că aceste viețuitoare se nasc și sînt hrănite pentru oameni ? Care altă ființă decît omul trage atîtea foloase de la capre, oi, cai, boi, catîri ș.a. Foloase mai mari, cred, ca cele ce le au de la plante. Și unele și altele însă îi hrănesc și le aduc bogății.

Neamuri întregi de oameni nu se hrănesc cu produsele pămîntului, ci cu lapte, brînză, carne de la vite.

Acelea domesticesc animalele ce le sînt folositoare și pe care le pot întrebuința apoi la multe alte lucrări. — De acord cu tine, Socrate, și în această privință, căci constat și eu că animale, cu mult mai puternice ca omul, i se supun, așa că el le poate folosi cum dorește.

— Dat fiind că lucrurile, zise apoi Socrate, și cele folositoare și cele frumoase, se deosebesc între ele, crezi că zeii nu ne-au dat și nouă anumite simțuri cu care să percepem obiectele și să ne bucurăm de ele? Și tot ei ne-au dat inteligența, cu ajutorul căreia prelucrăm datele simțurilor și reactualizăm pe cele conservate de memorie, transformîndu-le în cunoștințe necesare activităților practice. Tot inteligența ne ajută să iscodim nenumărate mijloace de a ne îmbunătății viața [115] și de a ne feri de rele.

Și limba nu-i un dar tot al zeilor? Limba prin care ne împărtășim atîtea lucruri folositoare, ne instruim reciproc, chezășuim traiul în comun [116], dăm legi și asigurăm astfel ființarea statului. — Sînt cu totul convins acum, zise Eutidem, că zeii manifestă o grijă continuă față de oameni.

— Chiar dacă nu putem să prevedem viitorul, spre folosul nostru, oare zeii — întrebă Socrate — nu ne ajută, nu dezvăluie ei celor ce-i consultă ce are să se întîmple? Și nu ne arată ei cum să ieșim mereu cu bine?

— Se pare, Socrate, că pe tine zeii te iubesc mai mult decît pe ceilalți oameni, de vreme ce, fără să-i consulți anume, ei îți arată de mai înainte ce trebuie și ce nu trebuie să faci. — Că spun adevărul, răspunse Socrate, știi și tu, chiar fără să mai aștepți să-i vezi pe zei aevea, mulțumindu-te să-i venerezi și să-i onorezi pentru binefacerile lor.

— Dacă alți zei nu ne vădesc direct grija ce ne-o poartă, totuși ei revarsă asupra noastră darurile lor, cel unic ni se arată a fi atoateținitorul și ziditorul lumilor. La el găsești tot ce-ți poftește inima, totul se menține neatins la el, sănătos și plin de tinerețe. Acestuia ne supunem cu gîndul curat și fără îndoieli, căci îi simțim puterea în acțiune, deși rămîne nevăzut pentru noi felul anume cum le gospodărește pe toate. Gîndește-te, pentru

comparație, și la faptul că soarele, care strălucește pentru toți, nu le îngăduie oamenilor să-l privească direct, iar dacă cineva îndrăznește s-o facă, riscă să-și piardă vederea.

— Vei observa apoi, continuă Socrate, că și semnele pe care ni le trimit zeitățile sînt într-un fel invizibile : fulgerul e clar că vine de sus și că-i doboară pe cei ce-i întîlnește în cale, dar nu-l vedem nici în momentul cînd se repede, nici izbind și nici retrăgîndu-se ; tot astfel și vînturile pe care nu le vedem, dar le simțim efectele. — Sufletul nostru, în fine, care, mai mult decît orice, e de natură divină și este evident că ne călăuzește toată viața, nici pe el nu-l vedem.

Cel ce judecă însă cum trebuie nu se cade să le nesocotească pe cele invizibile ; el se cuvine să ia în considerare puterea după efectele ei și astfel să onoreze divinitatea.

— În ce mă privește, Socrate, eu n-am să nesocotesc cu nimic divinitatea, de asta sînt sigur, dar sînt dezolat că nimeni, după părerea mea, nu este în stare să le răspundă zeilor pentru binefacerile lor. — Nu fi descurajat, Eutidem ; știi că zeul de la Delfi le dă celor care îl întreabă cum să se facă plăcuți răspunsul următor : „Supunîndu-vă legilor țării".

Legea, cum vedem, cere ca pretutindeni, fiecare după puterile lui, să-i cinstească pe zei. Și cum poate să existe ceva mai înălțător și mai pios decît cultul pe care ei și-l doresc ?

Trebuie deci ca nimic din ceea ce putem face să nu fie nesocotit, fiindcă, altfel, nu înseamnă că-i onorăm pe zei. Se cade să le dăm toată cinstirea ce li se cuvine, să avem încredere și să sperăm că ne vor da și ei tot ceea ce dorim. Căci nu e înțelept să ne așteptăm la ceva bun decît de la o putere superioară și nici foloase mari să nu sperăm de la ea, dacă nu-i facem cu adevărat pe plac. Și cum ar putea cineva să le facă pe plac zeilor decît prin supunere totală față de ei.

Prin asemenea convorbiri și prin exemplul personal, Socrate îi făcea pe discipolii săi mai pioși și mai înțelepți.

4.

Socrate nu-și ascundea părerea ce-o avea despre dreptate, ci și-o arăta chiar prin fapte. În particular, era îndatoritor față de toți, iar ca cetățean era respectuos față de autorități, așa cum cereau legile. Atît în viața civilă, cît și în campaniile militare dădea dovadă de o disciplină exemplară.

Cînd fu chemat să conducă adunarea poporului, nu a îndemnat mulțimea să voteze nimic contrar legilor, ci, în respectul lor, s-a opus furiei poporului, așa cum nu știu dacă un altul ar fi putut face. Cînd cei treizeci de tirani i-au poruncit să încalce legea, el nu li s-a supus ; aceia i-au interzis să mai discute cu tinerii și cînd i-au cerut lui și altor cetățeni să le aducă pe unul ca să-l condamne la moarte, el singur li s-a opus, motivînd că porunca lor era contrară legilor.

Iar atunci cînd fu acuzat de Melitos, el nu s-a comportat ca alți acuzați și n-a luat cuvîntul în fața judecătorilor ca să le ceară îndurare și să-i lingușească, să le pretindă să nesocotească legile, cum fac alții, ca să fie achitat. Socrate nu voia, în ruptul capului, să calce legile și, deși era ușor să scape de pedeapsă, el a vrut mai bine să moară respectînd legile decît să trăiască încălcîndu-le.

Acestea le susținea adesea și de față cu alții și-mi amintesc de o convorbire pe care a avut-o cu Hipias din Elis despre dreptate [117].

Aflîndu-se la Atena, după ce lipsise o bună bucată de vreme, Hipias l-a întîlnit pe Socrate care discuta cu cîțiva discipoli, exprimîndu-și mirarea că, dacă cineva vrea să învețe cizmăria, zidăria, fierăria ori călăria, nu e nici o greutate să-și găsească un meșter. Mai spunea că și pentru dresarea cailor și a boilor, ca să muncească cum se cuvine, există o mulțime de instructori. Dacă însă un om dorește ca el însuși, ori fiul ori slujitorul lui să înțeleagă bine ce-i dreptatea, nu știe pur și simplu unde ar putea găsi un învățător.

Hipias, care auzise conversația, interveni pe un ton batjocoritor : — Ce, Socrate, repeți aceleași lucruri pe care le aud de atîta vreme ? — Ai dreptate, Hipias, însă mai curios nu e faptul că mă repet, că discut mereu des-

pre aceleași lucruri. Poate că tu, fiind un învățat atoateștiutor, reușești să nu te repeți niciodată.

— Fii pe pace, Socrate, căci eu mă străduiesc de fiecare dată să spun ceva nou. — Bine, dar dacă te întreabă cineva despre lucruri care-ți sînt binecunoscute, de pildă, cîte litere are cuvîntul „Socrate", cutezi oare să-i dai azi un răspuns și mîine altul, total diferit? Sau, dacă altcineva te întreabă cît fac de două ori cinci, nu-i răspunzi mereu că fac zece? — La asemenea întrebări desigur că dau același răspuns la fel ca și tine Dar despre înțelesurile dreptății, de exemplu, pot da răspunsuri la care nici tu, nici nimeni altul nu mai e în stare să spună nimic.

— Pe Hera, interveni Socrate, zici, așadar, că tu deții un secret foarte prețios. Dacă ar fi așa, atunci judecătorii n-ar mai da sentințe diferite; cetățenii, la rîndul lor, nu s-ar mai gîlcevi, nici lupta unul cu altul și nici statele n-ar mai ajunge la conflicte și războaie, provocate de litigiile dintre ele. Nici eu, zău, nu te-aș slăbi, nu te-aș lăsa să pleci pînă nu-mi lămurești lucrul ăsta de preț. — Nu, nu ți-l dezvălui pînă cînd nici tu nu clarifici ce înțelegi prin dreptate. Acum e acum, Socrate, iată că ți s-a înfundat. Tu îți bați joc de alții, tot întrebîndu-i și iscodindu-i, ca să-i pui în încurcătură. Iar tu stai de-o parte: nu zici și nu răspunzi nimic, nu vrei să te-angajezi cu nimic.

— Bine, stimabile, cum de ți-a scăpat faptul că eu fără încetare discut și pledez pentru dreptate? — Și, mă rog, care e părerea ta în această privință? — Vreau să mă rostesc nu în vorbe, ci în fapte. Nu sînt oare faptele mărturii mai grăitoare decît vorbele? — Pe Zeus, că sînt mult mai grăitoare, zise Hipias. — Nu spun mulți cuvinte sforăitoare despre dreptate și, în fapt, nesocotesc ceea ce-i drept? Dar cine respectă dreptatea nu poate acționa împotriva ei. Nu-i așa?

— Spune-mi, Hipias, ai constatat vreodată că am depus falsă mărturie împotriva cuiva, că l-am denunțat pe cineva, că am băgat zîzanie între prieteni, că am instigat norodul sau că am săvîrșit vreo altă nedreptate? — Nu, Socrate, n-am auzit așa ceva. — Și nu crezi că procedează drept un oarecare acum, cînd îl împiedic să

comită o nedreptate ? — E limpede, dragă Socrate, că și acum te străduiești să încurci lucrurile și să te eschivezi să ne spui fără echivoc : ce înțelegi tu prin dreptate ? Căci, iată, tu nu ne lămurești cum procedează cei drepți, ci ne explici cum nu acționează ei. — Eh, ripostă Socrate, eu mi-am spus părerea că e o dovadă suficientă de poziția sa justă cînd cineva nu e dispus să comită o nedreptate. Dacă ai altă părere, atunci gîndește-te dacă ești de acord cu următoarea constatare : este drept, ceea ce e conform legii.

— Deci, spui, Socrate, că drept și legal e unul și același lucru ? — Da, așa cred eu. — Nu prea pricep, zise Hipias, ce numești tu legal și ce numești just. — Cunoști legile statului ? — Sigur că da. — Și ce sînt ele, în fond ? — Ceea ce a hotărît poporul în adunări că trebuie făcut și ce nu trebuie făcut. — Vrei să spui că e cetățean cu adevărat cel care respectă legea, nu cel care o încalcă ? — Întocmai. — Așadar, cel care i se supune acționează just, iar cel ce nu, comite o injustiție. Da ? — Chiar așa gîndesc și repet : cel ce se conformează legilor este un om drept, iar cel ce le nesocotește — nu este.

— Dar, interveni Hipias, cum să credem, Socrate, că legile și respectul față de ele e un lucru serios, de vreme ce chiar acei care le-au proclamat, adesea, nu le mai consideră valabile și le schimbă ? — Și statele, răspunse Socrate, nu rareori pornesc un război și pe urmă încheie pace. — Da, se întîmplă și așa ceva. — Și socotești că-i vreo deosebire între a-i disprețui pe cei ce se supun unei legi care ar putea fi revocată și condamnarea ostașilor care luptă disciplinați, fiindcă odată se va încheia pacea ? Disprețuiești tu deci pe cetățenii care în lupte își apără patria cu atîta curaj ? — Nu. Cum se poate una ca asta ?

— Nu știi, continuă Socrate, că lacedemonianul Licurg [118] a făcut din Sparta un stat atît de diferit de celelalte, tocmai impunîndu-le cetățenilor un respect deosebit față de legi ? Și n-ai observat că magistrații cei mai destoinici sînt cei care știu să-i convingă cel mai bine pe cetățeni să se supună legilor și că statele în care acestea sînt respectate cu strictețe sînt totodată și cele mai în-

floritoare în timp de pace și victorioase în timp de război ?

— De altfel, concordia reprezintă bunul suprem pentru un stat [119]. De aceea și sfatul bătrînilor și fruntașii statului îi îndeamnă mereu la unire pe cetățeni. Există și o lege valabilă în toată Grecia, zise apoi Socrate, care le cere cetățenilor să jure că vor fi uniți și toți jură că o vor respecta. Eu nu cred că concordia aceasta trebuie să existe numai pentru ca cetățenii să premieze aceleași coruri, să-i distingă pe aceiași flautiști, să-i cinstească pe aceiași poeți, să se desfăteze într-un cuvînt cu realizările acelorași artiști, ci unirea se cade să se manifeste în primul rînd în respectul unanim față de legi. Supunîndu-se acelorași legi, cetățile devin deosebit de puternice și de înfloritoare, dar fără concordie nici colectivitățile nu pot fi bine conduse, nici o casă bine gospodărită.

Ce altă cale ar exista pentru un individ, ca să fie mai puțin constrîns, dar cu atît mai onorat de concetățenii săi, decît supunerea față de legi ? Cînd o să izbîndească el mai mult în fața judecății ? Cui i se va acorda o mai mare încredere, încît să i se lase în grijă averile, fiii și fiicele altora ? Cine va prezenta mai multă garanție de cinste, decît acela care este cunoscut că respectă legile ? Cine se va comporta mai corect față de părinți, rude, slugi, prieteni, concetățeni și străini, decît acela care nu calcă legile ?

Cine va găsi aliați mai de nădejde decît unul ca acesta ? Și cui îi vor încredința ei comanda supremă și-i vor lăsa în seamă fortificațiile și cetățile lor decît acestuia ? Despre cine se va duce vestea că știe să fie recunoscător ? Nu despre cel ce respectă legile ? Și, mă rog, poți să nu fii binevoitor cu acela care știi că-i recunoscător ? Cu cine preferi să fii prieten și cui nu poți să-i fii dușman ? — Și, întreb iar, cine are numai prieteni și nici un dușman ? poate el vreodată să pornească război împotriva altora ? De partea cui preferi să fii ? Iată cum dovedesc eu, Hipias, că legalitatea și dreptatea sînt unul și același lucru. Dacă nu ești de acord, vreau să-ți ascult părerea !

— Zău, Socrate, că n-aș putea, răspunse Hipias, să fiu de altă părere decît tine. — Bine, dar spune-mi, ce

știi tu despre legile cele nescrise ? — Știu că ele au aceeași valoare în orice parte și în orice timp. — Vrei să zici că tot oamenii le-au făcut ? — Cum aș putea să afirm una ca asta, cînd nu toți oamenii se adună în același loc și cînd ei nu vorbesc aceeași limbă ? — Dar cine, după părerea ta, a făcut aceste legi ? — Socot că zeii, de vreme ce oamenii cred că a-i onora pe zei este legea supremă.

— Bine, dar mai e, continuă Socrate, și obiceiul de a-i respecta pe părinți. — Da, și asta e adevărat. — Oare nu mai e și porunca care-i împiedică pe părinți și pe copii să aibă relații incestuoase ? — Aici nu mai cred că este vorba despre o lege dată de zei. — Și de ce nu, mă rog ? — Fiindcă cunosc cazuri în care regula a fost călcată. — Da, mai sînt și astfel de situații. Însă să știi că nici unul care încalcă legea divină nu scapă de pedeapsă, în timp ce dintre cei care nesocotesc întocmirile omenești, unii scapă de răspundere, fie că se ascund, fie că opun rezistență.

— Ci, spune-mi, Socrate, care e pedeapsa de care nu scapă părinții și copiii care întrețin relații nepermise ? — Pe Zeus, e cea mai cumplită dintre toate. Căci ce-ar putea fi mai groaznic pentru oamenii care doresc să aibă urmași, decît ca aceștia să fie monștri. — Spune-mi, te rog, de ce sînt socotiți oare lepădături urmașii unor asemenea oameni, de vreme ce aceștia înșiși sînt cetățeni de treabă care se pot înțelege cu alți cetățeni la fel de capabili ? — Fiindcă, răspunse Socrate, nu este vorba numai despre calitățile deosebite ale celor ce întrețin asemenea relații, ci și fiindcă ei trebuie să fie și în plinătatea dezvoltării lor fizice. Sau crezi tu că sămînța unui om bătrîn are aceeași valoare cu cea a unuia tînăr sau a unuia în plină bărbăție ? — Desigur că nu are aceleași calități. — Și care socoți că-i mai de preț ? — Evident, a celor care se află în plină bărbăție. — Atunci, sămînța celor care nu au vîrsta asta nu are nici o valoare ? — Se înțelege că n-are. — Nu este de dorit deci ca oamenii aceștia să aibă copii ? — Nu, nu este de dorit. — Și dacă totuși au, comit ei vreo nedreptate ? Da, negreșit. — Copiii astfel născuți nu sînt ei oare niște lepădături ? — Sigur, de acord cu tine.

— Să mergem mai departe, zise Socrate. Pretutindeni se socotește a fi o faptă justă cînd, făcîndu-i cuiva un bine, răspunde tot cu un bine ? — Da, însă și aici oamenii păcătuiesc, cînd fac contrariul. — Bine, dar cei care păcătuiesc astfel, sînt pedepsiți, fiindcă nimeni nu mai vrea să le fie prieten și așa sînt nevoiți să alerge după cei care de fapt îi urăsc.

Căci adevărul este acesta : prieteni buni sînt aceia care răspund binelui cu bine ; cine nu face așa, își atrage ura celui pe care l păgubește, deoarece acesta nu înțelege să întrețină relații decît cu cei care îi sînt de vreun folos. — Așa spun eu că vor zeii, negreșit ; căci însuși faptul că în lege se prevede pedeapsa pentru cei ce o încalcă constituie un semn că legea e dictată de o înțelepciune superioară celei a vreunei legislații oarecari.

— Nu crezi, dragă Hipias, că zeii legiferează ei înșiși ce e drept sau că lucrurile stau altfel ? — Nu, așa este, pe Zeus, căci cu greu am putea admite că altcineva face legile drepte. — Deci, și pentru zei dreptatea și legalitatea sînt unul și același lucru.

Prin asemenea discuții și printr-o purtare corespunzătoare, Socrate a contribuit mult la moralitatea acelora care aveau legături cu el.

5

Voi relata acum iar despre felul cum îi educa Socrate pe cei din preajma lui pentru viața practică.

Socotind cumpătarea virtutea dintîi a celui chemat să săvîrșească fapte vrednice de laudă, el se arăta celor ce-l însoțeau drept model de om cumpătat ; apoi, dialogînd cu ei, îi îndemna să nu fie în nici un chip mai prejos în practicarea acestei virtuți de căpetenie. Întotdeauna își amintea de îndatoririle lui în această privință și le amintea mereu și discipolilor săi același lucru.

Știu că a avut odată o convorbire și cu Eutidem despre cumpătare, care a decurs în felul următor : — Spune-mi, i s-a adresat aceluia, nu crezi că libertatea e un bun de seamă și onorabil atît pentru individ, cît și pentru colectivitate ? — Așa este, întocmai cum spui tu. — Socoți

că-i om liber cel care e stăpînit de plăcerile trupești, punîndu-se astfel în imposibilitate de a făptui binele ? — Nu, un asemenea om nu poate fi în nici un caz liber. — Ți se pare atunci că libertatea constă în putința de a face binele și socoți că sclavia ne pune obstacole în această direcție ? — Chiar așa gîndesc, răspunse Eutidem.

— Oamenii necumpătați crezi, așadar, continuă Socrate, că sînt toți niște sclavi ? — Da, zău, și pe bună dreptate. — Și mai crezi că ei sînt doar împiedicați să săvîrșească binele sau că sînt chiar nevoiți să facă rău ? — Așa mi se pare : sînt și împinși la rău și împiedicați să facă binele.

— Dar, întrebă apoi Socrate, despre stăpînii care pun piedici în calea binelui și ne obligă să facem rele — ce părere ai ? — Aceștia sînt, pe Zeus, cei mai păcătoși dintre oameni. — Și cea mai rea sclavie, care-i, după tine ? — Cea impusă de stăpîni răi. Deci, necumpătații îndură cea mai cumplită sclavie, nu-i așa ? — Așa zic și eu.

— Mai departe, nu crezi că necumpătarea îi îndepărtează pe oameni de la înțelepciune care-i binele suprem, și-i ține în ignoranță ? Și nu ți se pare că lipsa de cumpătare ne împiedică să prețuim și să ne însușim cunoștințele folositoare, fiindcă ne împinge numai spre plăcere și adesea, chiar dacă distingem binele de rău, puterea ce-o exercită necumpătarea asupra noastră ne determină să preferăm răul binelui ? — Da, așa se întîmplă, răspunse Eutidem.

— Spune-mi — îl întrebă iar Socrate pe acesta — e cineva mai lipsit de înțelepciune decît cel necumpătat ? Și, drept urmare, pot să zic că înțelepciunea și necumpătarea se bat cap în cap. — Da, de acord cu tine și în această privință.

— Și, spune-mi, există ceva mai potrivnic în îndeplinirea îndatoririlor ce le avem decît lipsa de cumpătare ? — Nu, nu există.

— Și, de vreme ce necumpătarea ne împinge să rîvnim la ceea ce-i dăunător și să nesocotim ce-i folositor, nu e ea un mare rău pentru oameni, depărtîndu-i și lip-

sindu-i de adevărata înțelepciune ? — Întocmai așa e, răspunse Eutidem. — Nu-i normal deci ca necumpătarea să aibă urmări rele asupra noastră ? — Da, așa este. — Și nu ți-e clară cauza ? — Sigur că mi-e clară. — Atunci nu avem temei să spunem că măsura în toate e pentru noi bunul cel mai de preț ? — Avem tot temeiul, Socrate.

— Dar, spune-mi, îl întrebă iar Socrate, nu te-ai mai gîndit și la altceva ? — La ce anume ? — Că plăcerea adevărată, care e o țintă a vieții noastre, nu o putem dobîndi printr-un trai desfrînat și că numai cumpătarea ne produce bucurii. — Cum așa ? — Iată explicația : desfrînatul, ca să-și atingă scopul, nu vrea să știe de nimic, nici de foame, nici de sete ; nu suportă nici un fel de opreliște, nu-i ca omul normal care mănîncă, bea și se desfată pe îndelete, ci-și urmează drumul lui, așteaptă și iar așteaptă, pînă își satisface în modul cel mai deplin plăcerile. Felul lui de a fi îl împiedică așadar pe cel petrecăreț să se bucure cum trebuie de micile, dar adevăratele plăceri ale vieții.

Numai cumpătarea, continuă Socrate, ne dă puterea de a ne abține, așa cum am mai spus, de la excese ; numai ea ne dă adevărata bucurie de a trăi. — Așa e, ai întru totul dreptate. — Cel cumpătat este întotdeauna gata să se instruiască, să cultive acele însușiri și deprinderi care mențin corpul sănătos, să-și îngrijească gospodăria, să-și servească prietenii și patria, să țină pe dușmani la respect, să tragă foloase, deci și să se bucure de toate, în timp ce unul stăpînit de instincte, nu cunoaște nimic din toate acestea. Crezi oare că există cineva care să aibă parte mai puțin de foloasele și bucuriile cumpătării decît necumpătatul ? Și el nu-i în stare să le dobîndească, fiindcă e mereu pradă plăcerilor.

— După cîte înțelegem, răspunse Eutidem, un ins care e dedat numai poftelor trupești, nu poate fi un om adevărat. — Bine, dragul meu, dar prin ce crezi că se deosebește un om nestăpînit de un animal fără rațiune ? Cine nu urmărește nici un bine și nu rîvnește decît la plăceri, se deosebește el oare cu ceva de o oaie ? Numai oamenilor care se stăpînesc le este dat să se rostească și să acționeze așa cum se cuvine ; ei doar înțeleg ce e bine

și ce e rău, pot să opteze pentru bine și să respingă ceea ce-i dăunător.

În acest fel, susținea Socrate, ar putea oamenii să-și cîștige faima și fericirea dorită și să poarte cu folos și succes discuții cu semenii lor.

Căci „discuția" de aici provine de la faptul că oamenii se întrunesc, se sfătuiesc în public, ținînd seama, în primul rînd, de aceea că „dialogul" [120] trebuie purtat respectînd regulile și menirea lui.

6.

Voi încerca să arăt în cele ce urmează și felul cum Socrate își îndruma discipolii în arta dialogării.

Socrate gîndea că cine cunoaște lucrurile în amănunțime le poate explica și altora și că nu-i de mirare că cine le ignorează se înșală pe sine și-i înșală pe alții. Așa se face că el nu înceta niciodată să analizeze lucrurile împreună cu discipolii săi.

Ar fi greu să expun aici toate definițiile pe care Socrate le propunea ; de aceea, le voi releva numai pe acelea care, după părerea mea, învederează cel mai bine felul său specific de a analiza noțiunile.

Iată, de pildă, cum considera el noțiunea de pietate. — Spune-mi, i se adresă odată lui Eutidem, ce crezi tu că este pietatea ? — Pe legea mea ; e lucrul cel mai de preț ! — Poți să-mi spui însă și cine-i un om pios ? — Socot că e acela care-i onorează pe zei. — Și i-e îngăduit să-i onoreze așa cum vrea el ? — Nu, numai după regulie cultului. — Deci, cel care cunoaște legile, știe și cum să-i cinstească pe zei ? — Cred că așa e. — Și cel care știe să-i onoreze, crede oare că poate s-o facă și în alt chip ? — Nu, desigur că nu. — Îi cinstește el pe zei și altfel decît e de datoria lui ? — Nu, răspunse Eutidem.

— Dar cel care cunoaște regulile respective, întrebă Socrate, nu-i onorează pe zei așa cum cer acestea ? — Negreșit că da. — Urmează că cine-i cinstește pe zei după reglementările cuvenite, îi cinstește cum trebuie — nu-i așa ? — Desigur. — Și cel care-i onorează cum

trebuie, e un om pios. — Ce zici ? — Fără nici o îndoială. — Avem așadar tot temeiul să-l definim pe omul pios ca pe unul ce cunoaște regulile divine. Așa este ? — Da, așa cred și eu.

— Poate cineva, întrebă Socrate mai departe, să întrețină relații cu semenii săi, aș cum poftește el ? — Nu, răspunse Eutidem. Și în acest caz, numai acela care cunoaște regulile după care se întrețin relațiile cu oamenii poate fi considerat un om drept. — Dar cei care țin seama de acele reguli se comportă ei corect ? — Desigur, grăi Eutidem. — Și cel care se poartă cu oamenii după cerințele moralei, acționează el ca o ființă morală ? — Negreșit că da. — Iar cine respectă legile acționează drept ? Ce crezi ? — Nici vorbă că da.

— Bine, continuă Socrate, dar poți să-mi spui ce considerăm noi că-i drept ? — Ceea ce poruncesc legile, răspunse Eutidem. — Deci, oamenii care fac ceea ce postulează legile, acționează drept și corect, nu-i așa ? — Da, cum altfel. — Sînt, zici, drepți cei care se comportă cum cere dreptul ? — Da, asta vreau să zic. — Spune-mi însă, întrebă Socrate apoi, crezi că există oameni care respectă legile, fără să știe ce prevăd ele ? — Nu, nu cred că există asemenea oameni. — Gîndești că sînt oameni care știu cum trebuie să acționeze și, totuși, socot că nu e nevoie să facă așa ? — Nu, nu sînt.

— Mai departe : știi vreun exemplu cînd cineva acționează altfel decît e convins și socoate el că-i necesar ? — Nu, nu cunosc. — Dar să revenim la întrebare : cine cunoaște legile după care sînt reglementate raporturile dintre oameni, e sigur prin aceasta că acționează corect ? — Da, așa cred. — Și cine procedează corect e în același timp și drept ? — Cum de nu ?! Deci, gîndim bine atunci cînd îi numim drepți pe cei care cunosc legile după care ne călăuzim în definirea raporturilor dintre oameni ? — Da, aceasta e părerea mea, încheie Eutidem.

— Dar înțelepciunea, întrebă în continuare Socrate, cum s-o caracterizăm ? Spune-mi, înțelepții sînt considerați ca atare într-un domeniu pe care-l cunosc ori poate fi înțelept și un ignorant ? — Nu ; evident că înțelepciunea înseamnă mai întîi cunoaștere. Așadar, cum

poate fi cineva priceput într-un domeniu pe care nu-l cunoaște ? — Rezultă că înțelepciunea se întemeiază pe cunoaștere, nu-i așa ? — Cum altfel ar putea fi cineva înțelept ?

— Dar ce crezi, întrebă iar Socrate, ar putea fi careva înțelept prin altceva decît prin știința lui ? — Nu, nu cred. Știința e așadar înțelepciune ? — Da, așa socot. — Bine ; ce spui, însă, e posibil ca un om să le știe pe toate ? — Nu, doar o bună parte. — Prin urmare, un om nu poate fi atotștiutor ? — Pe Zeus că nu. — Urmează că cineva e înțelept numai în domeniul pe care-l cunoaște ? — Da, așa este.

— Dragă Eutidem, spune-mi : binele îl văd toți la fel ? — Cum adică ? Crezi, de pildă, că unul și același lucru e folositor pentru toți ? — Nu, nu cred. — Socoți deci că ceea ce unuia îi folosește, altuia, în anumite împrejurări, îi păgubește ? — Da, chiar așa este. — Dar mai știi ceva bun în afară de ceea ce-i folositor ? — Nu, nu mai știu. Ceea ce-i folositor e așadar și bun pentru acela care se bucură de el. — Da, așa mi se pare.

— Putem, întrebă Socrate, să ne reprezentăm frumosul și în alt chip ? Sau tu numești că e frumos un trup, o mobilă ori un alt obiect, care, după cunoștința ta, e frumos sub toate raporturile ? — Nu, răspunse Eutidem. — Cu alte cuvinte tu susții că un lucru poate fi folosit frumos, în scopul în care a fost făurit ? — Întocmai așa. — Și mă rog, există vreo legătură între frumos și altceva decît folosul imediat. — Nu văd nici o altă legătură. — De aici putem conchide, spuse Socrate, că ceea ce e folositor e și frumos în raport cu foloasele ce le aduce. Nu-i așa ? — Acesta este punctul meu de vedere — răspunse Eutidem.

— Spune-mi, Eutidem, îl întrebă altă dată Socrate, —socotești curajul o calitate ? — Da, chiar cea mai aleasă· — Și apreciezi că nu ne folosește și în lucrurile mărunte ? — Nu, pe Zeus, numai în împrejurări deosebite.

— Dar, zi-mi, îl întrebă iar Socrate, nu crezi că în fața pericolelor cumplite e mai bine să le nesocotești ? — Nu, cîtuși de puțin — răspunse Eutidem. — Bine,

însă cei care nu se tem de primejdii, fiindcă le ignorează — nu sînt oameni curajoși ? — Nu, căci dacă ar fi așa i-am socoti curajoși și pe lași și pe nebuni. — Despre cei care se tem de lucrurile de nimic — ce părere ai ? — Ei sînt, firește, și mai puțin curajoși decît cei de mai înainte — răspunse Eutidem.

— Deci, continuă Socrate, tu îi socoți curajoși pe cei care se comportă cum trebuie în fața pericolelor și îi numești lași pe cei care nu fac așa ? — Întocmai. — Dar zici că sînt buni cei în putere să facă față primejdiilor și să se dovedească curajoși ? — Da, așa zic eu. — Și că sînt oameni de nimic cei care nu știu să procedeze astfel. — Chiar așa, spuse Eutidem. — Deci, sînt lași și de nimic cei care nu știu și nu pot să facă față pericolelor ? — Cum să-i numim altfel ?

— Spune-mi, întrebă apoi Socrate, cei care știu cum trebuie să se folosească de împrejurări și să înfrunte primejdiile au și putința s-o facă ? — Da, ei și numai ei. — Bine, bine, dar cei care nu greșesc nicidecum nu se comportă și ei cum trebuie ? — Da, așa cred și eu. — Și cei care se comportă prost, nu înseamnă că dau greș în toate ? — Așa mi se pare și mie.

— Atunci putem conchide că cei care știu ce să facă în mijlocul primejdiilor cumplite sînt curajoși și că cei ce nu se pricep sînt lași. — Ce zici ? — Așa zic și eu —răspunse Eutidem.

*

* *

— Monarhia și tirania, Socrate le socotea ca forme de guvernămînt posibile, însă deosebite între ele.

El numea monarhia acea formă de guvernămînt care ține seama de voința supușilor și se întemeiază pe legi. Tirania, în schimb, nu ține seama de voința poporului și nesocotește legile ; ea exprimă numai bunul plac al stăpînitorului.

Acolo, unde autoritățile sînt alcătuite din oameni care-și fac datoria, supunîndu-se legilor, Socrate spunea că domnește aristocrația ; dacă însă numirile în funcții

se fac după avere, avem de-a face cu o plutocrație, iar acolo unde orice funcție e accesibilă oricărui cetățean, se poate vorbi despre democrație.

*

* *

Dacă cineva îl contrazicea pe Socrate în vreo problemă, fără temei și fără o motivare serioasă, afirmînd, de pildă, că o persoană menționată de el e mai înțeleaptă, cu mai multă experiență politică, superioară, într-un cuvînt, celei despre care discutase Socrate, acesta pornea să analizeze lucrurile pînă la rădăcina lor și se exprima în felul următor :

— Spune-mi, socotiți că cetățeanul lăudat de mine sau de tine e mai vrednic de stimă ?

— Cel numit de mine — zicea preopinentul. — Dacă n-ai nimic împotrivă, să cercetăm împreună, ce înseamnă și cum trebuie să acționeze un cetățean de treabă ? De acord ? — Perfect de acord. — Răspunde-mi : cine face să crească visteria statului trebuie să se priceapă în materie de finanțe ? — Fără-ndoială.

— Dar zi-mi — continuă Socrate — în război e important să fii superior inamicului ? — Mai întrebi, Socrate ? — Într-o misiune de bunăvoință te duci să-i cîștigi pe prieteni sau pe dușmani ? — Și asta e limpede, Socrate. — În fine, în politică nu urmărim să aplanăm conflictele și să obținem un consens ? — Da, așa gîndesc și eu.

Prin asemenea explicații, Socrate le lămurea care-i adevărul, chiar și acelora care mai înainte i se opuseseră.

De cîte ori el își expunea părerile, ținea seama de punctul de vedere în general admis, fiindcă înțelegea că în acest chip argumentele lui sînt mai întemeiate. În majoritatea cazurilor, de care-mi amintesc, el reușea să-i convingă pe auditori de justețea argumentelor sale. Și Homer, menționa Socrate, zicea despre Ulise că ar fi fost un vorbitor sigur pe sine. Prin aceasta Homer voia să spună că Ulise era în stare să-și întemeieze argumentele pe ceea ce era știut și recunoscut de toată lumea.

7.

Cred că este limpede din cele spuse mai înainte că Socrate își dezvăluia concepțiile cu toată simplitatea în fața discipolilor săi.

Acum voi vorbi și despre felul cum se preocupa ca ei să-și îndeplinească îndatoririle practice ce le reveneau. Nu mi-e cunoscut nici un alt om care să se îngrijească, ca el, să-și cunoască discipolii ; apoi, să-i și călăuzească cum să acționeze demn și cu folos și să le recomande să învețe de la cei pe care îi socotea mai experimentați decît el într-un domeniu sau altul. Socrate le arăta celor din preajma lui pînă la ce punct se cuvine să se instruiască în fiecare lucru cei care vor să se formeze ca oameni adevărați.

În geometrie este necesar, spunea el, să cunoască oricine măsurătoarea exactă a pămîntului pe care vrea să-l cumpere, să-l vîndă, să-l împartă sau să-l muncească. Acest lucru nu e greu, cerînd un efort minim ; fiecare din noi, cu puțină atenție, poate să învețe repede unitățile și felul de măsurare a pămîntului. Dar tot el socotea că n-are nici un rost să împingem studiul geometriei pînă la ultimele limite ale cunoașterii, căci nu vedea în ce constă utilitatea unor asemenea strădanii. Cu toate că Socrate nu era străin de ele, susținea că ne iau prea mult timp, sustrăgîndu-ne de la multe alte preocupări folositoare.

Discipolilor le pretindea să învețe și astronomia, dar numai în măsura în care îi ajută să cunoască diviziunile nopții, ale anotimpurilor și lunilor, pentru călătoriile pe uscat și pe mare, cînd sînt de pază, pentru a se orienta în îndeplinirea îndatoririlor în timpul nopții, în cursul lunilor și în anumite perioade ale anului. Și aceste indicii se pot învăța lesne de la cei ce vînează noaptea, de la corăbieri și de la mulți alții care au nevoie să le cunoască.

Dar Socrate se opunea cu hotărîre ca învățăcei lui să se adîncească în studiul astronomiei pînă într-acolo, încît să cunoască mișcările planetelor și cometelor, să determine distanța acestora de pămînt și perioadele lor de revoluție, precum și să cerceteze cauzele care le produc. El socotea că toate acestea nu sînt de nici un folos.

Totuși, Socrate însuși nu era un neștiutor nici în această materie, ci susținea doar că asemenea cercetări ne răpesc prea mult timp din viață și că ne îndepărtează de la multe alte preocupări cu adevărat folositoare.

El se opunea mai ales ca oamenii să cerceteze acțiunile zeilor, socotite, pe de o parte, că sînt probleme insolubile, iar, pe de alta, nu credea că zeii îi sînt mai favorabili celui care iscodește secretele pe care ei voiau să le țină ascunse. Cine se ocupă cu asemenea chestiuni, spunea Socrate, acela suferă de aceeași nebunie primejdioasă care l-a stăpînit și pe Anaxagora[121], care și-a închipuit că știe totul despre tainele zeilor.

Anaxagora susținea că focul și soarele au aceeași substanță, dar nu și-a dat seama că oamenii pot privi focul, în timp ce la soare nu se pot uita și că soarele înnegrește pielea, iar focul nu. Anaxagora n-a mai înțeles că dintre toate vegetalele care încolțesc din pămînt nici una nu poate crește fără razele binefăcătoare ale soarelui, în vreme ce tot ce e atins de foc arde și dispare. Și, cînd el mai afirma că soarele nu-i decît o rocă incandescentă, uita că o piatră nu strălucește în foc și nici nu rezistă mult, pe cînd soarele, dimpotrivă, arde și strălucește mereu, ca nici un alt corp în cosmos.

Și cu aritmetica îi îndemna Socrate pe discipoli să se ocupe, dar îi prevenea, ca și în alte domenii ale cunoașterii, să nu se lanseze în speculații goale și fără folos ; socotitul însă îl prețuia și-l practica cu elevii lui, în măsura în care servea unor scopuri practice.

Nici medicina n-o neglija cînd își educa discipolii, îndemnîndu-i să-și însușească cunoștințele necesare pentru viață și să respecte prescripțiile în ce privește hrana, băuturile și exercițiile fizice practicate în vederea menținerii sănătății și a unui mod de viață corespunzător. Dacă cineva știe să-și îngrijească sănătatea, zicea el, atunci nici un medic nu se va pricepe ca el în prescrierea comportamentului și a dietei adecvate.

Dacă vreunul, în fine, voia să se asigure că nu greșește în domenii care depășesc puterile omului, Socrate îl îndemna să se ocupe cu arta divinației, fiindcă era încredințat că cel care cunoaște mijloacele de a-i face

să se pronunțe și de a-i îmbuna pe zei într-un caz dat, acela se va bucura, fără îndoială, mereu, de sprijinul și favoarea lor.

8.

Fiindcă Socrate afirma că demonul său îi arăta ce are de făcut în diferite împrejurări și cu toate acestea a fost condamnat la moarte, cineva ar putea crede, pe temeiul sentinței de condamnare, că tot ce spunea despre demonia lui ar fi fost fără nici o justificare.

Totuși, să ținem seama, întîi, că filosoful era atunci bătrîn, știind deci că-l așteaptă moartea, dacă nu în acel moment, atunci ceva mai tîrziu. Și, în al doilea rînd, să avem în vedere că, fiind condamnat, era conștient că scapă de toate neplăcerile vîrstei înaintate, în care capacitățile spirituale scad în fiecare zi.

Dar să nu uităm că, în ciuda acestei infirmități naturale, el și-a cîștigat o faimă nepieritoare prin acea tărie de caracter, cu care s-a apărat la proces, prin spiritul de dreptate, de adevăr ce le-a dovedit atunci, prin seninătatea și bărbăția cu care a primit sentința de condamnare la moarte.

Nimeni, fără îndoială, de cînd e lumea, n-a întîmpinat moartea cu mai multă demnitate ca el. Socrate mai avea, cum se știe, încă treizeci de zile de trăit după condamnarea lui, fiindcă în luna aceea cădeau sărbătorile delice și legea nu îngăduia ca cineva să fie executat înainte de întoarcerea sărbătorească a delegaților de la Delos [122].

În acest răstimp, el a trăit, după mărturia unanimă a celor de față, ca și înainte, în admirația tuturor prin comportarea sa degajată și senină.

Ce moarte ar fi putut fi mai frumoasă decît cea a lui Socrate ? Ar fi putut avea cineva un sfîrșit mai demn decît el, care a murit în deplină, elevată seninătate ? Ce alt fel de a muri îi poate chezășui cuiva fericirea decît cel în care a murit Socrate, demn și sublim ?

*

* *

Vreau să mai relatez și ce-am auzit de la Hermogene fiul lui Hipponikos [123], despre ultimele zile din viața lui Socrate. Hermogene ne spune că, după ce Meletos introdusese acțiunea penală împotriva lui Socrate, a constatat că acesta discuta despre orice, dar nimic despre judecată, și i-a spus că ar trebui să se gîndească bine la apărarea sa.

Dar iată ce a zis Socrate : „Crezi oare că în lunga mea viață n-am mai făcut experiențe de acestea ?“ Cînd Hermogene l-a rugat să se explice, Socrate, după mărturia celui de mai sus, i-a răspuns că mereu, în viață, a fost atent la ceea ce-i drept și ce nu e drept, acționînd întotdeauna cum cerea dreptatea și evitînd nedreptatea, astfel încît vede în asta un exercițiu pregătitor de cel mai mare preț.

Și din nou îl întrebă Hermogene : — Bine, dragul meu Socrate, nu știi oare că judecătorii din Atena, seduși de elocința vreunui acuzator l-au condamnat la moarte pe un nevinovat, iar pe mulți alții, vinovați cu-adevărat, i-au achitat ? — Știu, prea iubitule, dar de cîte ori mă gîndeam să mă apăr în acest fel, demonul meu mă împiedica.

— Ce spui tu, Socrate, e de mirare. — Ce te miri că zeii doresc mai degrabă ca să-mi sfîrșesc zilele acum ? Ei ! Nu știi că pînă în ceasul acesta nici un om n-a dus o viață așa de frumoasă, așa de plăcută ca mine ? Căci, după părerea mea, duce o viață demnă și frumoasă acela care năzuiește mereu spre desăvîrșirea sa morală, iar plăcută cu adevărat e acea viață pentru cel ce simte cum se apropie neîncetat de perfecțiunea pe care o rîvnește. Eu am trăit pînă acum în sinea mea aceste momente de fericire ; mi-am scrutat într-una conștiința și m-am comparat în permanență cu ceilalți oameni din cercul meu, cu cei care mă cunoșteau. Și nu numai eu, dar și amicii mă judecă astfel, nu fiindcă mă iubesc — căci fiecare prieten se comportă în acest fel — ci încredințați fiind că trăind în preajma mea devin și ei mai buni.

Dacă voi trăi mai mult, poate că voi fi nevoit să îndur neplăcerile bătrîneții : vederea și auzul să-mi slăbească, gîndirea să nu-mi mai fie așa de ascuțită, să-mi fie greu să mai învăț ceva ; să observ cum devin mai delăsător, în fine, să constat că toate, de care mă bucuram mai înainte, încep să mă împovăreze. Iar cînd cineva nu se mai bucură de plăcerile curate, e semn că viața lui nu mai e viață și atunci mă întreb : simțindu-i poverile, existența mea nu va fi, neapărat, și mai precară și mai nefericită ?

Dacă mor însă, condamnat pe nedrept, moartea mea va fi o rușine pentru cei care m-au ucis fără nici un temei legal și moral ; dar cum nedreptatea în sine e o dezonoare pentru cel ce o săvîrșește, nu e tot așa orice act de nedreptate ? Și rușinea de a mă fi condamnat, se va abate asupra mea sau asupra celor care nici n-au gîndit, nici n-au acționat drept, osîndindu-mă ?

După cîte înțeleg eu, nu de aceeași faimă se bucură în ochii posterității cei ce săvîrșesc nedreptatea și victimile lor. Și mai știu că eu nu voi fi uitat de oameni, dar, dacă mor acum, ei îi vor judeca altfel pe ucigașii mei decît pe mine. Sînt încredințat și de faptul că oamenii vor depune totdeauna mărturie că eu n-am nedreptățit pe nimeni și n-am făcut nici un rău nimănui, că m-am străduit să-i fac mai buni pe oamenii din preajma mea".

Acestea le-a spus Socrate lui Hermogene și altora care erau de față.

*

* *

Dintre toți cei care l-au cunoscut pe Socrate îl regretă mult astăzi aceia care prețuiesc virtutea, fiindcă el le-a fost cel mai bun îndrumător pe căile înțelepciunii și ale omeniei. Îl văd și acum în fața ochilor, așa cum l-am descris mai înainte : pios, încît nu făptuia nimic fără știrea și asentimentul zeilor, așa de drept, că nu a păgubit cîtuși de puțin pe nimeni, ci le-a adus numai foloase mari tuturor celor cu care a avut vreo legătură.

Era așa de stăpînit, că niciodată nu a dat întîietate plăcerii față de virtute, atît de înțelept că nu greșea

niciodată în judecata lui asupra binelui și a răului. Socrate nu se sprijinea pe nici o autoritate cînd cerceta lucrurile, ci se întemeia numai pe propriile lui cunoștințe. Era capabil să prezinte toate acestea într-o argumentare măiastră și era dispus oricînd să aprecieze cum se cuvine părerile lor. Dar știa să-i surprindă cînd greșeau și să-i readucă pe calea cea dreaptă, educîndu-i și formîndu-i astfel ca ființe integre, ca oameni cu adevărat onești și capabili.

Într-adevăr, Socrate apărea drept cel mai bun și de aceea și cel mai fericit, cel mai blînd, cel mai pios dintre oameni [124].

Cine nu crede ce spun, să compare felul lui de a fi cu al altora și să-și formeze o judecată proprie.

DESPRE ECONOMIE

1.

L-am auzit cîndva pe Socrate discutînd despre economie, așa cum se va vedea din cele ce urmează.

— Spune-mi, i se adresă lui Critobul [1], economia presupune anumite cunoștințe, precum cele medicale, ale fierarului și ale dulgherului ? — Da, așa cred, răspunse Critobul.

— Așa cum este cazul cu meseriile numite mai sus, putem oare să determinăm și cu ce se ocupă economia ? — Firește. Socot că un om econom e acela care-și gospodărește bine casa și avuția personală [2].

— Și avuția străină, încredințată cuiva, n-ar putea-o acesta bine administra, ca pe propria lui gospodărie, dacă ar arăta bunăvoință ? Un dulgher priceput, de pildă, e în stare să-i facă altuia, întocmai ca și sieși o lucrare. Tot așa un gospodar ? — Da, cred și eu ?

— Este cu putință atunci, întrebă Socrate, ca un om econom și priceput, chiar dacă nu se întîmplă să aibă bunuri, să primească o retribuție la fel ca și cel ce construiește o casă ? — Cum să nu ? Ar primi, răspunse Critobul, dacă lucrează cum trebuie, acoperind cheltuielile, realizînd economii și făcînd gospodăria să prospere.

— Dar, mă rog, ce trebuie să înțelegem prin „gospodărie“ ? Oare numai clasa propriu-zisă sau și cele ce țin de ea, în afara ei ? Nu toate acestea alcătuiesc „gospodăria“ ? — Așa zic și eu. Toate bunurile ce-i aparțin cuiva, chiar și cele ce se află în afara orașului.

— Anumiți oameni au însă și dușmani. O, pe Zeus, unii au chiar mulți ! — Vom spune că și acești dușmani

sînt proprietatea lor ? — Ar fi ridicol ca cel care ne-ar înmulți dușmanii să primească și o retribuție pentru aceasta.

— Deci, am spus că se numește gospodărie tot ce-i în posesia cuiva. — Da, așa am spus, dar numai ce ne folosește ; nu, doamne ferește, ce-i rău nu vrem să posedăm.

— După cîte văd, numești avuție tot ce aduce un folos. Nu-i așa ? — Întocmai ; iar pe cele păgubitoare le numesc mai degrabă o pedeapsă decît un bine.

— Dar, să zicem că cineva cumpărînd un cal și, neștiind să-l călărească, cade de pe el și-și face rău. Înseamnă că nu e calul bun pentru el ? — Nu, negreșit că nu, dacă am stabilit că bunurile trebuie să fie utile.

— Atunci nici pămîntul nu-i o avuție pentru un om care-l lucrează în pagubă. — Da, firește, nici pămîntul nu-i un bun, dacă în loc să te hrănească, te duce la foame și sărăcie.

— Și tot așa i se poate întîmpla unuia și cu turmele de vite, dacă nu știe cum să le îngrijească. Nu ajunge în pierdere ? Nu-i așa că nu-i sînt de nici un folos ? — Cum de nu, așa este. — După părerea ta vrei să spui că lucrurile folositoare sînt avuții, iar cele păgubitoare, nu. — Întocmai. — Dacă așa stă situația, cel care știe să se folosească de lucrurile ce le are, posedă și bunuri, iar pentru cel care nu știe, ele n-au nici o valoare. La fel ca flautul : e un lucru de preț pentru cel care știe să cînte cu el și, dimpotrivă, fără valoare pentru cel care nu se pricepe ; la fel ca niște pietre nefolositoare. — Numai de l-ar putea vinde.

— Acum lucrurile se prezintă și așa : flautul e un bun pentru cel care-l vinde, dar nu-i astfel pentru cine-l posedă, dacă nu știe să-l folosească. Nu-i așa ? — Da, Socrate, raționamentul nostru e corect, de vreme ce am spus că bunuri sînt lucrurile folositoare. De aici rezultă că dacă nu vindem flautul și nici nu-l folosim, nu-i un bun pentru noi, dar dacă-l vindem e un lucru bun.

La acestea Socrate răspunse : — Da, numai să știm să-l vindem. Căci dacă îl dăm pe un obiect, de care iar nu ne putem folosi, deși vîndut, nu ne aduce nici un cîștig, după judecata ta, firește. — Îmi pare că vrei să zici,

Socrate, că banul nici el n-are valoare, dacă nu știm ce să facem cu el.

— Cred că și tu consimți din toate cele spuse că bunuri sînt lucrurile ce ne pot fi de folos. Căci dacă unul ar cumpăra pe bani, să zicem, o femeie ușoară, care l-ar strica și fizic și psihic, i-ar ruina averea, întreb : am putea spune că aceluia i-au folosit la ceva banii ? — Nu, de loc, căci atunci am numi folositoare și o buruiană rea și veninoasă.

— Deci, banul, dacă nu ne pricepem să-l folosim, mai bine să-l azvîrlim, Critobul, cît colo, ca pe un lucru fără valoare. — Și pe prietenii care nu ne sînt de nici un folos, cum îi vom numi pe aceștia ? — Bunuri mult mai de preț decît banii, de pildă, cu condiția însă să tragem mai multe foloase de la ei decît de la boi. — Atunci, negreșit că și dușmanii, după judecata ta, sînt bunuri pentru cel ce e în stare să tragă foloase de pe urma lor. — Da, desigur. Un bun gospodar e acela care știe să-i utilizeze pe dușmani, așa încît să aibă avantaje și de la ei. — Nu-i așa ? — De ce nu ? Și cît mai vîrtos.

— Ți-e cunoscut, spuse Socrate, cîți particulari și-au mărit averile de pe urma războaielor și cîți tirani [3] au făcut la fel. — Așa e, cred și eu, cum ai spus, Socrate. Ia să urmărim și cum stau lucrurile cu cei care au și înclinația și cunoștințele de a-și mări averea muncind, însă vedem că nu vor s-o facă și de aceea tot ce știu ei n-are nici o valoare. Ce zici de aceștia ? — Nici o îndoială că și cunoștințele lor nu reprezintă nimic, nu sînt nici un cîștig pentru ei ! — Te referi, Critobul, la sclavi. Nu-i așa ? — Nu, pe zei, nu la ei ci la faptul că printre cei care se consideră eupatrizi [4], sînt oameni care se pricep fie în arta militară, fie în artele pașnice, dar n-au nici o plăcere să pună în practică cunoștințele lor, tocmai fiindcă, cred eu, nu au stăpîni. — Cum, ripostă Socrate, să n-aibă stăpîni, cînd ei, dorind să fie fericiți și să acționeze în acest sens, ceea ce ar fi spre binele lor, sînt totuși împiedicați de către cei ce-i stăpînesc ? — Dar, mă rog, cine, cine sînt cei din umbră care-i stăpînesc ?

— Ei, și tu, spuse Socrate, nu sînt invizibili, ci se arată foarte limpede la chip. Și, fiindcă sînt păcătoși nevoie mare, nici nu se ascund de tine, dacă socotești păcă-

toșenie : lenea, moliciunea trupului și a spiritului, delăsarea.

— Dar mai sînt și alți stăpîni înșelători, care se prefac că ne sînt prieteni : Jocul cu zarurile și contactul cu elemente stricate. Acestea, cu timpul, i se dezvăluie chiar celui înșelat și-și arată adevăratul lor chip de vicii învăluite doar în plăcere, care, bizuindu-se pe puterea lor, ne abat de la preocupările folositoare.

— Sînt însă, zise Critobul, și alții care nu se lasă abătuți de la muncă de vicii, ci sînt atît de activi și ahtiați după cîștiguri, încît își ruinează casa și nu-i chip să scape niciodată de mizerie. — Așa este, și ei sînt sclavi. Sînt pradă unor vicii dintre cele mai rele : unul e lacom, altul afemeiat, al treilea bețivan, al patrulea lăudăros, nebun de cheltuitor, patimi care-i stăpînesc pe oameni atît de nemilos, încît la tinerețe, cînd îi văd că sînt capabili de muncă, îi silesc să sacrifice poftelor lor tot ce cîștigă. Cînd, apoi, constată că sînt neputincioși, la bătrînețe, îi lasă pradă tuturor mizeriilor și caută să pună stăpînire pe alți sclavi.

— Dar trebuie, Critobul, să luptăm împotriva acestor dușmani ai libertății noastre nu cu mai puțină îndîrjire decît contra celor care vor să ne înrobească cu puterea armelor. — Dușmanii, dacă se întîmplă să fie oameni virtuoși, îi subjugă pe unii, dar pe mulți îi și pun în situația să devină mai buni și înțelepți, făcîndu-le astfel pentru viitor viața mai ușoară. Viciile însă de care am vorbit nu se lasă pînă cînd nu ne istovesc trupul și sufletul, pînă nu ne storc averile, pînă cînd, în fine, nu ne stăpînesc așa cum vor ele.

2.

După aceea, Critobul a vorbit cam așa : — Cele auzite de la tine, Socrate, m-au mulțumit pe deplin. Scrutîndu-mă pe mine însumi, pot afirma, socot, că sînt destul de stăpîn pe pornirile acelea, încît dacă îmi ceri un sfat ce-i de făcut pentru înflorirea gospodăriei, nu voi spune

că viciile pe care le numești „stăpînitoare“ sînt o piedică pentru mine.

Deci, nu ezita și zi-mi ce socoți că-i mai bine să mă sfătuiești. Sau, poate, ți-ai și făcut o părere că sîntem, și eu și tu, destul de bogați și că nu mai avem nevoie de nici o avuție ?

— În ce mă privește, răspunse Socrate, dacă vrei să vorbim și despre mine, eu cred că nu trebuie să-mi sporesc bunurile, căci mă socot destul de bogat. Drept să-ți spun, Critobul, tu îmi pari nespus de sărac și uneori, zău că tare te compătimesc.

Critobul, auzind acestea, i-a zis rîzînd : — Pe zei, cît îți închipui, Socrate, că poți căpăta pe averea ta, vînzînd-o, și cît face a mea ? — Cred că, dacă găsesc un bun cumpărător, capăt pe tot ce am, cu casă cu tot, nu mai puțin de cinci mine [5], iar averea ta, știu precis, valorează, oricum, de peste o sută de ori mai mult. — Asta-i bună, recunoști pe de o parte că-i așa și nu crezi că e cazul să-ți sporești bunurile, iar, pe de alta, mă și compătimești. — Da, fiindcă ceea ce am, socot că-i de ajuns pentru a-mi satisface nevoile. Dar luînd în seamă felul tău de trai și faima de care te bucuri, ai mai avea nevoie de trei ori pe atît, pe cît ai, și tot nu ți-ar ajunge.

— Cum așa întrebă Critobul. Iar Socrate îi răspunse : — Mai întîi, înțeleg că ești nevoit să aduci sacrificii costisitoare, dacă nu vrei să-i mînii pe zei și pe oameni ; apoi, se cade, dat fiind situația ta, să primești numeroși oaspeți străini și nu oricum, ci cu fastul cuvenit.

Pe urmă, ai obligația să-ți ospătezi concetățenii și să le mai dai cîte ceva, de nu dorești să rămîi fără susținători. Mai mult, văd că statul îți impune cheltuieli din ce în ce mai mari : să crești și să îngrijești cai, să plătești pentru organizarea corurilor, a manifestărilor sportive și alte biruri însemnate. Și — în timp de război — știu că ai de întreținut vasele de luptă și de cheltuit mulți alți bani ceruți de împrejurări [6].

Toate acestea nu-i de loc ușor să le suporți. Și, dacă nu-ți îndeplinești obligațiile, sînt sigur că atenienii te vor pedepsi nu mai puțin aspru decît atunci cînd te-ar prinde că-i jefuiești de averea lor.

Pe deasupra, văd că, socotindu-te îndeajuns de bogat, nu mai te preocupi să-ți mărești averea și te dedai plăcerilor, închipuindu-ți că ți se permite așa ceva. Acestea sînt motivele pentru care te compătimesc și tare mi-e teamă să nu ți se întîmple ceva rău, să nu dai de belele.

— Eu, dacă se face să am nevoie de ceva, știu și recunoști și tu că-i așa, mă pot bizui pe sprijinul unor oameni care să-mi sară în ajutor, așa încît să-mi satisfac, cu prisosință, modestele mele trebuințe. Dar tu pe ce te bizui, cînd amicii tăi, trăind și ei pe picior mare, nu se mai uită la tine decît atunci cînd ar putea profita și mai mult de pe urma ta ?

Apoi Critobul zise : — Față de cele ce-ai spus n-am nimic de obiectat, Socrate, numai că doresc să-mi fii tu epitrop [7], ca să nu ajung, într-adevăr, demn de compătimit.

La care Socrate îl întrebă : — Cum, nu ți se pare curios ceea ce se petrece cu tine ? Adineauri, cînd eu îți arătam că sînt bogat, rîdeai de mine, ca și cînd eu n-aș fi știut ce-i bogăția, și nu te-ai lăsat pînă nu m-ai convins și nu m-ai silit să mărturisesc că averea mea nu reprezintă nici a suta parte din ceea ce ai tu. Acum însă îmi ceri să-ți fiu epitrop și să-ți port de grijă ca să nu ajungi în cea mai neagră sărăcie. — E normal, ripostă Critobul, fiindcă văd că te pricepi la socoteli care aduc foloase, anume la felul cum se realizează beneficiile. Iar cine se mulțumește cu puțin și mai face și economii, aceluia — socot eu — îi iese dintr-o investiție mare un cîștig considerabil.

Nu-ți amintești că mai adineauri, într-o discuție în care mi-ai închis gura, ai spus că celui care nu știe ce să facă cu caii, aceștia nu-i sînt de nici un folos și că tot așa cu pămîntul, cirezile, banii și alte avuții. N-ai susținut că n-au nici o valoare pentru cei care nu se pricep să se folosească de ele ? Și acum, iată, îmi vorbești numai despre cîștiguri ! Cum crezi că se pot trage foloase de la ceea ce n-ai posedat niciodată ?

— Ei, ripostă Socrate, noi am admis că, indiferent de avere, există o știință a economiei [8]. Ce te împiedică, ca și tu să o aplici ? Aceeași piedică îți stă, zău, în cale ca și

unuia care ar vrea să învețe să cînte din flaut, cînd el nici n-a avut vreodată un asemenea instrument, nici cine să-i împrumute unul cu care să exerseze. Așa e și cu tine, în ce privește economia. Eu însă n-am avut nici bunuri pe care mînuindu-le să învăț să le gospodăresc, nici n-am găsit pe cineva care să mi le încredințeze pe ale lui spre administrare. Numai tu vrei acum să mi le încredințezi pe ale tale. Dar știi că cei ce abia încep să cînte la țiteră, strică instrumentele ; așa mi s-ar putea întîmpla și mie, dacă aș încerca să învăț economia cu tine — poate că ți-aș duce de rîpă avuția.

La acestea Critobul spuse : — Ții într-adins, Socrate, să te sustragi și să nu m-ajuți ca să fac față mai ușor îndatoririlor mele. — Nu, jur, pe Zeus, că n-ai dreptate. Sînt dispus să-ți explic totul. Mă gîndesc... să zicem, că vii la mine să cauți foc și eu n-am să-ți dau. N-ai avea nimic împotrivă, dacă te-aș duce în altă parte, unde ai putea găsi — Nu-i așa ?

Și dacă ai veni să-mi ceri apă și aș face la fel. Te-ai supăra pe mine ? Dacă, apoi, ai vrea să iei lecții de muzică de la mine și eu ți-aș recomanda muzicieni mai pricepuți decît mine și cărora le-ar face plăcere să te învețe, m-ai putea certa pentru recomandările făcute ? — Nu, n-aș avea nici un temei să-ți reproșez.

— Ascultă, Critobul ; vreau neapărat să-ți recomand unii maeștri mult mai pricepuți să te învețe ceea ce dorești tu să știi de la mine. Îți mărturisesc că m-am gîndit care sînt maeștrii cei mai învățați de la noi în fiecare domeniu de cunoștințe.

Am constatat într-un timp că, făcînd mereu același lucru, unii n-au realizat nimic, alții s-au îmbogățit. M-am mirat și mi s-a părut că merită osteneala să cercetez cum se poate întîmpla una ca asta. Și, cercetînd, am descoperit că e cu totul normal să fie așa : cei care îi învățau pe alții fără nici o noimă, vedeam că lucrau în pagubă, cei care procedau cu cap, urmărind un scop anume, munceau mai repede, mai ușor și mai cu folos. De la aceștia cred că e bine să iei și tu lecții, dacă zeul nu se opune, ca să devii un priceput om de afaceri.

Ascultînd acestea, Critobul zise : — De acum, să știi, Socrate, că n-am să te mai slăbesc, pînă n-ai să-mi demonstrezi ce mi-ai promis aici, de față cu acești amici.

— Ei bine, prietene, dacă îți arăt, întîi și-ntîi, că sînt unii care-și clădesc case pe bani mulți, dar nefolositoare, iar alții, cheltuind cu mult mai puțin și le fac comode și bune de locuit — spune-mi : nu crezi că astfel îți dau o pildă de ceea ce se numește cu adevărat o faptă gospodărească ? — Ai cu totul dreptate, răspunse Critobul.

— Și dacă, legat de aceasta, îți mai dovedesc că sînt unii care îngrămădesc fel de fel de ustensile fără de nici o trebuință, că nu știu dacă mai sînt bune la ceva, din care motiv se canonesc și pe ei înșiși și-i chinuiesc și pe servitori. În schimb, află că sînt alții care au mai puține unelte pe care însă, oricînd e nevoie, le pot întrebuința cu folos.

— Mă întreb, Socrate, dacă explicația nu e că primii le aruncă care încotro, iar ceștilalți țin ustensilele în ordine, fiecare la locul ei. — Da, pe legea mea că-i așa. Aceștia nu pun uneltele la întîmplare, ci le aranjează cum se cuvine. — Și ceea ce zici acum, Socrate, dovedește spirit gospodăresc.

— Mai departe. Dacă-ți arăt că sînt unii care-i țin pe sclavi legați în lanțuri și că aceștia încearcă adesea să fugă chiar legați, și că alții, lăsîndu-i liberi, sclavii nu vor să fugă și astfel proprietarii profită mai mult de pe urma muncii lor — nu socoți că și prin acest exemplu îți învederez ce înseamnă simțul gospodăresc ? — Da, zău că exemplul e grăitor.

— În sfîrșit, ce zici de acei care cultivă pămînturi asemănătoare, dar roadele ce le culeg se deosebesc într-atît, încît unii se plîng că agricultura îi ruinează și-i sărăcește, alții însă scot recolte frumoase și bogate, mai mult decît le sînt îndestulătoare. — Da, așa este, răspunse Critobul, dar se poate și ca unii să cheltuiască mai mult decît trebuie, cheltuieli care-i păgubesc pe gospodari.

— Este posibil să existe asemenea, așa-numiți proprietari — îl lămuri Socrate — dar nu despre ei vorbesc

acum, ci despre acei care nu sînt în stare să-și îndestuleze nevoile și pretind că se ocupă cu agricultura. — Și care-i cauza ? — Am să te duc la ei acasă, ca să-i vezi și să te convingi tu însuți. — Bine, numai de-aș fi în stare. — Să mergem așadar, îl îndemnă Socrate, și să vedem cum îi judeci tu însuți. Și eu și tu știm însă că, pentru a asista la reprezentarea unei comedii, trebuie să ne sculăm dis-de-dimineață, să străbatem un drum lung. Și tu vrei neapărat să mă convingi să te însoțesc la spectacol. Dar nu uita că tu nu m-ai invitat niciodată să facem așa ceva. — Vrei să spui, că sînt un caraghios, Socrate.

— Tu, tu însuți te socoți și mai caraghios. Dar dacă-ți dovedesc că unii proprietari de cai ajung de sărăcesc, iar alții, îngrijindu-și caii, devin bogați și se mîndresc cu cîștigurile lor — ce-ai zice ? — Da, îi știu însă eu nu mă număr nicidecum printre aceștia din urmă.

— Tu-i privești pe ei așa cum îi privești pe tragedieni și pe comedianți, nu ca să devii și tu poet, ci numai de dragul de a vedea și de-a auzi ceva ; și poate că e bine așa, de vreme ce nu dorești să te faci poet. Dar, fiind pus în situația de a crește cai, nu crezi că ai fi un nătîng, dacă ai vrea să rămîi nepriceput, mai ales că prin creșterea cailor de rasă îi poți folosi la nevoie și poți realiza, vînzîndu-i, cîștiguri bune.

— Mă sfătuiești, Socrate, cu alte cuvinte, să mă ocup de creșterea mînjilor ? — Nu, zău că nu, ci mai degrabă să-ți cumperi sclavi din acei tineri, buni pentru munca cîmpului, și să-i pregătești cum trebuie, căci eu cred că la vîrsta tînără, atît oamenii, cît și caii aduc foloase imediate și cu timpul devin și mai folositori.

Pot să-ți dau pilde și de bărbați care știu să se folosească de soțiile lor ca de ajutoare prețioase pentru a-și mări gospodăria, dar și exemple de unii cărora le aduc numai ponoase. — Și cine-i de vină, Socrate, în această situație : bărbatul sau femeia ? — Dacă o oaie e cum nu se poate mai prost îngrijită, de vină e, desigur, păstorul ; dacă un cal e greu de strunit, călărețului i se impută aceasta.

Cît despre femeie, dacă bărbatul o învață de bine și ea, totuși, nu-i gospodină, e drept, desigur, s-o acuzăm

pe femeie. Dar, de n-o învață să-și îndeplinească bine îndatoririle, nu-i just oare să-l facem pe bărbat vinovat de aceasta ? Spune-mi, deci, Critobul, căci sîntem aici între prieteni, spune-mi adevărul : există vreo altă ființă căreia să-i poți încredința ca soției grija gospodăriei tale ? — Nu, nimănui altuia. — Și mai zi-mi : cu cine discuți mai puțin decît cu femeia ta ? — Da, poate cel mai puțin cu ea.

— Cînd ai luat-o de soție, era foarte tînără și înclinată nevoie mare să vadă și să asculte totul — am dreptate ? — Da, întocmai. — Atunci nu-i deloc de mirare că se pricepe la vorbă și la fapte și că-i reușesc multe.

— Dar bărbații care, spui tu, Socrate, că au femei de treabă și-au educat ei soțiile ? — Rămîne de văzut. Aspasia [9], de pildă, ar ști să-ți spună mai multe decît mine în această privință. Părerea mea e însă că femeia, dacă e o soție și gospodină adevărată, are un rol tot atît de important în prosperitatea gospodăriei. Bărbatul, prin activitatea lui, aduce de obicei bunurile necesare în casă, dar femeia, de regulă, e aceea care le gospodărește și nu le lasă să se irosească. Dacă totul e bine orînduit, gospodăria prosperă, de nu, aceasta slăbește și se duce de rîpă.

Tot așa stau lucrurile și în alte domenii ale activităților omenești. M-aș putea gîndi să-ți dau exemple de cei vrednici de a fi menționați în sens bun, dacă crezi că mai e nevoie de aceasta.

4.

— De ce, trebuie, Socrate, să-mi înșiri toate meseriile ? E adevărat că nu-i ușor să găsești meseriașii de care ai nevoie și nici vreunul nu poate să și le însușească pe toate. Ceea ce te rog însă e să-mi arăți care cunoștințe sînt cele mai onorabile și ce meserii se cade să le deprind. Numește-mi și pe cei care le practică și, pe cît poți, dă-mi îndrumările necesare.

— Da, îmi place cum vorbești, Critobul. Așa este : meseriile de rînd sînt neglijate și e normal ca acestea să nu se bucure de prețuirea cetățenilor. Ele macină forța fizică și a muncitorilor, precum și a celor puși să-i su-

pravegheze, silindu-i să lucreze ghemuiți și în întuneric, nu rareori să stea toată ziua lîngă foc. Slăbindu-le puterea fizică, și cea psihică lîncezește. Dar mai ales neavînd răgazul cuvenit, muncitorii aceștia nu pot întreține nici prietenii și nici se pot preocupa de treburile publice, astfel încît sînt socotiți neprietenoși și incapabili să-și apere patria. Așa se face că în unele cetăți, mai cu seamă în cele obișnuite să poarte războaie, nici nu le este îngăduit cetățenilor să practice meserii inferioare.

— Atunci ce meserie mă sfătuiești să îmbrățișez ? — Oare, interveni Socrate, să ne fie rușine să urmăm exemplul regelui perșilor ? Se zice că acela, apreciind că agricultura și știința militară sînt dintre cele mai onorabile și folositoare preocupări, le-a practicat pe amîndouă în mod intens.

Auzind cele spuse de Socrate, Critobul îl întrebă : — Ești încredințat și tu că regele perșilor s-a ocupat chiar personal de agricultură ? — Putem să ne lămurim noi înșine, Critobul, dacă, într-adevăr, acela a avut asemenea preocupări. Că l-a interesat mult arta militară, cred că ești de acord — nu-i așa ? Căci este știut că fiecărui neam pe care îl supunea și care îi plătea tribut, îi impunea ca cel ce-l conducea să crească un număr de cai, să instruiască arcași, sulițași și alți oșteni ușor înarmați care, sub conducerea aceluia, să fie în stare să stăpînească țara și, în caz de război, s-o apere împotriva invadatorilor.

Pe lîngă aceasta, comandantul se mai îngrijea și de paza cetăților și de hrana ostașilor care erau sub ordinele sale. Regele, la rîndul lui, verifică în fiecare an efectivul mercenarilor și ale celorlalți, cărora le-a poruncit să vină sub arme. Îi strînge pe toți, în afară de paznicii cetății, în așa-numitul loc de adunare, îi inspectează apoi pe cei din garda sa, iar pe ceilalți îi lasă să-i controleze oamenii lui cei mai de încredere.

Dacă comandanții de garnizoane, de detașamente, precum și guvernatorii, cu efectivele lor, sînt găsiți în regulă și caii și armurile la fel, marele rege îi răsplătește cu decorații și le oferă daruri dintre cele mai costisitoare. Pe aceia însă care se dovedesc neglijenți sau i-a prins în

neregulă, îi pedepsește foarte aspru, îi înlătură din funcții și numește alții în locul lor.

Nu e nici o îndoială că, procedînd astfel, dovedește că-l preocupă treburile militare.

— Mai mult, chiar și teritoriul țării, pe cît poate, îl străbate el însuși și îl inspectează, iar pentru rest trimite tot oamenii lui de încredere. Dacă constată că o provincie este îndeajuns de populată, că ogoarele ei sînt bine îngrijite și pomii dau roade îmbelșugate, marele rege le mai dă guvernatorilor și alte pămînturi, le făcea daruri și-i răsplătea, numindu-i în posturi înalte. Cînd vede însă că pămîntul e lăsat în paragină și nepopulat, ca urmare a cruzimii, violențelor și delăsării guvernatorilor, îi pedepsește, îi demite din funcție și îi pune pe alții să-i înlocuiască.

Crezi oare că făcînd așa el dovedește că are mai puțină grijă ca pămîntul să fie productiv prin munca oamenilor decît de paza teritoriului dată pe seama garnizoanelor ? Și, să știi, că cei puși să supravegheze aceste activități sînt aceleași persoane : unii sînt administratori civili, avînd de-a face cu țăranii și muncitorii, de la care încasează biruri, alții au în subordine gărzile înarmate.

Dacă comandantul de garnizoană nu se îngrijește cum trebuie de apărarea teritoriului, guvernatorul civil, care răspunde de muncile agricole și de liniștea locuitorilor, îl acuză pe cel dintîi că oamenii nu-și pot desfășura muncile din lipsă de siguranță. În cazul cînd, dimpotrivă, comandantul garnizoanei își face datoria, proteguind munca pașnică a locuitorilor, iar guvernatorul nu se ocupă de traiul oamenilor, nici ca pămîntul să dea roade, atunci primul este cel care-l acuză pe cel de-al doilea. Căci adesea se întîmplă ca cei care lucrează prost pămîntul să nu poată asigura nici hrana garnizoanelor ce-l păzesc, nici să-și plătească birurile. Peste tot însă unde există un satrap [10], el are în grijă atît administrația civilă, cît și pe cea militară.

Apoi Critobul zise : — Dacă acestea le face regele, înseamnă, după părerea mea, că nu se îngrijește mai puțin de muncile agricole decît de militărie. — Mai mult, grăi Socrate : — Oriunde poposește el și în orice parte călătorește, are grijă să se planteze grădini din acele nu-

mite paradisuri [11], pline de toate bunătățile, pe care le produce pămîntul — și-n asemenea grădini își petrece mai tot timpul, dacă acesta se menține frumos.

— Pe Zeus, răspunse Critobul, e nevoie, de vreme ce regele își petrece timpul acolo, ca paradisurile acelea să fie cît mai îngrijite, plantațiile cît mai frumoase și pămîntul să dea roadele cele mai alese. — Unii mai spun, continuă Socrate, că atunci cînd regele face daruri, îi cheamă mai întîi pe acei care s-au dovedit neînfricați în lupte, căci — gîndea el — nu folosește la nimic să lucrezi ogoarele, dacă n-ai cine să le apere ; în al doilea rînd, îi răsplătește pe cei care gospodăresc bine ținuturile și muncesc cu sîrg pămîntul, spunînd că și cei mai viteji n-ar putea trăi, dacă n-ar fi muncitorii ogoarelor.

Se istorisește, de asemenea, că Cirus [12], cel mai vestit dintre regi, le-a zis o dată acelora pe care-i chemase să-i răsplătească, că e drept ca el să primească ambele recompense : și fiindcă se pricepe de minune să cultive pămîntul și fiindcă știe să apere roadele lui.

— Da, Socrate, atunci cînd Cirus vorbea așa, el se mîndrea, deopotrivă, și că e în stare să facă ca pămîntul să dea roade îmbelșugate și să-l apere ca un vajnic luptător. — E neîndoielnic că, dacă ar mai trăi, Cirus ar fi, după judecata mea, cel mai bun dintre toți stăpînitorii. Pentru aceasta sînt mai multe dovezi, printre altele și faptul petrecut atunci cînd a trebuit să lupte cu fratele său pentru domnie : din tabăra lui Cirus n-a trecut nimeni dincolo, dar din cea a fratelui său s-au refugiat la Cirus cu miile.

— Cred că faptul de mai sus, zise apoi Socrate, dovedește cu prisosință vrednicia conducătorului, pe care este gata să-l urmezi oriunde și să înfrunți primejdiile împreună cu el. Nu numai că prietenii au luptat cu el, cît a fost în viață, dar și după ce a căzut în bătălie, s-au jertfit și ei, toți, luptînd pentru a-i apăra corpul neînsuflețit, cu excepția lui Ariaios.

Se mai spune că Cirus, atunci cînd Lisandru [13] a venit să-i aducă daruri din partea aliaților, l-a primit cu cea mai mare bunăvoință (cum i-a povestit Lisandru însuși unui oaspete mai de mult, la Megara) și l-a condus în persoană, ca să-i arate grădinile sale de la Sardes — după

cum ni se relatează. Lisandru l-a admirat pe rege și a rămas surprins de frumusețea copacilor, drepți, aliniați la aceeași distanță unul de altul, înălțîndu-se în careuri. Domnea acolo un miros îmbătător, care-l însoțea în tot timpul plimbării. Minunîndu-se de toate acestea, Lisandru i-a spus : „E adevărat, Cirus, admir totul aici, căci toate sînt frumoase, dar și mai mult îmi exprim admirația pentru acela care le-a măsurat și le-a aranjat pe fiecare la locul lor."

Auzind acestea, Cirus s-a bucurat și a zis : „Să știi, amice, că eu însumi le-am măsurat și le-am aranjat, iar pe unele le-am sădit chiar cu mîna mea".

Apoi, după cum relatează Lisandru, acesta, privind spre rege, vede veșmintele lui frumoase și parfumate, colierele, brățările, toate celelalte podoabe și-i spune : „Cum, Cirus, zici că tu ai plantat cu mîinile tale unele din aceste minunății ?" La care regele răspunse : „Te miri, Lisandre ? Dar, jur pe Mitra [14] că, atunci cînd mă simt bine, niciodată nu mă așez la masă, înainte de a fi asudat ori la munca cîmpului, la exercițiile militare ori la altele care-mi fac plăcere".

Lisandru însuși ne povestește că, auzind cele spuse de rege, îi strînse mîna și-i zise : „Pe drept cuvînt, Cirus, te poți socoti fericit, căci fericirea aceasta se întemeiază pe vrednicia ta".

5.

— Cu cele de mai sus, Critobul, îți demonstrez, zise Socrate, că și cei mai fericiți dintre oameni nu se pot dezinteresa de agricultură. Este limpede că această ocupație, odată cu plăcerea ce ți-o face, îți umple casa cu toate cele și-ți călește trupul pentru a-ți putea îndeplini îndatoririle de om liber.

Mai întîi, bunurile de care are nevoie omul pentru a trăi se scot din pămînt, muncindu-l ; apoi, se mai adaugă plăcerile ce ți le dă munca cîmpului. Pe lîngă acestea, tot ce împodobește templele, statuile, pe zei și pe oameni, numai munca cîmpului le produce, pe toate, odată cu mirosurile îmbătătoare și cu priveliștile ce-ți încîntă ochiul.

Ce să-ți mai spun de miile de bucate pe care pămîntul ni le dă și cu care ne hrănim. Creșterea animalelor care ține și ea de agricultură, ne împacă apoi cu zeii prin sacrificiile ce le aducem și nu mai puțin ne îndestulează nevoile.

Dar bunurile acestea pe care ni le oferă din belșug, pămîntul nu ni le dăruiește fără osteneală ; în schimb, ne face rezistenți la frigul iernii și la arșița verii. Pe muncitorii agricoli îi oțelește și fizic, iar acelora care-i supraveghează le sporește vigoarea, făcîndu-i să se scoale dis-de-dimineață și să pornească degrabă la cîmp ; căci atît la țară, cît și în oraș sînt munci ce trebuie făcute la timp, neputînd fi amînate.

Pe urmă, dacă cineva vrea să facă armata la cavalerie, agricultura e cea mai potrivită pentru a-și putea hrăni caii ; dacă preferă să fie infanterist tot ea îl călește și pentru aceasta. Munca la țară trezește apoi și interesul pentru vînătoare, creînd posibilitatea de a crește cîinii trebuincioși, hrănind chiar și sălbăticiunile.

Mai mult, cîinii și caii hrăniți cu produsele pămîntului aduc, la rîndul lor foloase gospodăriei țărănești calul purtîndu-l pe agricultor din zori pe ogoare pentru a supraveghea muncile și aducîndu-l seara tîrziu acasă ; cîinele alungă fiarele de pradă, împiedicîndu-le să pustiască ogoarele, să atace turmele, în sfîrșit, asigurîndu-i și agricultorului paza în singurătate.

Pămîntul îi îndeamnă pe cei ce-l muncesc să-l apere și cu armele la nevoie. Munca cîmpului e la îndemîna oricui ; roadele însă îl hrănesc pe cel mai destoinic, pe cel care știe să le păzească.

— Bine, spune-mi însă — continuă Socrate — ce altă ocupație îl face pe om mai apt să alerge, să arunce sulița, să treacă obstacolele ? Știi o alta care să fie tot atît de darnică cu cei ce i se consacră ? Care alta îl proteguiește mai bine și-i dă mai multe satisfacții, oferindu-i tot ce-i dorește inima ? Care îi ospătează mai îmbelșugat pe cei care vin de departe ?

Iarna nu stai la țară mai comod, la gura sobei și nu te bucuri acolo de o baie caldă ? Unde, ca la țară, te scalzi vara, cînd e arșiță, în apa unui rîu răcoritor. Unde sînt aerul și umbra mai plăcute ? Și unde, zi-mi, li se

aduc zeilor sacrificii de prima mînă, ca la țară, și unde sărbătorile oferă un spectacol mai plin de bucurii ? Ce altă muncă e mai plăcută slugilor și femeilor, mai dorită de copii, mai darnică pentru prieteni ?

În ce mă privește, m-aș mira de mi-ai numi o altă ocupație demnă de un om liber, care să-i ofere mai multe plăceri și foloase în viață decît agricultura. Mai pune și faptul că munca cîmpului îl educă ea însăși în spiritul dreptății pe cel care are minte și se străduiește să învețe, căci ea răsplătește eforturile cu bunătăți întreite.

Dacă însă oamenii ogoarelor, formați la școala muncii, a bărbăției și vredniciei își văd cumva vreodată roadele trudei lor prădate de unii rivali înarmați, au tot dreptul ca și ei, bine înarmați și însuflețiți de curaj, să pătrundă pe ogorul acelora și să-și ia de acolo cele trebuincioase traiului. Este adevărat — din păcate — că adesea e mai sigur să-ți procuri hrana pe calea armelor, prin jaf, decît cu uneltele agricole, prin munca pașnică.

— Dar și aici, în educarea oamenilor în spiritul solidarității, agricultura își spune cuvîntul, căci, așa cum la luptă pășim împreună cu alții, tot astfel muncile agricole nu se pot închipui fără conlucrarea cu semenii noștri.

Pentru a pregăti buni agricultori, e nevoie să le formăm gustul pentru muncă și înclinația de a se supune de bunăvoie ; la fel și pe cîmpul de bătaie va trebui să-i răsplătim pe cei care-și fac datoria și să-i pedepsim pe cei nedisciplinați. Adesea agricultorul nu va fi mai zgîrcit cu laudele și încurajările la adresa lucrătorilor săi decît un comandant de oști. Și pe sclavi avem datoria să-i facem să spere într-o soartă mai bună, chiar mai mult decît pe oamenii liberi, căci e nevoie ca aceia să învețe să reziste.

Avea dreptate acela care a spus că agricultura e maica și educatoarea tuturor artelor. Cînd agricultura prosperă, și celelalte arte progresează odată cu ea, iar atunci cînd munca cîmpului este neglijată, și celelalte meserii, într-un fel sau altul, lîncezesc pretutindeni [15].

Auzind acestea, Critobul zise : — Cred că ai dreptate, Socrate, în toate cele de mai sus. Dar nu-i mai puțin adevărat că și aici se petrec fenomene ce nu pot fi prevăzute de oameni. Grindina, nu rareori înghețul, seceta, inundațiile, mana și alte nenorociri prăpădesc adesea

munca bine gîndită și organizată a oamenilor. Nu o dată turmele, chiar cele mai îngrijite cad pradă unor molime nedorite.

Auzind cele spuse de Critobul, Socrate îi răspunse : — Îmi închipuiam, desigur, că tu ții seama de ce pot face zeii atît în agricultură, cît și în războaie. Știi, fără îndoială, că cei care pornesc la luptă, înainte de orice, îi consultă pe zei, le aduc ofrande, urmăresc anumite semne ale animalelor sacrificate, precum și ale păsărilor, vrînd să cunoască ce trebuie sau nu să fie făcut.

În muncile agricole crezi oare că e mai puțină nevoie de bunăvoința zeilor ? Să nu uiți niciodată că oamenii cu minte le aduc sacrificii și le cer zeităților să le protejuiască grînele și poamele, caii, cirezile și turmele, tot, toate bunurile lor.

6.

Este adevărat, Socrate, interveni acum Critobul, că ai arătat în mod strălucit și ne-ai îndemnat să-i cinstim întîi pe zei, întrucît ei stăpînesc peste tot, atît în muncile agricole pașnice, cît și în lupte, așa cum ai spus. Eu n-am decît să-ți urmez aceste sfaturi.

Dar, te-aș ruga să continuăm discuția despre economie și să vedem ce se mai poate spune despre acest subiect. Că și eu, îți mărturisesc, parcă înțeleg acum mai bine ca înainte, ce trebuie făcut pentru a trăi cu adevărat.

— N-ar fi mai nimerit, îl întrebă Socrate, să recapitulăm punctele unde am căzut de acord și să încercăm apoi, dacă e posibil, să facem tot așa și în continuare ? — Oricum, e plăcut, zise Critobul, să constați că nu numai în afaceri, ci și în discuții pe o temă ca aceasta se poate ajunge la un consens.

— Deci să rezumăm, reluă Socrate, cele spuse anterior, întîi că economia este o știință ; apoi am stabilit că ea e știința prin care oamenii își pot spori bunurile. Prin gospodărie, am căzut de acord că trebuie să înțelegem tot ceea ce posedă cineva. Posesiunea, la rîndul ei, am văzut ce înseamnă tot ce-i de folos pentru a trăi. Folositor am numit tot de ceea ce omul știe să se folosească.

Am căzut pe urmă de acord că nu este cu putință, pe de o parte, să ne însușim toate meseriile, iar pe de altă parte, am socotit și noi, după judecata admisă în general, că există unele meserii zise inferioare, care degradează corpul și închircesc, totodată, spiritul. Dar dovada cea mai evidentă am avea-o atunci cînd dușmanul ar năvăli la noi și i-am împărți pe țăranii și pe lucrătorii, pe care i-am numit mai sus, în două tabere și i-am întreba ce preferă : să apere pămîntul sau să lase ogoarele pradă inamicului și să caute refugiu între zidurile cetății.

În acest caz, am căzut de acord că muncitorii, ogoarelor ar fi pentru apărarea pămîntului, iar lucrătorii ar prefera să-și ducă viața lor liniștită, ca și înainte, la adăpost de pericole și de noi cazne [16].

Ne-am înțeles că pentru un cetățean cu adevărat destoinic nu există o altă muncă sau ramură de aplicare a cunoștințelor mai importantă decît agricultura, de unde oamenii își procură toate cele necesare traiului. Această ocupație am apreciat-o ca fiind cea mai ușoară de învățat și cea mai plăcută de practicat ; ea dă trupului frumusețe și vigoare neîntrecute, iar, din punct de vedere spiritual, ne dă răgazul și posibilitatea de a ne ocupa de prieteni și de treburile obștești.

Am mai căzut de acord că munca cîmpului îi stimulează pe cetățeni să fie viteji. Ea oferă cele necesare traiului și în afara cetății ; îi hrănește pe cei ce lucrează și se remarcă. Iată motivele pentru care felul de viață al țăranului este pretutindeni atît de apreciat și de ce agricultura este socotită ca cea mai potrivită ocupație pentru a forma cetățeni dintre cei mai vrednici și mai devotați binelui obștesc.

La care Critobul zise : — Faptul că a trăi la țară și din munca cîmpului e nespus de frumos, că-i o onoare și o plăcere mi-e limpede și m-ai convins deplin de aceasta. Dar ai mai spus, Socrate, că știi motivele pentru care unii muncesc pămîntul astfel ca să dea roade din belșug și să-i îndestuleze, în timp ce alții îl lucrează în așa fel, încît nu au nici un profit din agricultură. Aceste două situații aș dori să mi le lămurești, ca să știu și eu cum să fac ceea ce e bine și folositor și să nu fac ceea ce e păgubitor.

— Bine, Critobul, și dacă am să-ți povestesc, de la început, cum am cunoscut pe cineva, care după părerea mea, dintre toți merită cu prisosință numele de cetățean integru, bărbat cu adevărat — ai să mă asculți? — Cum de nu. Vreau din tot sufletul să-mi povestești, căci și eu am dorința de a merita acest nume.

— Am să-ți relatez, spuse Socrate, cum am ajuns la judecata aceasta. În ce-i privește pe constructorii buni, pe meșterii făurari, pictorii pricepuți, sculptorii și pe alții tot așa, nu mi-a trebuit mult ca să-i cunosc și să-mi dau seama direct, văzîndu-i la lucru, despre valoarea recunoscută a ceea ce au făurit ei.

Dar, ca să cercetez temeiurile pentru care unii poartă titlul de cinste de „oameni aleși", ce au realizat ei pentru a-l merita, mi-am dorit din tot sufletul să-l cunosc pe un asemenea om și să mă aflu în preajma lui.

Și, mai întîi, fiindcă ceea ce e frumos este nemijlocit legat de ceea ce e bun, de cîte ori vedeam un om frumos mă apropiam de el și mă străduiam să observ dacă și cum se îmbină în ființa lui frumosul cu binele. Nu era însă așa, ci îmi făcea impresia că unii, frumoși la chip, erau sufletește păcătoși.

M-am hotărît, continuă Socrate, să nu mai dau importanță aspectului arătos al cuiva, ci să-mi îndrept atenția spre careva dintre „oamenii aleși" cu adevărat. Și pentru că auzeam mereu bărbații și femeile, pe străini și pe concetățenii noștri vorbind despre Ischomah, numindu-l, toți, un om din cei aleși, am socotit că-i bine să încerc să mă apropii de el.

7.

— Văzîndu-l într-o zi pe Ischomah sub porticul lui Zeus eliberatorul și socotind că se odihnește, m-am apropiat și așezîndu-mă lîngă el, l-am întrebat: — Cum se face, amice, că tu, care ești mereu ocupat, stai acum și nu faci nimic. Știu că ai multe treburi și nu te văd niciodată trîndăvind în afară.

— Nu m-ai vedea nici acum, Socrate, dacă n-aș fi stabilit o întîlnire cu niște oaspeți străini.

— Și cînd n-ai treburi de acest fel, spune-mi, zău, unde-ți petreci timpul și ce faci propriu-zis ? Doresc neapărat să aflu de la tine ce faci tu ca să meriți numele de cetățean vrednic de toată stima [17]. În orice caz, nu stai numai în casă, căci înfățișarea ta nu arată așa ceva.

Întrebarea mea : „ce faci ca să meriți numele de cetățean vrednic de toată stima“ l-a făcut să zîmbească și cu satisfacție în privire, așa mi s-a părut, mi-a răspuns : — Drept să-ți spun, eu nu știu că, atunci cînd alții îți vorbesc despre mine, mă numesc astfel cum zici tu ! Oricum, dacă sînt chemat pentru un schimb de averi, dacă e vorba de finanțarea unui cor sau de echiparea vreunei corăbii [18], nimeni nu caută — cum mă numești tu — „un om de ispravă“, ci e limpede că-mi spun pe nume : Ischomah, adăugînd numele tatălui meu.

Dar, referitor la întrebarea ta de mai înainte, îți răspund, Socrate, că niciodată nu stau acasă fără rost. De treburile casnice se ocupă cu toată priceperea nevastă-mea. — Tocmai asta doresc să mai aflu de la tine : ți-ai educat tu însuți nevasta ca să fie așa cum trebuie sau ai luat-o de la părinți gata formată și pricepută în treburile ei ?

— Cum să fi luat-o pricepută, Socrate, cînd la cununie n-avea nici cincisprezece ani împliniți ? Pînă atunci ea a trăit sub supravegherea părinților, fără să vadă multe, fără să audă ori să întrebe decît strictul necesar. Poate nu-ți place cînd îți spun că, pînă am luat-o de soție, știa doar să țeasă cîte ceva și că văzuse numai cum li se dădea sclavelor de lucru ? Cît despre mîncăruri, ea știa încă de-acasă să le prepare cum se cuvine, ceea ce e, după mine, un lucru foarte important și în educația bărbaților și în cea a femeilor.

— În rest, ți-ai format tu soția, am zis eu, ca să-și îndeplinească cu pricepere îndatoririle. Nu-i așa ? — Da, așa este, însă mai înainte de toate am adus ofrande zeilor și i-am rugat să ne ajute : pe mine s-o educ, pe ea să învețe cît mai bine treburile gospodărești, spre folosul nostru comun.

— Bine, i-am spus eu, și soția ta a adus sacrificii și s-a rugat împreună cu tine. Așa este ? — Întocmai, răspunse Ischomah ; ea s-a legat față de zei să facă ceea ce

trebuie și astfel eu eram încredințat că va respecta îndrumările mele.

— Dar, spune-mi, te conjur, Ischomah, ce ai pus-o tu să învețe întîi și-ntîi, căci mi-ar face o mai mare plăcere să te ascult pe tine vorbindu-mi despre așa ceva decît să-mi descrii, oricît de frumos, niște întreceri sportive sau curse de cai.

— Și Ischomah îmi răspunse : — Află, Socrate, că, după ce trecuse un timp, se obișnuise cu mine și putea să converseze, am întrebat-o cam așa : „Spune-mi, draga mea, ai priceput acum de ce te-am luat de soție și de ce mi te-au dat părinții ? Nu era nici o greutate să fi găsit și eu și tu, cu cine să ne drăgostim. Văd că ți-e clar și ție acest lucru. Gîndind, eu la mine și părinții tăi la tine, cine ar fi mai potrivit pentru căsnicia și copiii noștri, eu am pus ochii pe tine și părinții tăi m-au ales pe mine, cum îmi place să cred, dintre toți pretendenții la mîna ta.

Cît despre copii, dacă zeul binevoiește să ni-i dea, ne-am sfătuit amîndoi cum să-i creștem mai bine. Apoi, am chibzuit spre folosul nostru comun pe cine să ni-i asociem în viață și cine ne-ar putea îngriji — așa cum dorim — la bătrînețe ; deocamdată însă numai casa, asta e tot ce avem amîndoi. În ce mă privește, eu am adus în gospodărie tot ce aveam, așa cum și tu ai venit cu zestrea de la părinți. Nu se cade să calculăm care din noi a adus mai mult, dar e bine să nu uităm că părtașul cel mai onorat e acela care aduce bunurile cele mai de preț“.

— La cele spuse de mine, Socrate, nevasta mi-a răspuns : „Cu ce te-aș putea ajuta ? Ce putere am eu ? Totul atîrnă doar de tine. Datoria ce-o am, cum mi-a zis maică-mea, e să fiu o femeie chibzuită“. — „Zău, draga mea — i-am zis eu — că și tata mi-a spus la fel. Dar, datoria comună, și a bărbatului și a femeii, dacă sînt înțelepți, e să conlucreze astfel, încît să-și păstreze cu cea mai mare chibzuință bunurile și gospodăria lor, să prospere, numai și numai pe căi onorabile și legale“.

— „Și cum vezi tu ? — întrebă femeia. „Ce-aș putea să fac pentru a fi și eu părtașă la bunul mers al gospodăriei noastre ? — Ei, mă mai întrebi“ — îi zisei eu. Fă și tu după puterile cu care te-au înzestrat zeii și așa cum

cer legea și obiceiurile străvechi — asta să te străduiești să faci, cît poți tu mai bine. — „Nu înțeleg“ — răspunse ea — „Ce trebuie să fac ?“ — „Un lucru nu puțin important, după părerea mea, la fel ca și regina din stup care diriguiește întreaga activitate a albinelor.“

— Și-i mai zisei apoi : „— Ascultă, femeie, eu cred că și zeii au chibzuit îndelung înainte de a se hotărî să unească o pereche pe care o numim „bărbătuș“ și „femeiușcă“, anume cum să-și fie unul altuia de folos, pentru traiul lor comun.

Întîi și-ntîi, ca să nu se stingă neamurile de viețuitoare, le-a împerecheat pentru a se înmulți ; apoi, în ce-i privește pe oameni, i-a unit pentru a se îngriji de cele necesare la bătrînețe ; în sfîrșit, fiindcă oamenii nu trăiesc, ca animalele, sub cerul liber, au căutat să-și facă un acoperămînt — asta e limpede.

Dar, pentru că oamenii au nevoie de hrană cînd se retrag în culcușul lor, cineva trebuie să muncească în afară : să desțelenească pămîntul, să-l semene, să pască vitele, toate acestea fiind menite să ne îndestuleze nevoile. Apoi, după ce bunurile au intrat în cămin, e nevoie de altcineva pentru a le păstra și a săvîrși muncile casnice ; căci, la adăpost, sînt de crescut pruncii, aici trebuie frămîntată făina, scoasă din grăunțe și tot aici se țes din lînă veșmintele oamenilor.

Și fiindcă treburile casnice cer trudă multă și o grijă deosebită, divinitatea, de la bun început — așa cred eu — a plămădit-o pe femeie astfel ca să îndeplinească muncile din cămin, iar pe bărbat pentru acelea din afara casei.

Frigul, căldura, drumurile lungi, campaniile militare, pe toate acestea le îndură bărbatul, al cărui trup și spirit au fost corespunzător călite pentru a face față activității sale din afara căminului ; cît despre femeie, ea a fost creată fizicește mai puțin rezistentă, revenindu-i, cum se știe, muncile domestice. E cunoscută conformația fizică a femeii, propice să-i nutrească pe nou-născuți, care e sarcina ei ; i s-a dat, de aceea, mai multă răbdare și afecțiune față de prunci decît bărbatului.

Deoarece femeia are și misiunea de a păstra bunurile casei și ținînd seama că pentru a-și îndeplini această sar-

cină este bine ca ea să aibă o inimă temătoare, divinitatea a făcut-o să fie mai pioasă. Dat fiind însă faptul că are diferite obligații în afara căminului, de a se apăra împotriva acelora care-i fac vreun rău, bărbatului i s-a dat mai mult curaj pentru a face față acestora.

Și fiindcă atît bărbatul, cît și femeia sînt puși deseori în situația de a avea legături cu alți oameni, dînd și luînd felurite bunuri, au fost înzestrați ambii cu o memorie și spirit gospodăresc corespunzătoare, astfel încît e greu de deosebit care din cei doi e mai înzestrat în această privință. De asemenea, simțul cumpătării li e dat, de la bun început, și bărbatului și femeii, dar divinitatea le creează posibilitatea fiecăruia, deopotrivă, să se arate, de la caz la caz, superior în făptuirea binelui.

Deoarece predispozițiile naturale ale bărbatului și femeii sînt diferite, nefiind apt fiecare pentru aceeași muncă, ei au nevoie unul de altul, trebuie să se unească prin căsătorie, pentru a se completa și ajuta reciproc.

Dat fiind, i-am spus eu soției, atributele ce le avem, sîntem datori să ne străduim ca ele să fie cît mai bine îndeplinite. Legile și tradiția consfințesc aceasta, unindu-i pe bărbat și pe femeie. Așa cum zeii fac ca viețuitoarele să se înmulțească, legile omenești, scrise și nescrise, le cer oamenilor să întemeieze un cămin. Aceste legi confirmă deci cele statuate de divinitate care i-a dat fiecăruia anumite calități naturale.

Femeia se cade să stea mai mult acasă ; pentru bărbat însă e o rușine să tot stea în cămin, în loc să trebăluiască pe afară. Iar dacă vreunul încalcă aceste prescripții naturale, depășind oarecum cadrul lor, zeii nu-l iartă. Ei îl pedepsesc, de pildă pe bărbat, dacă își neglijează atribuțiile sau se ocupă de treburile ce-i revin femeii.

Deci, eu cred — i-am zis soției — că regina albinelor, călăuzită și ea de legea divină, săvîrșește cam aceleași munci ca și tine.“ — „Și mă rog, întrebă soția, care sînt acele munci îndeplinite de regina albinelor, care spui tu că se aseamănă cu cele ce-mi revin mie ?“

— Și eu i-am răspuns astfel : — „Rămînînd în stup, ea nu le lasă să facă nimic acolo ; le trimite afară pe cele care au felurite munci de făcut, alege și ia în pri-

mire ce aduce fiecare și pune deoparte totul pînă cînd urmează să fie folosit. Apoi, cînd e nevoie, îi dă fiecăreia partea ce i se cuvine.

Regina supraveghează, de asemenea, alcătuirea fagurilor de miere în știubei, ca să se facă repede și în bună rînduială și, la timpul potrivit, le ajută pe albinele ce au să nască. În sfîrșit, cînd tinerele albine cresc și pot să muncească ele însele, le scoate afară și le trimite, însoțite de o altă regină, ca să întemeieze un nou roi.

— „Astea sînt și îndatoririle ce le am eu de îndeplinit ?“ — întrebă femeia.

— „Firește, i-am răspuns : „Va trebui să stai acasă și să te îngrijești ca toate slugile bune de muncă să iasă la lucru ; e nevoie apoi să-i supraveghezi pe cei ce rămîn ca să trebăluiască în casă. Vei lua și tu în primire tot ce se aduce de afară și ai să împarți ceea ce se cuvine fiecăruia ; în sfîrșit, te îngrijești și veghezi ca nu cumva să se consume într-o lună rația prevăzută pentru un an.

Cînd ți se aduce lîna în casă, să ai grijă ca femeile să țească veșmintele de care e nevoie ; tot așa să păstrezi bine grăunțele culese. Poate că uneori vreo îndatorire ce-ți revine să nu-ți fie prea plăcută, de pildă, cînd se îmbolnăvește o slugă, căreia ai obligația să-i porți de grijă.

— Dimpotrivă, răspunse femeia, zău că o îndatorire ca asta nu mă supără de loc, dacă cei îngrijiți de mine s-or arăta recunoscători și mai binevoitori ca înainte.

La acestea, admirînd-o pentru răspunsul ei, i-am zis : — „Nu crezi, draga mea, că și albinele văzînd ceea ce face regina lor pentru ele, se atașază de ea și că, oricînd părăsește stupul, nici una n-o lasă singură, ci zboară roi după ea ?“

Și femeia îmi răspunse din nou : — „M-aș mira dacă îndatoririle de conducere nu te-ar privi și pe tine, chiar mai mult decît pe mine. Căci obligația mea de a păzi bunurile, cred, și nu mă codesc s-o spun, n-ar fi nimic, dacă n-ai fi tu, care te îngrijești ca ele să intre în casă.“ — „Și eu, îți mărturisesc — îi zisei — aș crede că-s nimicuri ce aduc eu, dacă n-ar fi cineva în casă care să știe să le gospodărească. N-ai auzit că unii, cum se spune, sînt

de plîns, fiindcă tot varsă într-un butoi fără fund, de ajung să facă o muncă fără de nici un folos ?“ — „Zău, răspunse femeia, că sînt de plîns, dacă se chinuiesc degeaba.“

— „Mai sînt însă, am continuat eu, și alte preocupări de-ale tale, care te pot bucura. Așa de pildă, cînd o înveți pe o slujnică neștiutoare să țese, ceea ce e și în folosul tău, sau cînd pe una nepricepută să supravegheze femeile la lucru o faci vrednică de aceasta, credincioasă ori mai cu spor la treabă ; ori cînd le răsplătești pe slujnicele harnice și cuminți și cînd ți-e în putință să le pedepsești pe cele leneșe și îndărătnice.

Dar cea mai mare mulțumire e atunci cînd te dovedești mai de ispravă decît mine și cînd mă pui la treabă. E motiv de satisfacție și cînd nu trebuie să te temi că, venind bătrînețea, ai să fii mai puțin prețuit în casă. Te vei bucura, dimpotrivă, dacă vei fi încredințată că, înaintînd în vîrstă, îmi vei fi de și mai mare ajutor, iar pentru copii vei fi o supraveghetoare destoinică, asigurîndu-ți astfel toată stima și considerația în casa noastră. Căci să știi că stima și considerația de care-ți vorbesc nu le dă frumusețea, ci virtuțile care singure aduc oamenilor adevărate plăceri și foloase în viață“.

— Aceste chestiuni le-am discutat, Socrate, după cîte îmi amintesc, întîi și-ntîi cu soția mea.

8.

— Și n-ai observat, Ischomah — i-am spus eu — că după vorbele tale femeia a prins curaj și s-a îndemnat mai mult la treabă. — Cum de nu ? Am băgat de seamă cum s-a simțit stimulată și ce mult s-a rușinat cînd i-am cerut să-mi dea ceva din ce-am adus acasă și nu l-a putut găsi.

Iar eu, văzînd-o supărată, i-am zis, firește, aceste cuvinte : — „Nu te amărî, draga mea, că nu poți să-mi dai ce ți-am cerut. Am vrut să te încerc. Este clar că este o lipsă să n-ai la îndemînă ceea ce-ți trebuie. Dar nu e mai rău să nu găsești un lucru pe care-l cauți decît să nu-l cauți de loc, fiindcă știi că nu-l ai.

„Dealtfel, i-am spus eu, nu-i vina ta, ci a mea, deoarece ți-am încredințat gospodăria fără să te învăț unde să pui fiecare lucru și de unde să-l iei. — Căci nu există, dragă nevastă, nimic mai folositor și nimic mai frumos pentru oameni decît ordinea și disciplina. Un cor, cum știi, e alcătuit din oameni, dar dacă fiecare face ce-l taie capul, strică totul și iese un spectacol groaznic. Dacă însă toți coriștii se mișcă și cîntă cum trebuie atunci ei merită laude pentru jocul și vocile lor.

La fel, draga mea, stau lucrurile și cu o armată. Dacă nu respectă disciplina, ea arată ca o grămadă îngrozitoare de oameni, fără cap și fără coadă, o pradă dintre cele mai ușoare pentru inamic, iar pentru ai ei un spectacol jalnic și fără de nici un folos. Catîri, ostași greu înarmați, trupe auxiliare, ostași cu arme ușoare, călăreți, care de luptă — toate și toți, grămadă.

Cum să-și mai facă drum înainte o asemenea armată ? Se încurcă numai unii pe alții : unii merg la pas, alții aleargă, alții stau pe loc. Carele îi încurcă pe călăreți, catîrii se vîră printre care ; ostașii ușor înarmați se ciocnesc cu cei ce poartă armamentul greu.

Și dacă ar trebui să angajeze o bătălie, cum ar putea să lupte o asemenea armată ? Căci ostașii care au menirea să-i pună pe fugă pe dușmanii ce atacă sînt puși în situația de a călca în picioare trupele împovărate de arme.

Dimpotrivă — continuă Ischomah — o oștire bine rînduită și disciplinată oferă un spectacol foarte plăcut pentru susținători și cu totul nedorit pentru dușmanii noștri. Căci ce om de bine nu s-ar bucura privind o mare armată greu echipată înaintînd în deplină ordine ? Cine n-ar admira escadroanele disciplinate ale artileriei ? Și cărui inamic nu i-ar trezi teama văzîndu-i pe luptătorii grei și pe cei ușor înarmați, pe călăreți, arcași și sulițași urmîndu-și disciplinați comandanții ?

Cînd mărșăluiesc în ordine, chiar dacă ar număra oameni cu miile, armatele înaintează fără hărmălaie, fiecare ostaș ocupîndu-și locul și mergînd în cadență cu cei de dinaintea lui.

La fel și un vas încărcat cu oameni — știi de ce îi sperie pe vrăjmași și de ce-i plăcut de privit pentru ai

noștri ? Nu fiindcă plutește în viteză ? Și cum se face că cei care alcătuiesc echipajul nu se încurcă unul pe altul ? Nu pentru că păstrează o disciplină, vîslesc în cadență, se îmbarcă și părăsesc apoi vasul în ordine ?

Dezordine e însă, după părerea mea, atunci cînd un agricultor azvîrle încolo-încoa orzul, grîul, legumele și fructele uscate. Așa se explică că, apoi, cînd are nevoie de turtă, pîine sau vreo oală cu mîncare, el trebuie să cotrobăiască prin toate, în loc să le găsească bine rînduite.

Și tu, așadar, dacă nu-ți place dezordinea asta și vrei să știi să gospodărești cu grijă ceea ce avem, astfel încît să găsești ușor lucrul de care avem nevoie, dacă, în sfîrșit, te bucuri cînd îmi dai îndată ceea ce-ți cer, atunci — să așezăm, draga mea, fiecare obiect la locul cel mai potrivit. După ce le-am rînduit pe toate, o vom învăța și pe slujnică să le ia de-acolo și să le așeze după aceea în același loc.

Astfel vom ști întotdeauna și în ce stare se află lucrurile noastre din casă. Locul rămas gol ne va spune că lipsește de acolo ceva, iar numai o privire ne va arăta ce trebuie să facem. Cunoscînd locul fiecărui lucru, îl vom avea mereu la îndemînă, așa că nu se va mai ivi nici o încurcătură.

— Dar cea mai desăvîrșită ordine și curățenie le-am văzut, Socrate, cînd am vizitat acea mare și cunoscută corabie feniciană [18]. Am observat un număr nemăsurat de instrumente și obiecte, toate așezate într-o ordine perfectă, într-un spațiu extrem de redus.

— Cum se știe, o corabie vine și pleacă din port, fiind manevrată de o mulțime de parîme și odgoane ; apoi, știi că ea plutește echipată cu vele și corzi. Pentru luptă, corabia trebuie pregătită de mai înainte cu tot felul de instrumente și, pe deasupra, mai duce cu sine și armele ce le are echipajul. Ba mai poartă și hrana și vesela de care, de asemenea, oamenii au nevoie pentru mesele lor. Dar, în afară de acestea, corabia geme de greutatea mărfurilor pe care, pentru cîștigul lui, le transportă armatorul.

Toate pe care le-am numit mai sus sînt rînduite într-un loc care nu-i cu mult mai încăpător decît o ca-

meră în care încap vreo zece paturi pentru odihnă. Dar le-am găsit așa de bine rînduite, că nu se vedea nici o îngrămădeală, nu era nevoie anume de nici un om ca să le caute. Totul era așa de frumos aranjat, atît de ușor de deosebit, încît mai rămînea și un spațiu liber care putea fi folosit la nevoie.

Pe ajutorul cîrmaciului însă, numit și intendent, l-am văzut că știa atît de bine unde se afla fiecare lucru, încît, și în lipsă, putea să-ți spună locul tuturor obiectelor ca și numărul lor, la fel cum un cunoscător al alfabetului îți poate spune din cîte litere este compus numele lui *Socrate* și unde e locul fiecăreia dintre ele.

L-am mai văzut, continuă Ischomah, în timpul liber, cum proba el însuși toate lucrurile de care ar fi avut nevoie pentru navigație. Și în timp ce-l admiram cum le cercetează, l-am rugat să-mi spună ce făcea acolo.

„Le examinez, mi-a răspuns el, pentru cazul cînd s-ar întîmpla ceva neprevăzut ; vreau să știu cum se prezintă lucrurile pe corabie : dacă lipsește ceva, sau dacă e pus într-un loc unde e mai anevoie de găsit.“

„Căci nu e bine, adăugă el, ca, dezlănțuindu-se o furtună pe mare, să-ți pierzi timpul ca să cauți un lucru de care ai trebuință și care se află într-un colț mai greu accesibil. Nu știi cînd zeul se mînie și cînd vrea să-i pedepsească pe păcătoși. Numai de nu i-ar face să piară și pe cei nevinovați ! Dacă însă îi salvează pe cei ce-și fac cu vrednicie datoria, e bine să le mulțumim zeilor și pentru atît.“

Văzînd, așadar, cu ochii mei ordinea desăvîrșită care domnea pe corabia aceea, i-am pus nevestei următoarea întrebare : — „Nu crezi, draga mea, că ar fi din partea noastră o dovadă de mare neglijență dacă n-am găsi în casă un loc potrivit pentru fiecare obiect, astfel ca să poată fi găsit cu ușurință ?

Și cum să numim asta altfel decît lipsă de judecată în comparație cu marinarii de pe vas, care, în bătaia furtunilor, știu, cu toate acestea, să pună fiecare obiect la locul lui ; cînd ei, înfricoșați de marea agitată, pot să găsească, totuși, cu ușurință cele de care au nevoie, iar noi, avînd cufere anume pentru toate cele și stînd în li-

niște, acasă, nu sîntem în stare să punem și să găsim lucrurile la locul lor.

Cît de folositor e să aranjăm obiectele laolaltă și cît de ușor e să găsești pentru fiecare din ele un loc nimerit în casă — despre acestea am vorbit mai înainte.

Ce frumos e însă și cînd vedem încălțămintea bine rînduită, veșmintele așezate fiecare unde trebuie, tot astfel și așternuturile. Și nu-i încîntător să vezi și vasele de bronz, vesela pentru masă cum stau frumos la locul lor ?

Poate că-i un motiv de rîs nu pentru un om serios, ci pentru un mucalit cînd cineva se încîntă de aranjarea cu rost a vaselor și ulcelelor.

Adevărul e că toate lucrurile, nu numai cele înșirate mai sus ne bucură ochiul cînd sînt așezate așa cum cere buna rînduială. Ele se aseamănă atunci, ca să zic așa, cu un cor cum îl vedem la teatru, obiectele avînd între ele, ca și acolo, spații largi, ceea ce le sporește frumusețea. Mai mult, parcă ne fac să ni-i închipuim pe coriști dansînd și cîntînd în cerc, bucurîndu-ne privirea și cu acel spațiu rămas gol, curat și încîntător.

Dacă judec bine, și noi, draga mea, ne putem bucura de o asemenea binefacere, fără să pierdem nimic și fără multă osteneală. Nu te descuraja la gîndul că e greu să găsești pe cineva care să știe pe de rost unde se află fiecare lucrușor și să nu uite să-l pună apoi, iar, la locul cuvenit.

Tu știi, de bună-seamă, că în societate fiecare lucru îl găsim multiplicat față de cele din gospodăria noastră. Și, cu toate acestea, dacă-i ceri vreuneia dintre slugi să-ți cumpere ceva din piață și să ți-l aducă, nici una nu va greși și ai să vezi că știe foarte bine unde să meargă ca să-l găsească. Explicația e simplă : fiecare lucru e așezat într-un loc bine stabilit. Dar, dimpotrivă, dacă îl cauți pe cineva acolo unde se duce numai din cînd în cînd, ai să renunți adesea să-l mai cauți, fiindcă riști să nu-l găsești.“

— Cam acestea le-am discutat, dacă nu mă înșel, cu soția mea despre ordinea lucrurilor din casă și despre felul de a ne folosi de ele.

— Bine, dar spune-mi, Ischomah — îl întrebai eu — cum a pus în practică soția ta cele ce te-ai străduit s-o înveți ? — Desigur, ea mi-a făgăduit că o să le dea toată atenția. S-a bucurat așa de mult, de parcă aș fi scos-o dintr-o mare încurcătură și m-a rugat să ne organizăm gospodăria de îndată, așa cum am spus eu.

— Și ce i-ai zis să facă ? — I-am arătat mai întîi cum trebuie împărțite încăperile. Căci acelea nu se împart așa, fără rost, ci se cade să te îngrijești ca fiecare încăpere să-și aibă rostul ei, ca să te îmbie să intri înăuntru.

Camera de dormit, de pildă, fiind așezată într-un loc cît mai liniștit, are nevoie de învelitori și alte obiecte de preț. Încăperile destinate păstrării grînelor, trebuie să fie uscate, cele pentru vinuri, răcoroase ; acele rezervate feluritelor activități ca și cele pentru unelte au nevoie de multă lumină.

Camerele de locuit, cele pentru oameni, i-am arătat că trebuie să corespundă întocmai acestui scop, anume să fie vara răcoroase și iarna să păstreze căldura. I-am explicat și felul cum trebuie să fie plasată locuința și i-am atras atenția că aceasta se cade să aibă deschiderea către miazăzi, de unde să-i vină lumină, pentru ca iarna să se bucure de soare, iar vara de umbră.

Apoi i-am arătat cum să arate camera rezervată femeii, despărțită printr-o ușă cu zăvor de cea a bărbatului, așa încît nimic să nu poată fi scos afară, iar servitoarele să nu nască copiii fără știrea și încuviințarea noastră. Adevărat este că sclavii de treabă, cînd capătă copii, devin, de obicei, mai atașați și mai binevoitori ; cei mai răi dintre ei, dimpotrivă, cînd e să se însoțească, devin mai violenți și se dedau la mai mari ticăloșii.“

După această trecere în revistă, spuse în continuare Ischomah : „— Am analizat împreună cu soția, pe rînd, ceea ce aveam de făcut și ne-am gîndit să începem cu cele ce sînt necesare pentru sacrificii. Apoi am ales podoabele pe care le folosesc femeile la sărbători, veșmintele bărbătești festive, ca și cele de luptă, învelitorile

pentru bărbați și cele pentru femei și tot astfel încălțămintea.

Pe urmă am aranjat armele într-un loc, uneltele femeilor de lucrat lîna în alt loc, cele de măcinat cerealele de o pare, ustensilele de bucătărie în altă parte și tot așa am făcut cu cele trebuincioase pentru spălat, pentru aluat și pentru servit masa. Am despărțit apoi obiectele de folosință zilnică de cele ce se întrebuințează numai la sărbători.

Am separat, de asemenea, lucrurile ce se folosesc în fiece lună de cele pe care le folosim numai o dată pe an, pentru a putea urmări mai bine în ce scop și cum sînt întrebuințate. Cînd am despărțit obiectele după modul lor de folosință, le-am aranjat în locul cel mai potrivit pentru fiecare.

Apoi, am rînduit uneltele de care au nevoie zilnic slugile pentru măcinatul grăunțelor, prepararea bucatelor, torsul lînii și celelalte munci, arătîndu-le celor ce le folosesc unde trebuie să le pună ; le-am dat în primire și le-am poruncit să le păstreze așa cum se cuvine.

Lucrurile de care ne folosim la sărbători sau cînd primim oaspeți ori în alte împrejurări deosebite, le-am încredințat supraveghetoarei, arătîndu-i locul fiecărui obiect ; le-am numărat pe rînd și le-am notat unul cîte unul. Apoi i-am poruncit jupînesei să le dea oamenilor pe măsură ce au nevoie de ele, să țină minte cui și ce i-a dat și la înapoierea lor să așeze lucrurile în locul de unde le-a luat.

Am ales o jupînească ținînd seama ca să nu fie mîncăcioasă, nici să bea, să nu doarmă prea mult și nici să-i placă bărbații ; pe lîngă aceasta este de dorit ca să aibă o bună memorie, să aibă grijă apoi să nu ne supere cu ceva, ca s-o pedepsim, ci să știe să ne facă pe plac, ca și noi, la rîndul nostru, s-o putem răsplăti după meritele ei.

Am învățat-o să ne fie credincioasă, să se bucure de bucuriile noastre și să se întristeze împreună cu noi cînd ni se întîmplă ceva nedorit. I-am insuflat dornița de a contribui la înflorirea gospodăriei noastre, am inițiat-o în tainele acesteia și ne-am îngrijit ca jupîneasa să-și aibă partea ei din cîștigurile noastre.

Am educat-o în spiritul dreptății, căutînd să-i sădim în suflet prețuirea pentru faptele drepte și dezaprobarea față de nedreptăți, arătîndu-i că oamenii onești și drepți trăiesc mai bine și sînt mai onorați decît ceilalți. Și pe ea însăși am pus-o în rîndul oamenilor onești și de treabă.

Dar, mai presus de toate, zise în continuare Ischomah, i-am arătat soției că toate cele de mai sus n-au nici o valoare, dacă ea însăși nu se va îngriji ca fiecare lucru să fie păstrat și așezat așa cum cere buna rînduială. I-am demonstrat apoi soției că într-un stat bine organizat nu-i de ajuns ca să ai legi frumoase, pe hîrtie, ci trebuie asigurată și respectarea lor, prin oameni anume aleși pentru aceasta, care să urmărească ca cei ce le respectă să fie lăudați, iar cei ce le calcă să-și primească pedeapsa.

Și i-am cerut soției să se socotească ea însăși ca o „paznică a legilor" în casă, să controleze, cînd crede necesar, starea de lucruri, la fel cum un comandant de garnizoană îi inspectează pe paznici, ca toate lucrurile să fie la locul lor, așa cum consiliul cetății îi verifică pe călăreți și pe caii lor. I-am mai spus soției că are căderea să-i răsplătească, ca o stăpînă, pe cei vrednici, să-i certe și să-i pedepsească, după atribuțiile ei, pe cei care merită aceasta.

Am mai învățat-o că n-ar fi drept să se supere pentru faptul că i-am încredințat mai multe de făcut decît slujitorilor în conducerea casei, arătîndu-i că aceștia n-au căderea să se amestece în gospodăria stăpînului, că au numai obligația să care lucrurile, să le păzească și să le îngrijească. Servitorii nu se pot folosi de nimic din casă, fără știrea stăpînului ; acesta însă poate întrebuința orice lucru, așa precum dorește.

Și mai este știut, i-am spus soției, că cine are cel mai mare folos pentru păstrarea bunurilor și cine e cel păgubit prin pierderea lor, acela se cade, în primul rînd, să dovedească o grijă deosebită față de ele.

— Bine, bine, l-am întrebat eu, dar, auzind acestea, soția ta le-a și pus în practică ? — Mă mai întrebi, Socrate ? Mi-a spus chiar că m-am înșelat, nu glumă, cînd mi-am închipuit că-i impun o sarcină grea, învățînd-o cum trebuie să se îngrijească de bunurile casei. Dimpo-

trivă, mi-a zis ea, mai greu i-ar fi părut, dacă i-aș fi poruncit să-și nesocotească treburile gospodăriei care sînt și ale ei.

Este în firea femeii, continuă ea, de a-și îngriji, nu de a-și neglija copiii ; tot așa face și cu gospodăria. Femeia înțeleaptă, socotea ea, simte o plăcere mai mare cînd se îngrijește de bunurile ce le are decît atunci cînd le lasă în părăsire.

10.

— Iar eu, zise Socrate, auzind ce i-a răspuns soția, i-am spus lui Ischomah : — Pe Hera, zău că ne-ai arătat-o pe nevastă-ta, ca și cum ar avea gîndire de bărbat. — Dar nu-i numai atît, Socrate. Am să-ți descriu și alte calități ale ei ; să știi că o dată ce i-am cerut să facă ceva, ea s-a supus. — Despre ce calități e vorba, spune-mi, căci mi-e mult mai plăcut cînd aflu despre virtuțile unei femei aievea, decît să mă mulțumesc să văd chipul ei frumos în vreun tablou al lui Zeuxis [19].

La care Ischomah zise : — Să mă crezi, Socrate, c-am văzut-o într-o zi plină de-o vopsea albicioasă pe față, ca să pară mai strălucitoare decît e în realitate. Era și fardată în roșu ca să pară mai trandafirie decît a lăsat-o natura și, nu mint, a apărut cu tocuri mari, ca să dea impresia că-i mai înaltă decît a făcut-o maică-sa.

Eu atunci am întrebat-o : „Spune-mi, draga mea, în căsnicia noastră m-ai socoti mai vrednic de iubire, dacă ți-aș arăta tot ce am, fără să mă laud că posed ceea ce nu posed, fără să-ți ascund nimic, sau, dimpotrivă, dacă aș încerca să te înșel, exagerînd ceea ce am ? Dacă ți-aș arăta, ca să te păcălesc, argint și aur prost, o țesătură inferioară, prezentînd-o ca purpură adevărată — ce-ai zice ? — Iar ea îmi răspunse, fără ezitare : „Să nu mai vorbești așa ; nu te-aș putea iubi nici în ruptul capului, de te-ai purta astfel cu mine“. „Bine, draga mea, nu ne-am cununat noi ca să alcătuim o uniune trupească ? — „Da, așa spun oamenii. — „Și, dacă-i așa, zi-mi și tu : — în această uniune trupească aș putea eu să cred că merit dragostea ta mai mult dacă aș încerca să mă

prezint cu trupul sănătos și viguros, ca să-mi admiri tenul meu adevărat sau dacă aș apărea fardat pe sub ochi, peste tot ? Ce-ai zice tu, dacă, așa boit, te-aș lua în brațe cu prefăcătorie, și în loc să-mi simți ființa și pielea cea adevărată, te-ai umple de vopsele ?

„În ce mă privește, interveni femeia, sigur că aș dori să-mi lipesc fața de a ta și nu de vopseală, să privesc culoarea pielii tale și nu a pomezilor, să-ți admir ochii scînteind de sănătate și nu de vopseaua de pe la gene".

„Nici mie, crede-mă, draga mea, — spuse Ischomah, nici mie nu-mi plac vopselele și gătelile, ci culoarea naturală a pielii tale. Căci, așa cum zeii au făcut caii ființele cele mai plăcute pentru cai, și turmele la fel, tot așa nimic nu-i mai plăcut pentru oameni decît corpul omenesc, în toată vigoarea, supleţea și curățenia lui.

Șiretlicuri ca cele de mai sus, continuă Ischomah, i-ar putea înșela pe străinii care nu le cercetează, dar oamenii care conviețuiesc trebuie într-o zi să-și dea pe față înșelăciunea. Și anume, unul e surprins boit, tocmai cînd se dă jos din pat, înainte de a se îmbrăca, altuia, asudat, începe să-i curgă fardul de pe față ; pe unul îl trădează lacrimile, altuia îi curg pe corp toate vopselele, atunci cînd iese din baie.

— Eu am îndemnat-o, desigur, să nu tot șadă pe jos, ca o sclavă, ci, cu voia zeilor, să se poarte ca o adevărată stăpînă a casei ; i-am arătat cum să pășească spre războiul de țesut și ce trebuie să le învețe pe slujnice. La rîndul ei, i-am spus eu, se cade să învețe ceea ce nu știe destul de bine, să supravegheze și brutăreasa, să cerceteze dacă fiecare lucru e la locul lui. Astfel, îi ziceam eu, își va îndeplini îndatoririle, plimbîndu-se.

„Un exercițiu folositor, o lămuream eu, e și frămîntarea aluatului, scuturatul și aranjatul hainelor și a învelitorilor. — Dacă soția ta le-ar face, — interveni Socrate, ea ar mînca cu mai multă poftă, ar avea o înfățișare sănătoasă și un ten mai frumos.

Toată ținuta ei, comparată cu a unei slujnice, ea fiind mai îngrijită și mai bine îmbrăcată, îi dă un farmec deosebit, mai ales cînd vrea să fie admirată și cînd nu înțelege să facă ceva cu de-a sila. Femeile însă care stau mereu jos, afișînd un aer serios, riscă să fie soco-

tite printre împopoțonatele a căror cochetărie e înșelătoare.

— Află, Socrate, că nevastă-mea gospodărește și trăiește așa cum am învățat-o eu și cum ți-am descris adineauri.

11.

După ce am ascultat cele relatate de Ischomah i-am spus : — În ce privește treburile gospodărești ale femeii, cred că am învățat destule deocamdată și tot ce-am auzit aici, vă onorează și pe tine și pe soția ta, deopotrivă.

Dar vorbește-mi, Ischomah și despre preocupările tale, ca și tu să te bucuri povestindu-mi despre faptele ce ți-au adus faima. Și eu, auzindu-l pe un cetățean vrednic de toată stima, să învăț, dacă pot, ceva de la tine, fapt pentru care ți-aș fi foarte recunoscător.

— Cum să nu, pe Zeus, spuse Ischomah, cu multă plăcere am să-ți înfățișez ce fac toată ziulica, ca să mă îndrepți dacă tu socoți că nu fac ceea ce se cuvine. — Cum aș putea, am răspuns eu, să-l „corijez“ pe un om de ispravă, eu care trec drept un palavragiu, cu capul în nori și — lucrul cel mai prostesc — mi se impută și că sînt sărac [20].

M-ar fi descurajat nu glumă, dragă Ischomah, acuzația aceasta, dacă nu mi-ar fi ieșit în cale, mai deunăzi, calul lui Nikias străinul, cu mare alai de gură-cască după el care-i strigau tot felul de cuvinte. Și ce crezi ? M-am apropiat de grăjdar și l-am întrebat dacă calul acela era bogat. Omul m-a privit ca pe un nebun și m-a întrebat la rîndul lui : „Cum se poate ca un cal să aibă bogății ?“ Așa că și eu am prins curaj auzind că zeii îi îngăduie unui cal sărman să fie un animal bun, dacă are calități alese de la natură.

Încredințat deci că și mie îmi îngăduie zeii să devin un om de ispravă, relatează-mi, te rog, amănunțit cu ce te ocupi zilnic. Eu, pe cît voi putea, am să încerc să învăț, ascultîndu-te și chiar de mîine voi începe să-ți urmez exemplul. — Căci, spusei eu, e și momentul potrivit pentru a păși de azi înainte pe calea virtuții.

— Văd că ești pus pe glume, Socrate, dar tot am să-ți arăt ce caut eu, după puterile mele, să duc la îndeplinire în viață. Un lucru cred că l-am înțeles bine și anume că zeii nu-i ajută pe oameni să izbîndească dacă aceștia nu știu mai întîi ce au de făcut și nu chibzuiesc cum să-și atingă scopul.

— Chiar printre cei cu judecată și care-și dau silința, unii reușesc, cu ajutorul zeilor, în acțiunile lor, alții nu. Așa se explică că eu în tot ceea ce fac, caut în primul rînd să-i cinstesc pe zei și încerc să aflu de la ei ceea ce-mi permit să le cer în rugăciunile mele : sănătate și vigoare fizică, stima concetățenilor și bunăvoința prietenilor, să scap teafăr din lupte și să-mi sporesc în cinste avuția.

Iar eu, auzind acestea, l-am întrebat : — Te preocupă cu adevărat, Ischomah, cum să-ți sporești bogăția, dar nu te gîndești că bunurile pe care le posezi îți dau destulă bătaie de cap ?

— Dacă mă întrebi, zise Ischomah, îți răspund că așa e, întocmai așa, dar cred că e și plăcut să-i onorezi pe zei cu dărnicie, să-i ajuți pe prieteni la nevoie și să răspunzi, după puterile tale bănești, cerințelor colectivității.

— Frumos grăiești, Ischomah — i-am spus eu — ca un om înstărit, nu glumă ! Zi-i, nu-i așa ? Sînt mulți oameni care nu pot trăi fără să ceară ajutorul cuiva, mulți alții care simt o plăcere cînd pot să se descurse cu ceea ce au. Dar pe cei care sînt în stare nu numai să-și îndestuleze casa, dar să și aibă un surplus ca să înfrumusețeze cetatea, să-și ajute prietenii — nu crezi că trebuie să-i socotim pe aceștia oameni bine situați și influenți ? Și de aceea se găsesc mulți care să-i laude.

Mie însă, continuă Socrate, lămurește-mi cele de la care ai pornit discuția adineauri : cum îți îngrijești sănătatea, cum îți călești corpul, cum spui tu că e cu putință să scapi teafăr din război. Despre felul cum îți sporești averea, pot să te ascult vorbindu-mi și mai tîrziu.

— Să-ți explic, Socrate, cum văd eu lucrurile. Toate acestea se leagă între ele : cînd un om mănîncă bine și după aceea depune eforturi, totul e în bună regulă ; el își menține sănătatea. Exersîndu-se mai mult, forța lui fizică crește și ea. În război, dacă are trupul călit, poate

scăpa teafăr. Dacă-și gospodărește bine averea și nu dă dovadă de slăbiciuni, e normal ca aceasta să sporească.

— Am urmărit cu atenție ce-ai spus, răspunse Socrate — că faci exerciții fizice după mese, că te îngrijești de gospodăria ta, în fine, mi-ai spus că omul de ispravă prosperă în toate. Totuși, spune-mi, cum te exersezi de-ți menții forța, cum te pregătești pentru a face față încercărilor războiului, cum veghezi ca să se creeze în gospodăria ta surplusul din care să-ți ajuți prietenii, să contribui la întărirea statului. Acestea toate aș dori să le aflu de la tine.

— Dacă vrei să știi, Socrate, atunci află că am luat obiceiul de a mă scula dis-de-dimineața ca să fiu sigur că-i găsesc acasă pe cei de care am nevoie în ziua respectivă. Dacă am vreo treabă în oraș, o rezolv și în felul acesta mă și plimb.

Dacă n-am nimic urgent de făcut, slujitorul îmi duce calul la fermă. Pentru mine e mult mai plăcut, se înțelege, drumul pe jos pînă acolo, decît să mă tot foiesc pe sub porticele din oraș. Ajuns la fermă, îi găsesc pe oameni muncind : unii sădesc în grădină, alții desțelenesc pămîntul, pregătindu-se să-l semne, alții duc roadele culese. Eu controlez cum se execută muncile, fiecare în parte, și dau indicații de îndreptare acolo unde mă pricep mai bine.

După aceea, mă urc de obicei pe cal și fac diferite exerciții, pe cît pot, asemănătoare cu cele necesare în lupte. Astfel, nu mă feresc să merg pieziș, să cobor pe un teren accidentat, să trec peste o groapă sau canal, avînd însă mare grijă să nu schilodesc calul.

Cînd am terminat aceste exerciții, slujitorul rotește calul prin nisip și îl duce înapoi, încărcat cu produse de la țară pentru oraș. Eu mă întorc, pe jos, cînd la pas, cînd alergînd, și îndată ce ajung acasă îmi frec bine corpul cu o perie deasă. Apoi, mănînc la prînz, Socrate, pentru toată ziua, astfel încît să nu-mi simt stomacul nici gol, nici prea plin.

— Pe Hera, zise Socrate, că îmi place ceea ce faci. Tu știi, în același timp, să folosești exercițiile care întrețin vigoarea și cele care te pregătesc pentru luptă, îmbinîndu-le apoi cu preocupările pentru bunul mers al

gospodăriei. Această îmbinare îmi pare demnă de toată lauda. Și în ce privește justețea procedeelor tale, mi-ai prezentat destule dovezi. Te vedem că ești, să mulțumim zeilor ! cît se poate de sănătos și voinic ; știu, de asemenea, că ești socotit printre cei mai destoinici cavaleri și printre cei mai înstăriți cetățeni.

— Cu toate acestea, zise Ischomah, mă văd atacat de mulți, în toate felurile, deși tu — cum bănuiesc — voiai să știi cum de oamenii mă numesc un cetățean de vază.

— Dar, Ischomah, am să te mai întreb încă ceva. Dacă ai fi în situația de a pune întrebări și de a răspunde în justiție — te-ai îngriji să faci față după puterile tale ?

— Cum ? Nu vezi, Socrate, că de asemenea lucruri mă preocup ? Mă tot apăr adică, fără ca să nedreptățesc pe careva, ci căutînd să fac numai bine multor oameni. Și nu mai știi că-i tot chem în judecată pe cei care-i năpăstuiesc pe unii concetățeni sau păgubesc statul și care nu vor să facă nimănui vreun bine.

— Dacă te preocupă lămurirea unor asemenea chestiuni, te rog, Ischomah, să mi le împărtășești și mie.

— Da, Socrate, așa este : nu încetez niciodată să mă exersez în arta vorbirii. Chiar și atunci cînd vreun slujitor acuză pe un altul sau se apără el însuși, eu mă străduiesc să-i ascult și să discern adevărul.

Se întîmplă să-l dojenesc pe vreunul față de prieteni sau să-i laud ori să-i împac pe unii de-ai casei, căutînd să-i lămuresc că e mai bine pentru ei să fie prieteni, decît să se dușmănească. Au fost și situații cînd l-am predat pe cineva strategului pentru că a încălcat disciplina militară sau cînd îi iau apărarea cuiva acuzat pe nedrept. Se întîmplă și să ne acuzăm unii pe alții, dacă ni se dau onoruri fără să le meritățm.

Adesea chibzuim în adunările noastre ceea ce dorim să făptuim, ne exprimăm dezaprobarea față de ceea ce nu vrem să facem. Și mie, Socrate, mi s-a întîmplat să fiu chemat în judecată și nu rareori să fiu amendat sau admonestat.

— De către cine ai fost chemat în judecată, Ischomah, căci eu nu știu nimic despre așa ceva. — De către soția mea. — Și, spune-mi, cum te aperi în acest caz ? — Cînd

îmi convine să spun adevărul, atunci totul e clar. Dar cînd trebuie să mint, zău, Socrate, că sînt gata să fac dintr-o cauză rea una bună. — La acestea i-am răspuns : E limpede, Ischomah, că tu nu ești omul care să poată face din minciună adevăr.

12.

— Poate că vrei să pleci, Ischomah, și eu te reţin. — Nu, Socrate, n-am de gînd să plec, cît timp piața este plină de oameni. — Se vede, zău, că ţii morţiș să ţi se spună că ești cu adevărat un cetățean onorabil. Cîte n-ai de făcut acum și, iată, îi aștepți pe străinii cu care te-ai înțeles să te întîlnești și nu vrei să-i dezamăgești.

— Dar, să știi, Socrate, că nici treburile mele nu mi le neglijez, căci am administratorii mei pe ogoare. — Bine, dar spune-mi, cînd ai nevoie de un administrator, cum faci ? Te duci să cauți un om priceput în această privință pe care să-l tocmești, ca atunci cînd ai nevoie — să zicem — de un dulgher, știind unde îl găsești, dacă dorești să-l angajezi — sau îți formezi tu însuți administratori dintre oamenii tăi ? — Da, Socrate, așa este : mă străduiesc să-i instruiesc eu. Cineva care, în lipsa mea, face lucru bun, înlocuindu-mă, nu-i așa că el cunoaște treburile ca și mine ? Dacă eu, de pildă, sînt capabil să conduc muncile cîmpului, atunci sînt în stare și să-i învăţ pe alţii ceea ce știu. — Negreșit însă, interveni Socrate, că administratorul va trebui, în primul rînd, să fie un om de încredere, de-al casei, dacă e vorba să te înlocuiască așa cum se cuvine. Altminteri la ce-i sînt folositoare toate cunoștințele ce și le-a însușit. — Da, ai dreptate, cunoștințele astea nu-i sînt de nici un folos ; de aceea și caut să-l formez mai întîi ca om de încredere al meu și alor mei.

— Bine, bine, dar, te conjur, spune-mi : cum înțelegi să-i educi pe cei care dorești să-ți fie credincioși ? — Arătîndu-mă mărinimos cu ei, răspunse Ischomah, de cîte ori ne merge bine. — Vrei să spui că cei care au și ei un avantaj de la tine îți sînt binevoitori și au interese să prosperi. Nu-i așa ? — Da, consider că acesta

e mijlocul cel mai potrivit pentru a ți-i apropia pe oameni.

— Zi-mi, însă, interveni Socrate, devotamentul față de tine, Ischomah, este de ajuns pentru ca cineva să devină un administrator capabil ? Nu vezi că, dacă toți sau aproape toți oamenii au în vedere propriile lor interese, mulți nu înțeleg să depună nici un efort pentru ca să dobîndească bunurile la care rîvnesc.

— Cum așa, Socrate ? Eu, dacă vreau să formez admistratori din oameni de aceștia, îi învăț să fie și grijulii în toate. — Și cum faci ? Rogu-te mult, mult de tot, spune-mi, căci părerea mea e că nu-i poți învăța pe oameni să fie vrednici. — Așa zic și eu, Socrate, dar nu-i mai puțin adevărat că toți oamenii, luați în particular, pot fi îndrumați să fie sîrguincioși.

— Și ce fel de oameni crezi tu că pot fi educați ? Te rog să mi-i numești cît mai exact. — Mai întîi să știi că nu-i poți face sîrguincioși pe cei dedați băuturii, căci patima asta îi face să-și uite de orice îndatorire. — Numai necumpătații de soiul acesta sînt în neputință de a deveni sîrguincioși sau mai sînt și alții ?

— Da, răspunse Ischomah, mai sînt și cei dedați leneviei și somnului ; tot dormitînd, ei nu-și îndeplinesc obligațiile și-i împiedică și pe alții să-și facă datoria.

— Și, mă rog, te întreb iar, numai pe cei pe care i-ai numit nu-i putem învăța să fie sîrguincioși sau mai știi și alții ?

— După părerea mea, răspunse Ischomah, și cei fără frîu în plăcerile amoroase nu pot fi învățați să se ocupe serios de altceva. Într-adevăr, nu este ușor de numit o aspirație sau o preocupare care să-ți dea o mai mare plăcere decît atenția față de ființa iubită și nu există o suferință mai mare decît atunci cînd treburile nu așteaptă, să te desparți de dragostea ta. De aceea mă feresc să-i angajez administratori pe oameni care-i știu că au asemenea înclinații. — Bine. Dar cei însetați de cîștiguri, nici aceștia nu se pot forma ca administratori de fermă ? — Cum de nu ? Zău că-i o nimica toată să-i formezi ; e nevoie numai să le arăți ce profituri vor avea de pe urma acestei ocupații.

— Spune-mi acum, întrebă Socrate, pe ceilalți, care nu sînt pradă slăbiciunilor de care te ferești și pe cei care nu doresc decît cîștiguri moderate, cum înțelegi să-i formezi ca să-ți administreze bunurile așa cum se cuvine ?

— Simplu, Socrate, foarte simplu, Dacă-i văd că sînt sîrguincioși, nu mă dau în lături să-i laud și să-i răsplătesc ; dacă observ însă că sînt nepăsători, mă grăbesc să-i îmboldesc la treabă cu vorba și cu fapta.

— Haide, Ischomah, să lăsăm acum discuția despre educarea administratorilor de fermă și zi-mi dacă este posibil ca cineva care el însuși e delăsător să-i facă pe alții vrednici. — Nu, spuse Ischomah, zău că nu-i cu putință, așa cum unul care nu se pricepe la muzică nu-i poate face pe alții muzicieni. Este greu, într-adevăr, să le ceară altora să facă un lucru bun, cînd cei ce-i îndrumă se dovedesc păcătoși ; tot așa dacă îndrumătorul e un trîndav, nu le poate cere servitorilor să fie sîrguincioși.

Ca să rezumăm : eu nu știu să fi văzut ca un stăpîn netrebnic să aibă slujitori destoinici. În schimb, am văzut la stăpîni de treabă, sclavi păcătoși, care sînt pedepsiți. Dacă cineva vrea să formeze oameni care să-i administreze bunurile, se cade ca el însuși să fie în stare să și le păzească și să poată controla felul cum se execută muncile. El trebuie să fie în stare să aprecieze calitatea lucrătorilor și, drept urmare, să fie gata să-i răsplătească pe cei care lucrează bine și să-i pedepsească pe neglijenți.

— Găsesc, zise apoi Ischomah, că e frumos răspunsul pe care se spune că l-a dat cineva regelui perșilor, cînd acesta, tocmai încălecînd pe un cal de rasă, dorea să-l îmboldească ca să fugă cît mai iute. Regele îl întrebă pe acela, priceput în creșterea cailor, ce crede că trebuie pentru a-l face pe armăsar să zboare ca vîntul, iar omul se zice că i-a răspuns „ochiul stăpînului".

La fel e, Socrate, cred eu și în celelalte : „ochiul stăpînului" e cel care, în primul rînd, chezășuiește realizarea unui lucru temeinic.

— Dacă l-ai convins pe cineva de obligația ce o are de a se îngriji cum se cuvine de bunurile tale, putem oare spune că acel om e în stare de-acum să supravegheze muncile agricole sau mai trebuie să învețe și altele pentru a fi un administrator destoinic ?

— Da, răspunse Ischomah, mai are de învățat cînd și cum se cuvine să facă ceva anume. Dacă nu știe acestea, administratorul nu ți-e de nici un folos, la fel ca un medic care-l îngrijește pe bolnav, îl vizitează, și dimineața și seara, dar nu-i în stare să-i prescrie un tratament potrivit.

— Să zicem, întrebă iar Socrate, că a învățat cum trebuie executate muncile cîmpului, crezi că administratorul mai are de învățat ceva ? — Da, socot că neapărat trebuie să învețe să-i îndrume pe muncitori. — Oare tot tu, replică Socrate, îi instruiești pe șefii de fermă cum să-i conducă pe muncitori ?

— Mă străduiesc să-i învăț, răspunse Ischomah. — Și, spune-mi, pe zei, cum faci tu de-i înveți să conducă ? — Foarte simplu, Socrate, atît de simplu că poate ai să rîzi cînd ți-oi spune. — Nu, Ischomah, lucrul nu-i de rîs. Căci, cel care e în stare să-i facă pe alții conducători, este clar că e în măsură să-i și învețe să poruncească, să se comporte, adică, ca niște stăpîni. Astfel că cine e în stare să realizeze așa ceva nu mi se pare că trebuie luat în rîs, ci e vrednic de cea mai mare laudă și cinstire. — Cum știi, spuse Ischomah, animalele obișnuiesc să se supună din două motive : sînt pedepsite, cînd nu se supun, sînt bine tratate cînd ascultă de stăpînul lor. Așa e cu mînjii cînd se deprind să asculte de dresori : dacă se supun, li se dă niscaiva dulciuri, cînd nu vor, dau de greutăți, pînă cînd îi fac pe plac dresorului.

Și cîinii, atunci cînd sînt tineri, cu toate că sînt inferiori oamenilor în ce privește inteligența și limbajul, învață totuși să facă tumbe și tot ce le cere dresorul. Dacă se supun, ei capătă ceea ce doresc, dacă nu, dresorul îi pedepsește.

— Și pe oameni, continuă Ischomah, este cu putință să-i faci să se supună, cu ajutorul argumentelor, arătîn-

du-le că este în interesul lor să fie ascultători. În ce-i privește pe sclavi, procedeul cel mai nimerit de a-i face să se supună pare a fi cel folosit la dresarea animalelor : satisfăcîndu-le poftele și hrănindu-i cu ceea ce le place, poți profita mult de pe urma lor.

Dar ființele înzestrate cu amor propriu se lasă îmboldite și de laudă ; unele chiar au mai multă nevoie de laudă decît de a-și potoli foamea ori setea.

Aceste procedee pe care socot că aplicîndu-le oamenii devin mai ascultători, le folosesc pentru a-i instrui pe cei care doresc să-i fac administratori, ajutîndu-i și prin faptul că le dau lucrătorilor haine și încălțăminte. Dar, fiindcă nu toate aceste obiecte sînt la fel, ci unele mai bune, altele mai proaste, îi răsplătesc pe lucrătorii cei mai destoinici cu cele bune, iar restul îl dau celorlalți, mai puțin merituoși.

Căci eu am convingerea fermă, Socrate, că lucrătorii cei buni și capabili se simt descurajați cînd știu că toate muncile sînt făcute de ei și constată apoi că au parte de același tratament ca și acei care se dau în lături [illegible] lucru și nu înțeleg să [illegible]

[illegible] . Atunci
[illegible] bine pe cei
[illegible] că unul a obținut
[illegible] vreun hatîr, nu las lu-
[illegible]ojenesc pe șef și mă străduiesc
[illegible]ste nici în interesul lui să procedeze

14.

— Și cînd cel instruit de tine, Ischomah, a devenit capabil să-i conducă pe lucrători și priceput în a-i face supuși, socotești că e, în fine, un administrator desăvîrșit sau că mai are nevoie să învețe cîte ceva din cele spuse aici de tine ?

— Da, pe Zeus, răspunse Ischomah, trebuie să nu se atingă de lucrurile stăpînului, să nu fure. Căci, dacă cel care are în mîinile lui conducerea, ar îndrăzni să facă

să dispară roadele, astfel ca să nu mai rezulte nici un folos de pe urma lor, la ce ar mai fi nevoie de un administrator pentru supravegherea muncilor agricole ?

— Bine, zise Socrate, însă un asemenea fel de a privi dreptatea nu ți se pare că merită să ni-l faci cunoscut ?

— Sînt dispus s-o fac, însă nu cred, firește, că toți oamenii sînt gata să asculte lecțiile mele. Totuși, extrăgînd ceva din legile lui Dracon, ceva din cele ale lui Solon [21], încerc și eu să-mi călăuzesc slujitorii pe căile dreptății. Eu socot, într-adevăr, că acești bărbați vestiți au elaborat multe din legile lor tocmai pentru a-i învăța pe oameni să respecte acest fel de dreptate.

Stă scris în aceste legi : „Despăgubirea furturilor", „încătușarea celor prinși asupra faptului" și chiar „uciderea acestor răufăcători". Este limpede că legislatorii au urmărit ca cei care au călcat dispozițiile să nu poată trage nici un folos din faptele lor rușinoase.

— În ce mă privește, zise apoi Ischomah, punînd în aplicare unele din prevederile acestor legi, precum și din cele ale marelui rege persan, eu mă străduiesc să-i fac pe slujitori să aibă o comportare corectă în munca lor. Legile lui Dracon și Solon prevăd numai pedepse pentru cei care le încalcă, în timp ce legile persane, pe lîngă asemenea prescripții, au în vedere și reale recompense pentru oamenii cinstiți. Văzînd că cei ce respectă legile își pot apăra avuția față de cei ce le încalcă, mulți, deși pradă poftei de cîștig, se feresc, pe cît pot, să săvîrșească ilegalități.

— Pe cel care, continuă Ischomah, îl prind că nesocotește îndrumările mele folositoare și se poartă necorespunzător, îl socot ca pe un hrăpăreț fără de leac și nu doresc de aceea să mai am de-a face cu el. Dacă însă bag de seamă că unul nu numai că nutrește speranța de a se îmbogăți pe căi cinstite, ci este mînat și de dorința de a fi lăudat de mine, că lucrează bine, atunci îl laud, îl răsplătesc din belșug, dar și îl onorez ca pe un om cu adevărat liber, ca pe un cetățean cu totul onorabil.

Căci prin aceasta, Socrate, cred eu că se deosebește un bărbat respectabil de unul hrăpăreț ; cel dintîi nu

numai că nu se dă în lături de la greutăți și pericole, în dorința de a fi lăudat și onorat, ci se și abține de la orice cîștig nemeritat.

15.

— Ai reușit, într-adevăr, Ischomah, să-l convingi pe administrator să se ocupe de bunurile tale, să dea dovadă de grijă în păstrarea și sporirea lor, l-ai instruit apoi asupra felului cum trebuie făcute cu bună-știință lucrările ca să fie rentabile ; pe lîngă acestea, ai făcut din el un supraveghetor destoinic al muncitorilor.

Mai presus de toate însă, el se bucură, cum te bucuri și tu însuți, cînd îți aduce roadele cele mai bogate, în fiecare anotimp, așa că nu te întreb dacă mai are nevoie să învețe ceva, întrucît socot că prin cele ce le știe e un administrator vrednic de acest nume. — Dar, spusei eu, să nu lași neatinsă o chestiune peste care am trecut cu prea mare ușurință. — Care chestiune ? întrebă Ischomah. — Mi-ai arătat, e drept, că este foarte important să știi cum trebuie săvîrșită fiecare din muncile cîmpului. Dacă cineva nu cunoaște acest lucru, orice strădanie nu-i aduce nici un folos, căci nu se pricepe ce și cum trebuie să acționeze.

La care Ischomah zise : — Ei, Socrate, vrei să te învăț chiar toate tainele agriculturii ? — Da, răspunsei eu, căci agricultura îi înavuțește pe cei ce se pricep s-o practice, iar pe cei ce nu se pricep, oricîtă silință și-ar da, nu-i va scoate din mizerie.

— Bine, dacă vrei să știi, află, Socrate, că practicarea agriculturii e o adevărată binefacere pentru oameni. Ea ne aduce cele mai mari foloase și plăceri ; iubită și prețuită de zei și de oameni, agricultura poate fi ușor învățată. Nu-i o preocupare nobilă, ce zici ? Nobile le numim, cum știi, pe viețuitoarele acelea arătoase, vînjoase, folositoare și blînde față de oameni.

— Cred că nu te îndoiești, îi spusei apoi lui Ischomah, că am înțeles bine cele ce mi le-ai spus despre instruirea corespunzătoare a administratorului ; socot, de asemenea, că am reținut și felul cum tu îl faci să-ți fie binevoitor,

grijuliu cu lucrurile tale și drept față de cei pe care-i conduce.

Dar, de vreme ce ai subliniat, continuă Socrate, că pentru a practica cum trebuie agricultura este necesar să înveți în amănunțime ce ai de făcut, cînd și cum să acționezi — toate acestea mi se pare că le-am tratat, cum am spus, cu prea multă ușurință. E ca și cum ai pretinde că, pentru a putea scrie după dictare, e nevoie să înveți doar alfabetul și să poți citi. Ascultîndu-te pe tine, parcă mi se impune comparația dintre tot ceea ce am învățat și simpla însușire a buchilor — atît și nimic mai mult.

Tot așa, zise apoi Ischomah, e și cu agricultura : dacă am de gînd să mă formez ca un bun gospodar, pot fi ușor convins de aceasta. Dar numai atît nu este de ajuns, ci am nevoie să cunosc, concret, cum trebuie să fac agricultură. Dacă și mie, de pildă, mi-ar năzări, așa din senin, să mă apuc de agricultură, m-aș asemui cu un pretins medic care s-ar duce să-i consulte pe pacienți, fără însă să aibă habar de felul cum trebuie tratați bolnavii.

Adevărul este, Socrate, că în agricultură nu e ca în celelalte meserii ; aici nu-i nevoie să-ți tocești coatele pînă să înveți să-ți cîștigi hrana, ea nefiind atît de greu de învățat. N-ai decît să privești cum lucrează agricultorii și să-i asculți ; ai putea de îndată învăța să lucrezi și tu și să le transmiți și altora din cunoștințele tale. Aș crede chiar că, și fără a stăpîni lucrurile prea bine, poți ști multe din domeniul agriculturii.

Căci, în timp ce alți practicieni, în alte meserii, nu-și dezvăluie chiar toate secretele, în mod corespunzător, agricultorii se bucură, de pildă, cînd îl privim pe unul din ei, priceput să planteze, pe altul, neîntrecut semănător. Și, de-i întrebi cum fac de le ies produsele așa de frumoase, ei nu-ți ascund nimic, ba îți dezvăluie cu plăcere procedeele lor. Și în ordine morală, Socrate, socot că agricultura formează cel mai bine caracterele celor ce o practică.

— Aceasta e, vezi bine, o introducere nimerită, care n-are drept scop să-l abată pe cineva de la alte întrebări. Așa că și eu, știind că nu-i greu de învățat, te rog să mă inițiezi în tainele agriculturii. Nu e o rușine să-mi predai

o meserie atît de ușoară, dar e cu mult mai rușinos din partea mea că n-o cunosc, mai ales că este vorba de o ocupație așa de folositoare.

16.

— Mai întîi îți voi arăta, Socrate, că lucrurlie sînt simple, chiar în chestiunile socotite cele mai complicate de către cei ce le analizează din fir a păr, dar nu au nici o legătură cu practica. Ei susțin că cel care vrea să facă agricultura, așa cum se cuvine, are nevoie să cunoască, din capul locului, calitățile naturale ale solului.

— Firește, răspunsei eu, că au dreptate dacă susțin așa ceva, căci cel care nu știe ce poate să producă pămîntul, socot că nu știe nici ce să semene și ce să planteze.

— Îți spun însă, interveni Ischomah, că nu e greu să recunoști ceea ce poate și nu poate produce pămîntul, dacă observi recolta și pomii de pe terenul altuia. Dar odată ce ai recunoscut acest lucru, n-are nici un rost să nu-i îmbunezi și pe zei.

Știut este că produsele ce le obținem pentru a ne îndestula nevoile nu depind atît de faptul de a însămînța sau planta, ci mai degrabă de felul cum pămîntul este pregătit să rodească. Și dacă, să zicem, din lenevia agricultorului, solul nu produce pe cît i-ar fi în putință, ni-e la îndemînă să ne convingem de cauza care generează această situație comparîndu-l cu un teren învecinat, ceea ce ne lămurește mai bine decît l-am întreba pe proprietarul acestuia.

Dar și pămîntul necultivat, continuă Ischomah, își dezvăluie calitățile sale naturale. Într-adevăr, dacă roadele lui, chiar sălbatice, sînt bune, atunci și cele rezultate din munca omului sînt de soi bun, așa că nu trebuie să fii mare expert în agricultură ca să-ți dai seama de calitatea solului.

— Bine, Ischomah, spusei eu, în această privință, cred că am căpătat destul curaj și nu mai mi-e teamă că, necunoscînd natura solului, să trebuiască să mă abțin de la practicarea agriculturii.

Aceasta mă face să-mi amintesc de pescarii care își desfășoară activitatea pe mare ; ei nu-și opresc corăbiile ca să privească ogoarele și nici nu se plimbă pe cîmpii, dar cînd văd roadele, ei nu se codesc să-și spună părerea despre pămînt : care-i bun, care-i prost, lăudîndu-l pe primul și ocărîndu-l pe cel de-al doilea. Și în acest caz judecata lor despre calitatea solului nu se deosebește în mare de cea a agricultorilor experimentați.

— De unde dorești, zise Ischomah, să încep ca să te fac să-ți rememorezi cunoștințele de agricultură, căci știu că din cele ce-ți voi spune despre felul cum trebuie practicată agricultura, tu le știi aproape pe toate.

— Socot, spusei eu, că mi-ar face plăcere să aflu mai întîi — așa se cade mai ales unui filosof — cum, dacă m-aș decide, ar trebui să lucrez pămîntul pentru a produce cît mai mult orz și grîu.

— Cum, nu știi că începutul trebuie făcut cu desțelenirea pămîntului ? — Da, știu, răspunsei eu. — Și dacă ne-am apuca să-l desțelenim în timpul iernii ? — Nu, căci n-ar fi decît o băltoacă. — Atunci, crezi că pămîntul e bun de lucrat vara ? Întrebă Ischomah. — Nu, i-am răspuns, fiindcă e atît de uscat că nici plugul nu-l poate fărîma.

— Dar atunci mai trebuie oare să ne îndoim că munca trebuie începută primăvara ? — Așa este, am răspus eu, de vreme ce pămîntul e moale și poate fi ușor brăzdat. — Mai mult, adăugă Ischomah, ierburile răsturnate în brazdă îngrașă pămîntul și, pe lîngă aceasta, nu lasă grăunțele să se împrăștie. Socot apoi că știi : un teren ca să fie bun, trebuie curățat de buruieni și expus cît mai mult la soare pentru a se zvînta. — Sau, întrebă Ischomah, crezi tu că mai există vreun alt procedeu de a distruge buruienile decît acela de a brăzda mereu pămîntul, atît cît ține vara ? — Da, răspunsei eu, știu foarte bine că cel mai nimerit mijloc de a scoate buruienile de la suprafață, de a le usca bine, de a face ca pămîntul să se încingă de dogoarea soarelui, este de a-l răsturna cu plugul în toiul verii și în arșița de la amiază.

— Și nu tot oamenii care sapă și desțelenesc ogorul sînt aceia care trebuie să smulgă și buruienile din pămînt ? — întrebă Ischomah. — Da, îi răspunsei eu, ei au

obligația de a scoate ierburile la suprafață, răsturnînd ogorul așa că pînă și stratul cel mai reavăn, cel mai jos, să se poată încălzi la soare.

17.

— În ce privește felul de a lucra pămîntul — după cum vezi, zise Ischomah — avem aceleași păreri. — Da, așa se pare, răspunsei eu. — Despre timpul cel mai potrivit pentru însămînțări ai cumva vreo altă idee decît cea pe care oamenii din trecut și de astăzi o împărtășesc, bizuindu-se pe experiența tuturor ?

Îndată ce e toamnă tîrzie, agricultorii își îndreaptă privirile spre cer ca să vadă dacă vine ploaia să le ude ogorul și dacă pot să iasă la semănat. Oamenii cred același lucru, dragă Ischomah, cel puțin și în ce privește faptul că sămînța nu trebuie aruncată pe pămînt uscat, tocmai din cauză că semănătorii, dacă ies mai devreme pe cîmp, au pierderi mari și trebuie să se lupte cu multe greutăți.

— Deci cultivatorii, interveni Ischomah, gîndesc și aici la fel. Desigur, spusei eu, de vreme ce unele și aceleași sînt îndrumările de sus care urmăresc binele tuturor, de pildă, acestea ne cer ca iarna să îmbrăcăm haine călduroase, dacă le avem, și să ne încălzim la focul ademenitor pentru toți, dacă avem lemne.

— Cu toate acestea, spuse Ischomah, mulți oameni ajung să se contrazică între ei, care dintre semănături e cea mai bună : timpurie, mijlocie sau cea făcută mai tîrziu. — Ei, asta ! i-am răspuns eu, parcă cerul nu mai încurcă și el anotimpurile, făcînd să rodească ogoarele mai bine, cînd la semănăturile timpurii, cînd la cele mijlocii sau chiar la cele mai întîrziate. — Atunci crezi, Socrate, că e oare mai bine să semeni la o anumită dată și să te ții mereu de ea, chiar dacă în acest fel însămînțezi mai mult sau mai puțin sau socoți că e mai avantajos să o faci în orice perioadă favorabilă ?

— Eu Ischomah, cred că e potrivit să însămînțezi în toate perioadele menționate. Căci socot că e mai avanta-

jos să obții mereu recolte bogate, decît o dată prea mult și altă dată prea puțin.

— Și în această privință gîndim la fel, Socrate, tu, învățăcelul și eu, dascălul ; dar recunosc că tu mi-ai luat-o înainte.

— Acum explică-mi, zisei eu : pentru semănat îți trebuie o îndemînare sporită ?

— Da, așa este. Dar să examinăm lucrurile mai pe îndelete. Știi că sămînța o arunci cu mîna, nu-i așa ? — Așa am văzut că fac semănătorii. Unii însă, zise în continuare Ischomah, se pricep să facă lucrul acesta ritmic, alții nu. — Așadar, și aici e nevoie de exerciții, am remarcat eu, așa cum chitaristul trebuie să-și exerseze mîna, pentru ca ea să se supună voinței lui. — Foarte bine, spuse el. Dar dacă terenul e ici slab, ici prea gras, ce-i de făcut ?

— Bine, bine, dar să zicem că o parte din teren e moale, iar celălalt e mai tare. Și ce vrei să spui cu asta ? întrebai eu. Înțelegi tu prin moale un teren mai slab, iar prin tare, unul mai dens ? — Da, răspunse Ischomah, asta am vrut să spun și te întreb acum dacă le-ai însămînța la fel sau în care ai pune mai multă sămînță ?

— Să vezi cum gîndesc eu — îi răspunsei : dacă e vorba despre un vin tare, de pildă, să-l amesteci cu mai multă apă ; de ai de purtat vreo greutate, dă-i-o celui mai vînjos. Dacă mai multe persoane trebuie hrănite, le-aș impune celor mai avuți să-i hrănească pe cei mai mulți. Dar cum se face, întrebai eu, din nou, că un pămînt, care nu-i așa de tare, devine vîrtos, dacă-l „îndopi“ cu semințe (cum se întîmplă cu vitele de povară) — asta vreau să aflu de la tine.

La care Ischomah zîmbind răspunse :

— Te ții iar de glume, Socrate. Să știi însă că, dacă pui semințele în pămîntul bine udat de apa din cer, el se acoperă curînd cu mlădițe ieșite din semințe ; dacă dai apoi cu grapa, pămîntul se zvîntă, se hrănește și se face chiar mai mănos decît cel îngrășat cu gunoi de grajd.

Dimpotrivă, continuă Ischomah, dacă lași semințele să se nutrească numai din pămînt, pînă la coacerea lor deplină, atunci un teren, care nu-i așa de mănos, nu va da o recoltă îmbelșugată. Tot astfel și cu o scroafă care,

nefiind prea bine hrănită, nu poate crește purcei, mulți și viguroși.

— Dar, explică-mi, Ischomah, de ce e nevoie ca oamenii să plivească grîul ?

— Știi, desigur, că iarna este multă umezeală. — Da, știu lucrul ăsta. — Să zicem că un lan de grîu e acoperit de apă, amestecată cu glodul ce se naște de aici și că rădăcinile plantelor sînt descoperite, datorită apei ce se scurge și le scaldă fără încetare. Drept urmare, umezeala abundentă favorizează creșterea buruienilor alături de grîu, sufocîndu-l.

— Da, toate se petrec aici cum era de așteptat.

— Atunci, spuse Ischomah, nu ți se pare normal că și grîul are nevoie de atîta îngrijire ? — Da, ai dreptate, zisei eu. — Bine, bine, dar ce crezi, mă întrebă Ischomah, că trebuie făcut pentru a nu lăsa planta să putrezească în noroi ? — Trebuie zvîntat pămîntul. — Și dacă rădăcinile sînt scoase afară ? — E nevoie să mușuroim pămîntul, răspunsei eu.

— Și dacă buruienile cresc, înăbușă grîul și-l lipsesc de hrană, ca bărzăunii care pradă ceea ce albinele au agonisit prin munca lor — atunci ce-i de făcut ? — Nimic, zău, nu-i de făcut, zisei eu, decît să smulgem buruienile, tot așa cum trebuie curățat și stupul de trîntori.

— Deci, ce spui, întrebă Ischomah, e sau nu nevoie de lucrători pentru plivit ? — Cum să nu ? răspunsei eu. Dar mă gîndesc la comparația foarte nimerită pe care ai sugerat-o în legătură cu ceea ce discutăm. Să știi că m-ai făcut să urăsc acele buruieni hidoase ; iar cînd ai adus vorba și despre trîntori, prin asemănarea ce mi-ai trezit-o, am ajuns să le urăsc și mai mult.

18.

— Dar spusei eu, după aceste lucrări vine, desigur, secerișul. Vreau de aceea să aflu de la tine cîte ceva și despre strîngerea recoltei. — Numai că și în această privință cred că te pricepi tot atît ca și mine. Știi, așadar, că trebuie secerat grîul. — Da, e normal, spusei eu. — Și mă rog, cum e bine să seceri, cu spatele sau cu fața în

direcția de unde bate vîntul ? — Ce mă mai întrebi : cu spatele ; apoi socot că e anevoios și pentru ochi și pentru mîini căci vîntul, suflînd, azvîrle paiele și spicele în obrazul secerătorului.

— Dar, ia spune-mi, interveni iar Ischomah : cum seceri grîul : mai aproape de spic sau de rădăcină ? — Dacă tulpina e scurtă, îl tai mai de jos, ca să mă aleg și cu paiele ; dacă e înaltă, cred că ar fi bine să-l tai pe la mijloc, astfel încît să nu le dau oamenilor la treierat și vînturătorilor prea multă bătaie de cap, fără rost. Partea de tulpină rămasă în pămînt, socot că, dacă i se dă foc, îngrașă terenul și amestecîndu-se totul în gunoi, acesta crește cu grămada.

— Vezi, Socrate, că iar te-am prins. Tu știi tot atît ca și mine despre seceriș. — Poate că ai dreptate, dar vreau să cercetez acum dacă mă pricep și la treieriș. — Da, ceva știi, în mod sigur : pentru treierat sînt folosite animale de povară.

— Cum de nu ? Cunosc acest lucru și mai știu că animalele acelea sînt : boii, catîrii și caii. Nu-i adevărat ? — Tu socoți că animalele pe care le-ai pomenit nu sînt capabile decît să strivească grîul într-una călcat de copitele lor ? — Bine, dar ce altceva aș putea să știu despre animalele de povară ?

— Ei, cum așa ? Ai putea afla cum strivesc ele ceea ce trebuie măcinat, cum grîul care urmează să fie treierat este bine împrăștiat pe arie. — Cine face acestea ? mă întreabă Ischomah. — Treierătorii cine alții ? Ei străbat aria și apasă fără încetare cu saboții lor boabele încă întregi. Acesta este, de bună-seamă, mijlocul cel mai potrivit pentru a nivela aria și a sfîrși lucrarea cît mai degrabă. — Văd, zise Ischomah, că și în privința asta te pricepi, iar, ca și mine.

— Bine, Ischomah, spusei eu, că am ajuns și la vînturatul și cositul grînelor. — Dar, zi-mi și tu, Socrate, dacă știi. Cînd se începe vînturarea dinspre partea de unde bate vîntul, pleava e înlăturată oare de pe întreaga suprafață a ariei ? — Nici nu se poate altfel, răspunsei eu.

— Atunci e limpede : pleava cade și peste grîne. Nu-i așa ? — Desigur, căci ar fi ceva dacă pleava ar pu-

tea fi zvîrlită peste grîne, încolo, în spațiul liber al ariei. — Întrebi acum ce-ar rămîne din sămînță, dacă s-ar începe din partea apărată de vînt a ariei ?

— Atunci pleava ar trebui strînsă, fără doar și poate, în niște vase anume.

— Dar spune-mi ; dacă ai curățat grînele pe jumătate din arie, vei continua să vînturi grîul încă necurățat, pe cel împrăștiat lăsîndu-l pe unde se află ? Sau ai să strîngi mai întîi într-o grămadă grîul curat, cam la punctul de rotire al ariei, pe un spațiu cît se pote de redus ?

— Natural, spusei eu, că mai întîi voi îngrămădi, la o parte, grîul curățat, astfel încît pleava să fie împinsă cît mai la margine și să nu mai fie nevoie să o vîntur a doua oară.

— Acum, Socrate, după toate cele discutate, cred că ești în stare să-i înveți și pe alții felul cum se pot alege grînele cît mai repede.

— Drept să-ți spun, Ischomah, nici eu nu mai îmi dădeam seama dacă știusem sau nu ceva încă de mai înainte. Și mă gîndesc tot așa dacă nu mă pricep și la giuvaieruri, să cînt din flaut și să pictez, fără să-mi dau seama. Căci, la drept vorbind, nici în aceste arte, nici în agricultură, n-am avut pe nimeni ca îndrumător, dar nu scap prilejul să-i privesc și pe agricultori și pe cei care practică alte meserii.

— Ți-am spus, Socrate, încă de la început, că agricultura este cea mai aleasă dintre meserii și pentru faptul că e cea mai lesne de învățat.

— Bine, Ischomah, înțeleg că m-am familiarizat cu muncile agricole, fără să-mi dau seama de aceasta.

19.

— Pomicultura ține și ea de agricultură ? — îl întrebai pe Ischomah.

— Așa este ! — Dar, spune-mi : este cu putință ca cineva să fie versat în agricultură și să nu știe nimic despre pomicultură ?

— E chiar adevărat, Socrate, că nu te pricepi la pomicultură ? — mă întrebă Ischomah. — Cum să mă pricep,

răspunsei eu, cînd nu știu în ce fel de pămînt se poate planta un arbore, nici cît trebuie să sap ; nu știu nici pe ce suprafață, nici cît de adînc trebuie să sădesc pomul și nici în ce poziție să-l așez, ca să crească cît mai bine.

— Bine, zise Ischomah, am să te învăț eu ceea ce nu știi. Ai văzut — nu-i așa, ce fel de groapă se sapă pentru a sădi un pom ?

— Da, de multe ori, răspunsei eu.

— Bine, dar ai văzut și o groapă de peste trei picioare adîncime ?

— Nu, zău că n-am auzit de nici una mai adîncă de două picioare și jumătate.

— Să continuăm, zise Ischomah, căci mai am o întrebare : o scobitură mai mică de un picior — spune-mi, ai văzut ?

— Nu, pe legea mea, răspunsei eu, nici chiar mai mică de un picior și jumătate. În cazul acesta, răsadurile — adăugai eu — ar fi desrădăcinate la prăsit, fiind plantate prea la suprafață.

— Deci, Socrate, ești lămurit că răsadurile nu se pot planta la o adîncime nici mai mare de două picioare și jumătate, dar nici mai mică de un picior și jumătate. — E așa de limpede lucrul acesta, că-i sare fiecăruia în ochi.

— Cum așa ? Poți tu, într-adevăr, deosebi — așa dintr-o privire, pămîntul uscat de cel umed ? — Uscat, răspunsei eu, e terenul din preajma Licabetului și cel asemenea lui, umed e, dimpotrivă, cel din șesul de la Faleron și cel la fel cu el [22].

— Dar spune-mi, întrebă Ischomah, butașii i-ai planta săpînd adînc într-un pămînt uscat sau umed ? — În pămînt uscat, se înțelege ! Căci, dacă aș vrea să sap pămîntul umed, aș da mai în adînc de apă și în ea nu se pot înfige butașii.

— Așa e, îmi place ce ai spus. Dar, mă rog, după ce ai săpat gropile, știi exact timpul cînd trebuie să plantezi puieții de un fel sau altul ?

— O, desigur, răspunsei eu. — Și, dacă vrei ca ei să crească cît mai repede, crezi oare că mlădițele, de le plantezi pe un teren cultivat, răzbat mai ușor decît pe un teren lăsat în părăsire ? Fără îndoială, zisei eu, că

ajung să se dezvolte mai repede pe un teren lucrat, decît pe unul în paragină.

— De aici, rezultă că puietul trebuie să aibă un strat de pămînt bun sub el. — Da, negreşit, intervenii eu. — Ia spune-mi : puietul prinde rădăcini mai bine, dacă-l sădeşti, pe toată lungimea lui, drept în sus sau dacă l-ai îndoi puţin spre pămînt, astfel ca să semene, să zicem, cu litera „gamma“ culcată pe spate.

— Zău că-i aşa. Căci astfel parcă ar fi mai mulţi muguri îndreptaţi spre pămînt. După muguri se văd mlădiţele cum răzbat deasupra scoarţei pămîntului şi cred că ei se dezvoltă şi sub pămînt. Cu cît germinează mai multe seminţe în pămînt, cu atît mai repede şi mai vînjoase, socot eu, cresc şi mlădiţele.

— Văd, Socrate, că şi în această privinţă judeci la fel ca mine. Dar, spune-mi, ai să te mulţumeşti să bătătoreşti pămîntul numai la rădăcină sau jur împrejurul puietului ?

Dacă ar fi după mine, zău că l-aş bătători de jur împrejur. Căci, dacă nu-l întăreşti de-a binelea, ploaia ar transforma pămîntul udat în mocirlă, ştii bine asta, şi soarele apoi îl va usca cu totul. Butaşii ar fi în pericol să putrezească de prea multă umiditate sau să se usuce din pricina uscăciunii pămîntului, rădăcinile avînd în primul rînd de suferit de pe urma căldurii prea mari.

— Nu mă îndoiesc, Socrate, că şi despre plantarea viţei de vie, judecăm amîndoi la fel.

— Şi smochinul, întrebai eu, trebuie să fie sădit în acelaşi chip ? .

— Aşa cred, răspunse Ischomah, şi tot astfel ceilalţi pomi. Eu gîndesc, continuă el, că dacă procedeul se dovedeşte bun pentru vita de vie, atunci înseamnă că e potrivit şi pentru alte culturi.

— Despre smochin, Ischomah, ce spui ? Cum se cade să fie cultivat ?

— Iar mă pui, Socrate, la încercare, căci tu cunoşti foarte bine procedeul. Se sapă, cum ştii, gropi mai adînci decît pentru măslin, aşa cum le vezi înşirate pe marginea drumurilor. Observi şi faptul că mlădiţele sînt legate de buturugă şi mai constaţi, adaugă Ischomah, că toţi butucii au partea de sus acoperită cu lut.

— Da, văd toate acestea — îi răspunsei.

— Bine, bine, le vezi, dar ce nu înțelegi atunci ? întrebă Ischomah. Nu știi, Socrate, că se poate așeza, de pildă, și o pojghiță peste lut ?

— Cum de nu, se poate ! Cunosc tot ce mi-ai spus, dar mă gîndesc acum de ce oare adineauri, cînd m-ai întrebat așa, în general — dacă știu să plantez sau nu, eu ți-am răspuns că nu. Drept să-ți spun, nu eram încredințat că-ți puteam spune un cuvînt măcar despre sădirea arborilor. Dar, de cînd ai început să mă „descoși" pas cu pas, recunoști și tu că ce-ți spun se potrivește cu judecățile tale. Și tu treci drept un agricultor experimentat, nu glumă.

Spune-mi, Ischomah, ce crezi : a-l întreba pe cineva nu înseamnă și a-l învăța în același timp ? Abia acum înțeleg întrebările și felul cum mi le-ai pus, una cîte una ; tu mă călăuzești ca să recunosc lucruri pe care eu însumi le cunosc. Îmi arăți că cele pe care socoteam că nu le știu sînt asemănătoare cu cele știute, și, pînă la urmă, reușești să mă convingi, crede-mă, că și eu le cunosc pe toate.

— De te întreb acum, zise Ischomah, despre o monedă de argint dacă e bună sau nu, crezi că te-aș putea convinge prin aceasta că te și pricepi să deosebești piesele bune de cele proaste ? Și dacă aduc vorba despre flaut crezi că aș reuși să te conving prin aceasta că te și pricepi să cînți din acel instrument ?

— Nu-i de mirare, spusei eu, de vreme ce ai ajuns să mă convingi că mă pricep la agricultură, deși știu bine că nimeni nu m-a instruit în acest domeniu.

— Nu, asta nu-i cu putință, Socrate. E adevărat însă că ți-am spus mai înainte că agricultura este o artă atît de umană și de pașnică, încît, numai văzîndu-i și ascultîndu-i pe oamenii care o lucrează, ai învățat s-o practici și tu.

— Agricultura, zise apoi Ischomah, ne învață, prin ea însăși, multe despre felul cum să îngrijim culturile cu foloase cît mai mari. De pildă, vița de vie, cățărîndu-se pe copacii din preajma ei, ne „învață" cum s-o sprijinim ca să crească. Văzînd în ce fel își desfășoară ciorchinii, cît timp boabele sînt încă necoapte, învățăm

cum să-i protejăm, lăsînd la umbră părțile bătute de soare pe căldura mare.

Dar cînd sosește momentul potrivit, spuse în continuare Ischomah, soarele începe să îndulcească boabele gustoase. Vița, lepădîndu-și frunzele, ne arată că trebuie să i le îndepărtăm și noi, pentru a ajuta fructul să se coacă. Apoi, cînd o mulțime de ciorchini încep să dea în pîrg, iar alții sînt încă verzi, sîntem îndemnați să-i culegem pe primii, ca și smochinele, pe măsură ce boabele lor se coc.

20.

După aceea am luat eu cuvîntul, întrebîndu-l pe Ischomah :

— Cum se face, explică-mi, că, fiind așa ușor de învățat și oamenii știind ce au de făcut, agricultura nu are pentru toți aceleași avantaje ? Unii duc un trai îmbelșugat, avînd mai mult decît le trebuie, iar alții nu sînt în stare să-și procure nici măcar cît au nevoie, făcînd chiar și datorii.

— Cu voia ta, am să te lămuresc, zise Ischomah. Nu cunoștințele și nici nepriceperea aduc unora belșug și altora necazuri. Niciodată, fii sigur, n-ai să auzi plîngeri de felul acesta : gospodăria cutăruia a fost ruinată, pentru că respectivul n-a împrăștiat în mod egal semințele pe ogor sau că n-a sădit pomii în linie dreaptă. Ori, neștiind ce teren e favorabil viței, nici că nu e bine lucrat pămîntul desțelenit, înainte de a-l însămînța sau că omul n-a știut că e avantajos să amesteci pămîntul cu bălegar, a plantat-o la întîmplare.

Mai degrabă, ai putea să auzi explicații ca acestea : omul ăsta nu scoate grîu de pe ogorul lui, fiindcă nu se îngrijește să-l însămînțeze cum se cuvine și nu-i aduce îngrășămintele trebuincioase.

Sau ai să auzi vorbe de acest fel : omul nu produce vin, fiindcă nu plantează cum trebuie vița de vie și nici nu se îngrjiește de cea pe care o are. Nici măsline, nici smochine n-are omul, pentru că pur și simplu nu se sinchisește de ele, nu face nimic pentru a le avea.

— Vezi, Socrate, continuă Ischomah, prin ce se deosebește agricultorii adevărați, vezi ce-i face să aibă rezultate diferite ? Mult mai bune decît cei care dau numai impresia că descoperă cine știe ce metode noi.

Și în ce-i privește pe marii comandanți de oști, ei se deosebesc nu printr-o înțelegere aparte a științei militare, ci prin faptul că unii sînt în mod vădit mai perseverenți. Ideile călăuzitoare le sînt cunoscute atît generalilor, cît și ostașilor de rînd, valoarea lor însă e determinată de măsura în care comandanții de unități le pun ori nu în practică.

Un lucru, de pildă, pe care-l știe toată lumea : cînd mărșăluiești printr-o țară străină, este de dorit să înaintezi în așa fel, încît să fii pregătit în orice moment de a încrucișa armele cu inamicul. Toți cunosc, fără îndoială, acest principiu, dar numai unii îl respectă și în fapt.

Mai departe, zise Ischomah : toți știm că ziua și noaptea trebuie postate gărzi în fața taberelor. Și în acest caz, unii sînt cu ochii-n patru, alții delăsători.

Sau, atunci cînd este vorba de străbătut un defileu, știe oricine că e avantajos să ocupi tu înaintea inamicului pozițiile cele mai favorabile. Nu-i așa ? Dar și aici unii dovedesc interes, alți dezinteres.

În agricultură : toți recunosc ce mare importanță are gunoiul în fertilizarea solului și toți știm că el se formează de la sine. Da, este bine să știi exact cum se formează și este ușor să zici că aduni mult bălegar, dar, în practică, numai unii se îngrijesc și știu cum să-l adune, în timp ce alții nu dau doi bani pe el.

Că cerul ne trimite ploaie, că în toate scobiturile pămîntului iau naștere băltoace și din pămîntul astfel umezit cresc tot soiul de plante, se știe, nu-i așa ? Terenul care urmează să fie semănat trebuie, se știe iar, curățat. Dacă adunăm toate resturile de care nu este nevoie și le azvîrlim în apă, cu timpul vedem cum se îngrămădește gunoiul, atît de trebuincios dezvoltării plantelor. Căci, spune-mi, ce buruiană amestecată cu pămînt, în apă stătută, nu se transformă cu timpul în gunoi ?

Toți știm apoi ce trebuie făcut cînd pămîntul e fie prea umed pentru semănat, fie prea sărat pentru plantat pomi. Cine nu cunoaște și felul cum apa e condusă prin

diferite canale, precum și faptul că sarea se dizolvă dacă e amestecată cu felurite alte materii, unele lichide, altele solide.

— Și chiar dacă, zise în continuare Ischomah, cineva nu știe deloc ce poate fi cultivat pe un anumit teren, nici n-are în vedere vreun fruct sau vreo plantă și nici n-ar avea prilejul să-l audă pe un altul vorbind despre acestea, chiar și atunci, te întreb, nu-i oare mai ușor pentru oricine să se exerseze în agricultură decît să dreseze un cal ? Și cu mult mai ușor decît să educe un om ? Căci în agricultură nimic nu se face pe ascuns, ci toate sînt limpezi ; aici se destăinuie și se adeverește totul : ce poate și ce nu poate fi făcut.

Pămîntul, cred eu, ne oferă cel mai bun prilej de a-i recunoaște pe cei buni și pe cei răi, dîndu-ne dovezi sigure și clare despre toate calitățile și defectele lor. În agricultură, așadar, leneșii nu pot, ca în alte activități, să se prefacă că cunosc ceva, fiindcă toți știm că pămîntul îi răsplătește bine pe cei care-l muncesc bine.

Trîndăvia înseamnă în agricultură dezvăluirea unui spirit inferior, căci este greu de înțeles cum ar putea cineva trăi fără să-și asigure cele necesare vieții. Nimeni, socot eu, nu poate fi convins de acest lucru. De aceea, celui ce nu cunoaște o altă meserie care să-i aducă foloase și nici nu vrea să lucreze în agricultură, nu-i rămîne altceva de făcut decît să trăiască din furturi, prădăciuni, înșelătorii sau să fie socotit de-a dreptul un nebun.

— Este o mare deosebire, zise apoi Ischomah, între a lucra cu folos și fără folos în agricultură. Mai ales cînd sînt mulți lucrători care trebuie supravegheați dacă muncesc cu adevărat ; unii îi controlează, alții însă nu se sinchisesc de aceasta.

De pildă, dacă un muncitor dintr-o formație de zece oameni lucrează conștiincios tot timpul, realizările lui se văd cu ușurință, așa cum altuia, părăsind locul de muncă înainte de vreme, i se simte lipsa.

Dacă-i lăsăm, deci, pe oameni să lucreze superficial, după poftele lor, atunci să nu ne mire că jumătate din munca datorată este irosită.

Tot astfel se petrec lucrurile și cînd doi călători, tineri și voinici, au de parcurs împreună un drum de două sute de stadii [23]. Diferența dintre ei va fi de o sută de stadii în favoarea celui care merge drept la țintă și în defavoarea celui care se mai oprește la un izvor, mai trîndăvește la umbră, admiră natura, caută o boare plăcută să-l învioreze.

Aceeași este situația și în agricultură. Dacă lucrătorii își îndeplinesc sarcinile stabilite, munca se vede că-i spornică și, dimpotrivă, cînd, în loc să muncească, ei se dau în lături sub diferite pretexte și dacă sînt lăsați să trîndăvească.

— A veghea ca ceea ce se produce să fie bine făcut și nu ceva de mîntuială este tot atît de important ca a te îngriji ca oamenii să muncească din plin, în loc să trîndăvească toată ziulica. Să zicem că se execută prașila pentru a curăța via de buruieni ; dacă acestea cresc și se îndesesc — nu crezi, Socrate, că s-a muncit prost — ce zici ?

Acestea sînt cauzele care ruinează gospodăriile mai degrabă decît lipsa de cunoștințe. Căci, în cazul în care cheltuielile gospodărești continuă, iar munca cîmpului nu aduce nici un profit, nu e de mirare că, în loc să realizeze beneficii, proprietarul sărăcește mereu.

Că acelora, dimpotrivă, care își dau silința și cultivă pămîntul cu pricepere, agricultura le aduce cîștiguri mai mult decît îndestulătoare, acest lucru m-a învățat tatăl meu atît prin viu grai, cît și prin exemplul lui. El nu m-a sfătuit niciodată să cumpăr un teren lăsat în paragină, motivînd că amenajarea acestuia costă scump și, oricum, nu mai poate fi făcut productiv.

Și, spunea tata, ceea ce nu poate fi îmbunătățit, nu ne face nici o plăcere. Dimpotrivă, o casă care poate fi înfrumusețată sau o cireadă de vite, de pildă, care poate fi înmulțită, îți provoacă întotdeauna o mare bucurie. Dar, dacă este vorba despre îmbunătățiri, nimic nu este mai grăitor în această privință decît transformarea unui teren neproductiv într-unul care să aducă roade.

— Să știi, Socrate, zise apoi Ischomah, că noi am reușit în felul acesta să ridicăm de mai multe ori prețul unor terenuri. Și acest procedeu, află că, pe de o parte,

e avantajos, pe de alta, e atît de ușor de învățat, încît și tu, după ce m-ai auzit aici, poți să-l aplici. Iar mîine, mai mult, poți și tu, dacă vrei, să-i îndrumi pe alții să facă la fel.

Tata n-a învățat de la nimeni ce și cum să facă și nici n-a tăiat firul în patru, spunea el, ci călăuzit numai de dragostea pentru agricultură și pentru muncă, și-a dorit o mică fermă, ca să aibă o preocupare care să-i satisfacă totodată plăcerea de a vedea cum lucrurile prosperă.

Așa că, pot spune, Socrate, încheie Ischomah, că tatăl meu, prin natura lui, a fost cel mai atașat de agricultură dintre toți atenienii.

După ce l-am ascultat, i-am pus lui Ischomah întrebarea : — Terenurile pe care tatăl tău le-a făcut productive le-a păstrat el pe toate sau le-a vîndut, atunci cînd i s-a oferit un preț bun ? Le-a vîndut, zău așa, ca să cumpere neîntîrziat altele, lăsate în paragină pe care, prin munca lui neobosită, le-a făcut din nou să producă.

— Vrei să spui, deci, i-am răspuns lui Ischomah, că tatăl tău iubea într-adevăr, prin firea lui, munca cîmpului, întocmai cum negustorii de grîne își „iubesc" marfa. Aceștia „îndrăgesc" grînele atît de mult, încît unde aud că se găsesc din belșug, acolo pleacă, peste mări și țări, ca să le aducă pe corăbii, din Marea Egee, Pontul Euxin, Marea Siciliei.[24]

Apoi, încărcînd de acolo cît pot mai mult, aduc grînele pe mare, pe corăbiile cu care călătoresc și ei. Cînd au nevoie de bani, ei nu transportă grîul la întîmplare, ci îl plasează acolo unde au aflat că cerealele sînt scumpe și oamenii le plătesc cel mai bine. Așa mi se pare mie că și tatăl tău „iubea" agricultura.

La aceasta Ischomah răspunse : — Zău că glumești, Socrate. Eu, drept să-ți spun, socotesc că au pasiunea de a construi cei care, după ce și-au înălțat casele pentru ei, și le vînd construind altele noi.

— Da, pe Zeus, Ischomah, zic și eu și jur că te cred cînd susții că oamenii iubesc, prin natura lor, ceea ce cred ei că le aduce vreun folos.

— Pe cînd vorbeai, Ischomah, eu mă gîndeam cît de bine ai știut să-ți expui argumentele în sensul susținerilor tale. Ai argumentat, e drept, că dintre toate ocupațiile, agricultura se poate învăța cel mai ușor și din ceea ce ai spus, iată, m-am convins și eu că așa stau lucrurile.

— Zău că-i așa, răspunse Ischomah. Să știi însă că, în ce privește arta conducerii, comună tuturor activităților : agricultură, politică, economie, militărie, aici sînt de acord cu tine că oamenii se deosebesc mult între ei, prin inteligență.

De pildă, cînd o triremă [25] are de parcurs cale de o zi pe mare, unii comandanți știu, prin vorbele și faptele lor, cum să-i încurajeze pe vîslași, ca aceștia să îndure de bunăvoie toate caznele. Alți comandanți însă înțeleg să se poarte atît de rău cu oamenii din subordine, încît corabiei îi trebuie un timp îndoit ca să parcurgă aceeași distanță.

Drept urmare, primii corăbieri coboară, la sosire, obosiți și plini de sudoare, dar felicitîndu-se între ei, și comandantul și vîslașii ; ceilalți însă sosesc la destinație tîrziu, fără să fi depus eforturi mari, privindu-l cu ură pe comandant și acesta pe dînșii.

Și comandanții de oști se deosebesc în această privință între ei. Unii au în subordine ostași care nu se supun de bună voie caznelor și pericolelor de tot felul : aceștia nu voiesc să asculte de ordine, dacă nu sînt constrînși s-o facă și chiar se laudă cu îndărătnicia și nesupunerea lor față de comandant.

Tocmai acești comandanți au parte nu rareori de supuși care îi vorbesc de rău și care nu o dată se dovedesc din cale afară de nerușinați.

— Dimpotrivă, continuă Ischomah, comandanții plini de însuflețire, bravi și pricepuți, cînd au în subordine aceiași ostași sau alții, știu să-i facă să se jeneze cînd săvîrșesc ceva rușinos. Aceștia socotesc că e mai bine să se supună și chiar sînt mîndri cînd li se dau însărcinări pe care, oricît ar fi de grele, le duc la îndeplinire cu plăcere.

Dar, precum există oameni cărora le este înnăscută plăcerea de a munci, tot astfel aceeași plăcere ca și dorința de a se vedea lăudat de comandant pentru săvîrșirea unei fapte deosebite, devin, prin înrîurirea ce o au conducătorii destoinici, trăsături comune ale întregii oștiri.

Cînd subordonații se comportă astfel, zise în continuare Ischomah, acesta este meritul comandanților autoritari; și autoritari nu sînt, zău, cei ce sînt mai viguroși decît subalternii lor sau cei care țintesc mai bine cu arcul ori cu sulița, nici cei care se pricep mai bine la călărit, înfruntînd pericolele în lupte. De adevărată autoritate se bucură acei care sînt în stare să insufle ostașilor hotărîrea de a-i urma, chiar trecînd prin foc și nesocotind toate primejdiile.

Asemenea oameni merită numele de spirite mari. Lor li se supun cei mulți, nutrind aceleași gînduri și simțăminte. Cu deplin temei se poate spune că brațul unui astfel de comandant este întărit de al acelora care îl urmează în lupte și i se supun de bunăvoie. Și mare cu adevărat e acel bărbat care săvîrșește fapte strălucite nu atît prin forța lui fizică, cît, în primul rînd, datorită inteligenței și tăriei de caracter.

Tot așa stau lucrurile și în ce privește treburile fiecărui cetățean. Dacă cei puși să-i conducă sau să supravegheze activitatea oamenilor sînt în măsură să-i facă doritori de muncă și stăruitori, asemenea conducători sînt, prin aceasta, și cei mai indicați să-i călăuzească spre reușite și o viață îndestulată.

— Dacă însă, replică Socrate, stăpînul fiind de față, el, care poate să-i pedepsească pe cei îndărătnici și să-i răsplătească pe cei ce muncesc bine, totuși, lucrătorii nu realizează nimic deosebit, un asemenea stăpîn nu e, zic eu, de lăudat. Dimpotrivă, cel care numai cînd îl văd le inspiră muncitorilor forța de muncă, dorința de a se întrece și de a fi stimați, un asemenea conducător spun eu că are ceva regesc în ființa lui.

Acest lucru mi se pare mie că este de cea mai mare importanță în orice activitate omenească, deci și în agricultură. Dar, în nici un caz, în legătură cu aceasta, nu pot să spun, zău, că se poate învăța ceva temeinic dintr-o

simplă privire sau auzindu-l pe cineva numai o dată. Din contră, eu susţin că cel care vrea să se formeze are nevoie, pe de o parte, de învăţătură, şi, pe de altă parte, ca natura lui bună să fie, ceea ce este deosebit de important, favorizată de zei.

Căci eu, continuă Ischomah, socot că satisfacţia de a fi conducătorul unor oameni care te urmează de bună voie nu e o operă numai omenească, ci, cu adevărat, un dar al zeilor şi că de această satisfacţie au parte numai aceia care se dovedesc cu adevărat înţelepţi.

Dimpotrivă, a stăpîni, peste oameni, fără voia lor, ca un tiran, mi se pare a fi asemenea cu osînda pe care zeii o dau aceluia vrednic să trăiască pentru veşnicie în iad, ca Tantal, sub ameninţarea permanentă a îndoitei morţi.[26]

BANCHETUL

1.

Drept să vă spun, mie mi se pare că nu numai faptele serioase ale bărbaților de seamă merită să fie consemnate, ci și cele săvîrșite în glumă.

Vreau să arăt acum, cunoscînd situația, temeiurile celor afirmate mai sus.

Se terminase tocmai cursa de cai de la Marile Panatenee [1], unde asistase și Calias, fiul lui Hipponicos, însoțindu-l la întreceri pe copilandrul Autolycos pe care-l iubea și care ieșise învingător la probele de lupte și pugilat. După încheierea alergărilor, Calias s-a dus acasă la Pireu, luîndu-l cu el pe Autolycos, pe tatăl copilandrului, urmîndu-l și Nikeratos.

Calias, văzîndu-l pe Socrate împreună cu Hermogene, Critobul, Antistene și Charmide [2], îi ceru unuia din cei care îl însoțeau să-l conducă pe Autolycos, iar el s-a apropiat de grupul în care se afla Socrate și a spus:
— V-am întîlnit la momentul potrivit. Tocmai vreau să dau un ospăț în cinstea lui Autolycos și a tatălui său. Îmi place să cred că sărbătoarea va fi și mai strălucită dacă o veți onora cu prezența voastră de bărbați prea luminați, mai însemnați decît strategii, comandanții de cavalerie și aspiranții la funcții publice.

— Mereu ne iei de sus, răspunse Socrate, fiindcă i-ai dat bani nu glumă lui Protagoras, Gorgias, Prodicos și altora ca să te învețe să fii înțelept, în timp ce pe noi ne consideri ca niște diletanți în filosofie. [3]

— Recunosc, zise Calias, că mai înainte nu am înțeles să vă destăinuiesc multele mele cunoștințe, dar acum

cînd sînteți invitații mei, am să vă arăt că ele sînt vrednice de toată atenția.

Apoi Socrate și cei ce-l însoțeau i-au mulțumit, așa cum se cuvenea pentru invitație, fără să-i promită că vor veni și ei la ospăț. Cum Calias s-a arătat foarte abătut că l-au refuzat, s-au hotărît în cele din urmă să dea curs invitației. Mai înainte însă, unii și-au făcut gimnastica și s-au pomădat, alții s-au îmbăiat, după care au intrat în casă.

Autolycos ședea lîngă tată-său, ceilalți s-au așezat cum a dorit fiecare. Judecînd după cele ce se petreceau în jur, ți-ai fi dat seama fără nici o greutate că frumusețea are, de la natură, în ea un aer măreț, mai ales cînd este îmbinată cu pudoarea și cu modestia, așa cum se manifestau ele în ființa lui Autolycos. Căci, întocmai ca o vîlvătaie care, izbucnind în noapte, face să străfulgere privirile către ea, tot astfel frumusețea lui Autolycos a atintit în acele momente toți ochii asupra lui. Aceasta înseamnă că cei care se uitau la el cu atenție erau adînc impresionați de făptura lui, ceea ce făcea ca unii să rămînă tăcuți, alții însă să-și arate fățiș admirația.

Dar să ținem seama că toți cei stăpîniți de vreun zeu au parcă darul să impresioneze ; dintre ei, unii se impun și te subjugă cu privirea și cu vocea lor înfricoșătoare. Alții însă, călăuziți de o iubire cumpănită, au o bunătate în priviri și o blîndețe în vorbă, precum și o înfățișare care exprimă întocmai noblețea lor sufletească. O asemenea impresie o făcu și Calias atunci, pradă acelei iubiri care provoacă admirația celor inițiați în tainele ei.

Cei de față luau masa în liniște, ca și cum o ființă superioară le-ar fi impus această tăcere. În timpul acesta bătu la ușă Filip, măscăriciul, care spuse servitorului să anunțe cine era și de ce a venit. Și mai zise că este pregătit cu toate ale lui, numai de mîncare aștepta ca alții să-i dea. S-a plîns că sclavul lui era neputincios, de aceea n-a adus nimic, fiind deci și nemîncat.

Calias, auzind acestea, li se adresă comesenilor : — Dar e rușine, oameni buni, să nu-i dăm adăpost. Să intre, nu-i așa ?

În același timp el se uită la Autolycos, desigur ca să vadă ce impresie îi face acestuia gluma lui. Măscăriciul

însă cînd s-a oprit în încăperea unde avea loc ospățul li se adresă astfel celor de față : „Știți bine că nu sînt decît un măscărici. Am venit degrabă și cu plăcere aici, socotind că e mai plăcut să vii neinvitat decît pregătit pentru ospăț".

— Nu sta în picioare, ia loc — îl pofti Calias. Cum vezi, oamenii aceștia sînt toți serioși, dar poate că nu le-ar lipsi puțintică distracție. Filip n-a așteptat mult. S-a și apucat, în timp ce invitații mîncau, să spună unele vorbe cu haz, ca să-și îndeplinească rolul lui obișnuit de la ospețe. Dar, cum nu reușise să stîrnească rîsul comesenilor, se vedea că era tare abătut. Puțin mai tîrziu, iar încercă să spună ceva hazliu. Cum însă nici de data aceasta nu izbutise să provoace rîsul, s-a oprit, n-a mai vrut să mănînce și s-a trîntit în pat cît era de mare.

— Ce s-a întîmplat, Filip — l-a întrebat Calias — te doare ceva ? La care măscăriciul răspunse suspinînd : — „Da, pe Zeus, simt o mare durere, Calias, căci o dată ce rîsul a dispărut la oameni, s-a zis și cu mine și cu meseria mea. Mai înainte eram chemat la ospețe, ca să-i înveselesc pe oameni și să-i fac să rîdă. Acum însă mă întreb și eu la ce mă mai invită ? Căci, a spune lucruri serioase este pentru mine ca și cum aș rîvni să devin nemuritor, și de invitat nu mă invită nimeni ca să-l chem și eu la mine, întrucît toți știu că n-am cum să-l ospătez în casa mea."

Zicînd acestea, el și-a suflat nasul și ne-a făcut impresia — și după vorbă — că plînge. Atunci toți mesenii au încercat să-l îmbuneze, i-au făgăduit că o să rîdă iar și l-au rugat să-și vadă de mîncare. Numai Critobul nu s-a putut abține să nu pufnească în rîs de tînguiala lor. Adulmecînd rîsul, măscăriciul, își luă vălul de pe cap și, făcîndu-și singur curaj, fiindcă se gîndea că nu s-au sfîrșit ospețele, începu iar să mănînce.

2.

După ce au curățat mesele, au făcut libațiile și i-au înălțat un imn lui Apolo, intră în încăperea unde se aflau, ca să-i distreze, un siracuzan, însoțit de o price-

pută cîntăreață din flaut, de o dansatoare în stare să se miște de minune și de un tinerel nespus de chipeș, care știa să danseze și să cînte foarte frumos din țiteră. Cu minunățiile pe care le-a arătat, siracuzanul a încasat o sumă bunicică.

După ce cîntăreața le-a zis din flaut, tinerelul i-a desfătat cu țitera lui și au socotit că amîndoi i-au distrat cum se cuvine, Socrate i se adresă lui Calias : — Zău, amice, că ești o gazdă minunată. Nu numai că ne-ai pregătit un ospăț ales, dar ne-ai oferit și un spectacol, muzical și coregrafic, deosebit de plăcut.

La rîndul lui, Calias întrebă : — Aveți ceva împotrivă ca să aducem și uleiuri de cele parfumate, ca să ne desfătăm toți cu mirosul lor plăcut ? — Nu-i deloc așa — răspunse Socrate. Căci precum un veșmînt îl aranjează pe un bărbat, altul pe o femeie, tot astfel un parfum îi convine bărbatului, altul femeii. Știut este că nici un bărbat nu folosește miresme de dragul altui bărbat. Dar femeilor, mai ales nevestelor tinere, ca cea a lui Critobul și Nikeratos, le mai trebuie vreo mireasmă, de vreme ce ele însele sînt numai parfum ? Se vede însă că uleiul din gimnazii le place ca miros bărbaților mai mult decît alte miresme femeilor și, dacă le lipsește, îl doresc cu atît mai mult.

Adevărat este și faptul că fie sclavul, fie un cetățean liber, dacă se dau cu ulei parfumat, de îndată răspîndesc ambii același miros. Dar parfumul unei educații vrednice de un om liber nu-i chiar așa de plăcut la început, cînd necesită eforturi și multă sudoare și e nevoie de mai mult timp pentru ca roadele ei să fie plăcut mirositoare și cu adevărat liberale.

— Bine, bine, astea sînt pentru tineri, interveni Licon, dar noi ceștilalți, care nu ne mai pregătim în gimnazii, de ce mireasmă mai avem nevoie ? — De cea a virtuții — răspunse Socrate. — Și de unde să ne procurăm o asemenea pomadă ?. — Desigur că nu de la vreo parfumerie. — Atunci de unde ? — Ascultă ce spune Teognis :

„De la cel destoinic vei învăța
lucruri bune ; dar dacă cu cei răi
Te amesteci, îți vei pierde și mintea ce-o ai“. [4]

La care Licon zise : — Auzi tu, fiule ? — Pe Zeus că aude — răspunse Socrate, și o să-i folosească.

Dar fiindcă a vrut să iasă victorios la lupte și pugilat, încurajat de tine, acum tot tu îl vei călăuzi să chibzuiască și să-și aleagă un îndrumător pe calea cultivării virtuții.

Apoi mai mulți dintre convivi au început să discute, unul dintre ei întrebînd : — Unde să găsim un astfel de maestru ? Un altul susținea că virtutea nu se poate învăța, altul că poate fi învățată ca orice altă disciplină.

Atunci interveni Socrate care zise : Fiindcă chestiunea este controversată, să amînăm mai bine dezbaterea pe altă dată. Acum să continuăm discuția noastră. Văd în fața mea o cîntăreață care stă în picioare și pe unul care-i aduce niște cercuri. Apoi, flautista începu să cînte, iar cineva care stătea lîngă ea i-a tot dat vreo douăsprezece cercuri. Le-a luat și, continuînd să danseze, le arunca în sus, le învîrtea, socotind fără greș înălțimea pînă unde să le azvîrle, ca cercurile să revină apoi, ritmic, în mîinile ei.

Văzînd acestea Socrate spuse : — Din multe altele, dar și din ceea ce face acea dansatoare se vede limpede, prieteni, că femeia nu-i cu nimic inferioară, de la natură, bărbatului, afară doar de inteligență și de forța fizică. Așa că dacă cineva dintre voi are o femeie să nu ezite s-o învețe ceea ce ar vrea și i-ar folosi ca ea să știe.

— Bine, Socrate, interveni Aristarh [5], dar cum se face că știind aceasta tu însuți nu te ocupi de educația Xantipei [6], ci o lași așa cum e, cea mai insuportabilă dintre toate făpturile care au existat, există sau vor exista vreodată ?

— Fiindcă, îi răspunse Socrate, văd că și cei care vor să ajungă buni călăreți își aleg cai, nu dintre cei mai supuși, ci dintre cei mai nărăvași, încredințați că, dacă reușesc să-i îmblînzească pe aceștia, le va fi, desigur, mult mai ușor cu ceilalți cai. Eu, ca și acei călăreți, vrînd să trăiesc cu oamenii și printre oameni, mi-am luat cum am spus, o asemenea femeie, știind bine că, dacă o suport pe ea, îmi va fi cu atît mai ușor să mă împac cu ceilalți oameni. Comesenii au apreciat că explicația dată de Socrate a țintit bine.

Apoi i s-a adus dansatoarei un cerc prevăzut cu mai multe săbii ce-și îndreptau ascuțișul în afară. Dansatoarea și-a vîrît și și-a scos capul printre ele și deasupra lor, dîndu-le emoții să nu se rănească. Ea însă a dus la bun sfîrșit exercițiul, stăpînă pe sine, fără nici o teamă și cu deplină siguranță.

— Socot, îi spuse acum Socrate lui Antistene, că cei ce au ocazia să privească o asemenea demonstrație nu ne vor mai contrazice susținînd că nu se poate învăța să fii curajos, cînd dansatoarea asta, femeie fiind, ne-a dovedit atîta curaj în jocul ei cu săbiile. — „Dar nu crezi, întrebă Antistene, că siracuzanului i-ar fi de mai mult folos lăsînd dansatoarea să joace în public, răsplătită cu bani de atenieni, ca să-i facă astfel și pe ei să lupte curajoși și disciplinați, slujindu-se de lăncile lor ?

— Zău că și eu m-aș bucura, zise Filip, dacă și pe oratorul Pisandru [7] l-aș vedea învățînd să se dea peste cap în jocul cu săbiile. Căci el, știți, motivînd că nu poate să vadă în fața ochilor o lance, nici nu vrea să lupte cot la cot cu ceilalți cetățeni.

După aceea a început să danseze tinerelul. Sucrate, urmărindu-l, le zise celorlalți : — Uitați-vă la copilul ăsta, ce frumos e ! Dar și mai frumos ne apare cînd se mișcă, decît atunci cînd stă în repaus“. — Cred că vrei în felul acesta, interveni Charmide, să-l lauzi pe maestrul lui de dans.

— Da, pe Zeus, că-i așa, răspunse Socrate. Și am mai băgat de seamă că, dansînd, el pune în mișcare orice părticică nu numai din trunchi, ci și gîtul, pulpele și brațele, așa cum trebuie să danseze cel care dorește să aibă un trup agil.

— Și eu, siracuzane, zise apoi Socrate, tare aș vrea să învăț mișcările pe care le-am văzut la tine. — La ce ți-ar folosi ? — îl întrebă tînărul dansator. — Ca să dansez, firește — îl lămuri Socrate, după care rîseră toți.

Socrate atunci cu o mină foarte serioasă îi întrebă : — Rîdeți de mine, pentru că doresc să fiu mai rezistent, făcînd exerciții ? Sau mă luați în rîs fiindcă vreau să mănînc și să dorm cu mai multă plăcere ? Să știți că eu mă gîndesc la exerciții de felul acesta și nu la cele ce le fac alergătorii de cursă lungă care au gambele groase

și umerii înguști, nici la exhibițiile pugiliștilor ai căror umeri, dimpotrivă, se măresc iar gambele slăbesc. Eu însă punînd în mișcare toate părțile corpului, vreau să-i dau o dezvoltare armonioasă. Sau poate rîdeți de faptul că n-am nevoie să-mi caut un tovarăș cu care să mă exersez, nici că, bătrîn cum sînt, să mă dezbrac în public. Ori rîdeți că mă voi mulțumi cu o încăpere ceva mai spațioasă ca asta, care i-a fost deajuns acestui tinerel ca să asude dansînd ? Sau la gîndul că voi dansa iarna la adăpost și vara la umbră ?

Ori — continuă Socrate — rîdeți că, avînd pîntecele cam mare vreau să-l mai reduc, să-l fac proporțional cu restul corpului ? Oare nu știți că deunăzi Charmide m-a surprins dis-de-dimineață făcînd exerciții de dans ? — Da, așa este — spuse Charmide — și la început am rămas perplex. Mă temeam să nu fi înnebunit, dar cînd te-am auzit că argumentai la fel ca acum, și eu, îndată ce am ajuns acasă, m-am apucat nu să dansez ca tine. Nu învățasem acest lucru, ci știam de mai înainte doar să fac exerciții cu mîinile.

— Da, e adevărat, luă cuvîntul Filip, căci gambele și umerii tăi parcă se echilibrează în așa măsură, că dacă le-ai pune la cîntar în fața agoranomilor [8], ca pîinile, partea de sus și cea de jos ar fi proporționate la tine — și astfel ai scăpa de amendă. — Să mă chemi și pe mine, Socrate, interveni Calias, cînd ai să începi lecțiile de dans, ca să-ți țin companie și să învăț și eu cu tine."

— Haide, spuse atunci Filip, cîntați-mi din flaut ca să dansez și eu. După care s-a sculat de la locul lui și a străbătut încăperea imitînd mișcările executate de băiat și de dansatoare. La început, fiindcă cei de față l-au lăudat pe băiețandru, care arăta și mai frumos cînd dansa, Filip a vrut și el să le atragă atenția, să-i facă să rîdă prin mișcările caraghioase și neobișnuite pe care le făcea. Apoi, ca s-o imite pe dansatoare care se apleca pe spate cînd mînuia cercurile, el încercă să facă aceleași mișcări, dar în sens invers, aplecîndu-se cu corpul înainte. În sfîrșit, văzînd că toți l-au lăudat pe băiat care, în timpul dansului, mișca toate părțile corpului, Filip îi ceru flautistei să cînte o melodie mai vioaie,

ceea ce-l făcea să miște deodată gambele, mîinile și picioarele. A dansat astfel pînă n-a mai putut de oboseală, s-a trîntit pe pat și a spus : „Dovada cea mai bună, prieteni, că știu să mă mișc frumos, sînt dansurile pe care le-ați văzut. Acum, mi-e sete. Feciorul să-mi aducă plină cupa cea mare".

— Da, da, și nouă, strigă Calias, și nouă ni s-a uscat gîtlejul cît am rîs de tine.

Socrate, la rîndul lui, zise : — Să bem, bărbaților, și eu mă alătur întru totul vouă. Doar e știut că vinul înalță spiritele deasupra grijilor, așa cum mătrăguna îi adoarme pe oameni. Vinul ne menține buna dispoziție, întocmai cum uleiul întreține flacăra. Eu, drept să vă spun, am credința că trupurile oamenilor se aseamănă cu semințele care germinează în pămînt. Acestea, dacă cerul udă prea mult terenul, nu pot să se dezvolte cum trebuie și nici să se bucure de bătaia vînturilor. Dacă însă semințele au umezeala trebuincioasă, ele cresc sănătos, ajung la înflorire și dau apoi roade bogate.

— Așa se întîmplă, continuă Socrate, și cu noi ! Dacă îngurgităm o cantitate prea mare de băutură, corpul și mintea nu întîrzie să slăbească, respirăm greu și ajungem de nu mai putem vorbi normal. Dacă slujitorii ne toarnă în cupe mici, din cînd în cînd, licoarea — ca să mă folosesc și eu de cuvintele lui Gorgias, atunci vinul nu ne face nici un rău ; nu ne îmbătăm, ci, pe nesimțite și în mod plăcut, ne dispune la veselie.

Toți mesenii au fost, fără îndoială, de aceeași părere. Numai Filip avu de adăugat că, în acest caz, paharnicii se cuvine să-i imite pe pricepuții conducători de care, făcînd și ei să alerge cupele pe masă. Iar slujitorii s-au grăbit să le facă pe plac.

3.

Imediat după aceea tînărul și-a potrivit țitera după sunetele flautului și a început să cînte, din instrument și din gură, ceea ce i-a atras laudele celor de față.

Atunci Charmide, luînd cuvîntul, zise : — Eu cred, prieteni, că așa cum Socrate a spus despre vin, tot astfel contopirea frumuseții acestor tineri cu cea a vocilor lor e făcută parcă să adoarmă grijile și să trezească în oameni setea de iubire". La care Socrate interveni : — Într-adevăr, prieteni, tinerii cîntăreți sînt în stare să ne înveselească, dar îmi place să cred că noi ne socotim cu mult superiori acestora. Și socotiți că n-ar fi rușinos din partea noastră, dacă n-am încerca, acum, cînd sîntem împreună, să ne fim de folos unul altuia și să ne distrăm totodată ?

Imediat se auziră mai multe voci : „Lămurește-ne mai bine tu despre ce crezi că trebuie să discutăm ca să facem cu adevărat ceea ce ai spus adineauri ! — În ce mă privește — zise Socrate — mi-ar plăcea cel mai mult să-l ascult pe Calias, să ne vorbească la ospăț, așa cum ne-a făgăduit, și să ne demonstreze înțelepciunea lui : — Da, răspunse acesta — vă voi demonstra, dacă și voi veți arăta ceea ce știți mai bine. Nimeni, interveni Socrate, nu se dă în lături să vorbească despre ceea ce crede el că știe mai bine.

— Dacă-i așa, zise Calias, am să vă vorbesc despre motivul care mă determină să mă mîndresc, anume încrederea ce-o am că-i pot face pe oameni mai buni. — Și cum îi faci mai buni, îl întrebă Antistene, învățîndu-i vreun meșteșug sau educîndu-i să fie virtuoși ? — Virtuoși, dacă virtutea și dreptatea sînt totuna.

— Pe Zeus, zise Antistene, că așa este. În timp ce curajul și cunoștințele pot fi uneori spre paguba prietenilor și a cetății, dreptatea nu se confundă niciodată cu nedreptatea.

— După ce fiecare dintre voi, zise Calias, veți cuvînta despre ce credeți că-i mai folositor, am să iau și eu cuvîntul și am să vă arăt în ce chip se vădește că o acțiune e dreaptă. — Dar tu, Nikeratos, să ne spui și tu cu ce cunoștințe te fălești. — Tata, zise acesta, ocupîndu-se de mine, ca să devin un om destoinic m-a pus să învăț toate versurile lui Homer, așa că și acum aș putea să recit întreaga Iliadă și Odisee pe de rost.

— Cum ? N-ai aflat, întrebă Antistene, că toți rapsozii știu și ei pe dinafară versurile lui Homer ? — Știu,

știu, fiindcă îi aud recitînd aproape zilnic. — Spune-mi, cunoști o categorie de oameni mai stupidă decît rapsozii ? — Nu, zău că nu cunosc — răspunse Nikeratos. — Și sînt stupizi, interveni Socrate, pentru că nu pricep sensul poemelor. Dar tu, de vreme ce i-ai plătit din belșug pe Stesimbrotos [9], Anaximandru și pe mulți alții, socot că ți-a rămas în minte înțelesul poemelor.

— Dar tu, Critobul, continuă Socrate, tu cu ce te lauzi mai mult ? — Cu frumusețea mea răspunse acela. — Atunci și tu, zise Socrate, vei putea susține că, datorită ei, ne faci și pe noi mai buni. Nu-i așa ? De nu izbîndesc, sigur că o să spuneți că sînt un ageamiu.

Antistene, întrebat și el răspunse : — Eu sînt mîndru de bogăția mea. După care Hermogene l-a întrebat dacă are bani mulți. — Jur că n-am nici un obol. — Dar pămînt ai mult ? Cam atît, răspunse Antistene, cît i-ar trebui lui Autolycos ca să se frece pe cap. — Asta ar fi bine s-o știe și el.

— Și tu, Charmide, tu cu ce te mîndrești mai mult ? — Cu sărăcia. — Pe cinstea mea, zise Socrate, că ceea ce spui e un lucru minunat. Sărăcia nu stîrnește invidie, nu-ți dă nici o bătaie de cap ; nu trebuie s-o păzești și cu cît n-o bagi în seamă, cu atît e mai îndărătnică.

— Ei, acum e rîndul tău, Socrate, să ne spui — interveni Calias — tu cu ce te mîndrești ? — Cu faptul că fac pe mijlocitorul. Văzîndu-i atunci pe toți rîzînd, Socrate li s-a adresat : — N-aveți decît să rîdeți, dar eu sînt încredințat că aș scoate bani nu glumă, dacă aș vrea să exersez meseria asta.

— Tu, spuse Licon, arătînd spre Filip, te grozăvești că-i faci pe oameni să rîdă. Nu-i așa ? — Mai cu temei, cred, decît comediantul Calipide, care exagerează, ca un lăudăros ce e, cînd susține că poate să-i facă pe mulți să și plîngă. — Așteptăm, zise Antistene, să ne spui și tu Licon, cu ce te fălești ? — Nu știți voi toți că mă mîndresc cu fiul meu pe care-l vedeți aici ? — Da, zise cineva, feciorul tău are tot dreptul să fie mîndru, fiindcă a ieșit învingător. — Nu, nu, zău că nu mă împăunez cu asta — răspunse Autolycos rușinat.

Pe cînd convivii, bucuroși că i-au auzit glasul, priveau spre dînsul cu admirație, cineva din adunare îl întrebă :

— Dar tu, Autolycos, de ce ești mai mîndru cu adevărat ? — De tatăl meu — răspunse acesta și făcu în același timp o plecăciune. Iar Calias, privindu-i pe amîndoi i se adresă lui Licon : — Îți dai oare seama că ești cel mai bogat dintre oameni ? — Pe Zeus că nu știu ce vrei să spui. — Cum nu știi, cînd nu ți-ai da fiul nici pe toate bogățiile regilor.

— Dar pe tine, Nikeratos, ce te face să te făl ești mai tare ? îl întrebă Hermogene. — Prietenii mei virtuoși și influenți și faptul că ei, fiind cea ce sînt, nu mă uită niciodată. Zicînd acestea, toți și-au îndreptat privirile spre Hermogene și mulți i-au cerut, în cor, să le arate care sînt acei prieteni, ceea ce el a promis că va face cu plăcere.

4.

Apoi luă cuvîntul Socrate, care spuse : — În cele ce urmează trebuie așadar ca fiecare din noi să probeze că cele dorite de el sînt vrednice să fie luate în seamă.

— Ce ați zice dacă aș vorbi eu primul, le propuse Calias, căci în timp ce voi tot discutați despre dreptate eu îi și fac pe oameni mai drepți. — Și cum procedezi, scumpule ? îl întrebă Socrate. — Dînd bani, pe legea mea — răspunse Calias. Iar Antistene, ridicîndu-se, îl întrebă în chip de reproș : — Tu, amice, ce crezi, ia, spune-mi, dreptatea sălășluiește în sufletele sau în pungile oamenilor ? — În suflete, desigur. — Și, vîrîndu-le banii în pungă, spui că faci sufletele mai însetate după dreptate ? — Nu mă îndoiesc că așa este. — Cum adică ? — Fiindcă oamenii, știind că vor avea cu ce să-și cumpere cele trebuincioase, nu vor mai dori să se expună pericolelor, făcînd lucruri rele. — Și eu să-ți dau înapoi ce primesc de la tine ? — Nu, pe Zeus, să nu-mi dai nimic. — Cum, nici să nu-ți mulțumesc pentru bani ? — Nu, zău, nici asta. Unii chiar mă dușmănesc mai mult ca înainte.

— Spui lucruri curioase, i se adresă Antistene, aruncîndu-i o privire dojenitoare. Susții, pe de o parte, că poți să-i faci pe oameni mai buni, iar, pe de altă parte, că ei

nu sînt drepți față de tine. — Și ce-i curios în asta ? Nu vezi cît de mulți dulgheri și zidari construiesc altora case, dar nu sînt în stare să-și facă nimic lor înșile și locuiesc în case închiriate ? — Deci, ai tăria, înțeleptule, și recunoaște că-i așa. — Recunoaște, interveni și Socrate, de vreme ce și ghicitorii pretind că le prezic altora viitorul, dar nu pot ghici ce are să li se întîmple lor. Și cu aceasta discuția s-a încheiat.

*
* *

După o pauză, luă cuvîntul Nikeratos care zise : — Ascultați să vă spun și eu cum puteți deveni mai buni, urmîndu-mi sfaturile. Știți, fără îndoială, că înțeleptul înțelepților, Homer, a vorbit în poemele sale aproape despre toate lucrurile omenești. Cine, prin urmare, vrea să învețe cum să-și conducă gospodăria, cum să vorbească la adunările publice, să devină conducător de oști ori să-i semene lui Ahile, Aiax, Nestor ori lui Ulise, să cultive relațiile cu mine, căci eu le știu pe toate acestea. — Te pricepi cumva și în ale guvernării ? — îl întrebă Antistene — fiindcă trebuie să știi că Homer l-a proslăvit pe Agamemnon și ca pe un cîrmuitor de popoare destoinic, dar și ca pe un viteaz.

— Da, desigur, nu mi-e străin nici faptul că, conducînd un car, trebuie să știi să cotești la curbă :

„Mînă și-nghesuie atunci cu totul aproape de țintă
Calul din stînga să pară că zbuciumul roatei strunjite
Stă să s-atingă de semn, dar cată să nu dai de piatră“
(Iliada, XXIII, 335—337, trad. G. Murnu)

— cum spune Homer.

— Și mai știi ceva, continuă Nikeratos, de care puteți și voi să vă convingeți îndată. Homer spune într-un loc că ceapa vine de drege băutura. Cereți numai să ni se aducă ceapă și veți vedea imediat ce bun o să vi se pară vinul și cu ce plăcere îl veți bea.

— Prieteni, zise Charmide, Nikeratos vrea să se ducă acasă mirosind a ceapă, ca să-și convingă nevasta că-i nevinovat, să-i alunge adică din minte bănuiala că s-ar fi sărutat cu altcineva.

— Zău, interveni Socrate, dacă continuăm așa, putem ajunge la cine știe ce gînduri năstrușnice. E un lucru știut, într-adevăr, că ceapa e un condiment ce dă gust atît mîncărurilor, cît și băuturilor. Dacă ne vom apuca să mîncăm ceapă și după masă, s-ar putea crede că am venit la Calias numai pentru a ne distra.

— Nu-i așa, Socrate, zise Nikeratos, căci și atunci cînd te pregătești să mergi la luptă e bine să rontăi o ceapă ; tot așa cum unii îi atîță la luptă pe cocoși, dîndu-le să mănînce usturoi. Dar poate că noi ne gîndim mai degrabă cum să-l îndrăgim pe cineva decît să ne războim cu el. Nu-i așa ?

*
* *

— Să reluăm însă discuția, zise Critobul. Eu îmi propun să vă explic acum de ce mă fălesc cu frumusețea mea.

— Zi-ne, zi-ne, se auziră mai multe voci. — Dacă nu sînt frumos, așa cum cred eu, atunci voi sînteți, pe bună dreptate, vrednici de pedeapsă că mă mințiți. Căci, fără ca cineva să vă oblige, susțineți mereu, sus și tare, că sînt frumos.

Eu, ce să fac ? Vă cred, fiindcă socot, la rîndul meu, că sînteți cetățeni onorabili, dacă sînt cu adevărat frumos și dacă vă trezesc aceleași simțăminte pe care mi le trezește mie un obiect ce-l socotesc frumos, apoi jur pe toți zeii că n-aș da frumusețea pe toate împărățiile lumii. Eu, de pildă, simt o mai mare plăcere acum să-l privesc pe Clinias decît toate celelalte frumuseți ce sînt hărăzite oamenilor și aș prefera să nu văd nimic altceva în lume, ci numai și numai pe el. Sufăr nopțile, sufăr în somn, că nu-l văd pe el aievea, dar binecuvîntez ziua, binecuvîntez soarele că mi-l arată pe Clinias în toată strălucirea lui.

— Mai avem temei să ne mîndrim, continuă Critobul, noi ăștia frumoșii, și pentru faptul că, în vreme ce un om vînjos, trebuie să se opintească de-a binelea, ca să obțină cele dorite, un viteaz să înfrunte pericolele, un înțelept să știe să vorbească, frumosul chiar nefăcînd nimic dobîndește tot ce-i dorește inima. În ce mă privește,

deși știu că averea îți dă satisfacții, aș prefera să dăruiesc toate bunurile mele lui Clinias, decît să primesc eu bunurile altuia ; aș dori să fiu mai degrabă sclav decît om liber, numai dacă Clinias ar binevoi să-mi fie stăpîn. Mărturisesc că pentru el aș munci din greu și munca cea mai istovitoare mi s-ar părea mai plăcută decît odihna și aș fi gata să mă expun oricărui pericol pentru el, decît să știu că duc o viață în siguranță.

— Tu, Calias, te fălești că poți să-i faci pe oameni mai drepți, eu însă sînt mai în măsură să-i călăuzesc în practicarea virtuții, în toate manifestările ei. Noi, cei frumoși, insuflîndu-le oamenilor iubirea, îi facem prin aceasta mai indiferenți față de avere, mai răbdători la muncă, doritori să înfrunte pericole mari pentru glorie, mai reținuți și mai cumpătați, încît să se jeneze să ceară pînă și cele care le sînt de cea mai mare trebuință.

Este o dovadă de nesăbuință că nu sînt aleși și comandanți de oști oamenii cu adevărat frumoși. Eu, fiți siguri, sînt în stare să trec prin foc și pară, împreună cu Clinias, așa cum sînt încredințat că și voi ați face ca mine. Așadar, nu te mai îndoi, Socrate, că frumusețea mea le e de folos oamenilor.

— Frumusețea nu trebuie în nici un chip nesocotită, pentru motivul că se vestejește așa de repede. Căci să nu uităm în nici un caz că, așa cum copilul e frumos, tot astfel și tînărul, omul matur și bătrînul pot avea chipuri plăcute. Dovadă sînt thalloforii [10] aleși la Atena dintre cei mai chipeși bătrîni, deoarece se crede, nu fără temei — că omul la orice vîrstă poate fi frumos. Și dacă e plăcut să dobîndești fără greutate, ceea ce îți trebuie, eu sînt încredințat că i-aș convinge mai ușor, fără să spun nici un cuvînt, pe băiatul și pe fata asta să mă îmbrățișeze, decît ai putea-o face tu, Socrate, ținîndu-le oricîte discursuri frumoase.

— Asta-i bună ! ripostă Socrate — te fălești ca și cum ai fi mai frumos chiar și decît mine. — Zău așa, răspunse Critobul, vorbești de parcă aș fi mai urît decît toți silenii [11] care apar în dramele satirice (se știa, într-adevăr, că Socrate cam li se asemăna acelora). — Lasă acum, zise Socrate, o să vorbim și despre asta mai tîrziu, după ce vor lua cuvîntul ceilalți. Dar să nu crezi cumva că are

să ne judece Alexandru, fiul lui Priam [12], ci chiar aceștia despre care tu socoți că vor să te îmbrățișeze. Nu gîndești că și Clinias e în măsură să te aprecieze ? — Văd, răspunse acesta, că mereu îl pomenești pe Clinias. — Și îți închipui că, dacă nu-i spun pe nume, nu mi-e gîndul la el ? Să știi că atît de adînc îi port imaginea întipărită în sufletul meu, încît dacă ar fi să-l pictez sau sculptez, i-aș reprezenta chipul, chiar după această imagine, tot așa de bine ca și cum l-aș avea în fața ochilor.

— Ei bine, îl întrerupse Socrate, dacă-l ții așa de bine minte, de ce mă sîcîi și mă porți și pe mine prin locurile pe unde-l vezi pe Clinias al tău ? — Fiindcă, reluă Critobul, de cîte ori îl văd aievea, simt o plăcere adevărată, dar cînd nu-l am în față resimt doar o dorință de a-l ști lîngă mine.

La care Hermogene zise : — Nu cred, Socrate, că ești în stare să te dezinteresezi într-atît de Critobul, încît să-l lași singur, pradă iubirii lui înflăcărate. — Cum, socoți — interveni Socrate — că e așa de amorezat numai de cînd e discipolul meu ? — Atunci de cînd ? — Nu vezi puful care-i atîrnă pe la urechi, iar lui Clinias nu-i vezi barba cîrlionțată ce i se întinde spre ceafă ? S-ar zice că s-a aprins atît de tare după Clinias de cînd umblă pe la aceleași școli. Tatăl lui observînd aceasta mi l-a dat în seamă cu gîndul că i-aș putea fi de folos și, într-adevăr, el se simte acum mult mai bine. Mai înainte, știi și tu, îl privea cu ochii țintă, împietriți, ca ai Gorgonei [13], și nu se mișca deloc de lîngă el. Acum însă observi că mai și clipește din ochi. Eu cred că nu mă înșel, zău, prieteni, cînd o spun, așa între noi, că l-a și sărutat pe Clinias. Și se știe că nimic nu atîță mai mult iubirea decît sărutul, căci acesta e nesăturat și te face să nutrești cele mai dulci speranțe.

— Poate că sărutul, această faptă unică dintre faptele noastre, împreunarea buzelor, se bucură de atîta prețuire, fiindcă el poartă același nume ca și amorul sădit în sufletele noastre [14]. Iată de ce eu susțin că nu trebuie să ne apropiem de ființele frumoase, dacă dorim să ne păstrăm liniștea sufletească.

— Dar cum se poate, Socrate, zise Charmide, să încerci tu să ne îndepărtezi pe noi, prietenii tăi, de tot ce

e frumos. Nu te-am văzut eu, jur pe Apolo, într-o zi, cînd, împreună cu Critobul, în casa unui grămătic, căutați un pasaj dintr-un autor ? Erați cap lîngă cap și umărul tău se sprijinea de umărul gol al lui Critobul, nu-i așa ? — Vai, vai, răspunse Socrate, cît m-a durut atunci capul, cinci zile în șir și mai mult, de parcă mi-era rănit, mușcat de o fiară sălbatecă, iar inima îmi zvîcnea și ea de mama focului. Acum însă, continuă Socrate, de față cu atîți martori, te conjur să nu te mai apropii de mine, pînă ce barba nu-ți va crește la fel ca părul din cap.

Și astfel se amestecau în discuțiile lor glumele cu chestiunile serioase. Apoi Calias i se adresă lui Charmide :

— E rîndul tău să ne lămurești de ce te mîndrești cu sărăcia ta. — Ce să-ți spun ? Așa ne învață experiența că este mai bine să trăiești : în siguranță decît cu teamă, să fii om liber și nu sclav, să fii onorat decît să-i onorezi tu pe alții, să te bucuri de încrederea concetățenilor decît să fii suspectat. Știu eu însumi, aici la Atena, cînd eram bogat, că întîi și-ntîi aveam teamă ca să nu-mi prade hoții casa, să-mi fure banii și să nu-mi facă și mie vreun rău. Apoi, mă purtam bine cu sicofanții [15], știind că ei puteau să-mi facă un rău mai degrabă decît eu lor. Pe urmă, statul îmi impunea mereu biruri noi și n-aveam voie deloc să părăsesc țara. [16]

— Dar acum, continuă Charmide, cînd sînt lipsit de averea ce-o aveam peste hotare, cînd nu mai îngrămădesc recolta de pe ogoare și mi s-au vîndut pînă și lucrurile din casă, dorm liniștit pe perna mea. Statul nu mă mai privește cu ochi răi, nu mă amenință nici un pericol, ba eu îi amenințe pe alții. Ca cetățean liber ce sînt, pot să vin și să plec din țară, cînd și unde voiesc. Văd chiar că cei bogați se ridică în picioare și-mi fac loc pe stradă cînd trec eu. Acum parcă sînt un stăpîn, mai înainte eram, fără îndoială, un sclav. Atunci plăteam eu tribut poporului, acum statul îmi dă un fel de tribut, asigurîndu-mi hrana.

Cînd eram bogat, oamenii mă vorbeau de rău că stau în preajma lui Socrate, acum însă, cînd am sărăcit, nimeni nu se mai sinchisește de ceea ce fac. Pe cînd aveam

multe bogăţii, mereu mi se lua ceva, fie de către stat, fie pierdeam din cine ştie ce motiv, dar acum n-am nimic de pierdut, ba sper mereu să pun mîna pe cîte ceva. — Deci, zise Calias, dorinţa ta e să nu mai fii niciodată bogat şi chiar de-ai visa un vis frumos, de îmbogăţire, le-ai aduce zeilor sacrificii ca să nu se îndeplinească. Nu-i aşa ? — Zău că n-aş face una ca asta, răspunse Charmide, dar dacă îmi propun să realizez ceva, merg înainte, netemîndu-mă de nici o primejdie.

— Dar, explică-ne şi tu, Antistene, interveni Socrate, cum se face că, fiind atît de strîmtorat, te mîndreşti cu bogăţia ta ? — Fiindcă socot, prieteni — răspunse acela — că bogăţia şi sărăcia nu sînt în casele oamenilor, ci în sufletele lor. Văd mulţi oameni bogaţi care se cred atît de săraci, încît nu se dau în lături să îndure tot felul de cazne şi primejdii, numai şi numai să-şi mărească bogăţiile. Ştiu şi fraţi, cărora le-au revenit părţi egale din moştenire, dar din aceştia unul are cît îi trebuie şi chiar mai mult, în timp ce al doilea este sărac de-a binelea. Cunosc şi unii tirani, care sînt atît de setoşi de averi, că săvîrşesc fapte mai îngrozitoare decît cei aflaţi la mare ananghie.

— Lipsa îi împinge, e drept, pe unii să fure, pe alţii să prade case, pe alţii, în sfîrşit, să facă comerţ cu oameni. Sînt şi unii stăpînitori care distrug gospodării întregi, ucid mulţimi de oameni. Adeseori reduc la sclavie state întregi, numai ca să-şi satisfacă pofta de cîştig. Mi-e milă, ce să spun, zău că mi-e foarte milă de aceşti oameni, pradă unei boli atît de păcătoase. Eu îi asemuiesc, pe bună dreptate, cred, cu unul care are mult şi mănîncă mult, dar nu se satură niciodată.

— În ce mă priveşte, interveni Antistene, eu am atît de multe, încît mi-e greu şi mie să le mai ţin socoteala. Mereu îmi prisoseşte cîte ceva, chiar atunci cînd mănînc de-mi potolesc foamea, cînd beau de-mi astîmpăr setea şi-mi pun veşminte pe mine ce ţin tot atît de cald ca şi cele ale lui Calias care-i putred de bogat. Iar cînd mă aflu acasă, zidurile îmi par veşminte călduroase, acoperişul o manta groasă, aşa că dorm protejat atît de bine că nici nu-mi mai vine să mă scol din pat. Dacă mă stăpîneşte cîteodată vreo poftă amoroasă, mă mulţumesc cu ce-mi

iese în cale și femeile pe care le întîlnesc mă dezmiardă în tot felul, fiindcă nimeni nu binevoiește să le dea vreo atenție. Toate acestea simt că-mi dau asemenea satisfacții că, bucurîndu-mă de fiecare din plăcerile numite mai sus, nu mi-aș dori în nici un caz nimic mai mult. Chiar mi se pare că unele sînt exagerate.

— Dar, continuă Antistene, ceea ce socot că-i și mai de preț din averea mea este faptul că dacă mi s-ar lua și puținul ce-l am acum, nu m-aș da în lături să fac orice muncă, oricît de respingătoare, ca să-mi pot cîștiga hrana îndestulătoare. Și, mă rog, dacă îmi vine pofta să mă ospătez, nu cumpăr din piață delicatese, căci ele costă scump, ci mă folosesc de proviziile mele sufletești. Plăcerea e mai mare, dacă duc la gură bucățele, atunci cînd am nevoie și poftă de mîncare, decît dacă aș avea în față mîncăruri sau băuturi de cele scumpe, cum e vinul ăsta de Thasos pe care întîmplător îl văd aici și-l beau, fără să-mi fie sete.

— Pe lîngă acestea, e și mai normal ca oamenii de bine să dea dovadă de cumpătare și să se abțină de la cheltuieli și averi exagerate. Cu cît te mulțumești cu ceea ce ai, cu atît rîvnești mai puțin la ceea ce are altul. Cred că merită să fie reținut și faptul că o bogăție ca a mea mă face mai liber și mai generos. Dovadă că Socrate, căruia i-o datorez, nici nu mi-o măsoară, nici nu mi-o cîntărește, ci îmi dă atît cît pot eu să duc. Așa am ajuns de nu invidiez pe nimeni ; le pun în față prietenilor tot ce am și împart cu cine dorește din bogăția sufletului meu.

Și mai mă bucur de ceva, deosebit de prețios, de răgazul pe care vedeți că-l am ca să privesc ceea ce merită să fie privit, să ascult ceea ce merită să fie ascultat, și, la ce țin cel mai mult, să pot petrece zile în șir în tovărășia lui Socrate. Să adaug că și acestuia nu-i spun nimic bogătașii care-și numără mereu banii, ci preferă să-și petreacă timpul cu acei care-i plac lui. — Acestea a avut de spus Antistene.

— Pe Hera, strigă Calias, cel mai mult te invidiez pentru bogăția ta, care face ca statul să nu te împovăreze cu nimic și nici concetățenii să nu-ți poarte pică că nu vrei să împrumuți nimic. — Pe Zeus, nu-l mai invi-

dia, interveni Nikeratos, că am să mă duc la el să-mi „împrumute“ secretul de a nu avea nevoie de nimic. De la Homer citire să pot și eu număra :

„Șapte tripeduri nepuse pe foc și o sumă de aur,
Zece talanți, douăzeci de cazane și doispre'ce zdraveni
Cai de-alergare ce-avură la jocuri răsplata izbînzii“.

(Iliada, IX, 122—124 ; v. și 260—262, trad. G. Murnu)

Înșirînd și numărînd mereu nu mă mai satur de bogății, ceea ce pe unii i-ar face să creadă că sînt cu adevărat mai însetat de averi decît s-ar cuveni. Auzind aceste vorbe, toți au izbucnit în rîs, socotind că, vorba ceea : „gura păcătosului adevăr grăiește.“

Apoi, unul din comeseni îi spuse lui Hermogene : — E rîndul tău să ne spui prietenii pe care-i ai, să ne arăți ce putere au și cum se îngrijesc de tine, pentru a justifica de ce te mîndrești cu ei. — Este știut, răspunse Hermogene, că atît grecii cît și barbarii cred că zeii știu totul, cele prezente ca și cele viitoare. Dovadă e că toate cetățile și neamurile consultă oracolele, prin proroci, ca să afle ce trebuie și ce nu trebuie să facă. Și tot așa de răspîndită este credința oamenilor că zeii pot face fie bine, fie rău. Dar, firește, toți le cer să înlăture răul de la ei și să aibă parte numai de bine.

— Ei, da, continuă Hermogene, zeii care știu și pot totul îmi sînt așa de prietenoși, încît îmi poartă mereu de grijă, iar eu mă gîndesc tot timpul la ei, ziua și noaptea, oriunde mă duc și orice vreau să fac. Și, cum ei văd de mai înainte ce are să mi se întîmple, pas cu pas, îmi trimit semnale, vestindu-mă prin oracole, vise și strigătele păsărilor ce trebuie și ce nu trebuie să fac. Am văzut că dacă mă supun lor, n-am de ce să mă căiesc niciodată, iar cînd nu i-am ascultat, am fost îndată pedepsit.

— E normal să fie așa, interveni Socrate, dar un lucru aș dori să-l știu : cum îi slujești de ți i-ai făcut prieteni ? — Pe Zeus, că e foarte simplu, răspunse Hermogene. Știi, îi laud și nu le cer în schimb nimic ; de cîte ori îmi dau ceva, fac și eu la fel ; îi vorbesc numai și numai de bine și cînd îi iau drept martori, îmi țin totdeauna făgăduiala. — Pe cinstea mea ! exclamă Socrate,

dacă-ți cîștigi prietenii cu asemenea comportare, află că și zeii, de nu mă înșel, se bucură de noblețea ta. Acestea au fost discuțiile purtate pe un ton serios.

*

* *

Cînd i-a venit rîndul lui Filip, a fost și el întrebat ce vede în comicăriile lui de-i așa de mîndru de ele. — Nu credeți, răspunse Filip, că-i vrednic de luat în seamă faptul că toată lumea, știindu-mă un măscărici, mă invită cînd au parte de bucurii, ca să le sporesc și eu voia bună, iar cînd li se întîmplă ceva rău, oamenii fug de mine cît îi țin picioarele, de teama de a nu-i face să rîdă, fără voia lor. — Pe Zeus, tu ai cu ce să te mîndrești — zise Nikeratos. Prietenii mei, dimpotrivă, cînd le merge bine, nici nu-mi ies în cale, iar cînd dau de vreo belea, încearcă să-mi dovedească, genealogic, că sîntem neamuri, de ajung să nu mai scap de ei.

— Să continuăm discuția zise Charmide. Tu, siracuzane, cu ce te fălești ? Dacă nu mă înșel, cu acest tinerel. — Nu, zău că nu am de ce, am mari griji cu el. Simt că sînt unii care vor să-l prăpădească. Socrate, care a ascultat convorbirea, exclamă : — O, Heracle ! Ce fărădelege știi că a făptuit acest copil de vor ca să-l ucidă ? — Nu, nu vor să-l ucidă, răspunse siracuzanul, ci să-l convingă să-i îndrăgească. Tu pari înclinat să crezi că, dacă se întîmplă așa ceva, băiatul e pierdut. De asta ți-e teamă ? — Da, pe Zeus, socot că-i pierdut sărmanul de el ! Dar spune-mi, voi doi nu vă iubiți ? — Zău că da...

— Pe Hera, zise Socrate, ai mare noroc că ți s-a hărăzit din naștere, numai ție, darul de a nu-i pierde pe cei cu care te drăgostești. Și eu găsesc normal, ca în lipsa altor temeiuri, să te grozăvești cu felul tău de-a fi. Nu, pe Zeus, spuse siracuzanul, nu mă grozăvesc cu așa ceva. — Atunci cu ce ? — Cu faptul că există nebuni, zău, pe lumea asta. Ei doar mă hrănesc, fiindcă vin să vadă marionetele mele. — A, de aia, exclamă Filip, te-am auzit mai ieri că te rugai la zei ca să dea oamenilor belșug de fructe și să le ia judecata.

— Fie și-așa, interveni Calias. Acum, în fine, e rîndul tău, Socrate, să ne explici cum de înțelegi să te lauzi

cu meseria, de care ne-ai vorbit, considerată atît de rușinoasă. Haide, mai întîi, să cădem de acord ce vrea să însemne activitatea de „intermediar“. Nu te codi și răspunde la toate întrebările ce ți le pun, ca să știm în ce măsură sîntem de aceeași părere. — Nu credeți și voi că e bine așa ? — De perfect acord, ziseră ceilalți. Și expresia „de perfect acord“ o dată spusă au repetat-o toți în răspunsurile care au urmat. — Bine, atunci spuneți-mi : ce credeți că trebuie să facă mai întîi, un bun „mijlocitor“ ? Nu e de datoria lui să facă atrăgătoare, una alteia, persoanele pe care vrea să le apropie ? Da, de perfect acord — strigară toți.

*

* *

— Și mă rog, continuă Socrate, nu exerciți o atracție cînd ai o înfățișare plăcută, părul și veșmintele îngrijite ? — De perfect acord — strigară toți. — Dar, spuneți-mi, nu vă este cunoscut și faptul că putem privi cu aceiași ochi, fie prietenește, fie cu dușmănie pe cineva ? — De perfect acord. — Și, apoi, nu credeți și voi că din aceeași gură poți auzi și expresii cuviincioase și cuvinte de ocară ? Cum de nu ? De perfect acord, strigară iar, cu toții. — Dar nu sînt și cuvinte care trezesc în noi ura, iar altele care ne îndeamnă la prietenie ? — Da, da, de perfect acord. — Și, din toate acestea, mijlocitorul priceput n-ar putea să le aleagă și să le învețe pe cele folositoare, cînd este vorba să placem cuiva ? — Așa e, de perfect acord. — Dar pe care mijlocitor îl socotiți mai bun : pe cel care-i face pe semenii săi plăcuți unei singure persoane sau mai multora ? Aici părerile au fost diferite. Unii au răspuns — să placă mai multora ! Alții s-au menținut la formula generală „de perfect acord“.

După ce s-a convins și a spus că și în această privință comesenii sînt „de perfect acord“, Socrate i-a întrebat din nou :

Dacă cineva ar putea să-i facă pe oameni să placă întregii colectivități, n-am socoti, cu deplin temei, că acela e un mijlocitor iscusit. — E clar, ce dumnezeu ! strigară

toți. — Iar dacă i-ar putea forma și astfel pe cei care ascultă de el, n-ar avea motiv să se mîndrească, pe drept cuvînt, cu meșteșugul lui și, tot pe drept cuvînt, să primească o mare recompensă ?

Fiindcă și la acest punct toți au fost de aceeași părere, Socrate le zise : — Atunci aflați că Antistene este un asemenea mijlocitor. La care acesta ripostă îndată : — Vrei să-mi atribui mie meșteșugul tău, Socrate, nu-i așa ? — Da, zău că-i așa, căci văd că ești foarte versat în arta asta înrudită cu a mea. — Care artă ? Aceea de misit. — Cum ! strigă Antistene, indignat la culme — cînd și unde m-ai văzut că mă ocup de așa ceva ? — Da, știu, răspunse Socrate, că tu l-ai condus pe Calias, care-i aici, de față, la învățatul Prodicos, fiindcă ai observat că unul e însetat de filosofie, iar celălalt de bani.

— Știu de asemenea că l-ai recomandat lui Hippias din Elea,[17] de la care a învățat și arta memorizării ; pe acest temei, a devenit și mai iubeț, neputînd să i se șteargă din minte după ce a văzut ceva frumos. De curînd chiar l-ai lăudat față de mine pe un oaspete din Heraclea[18] ; m-ai făcut să-l doresc și apoi mi-ai făcut cunoștință cu el. Eu îți mulțumesc pentru că mi se pare că-i un om cu totul de treabă. Și laudele ce i le-ai adus lui Eschil din Fliunte[19] față de mine și cuvintele frumoase despre mine ce i le-ai spus lui crezi oare că nu ne-a făcut să ne apropiem unul de altul și să ne dorim cu patimă. ?

Văzînd că ești capabil să săvîrșești toate acestea, socot că ești un priceput „pețitor“. Cine este în stare să-i descopere pe cei care își pot fi de folos și să-i facă să se dorească reciproc, acela — cred eu — este în măsură să apropie și statele, înlesnind legături cît mai strînse și necesare între ele. Și cît de prețios e ca statele, prietenii și aliații să aibă un astfel de om ! Tu însă te-ai supărat, fiindcă m-ai înțeles greșit, cînd te-am socotit un bun „mijlocitor“. — Dacă e așa, Socrate, zău că nu mai sînt supărat pe tine, căci, dacă am cu adevărat puterea de care vorbești tu, mă pot socoti foarte bogat sufletește[20]

Astfel s-a încheiat runda de discuții[21] pe tema de mai sus.

5.

Apoi luă cuvîntul Calias adresîndu-se lui Critobul : — Cum ? tu nu vrei să te iei la întrecere în frumusețe cu Socrate ? — Pe Zeus, spuse Socrate, cred că-și dă și el seama ce trecere au „mijlocitorii“ la judecători. — Cu toate astea — replică Critobul — eu nu renunț la întrecere, nu mă dau în lături. Haide, demonstrează-ne, dacă ești atît de priceput, cum de ești mai frumos ca mine ; numai — îi ceru Critobul — adu lampa mai aproape. — Să începem disputa — spuse Socrate — și te rog să răspunzi tu mai întîi. — Bine întreabă-mă.

— Crezi, începu Socrate, că despre frumusețe se poate vorbi numai cînd se discută despre oameni sau că mai există și altundeva ? — Cum de nu, zău că și un cal, un bou ca și lucrurile neînsuflețite pot fi frumoase ! Mai știu, de bună seamă, că și un scut, o sabie, o lance pot fi frumoase. — Dar, spune-mi, interveni Socrate — cum de lucruri atît de deosebite între ele se întîmplă să fie toate frumoase ? — Da, răspunse Critobul, toate acestea sînt frumoase, dacă sînt bine lucrate sau de la natură sînt făcute să servească cît mai bine nevoilor noastre.

— Știi tu, continuă Socrate, la ce servesc ochii ? — Normal, pentru a vedea cu ei. Bine, tocmai de aceea ochii mei sînt mai frumoși decît ai tăi. — Cum așa ? Da, fiindcă ai tăi văd numai înainte, în timp ce ai mei văd și pieziș, căci sînt bulbucați. — Dacă e cum zici, racul are cei mai frumoși ochi dintre toate viețuitoarele. Nu-i așa ?

— Desigur, mai ales că asemenea ochi sînt și cei mai rezistenți.

— Să zicem, că-i așa — replică Critobul. Dar, care nas e mai frumos, al meu sau al tău ? — Socot că al meu, răspunse Socrate, dacă zeii ne-au dat acest organ pentru a mirosi cu el. Căci nările tale sînt lăsate în jos, în vreme ce ale mele sînt îndreptate în sus pentru a adulmeca mirosurile din toate părțile.

— Dar, spune-mi, cum se poate ca un nas cîrn să fie mai frumos decît unul drept ? — Deoarece, argumentă Socrate, el nu ne împiedică să ne ațintim privirea încotro dorim, în timp ce un nas proeminent desparte ochii ca un fel de meterez și-i împiedică să vadă cum trebuie.

— În ce privește gura, recunoscu Critobul, eu sînt cel dezavantajat, căci, dacă ea are restul de a înșfăca, atunci tu ești mai prompt decît mine ca să muști. Și, fiindcă buzele tale sînt mai groase, nu crezi că și sărutările mele sînt mai puțin voluptoase ? — După judecata ta, interveni Socrate, gura mea parcă-ar fi mai respingătoare decît cea a măgarilor. Dar, spune-mi, întrebă iar, nu socoți o dovadă că sînt mai frumos decît tine faptul că și zeițele Naiade nasc Sileni mai asemănători mie decît ție ?

După acestea Critobul zise :

— Eu nu mai am nimic de obiectat, ci aștept să se exprime voturile, ca să știu cît mai curînd ce pedeapsă îmi revine sau ce amendă am să plătesc. Numai că insist ca votul să fie secret, deoarece altminteri mă tem că bogăția ta și a lui Antistene să nu mă răpună.

Dansatoarea și băiețandrul au adunat voturile. În acest timp Socrate era preocupat să i se aducă o făclie lui Critobul, pentru ca judecătorii să nu poată fi păcăliți, iar învingătorului să nu i se dea panglicuțe, ci sărutări din partea judecătorilor. După ce au fost examinate voturile și s-a văzut că toate erau în favoarea lui Critobul, luă cuvîntul Socrate.

— Vai, Critobul, cum nu se aseamănă averea ta cu cea a lui Calias ! Banii lui îi determină pe oameni să fie mai drepți, ai tăi, de cele mai multe ori, pot să-i corupă și pe judecători și pe arbitri de orice fel.

6.

După vot, unii i-au cerut insistent lui Critobul să le primească sărutările, ca învingător ; alții au încercat să-i cîștige favorurile, fiindcă devenise acum stăpînul lor. Unii, în sfîrșit, își vedeau de alte treburi. Hermogene tăcea la toate acestea, fapt care l-a făcut pe Socrate să-i strige : — Ai putea să ne spui, amice, ce-i aceea „paroinia“ [22] ? La care Hermogene răspunse : — Dacă-mi ceri să-ți definesc în ce constă, nu știu să-ți spun, dar pot să-mi dau o părere. — Zi, zi, cum vrei ! — După judecata mea — „paroinia“ constă în a-i plictisi pe comesenii cu care stai la un pahar de băutură. — Bine, dar

nu-ți dai seama că și tu ne plictisești cu tăcerea ta ? —

— Cum, să intervin cînd voi vorbiți cu atîta aprindere ? — întrebă Hermogene.

— Nu, dar tu taci și în timpul pauzelor. — Cum de nu observi, Socrate, că în toiul conversațiilor voastre nu poți strecura nici o vorbuliță, darămite să mai ții și discursuri ?

— Calias, zise atunci Socrate, n-ai vrea să-i dai o mînă de ajutor unui amic aflat în încurcătură ? — Da, spuse Calias, atunci cînd o să se audă flautul, noi vom tăcea ca muții. — Vreți oare, întrebă Hermogene, ca, urmînd pilda actorului Nicostratos, care recită tetrametri [23] însoțit de un flautist, să discut și eu cu voi acompaniat de sunete de flaut ? — Pe toți zeii, fă cum zici, răspunse Socrate, căci eu cred că, așa cum cîntul e mai plăcut, cînd e acompaniat de flaut, tot astfel și vorbele tale vor suna mai dulce însoțite de un instrument. Mai ales dacă, luînd exemplu de la cîntăreața din flaut, vei întări cuvintele prin gesturi potrivite. Iar Calias interveni : — De vreme ce Antistene ne impune la toți tăcerea în timpul banchetului, ce cîntare o să mai fie și asta ? — Eu zic, ripostă Antistene, că celui ce i se impune tăcerea nu-i rămîn decît fluierăturile.

*

* *

În timpul acestor discuții, siracuzanul, văzînd că convivii nu se prea sinchiseau de exhibițiile lui și se veseleau între ei, i s-a adresat cu pizmă lui Socrate : — Tu ești cel numit „gînditorul“ ? — Oare, interveni Socrate, nu-i mai frumos zis decît „visătorul“ ? [24]

— Da, numai de n-ai fi socotit drept un „gînditor“ cu capul în nori [25]. — Bine, ripostă Socrate, dar știi tu ceva mai sublim decît divinitatea ? — Nu, spuse siracuzanul, zău că nu de acestea se zice că te ocupi, ci cu lucruri total nefolositoare.

— Chiar dacă ar fi așa, eu tot m-aș gîndi la zei, căci trimițîndu-ne ploaia, din înalturi, ca și lumina, ei ne sînt folositori. Dacă spun lucruri greu de priceput, iartă-mă, dar numai tu ești vinovat. Ții morțiș să mă bagi în în-

curcătură. — Lasă astea— spuse siracuzanul — și zi-mi cîte picioruşe măsurară distanța dintre mine și tine, căci cu astea vorbesc oamenii că te ocupi. — Grozav mai ești în comparații — interveni Antistene, adresîndu-se lui Filip. Dar nu vezi că glumețul și șmecherul ăsta ne ia peste picior vrînd să pară acum binevoitor față de noi. — Zău, îi răspunse Filip, că e și el ca mulți alții.

— Nu, nu-l compara cu alții, ca să nu creadă că și tu îl iei peste picior. Într-adevăr, dacă-l compar cu cetățenii onorabili, cu cei mai aleși dintre ei, aș putea fi socotit, pe bună dreptate, că sînt mai degrabă un lingușitor decît că-l ponegresc. Dar și tu îmi pare că-l batjocorești, cînd îi spui că e fruntaș în toate. — Bine, ce vrei, să-l asemeni cu păcătoșii ? — Nu, nici cu aceștia. — Atunci cu nimeni ? Să nu-l compari cu nimeni, în nici o privință. — Eu însă, păstrînd tăcerea, zise măscăriciul, nu știu cum mi-aș îndeplini obligațiile ce le am la ospețe. — Le vei îndeplini cu siguranță — îl liniști Socrate, dacă vei vorbi numai ceea ce se cuvine". Și în acest fel se stinse disputa iscată de băutură.

7.

Apoi, unii dintre comeseni i-au cerut insistent lui Filip să continue comparațiile, alții însă se împotriveau. În hărmălaia ce s-a creat, Socrate, luă din nou cuvîntul : — Fiindcă fiecare dintre noi vrea să vorbească — ce ziceți ? N-ar fi mai bine să cîntăm toți în cor ? Și el începu, fără întîrziere, să fredoneze un cîntecel.

După ce Socrate și-a terminat cîntarea, dansatoarei i s-a adus o roată, din cele de olărit, deasupra căreia ea avea să execute unele mișcări care-ți tăiau răsuflarea. Privind-o, Socrate nu s-a oprit să nu spună : — Poate, nu zic nu, că denumirea de „gînditor" — cum vrei tu să-mi spui, să fie întemeiată, căci, iată și acum cercetez cum se face că băiețandrul acesta și dansatoarea ce o vedem își văd de treaba lor, netulburați, iar noi, la rîndul nostru, ne bucurăm din tot sufletul privindu-i, ceea ce cred că-ți face plăcere și ție. Dar îți mărturisesc că salturile dansatoarei cu capul înainte, vîrît între săbii,

mi se pare un joc periculos, care — drept să-ți spun — nu se potrivește deloc cu rostul ospățului nostru.

— Apoi, zise Socrate, să scrii și să citești ce-ai scris, aflîndu-te pe o roată care se învîrtește, fără oprire, o fi o dovadă de măiestrie, dar nu sînt în măsură să-mi dau seama ce plăcere îți poate prilejui un asemenea spectacol. Și, mă întreb, dacă, privind răsucelile corpului, rotocoalele ce dansatorii le descriu, ne bucurăm mai mult ochiul decît dacă i-am admira pe îndelete, pe acești tineri frumoși și bine făcuți.

— De altfel, continuă Socrate, dacă ai nevoie de așa ceva, să știi că la tot pasul se ivesc fel de fel de curiozități. N-ai decît să privești în jurul tău și să te întrebi, de pildă, de ce lampa aceasta cu flacără strălucitoare răspîndește lumină, în timp ce arama, strălucitoare și ea, n-o împrăștie, ci reflectă alte obiecte pe suprafața ei lucioasă. Și, mai departe, de ce uleiul, fiind lichid, întețește flama, iar apa, care e tot lichidă, stinge focul. Dar, recunosc că asemenea chestiuni n-au nici o legătură cu băutura, deci cu ospățul nostru.

Dacă dansatorii aceștia însă, acompaniați de flaut, ar executa mișcările pe care Grațiile, Horele și Nimfele [26] le fac, și pentru ei — cred eu — dansul ar fi mai lesnicios și ospățul nostru s-ar desfășura într-o atmosferă mai veselă.

— Pe Zeus, Socrate, că ai dreptate, răspunse siracuzanul. Vă voi da îndată un spectacol care o să vă înveselească.

8.

Apoi siracuzanul s-a îndepărtat, în aplauzele comesenilor. În timpul acesta, Socrate urzea o nouă discuție cu amicii.

— Oare e drept, oameni buni — întrebă el — cînd avem în față un zeu atît de mare de aceeași vîrstă cu zeii nemuritori, dar cel mai copilăros la înfățișare, care prin puterea lui stăpînește totul, furișîndu-se în sufletele oamenilor pe Eros, zic — e drept să nu-l amintim aici mai cu seamă noi cei care nutrim un cult pentru

acest zeu ? În ce mă privește, de cînd mă știu, n-a fost un moment în care să nu doresc dragostea cuiva.

Charmide, care e de față, a iubit pe atîția și cîți n-au dorit prietenia lui. Critobul și el este iubit de alții și, la rîndul lui, rîvnește compania altora. Nikeratos, după cîte am aflat, își iubește soția și este iubit de ea. Despre Hermogene — cine din noi nu știe că iubește virtutea și de dragul ei se prăpădește. Nu vedeți cît de serios ne privește, cît de măsurată îi e vorba, ce blîndă îi e vocea și ce bine dispus e în toate cele ? E un amic al zeilor din înalturi și, cu toate acestea, nu ne disprețuiește nici pe noi, oamenii de rînd.

— Numai tu, Antistene — întrebă apoi Socrate — cum ? Nu iubești pe nimeni ? — Ei, aș — răspunse acela. Zău că te iubesc pe tine și încă foarte mult. La care Socrate cercetîndu-l îi zise pe un ton ridicat : — Ia mai lasă-mă în pace și nu-mi provoca acum neplăceri. Nu mă vezi că sînt ocupat ? Întotdeauna, Socrate, zici că ai ceva de făcut. Doar tu începi discuția și, pînă la urmă, pisezi același lucru.

Cînd motivezi că demonul tău te oprește să vorbești cu mine, cînd îți năzare altceva. — Pe toți zeii, Antistene, replică Socrate, nu mă bate la cap. Te suport așa cum ești, cu firea ta imposibilă și te voi suporta și de-aici înainte, fiindcă-mi ești prieten. Dar, te rog, nu face caz de dragostea ce mi-o porți, întrucît nu-mi îndrăgești sufletul, ci ești captivat de frumusețea mea.

— În ce te privește pe tine, Calias, știu toți cei de aici, cred, și mulți străini că-l iubești pe Autolycos. Cauza este că aveți părinți cunoscuți, iar voi înșivă vă dați în spectacol. Eu, drept să-ți spun, întotdeauna am admirat felul tău de a fi, dar și mai mult te admir acum, fiindcă te văd aprins după un tinerel care nu se dedă plăcerilor care provoacă moliciune, ci dovedește că are o mare forță morală, rezistență, curaj, cumpătare. Și, dacă dorește să aibă asemenea calități, denotă că iubește și că are un caracter frumos.

*
* *

— Dacă există — zise apoi Socrate — o singură Afroditā[27] sau două : una celestă, cealaltă vulgară, nu știu, dar știu că Zeus, care e unul singur, are mai multe denumiri. Atît pot să vă spun că fiecare dintre cele două Afrodite își au altarele și templele lor diferite și că la sacrificiile ce se aduc Afroditei vulgare e veselie mare, în timp ce Afrodita celestă pretinde curățenie trupească și sufletească. Am putea spune că Afrodita vulgară patronează dragostea trupească, pe cînd Afrodita celestă pe cea sufletească, inspirînd prietenia și acțiunile nobile. Asemenea dragoste cred că te stăpînește, Calias, și pe tine.

— Același lucru, continuă Socrate, îl pot spune despre noblețea prietenului tău și despre faptul că, după cîte știu, îl iei și pe taică-său drept martor la întîlnirile voastre. Căci un prieten corect nu are nimic de ascuns față de tatăl tovarășului său. — Pe Hera, interveni Hermogene, că te admir mult de tot, Socrate, dar mai cu seamă acum, deoarece, făcîndu-i pe plac lui Calias, îl înveți totodată și cum trebuie să se poarte. — Da, zău, că-i așa, răspunse Socrate, și ca să-l bucur și mai mult, vreau să-i dovedesc că amorul spiritual este mult mai de preț decît cel trupesc. De altfel, știm toți că fără prietenie nici o legătură între oameni n-are nici o valoare. A ști să suporți caracterul celor pe care-i iubești înseamnă o îndatorire plăcută, primită de bunăvoie, în timp ce mulți dintre cei ce rîvnesc la plăcerile trupești blamează apucăturile tovarășilor lor și chiar îi urăsc.

Iar dacă iubesc totodată și sufletul și corpul, floarea frumuseții pălește repede și, cînd frumusețea dispare, se stinge în mod necesar și prietenia. Sufletul însă, cu cît progresează în înțelepciune, cu atît e mai demn de a fi îndrăgit. Plăcerea pe care ți-o dă frumusețea fizică închide însă în ea și dezgustul, așa încît, întocmai ca la îmbuibarea cu alimente, resimți, în mod necesar, o saturație și în iubire. Nu același lucru se petrece cu prietenia spirituală, fiindcă ea este curată și, spre deosebire de ceea ce se crede, tocmai de aceea, ea nu-și pierde farmecul. Dimpotrivă, constatăm că rugăciunile adresate

zeiței pentru a ne inspira și vorbe și fapte drăgăstoase ni se îndeplinesc.

*

* *

Admirăm și iubim o ființă aleasă de noi, cînd vedem că într-însa înflorește frumusețea în care se oglindește un spirit liber, o fire rezervată și generoasă, în care sălășluiește un suflet care, oricînd se manifestă, atrage atenția celor de-o vîrstă cu el, demonstrînd bunăvoința ce-l călăuzește și autoritatea ce o impune.

— Cele de mai sus, adăugă Socrate, nici nu au nevoie de vreo dovadă anume. Ceea ce doresc să arăt și socotesc natural este faptul că un asemenea iubit merită să fie răsplătit pentru calitățile lui. Mai întîi, cine ar putea urî un om pe care-l vezi că te prețuiește și te consideră printre cei aleși ? Apoi, ce mai ai de spus cînd constați că se îngrijește mai mult de ființa pe care o iubește decît de propriile plăceri și, pe lîngă aceasta, cînd vezi că e convins că nici nenorocirile, nici boala nu-i pot slăbi prietenia.

Cu ce plăcere se privesc unul pe altul cei ce se iubesc, cît de mult doresc să discute împreună, să se destăinuiască unul altuia, să aibă grijă unul de celălalt, să se bucure amîndoi de o faptă frumoasă și să se întristeze, deopotrivă, dacă li se întîmplă ceva neplăcut. Credeți apoi că nu simt nevoia și nu se bucură de cîte ori se întîlnesc, sănătoși fiind, și că nu doresc să se vadă, chiar mai des, cînd unul dintre ei e bolnav ? Și fiți încredințați că se îngrijesc mai mult de amicii care lipsesc decît de cei de față. Spuneți și voi : nu alcătuiesc toate acestea farmecul și dulceața iubirii ? Prin asemenea atenții și gesturi oamenii se îndrăgesc unii pe alții și rămîn prieteni nedespărțiți pînă la adînci bătrîneți.

— Dar, zise în continuare Socrate, de ce să-i fie recunoscător cineva aceluia față de care nu se simte atașat decît trupește ? Oare pentru că el își satisface plăcerile, iar ființei iubite nu-i rămîne decît oprobriul ? Și, poate, fiindcă dorește să obțină ceea ce dorește, el evită să se întîlnească cu părinții și rudele aceleia. Iar dacă nu e violent ci mieros, nu e prin aceasta mai puțin

detestabil. Căci cel care întrebuințează violența se dovedește a fi un ticălos, dar cel care vrea să ne convingă să păcătuim ne pervertește sufletul.

Și, mă rog, de ce acela care-și vinde pe bani farmecele l-ar iubi mai mult decît îl iubește cumpărătorul pe speculantul din piață ? Căci frumosul pe urît, cel demn de atenție pe nedemn, pasionatul pe indiferent — aceștia nu se vor îndrăgi niciodată. În afară de acestea, o ființă tînără în contact cu un om în toată firea nu simte nici o plăcere spre deosebire de o femeie, ci el privește ca un om treaz pe un altul îmbătat de amor. Așa că nu e de mirare, dacă ea manifestă un dispreț față de cel care o asaltează mereu.

— Dacă cercetăm cu atenție, vedem că la acei care se iubesc dezinteresat, sufletește, pasiunea aceasta nu are nicicînd urmări neplăcute, în timp ce legăturile rușinoase au dus de multe ori la fapte nelegiuite. De aceea, îmi propun acum să vă arăt cum legăturile cu cei care pun mai presus fizicul decît psihicul nu sînt demne de un om adevărat. Cel care îl educă pe altul să zică și să facă ceea ce trebuie are tot dreptul să fie onorat, așa cum Ahile i-a onorat pe Chiron și pe Fenix [28], iar pe cel care rîvnește la plăcerile trupului îl vom socoti, cu temei, ca pe un cerșetor. Căci el ne urmărește, pas cu pas, și nu încetează să cerșească de la noi o sărutare sau orice altă dezmierdare.

*
* *

— Să nu vi se pară de mirare, zise mai departe Socrate, că vorbesc acum cam iritat ; cauza e vinul care mă incită și amorul ce sălășluiește în inima mea și mă împinge să mă pronunț deschis împotriva acelei pofte opuse pasiunii amoroase, așa cum o simt eu. Mie mi se pare că cel care e captivat de frumusețea fizică e la fel ca unul ce ia pămînt cu arendă : nu se preocupă să-l îmbunătățească, ci urmărește doar să scoată recolte îmbelșugate. Cel animat însă de sentimentul prieteniei e asemenea unui proprietar de teren care produce de toate, după puterile lui, numai ca să-i fie de folos celui pe care-l iubește.

Și, desigur, ne putem da seama că fiecare tînăr știe și el că, văzîndu-se copleșit de dragostea ce i se poartă, va ajunge să săvîrșească și alte fapte ușuratice. Oricine e conștient că, dacă cineva nu e onest și de ispravă, nu va putea întemeia o prietenie adevărată și astfel este normal ca acela să dorească în primul rînd să fie călăuzit de virtute [29]. Deci, cel mai mare folos pe care-l poate avea cineva care dorește ca dintr-o ființă iubită să-și facă un prieten, este nevoia pe care o resimte de a fi el însuși un virtuos. De unde rezultă că nu e cu putință ca, dînd un exemplu rău, să-l faci bun pe cel de care ești legat prin prietenie și nici să-i inspiri amicului sentimentul de jenă și cumpătare, dacă nu ești și tu un astfel de om.

— Vreau să-ți dovedesc, Calias, continuă Socrate, și cu ajutorul mitologiei, că nu doar oamenii, ci și zeii și eroii prețuiesc mai mult decît plăcerile trupului prietenia, înțeleasă ca legătură spirituală. De cîte ori Zeus s-a simțit atras de înfățișarea vreunei muritoare, după ce s-au iubit, ea a rămas tot muritoare. Dar ființele pe care le-a admirat sufletește, el le-a făcut nemuritoare. Așa sînt Heracle, Dioscurii și alții, după cum se povestește [30]. În ce mă privește, susțin că nu pentru frumusețea fizică, ci pentru calitățile lui spirituale, l-a răpit Zeus pe Ganimede în Olimp. Dovadă în acest sens e chiar numele lui. Astfel, întîlnim un pasaj din Homer :

„I se luminează ființa, cînd îl aude“ (*Iliada,* VII, 279) ceea ce înseamnă că-i place să-l asculte. Iar în altă parte ni se spune despre Ganimede :

„În sufletul lui sălășluiau gînduri înțelepte“ ceea ce vrea să spună, iar, că el știa să ia hotărîri judicioase. Din aceste două cuvinte : „plăcere“ și „judecată“ este alcătuit numele lui Ganimede [31] și el s-a făcut onorat de zei, fiindcă acestora le plăcea înțelepciunea, nu fizicul lui.

Și Ahile, dragă Nikeratos, a fost zugrăvit de Homer, nu ca împătimit după Patrocle, ci ca un tovarăș de arme doritor să-și răzbune vitejește prietenul căzut în luptă. Oreste, Pilade, Tezeu, Piritous [32] și mulți alții dintre semizei sînt socotiți și ei cei mai buni, nu fiindcă s-au îndrăgit trupește, ci pentru că s-au admirat sufletește

unii pe alții și au săvîrșit împreună fapte glorioase. Și în zilele noastre acțiunile frumoase și lăudabile sînt înfăptuite de cei care caută gloria, expunîndu-se la cazne și primejdii și nu de către aceia care sînt obișnuiți să alerge mai degrabă după plăceri decît după bunul renume.

*
* *

— Cu toate acestea, Pausanias, favoritul poetului Agaton, luîndu-le apărarea celor care se lăfăiesc în plăceri, a afirmat că armata cea mai viteză ar fi aceea alcătuită din iubiți și din amanți. Susținea acest lucru, fiind convins că într-o asemenea armată ar fi cea mai mare rușine ca iubiții să se părăsească unul pe altul. Curioasă afirmație ! Ce ziceți ? Dacă ne gîndim la acei oameni care s-au obișnuit să nu se sinchisească de dojană, să nu se mai rușineze unii de alții, credeți oare că ei s-ar codi cel mai mult să nu facă ceva rușinos ? Și Socrate aduse ca dovadă în această privință judecățile tebanilor și ale celor din Eleea [33]. Ei spuneau că cei ce se iubesc pot să se îndrăgostească și să meargă la luptă împreună. Dar ei nu probează în felul acesta nimic, căci la acele populații asemenea practici sînt admise, în timp ce la noi ele sînt blamate.

În ce mă privește, spuse mai departe Socrate, cred că iubiții se așază în linie de bătaie, fiindcă li-e teamă că tovarășii lor din afara rîndurilor n-ar putea să-și îndeplinească îndatoririle lor de bărbați. Lacedemonienii [34] socotesc că pe cineva stăpînit de plăcere trupească nu-l mai interesează nimic din ce-i bun și frumos. Acesta reușește însă să facă din cei pe care-i iubește oameni viteji, în asemenea măsură, încît aceștia aflîndu-se printre străini sau integrați în cetate, departe de cei ce-i iubesc, s-ar rușina totuși să-și părăsească tovarășii, pentru că zeița căreia i se închină nu este Nerușinarea, ci Rușinea.

— Cred că putem împărtăși aceeași părere despre cele discutate, dacă vom cerceta lucrurile și ne vom întreba : căruia dintre doi prieteni i-am încredința cu mai multă siguranță averea și copiii ? Căruia am fi înclinați mai

degrabă să-i facem un bine ? Eu socot că însuși cel care-i captivat de frumusețea simpatiului s-ar încrede în primul rînd și în toate privințele aceluia al cărui suflet e demn de a fi iubit.

Socot apoi, i se adresă Socrate lui Calias, că trebuie să le fii recunoscător zeilor că ți-au insuflat dragostea pentru Autolycos. Căci el a dovedit că-i doritor de glorie prin faptul că, pentru a ieși învingător în întreceri, s-a exersat mult și a îndurat destule necazuri. El crede că va face nu numai să strălucească numele lui și al tatălui, ci și că e capabil, prin curajul lui, să le fie de folos prietenilor și să contribuie la înălțarea patriei. El speră să i se înalțe monumente triumfale și, datorită victoriilor repurtate asupra dușmanilor, să devină astfel vestit nu numai în Grecia, ci și printre barbari. Și atunci, nu avem toate motivele să ne așteptăm că el îl va onora în cel mai înalt grad și pe cel pe care-l socotește drept cel mai prețios colaborator pentru atingerea acelei ținte ?

*
* *

Dacă vrei neapărat să-i placi cuiva, e bine ca mai înainte să cauți să înțelegi datorită căror cunoștințe Temistocle [35] a reușit să elibereze Grecia, cum de a putut Pericle [36] să dobîndească faima de cel mai destoinic sfetnic al patriei. Trebuie să vezi apoi și prin ce mijloace înțelepte le-a dat Solon [37] concetățenilor cele mai bune legi. Nu uita să te lămurești și asupra felului cum se pregătesc lacedemonienii de sînt socotiți cei mai capabili conducători [38]. Tu știi asta, deoarece cei mai influenți dintre ei sînt oaspeții tăi cînd vin la Atena.

Fii încredințat că dacă binevoiești să-ți asumi asemenea răspunderi, concetățenii ți-ar încredința conducerea treburilor obștești fără nici o ezitare. Tu ești cel mai îndreptățit la aceasta. Ești eupatrid, urmaș al lui Erechteu [39], slujitor al cultului zeilor care, împreună cu Iachos [40], s-au războit cu barbarii. Și acum, la această sărbătoare, făptura ta impune respect, chiar mai mult decît moșii și strămoșii tăi. Nimeni dintre concetățeni

nu are mai multă prestanță decît tine și nu este capabil să îndure, ca tine, toate ostenelile.

Dacă vi se pare că vorbesc mai serios decît se cade la un banchet, să nu vă mirați de aceasta. Întotdeauna am aprobat încurajarea și prețuirea de către stat a celor înzestrați de la natură și dornici să se afirme pe căile virtuții.

În timp ce alții comentau cele discutate mai înainte, Autolycos îl privea cu atenție pe Calias. Acesta, aruncînd și el o privire piezișă spre Autolycos, îi spuse lui Socrate : — Vrei așadar, Socrate, să fii mijlocitor între mine și cetate, ca să mă ocup de politică și să fiu mereu pe placul mulțimii — nu-i așa ? — Da, așa ar fi, răspunse Socrate, dacă te-am vedea preocupat de virtute în realitate și nu în aparență [41]. Căci să știi : falsul renume este repede dat de gol și făcut de ocară de experiență. Virtutea adevărată însă, afară dacă un zeu nu se opune, ne face să dobîndim o faimă tot mai strălucitoare și binemeritată, întemeiată numai și numai pe fapte.

9

Cu aceasta, discuția a luat sfîrșit. Autolycos s-a sculat și a ieșit, căci sosise acum ora lui de plimbare. Îl însoțea pe tatăl său Licon, care, întorcîndu-se spre Socrate, îi spuse :

— Pe Hera, ești, socot eu, un om minunat !

Îndată după aceea se așeză în sală un jilț. Siracuzanul intră în grabă și zise : „Oameni buni, acum Ariadna, pășește în odaia ei nupțială, care-i și a lui Dionysos. Curînd își va face apariția și acesta, care trage acum o dușcă cu zeii ; curînd va veni el aici și se vor drăgosti. N-aveți nici o grijă.

Apoi, fără zăbavă, Ariadna împodobită ca o mireasă, trecu pe lîngă comeseni și se așeză pe tronul ei. Neîntîrziat o melodie bahică cîntată la flaut vesti apariția lui Dionysos ; comesenii își exprimau admirația pentru maestrul de dans. Ariadna dădea la început impresia că n-ascultă muzică, atît era de preocupată — se vedea după gesturile ei — de plăcerea ce o trezea prezența ei

convivilor. Ea nu se ridică, nu-i ieși în întîmpinare zeului, cu toate că se vedea că-i venea greu să stea locului.

Cînd Dionysos a văzut-o, a înaintat spre ea dansînd cu foc ; s-a așezat pe genunchii ei și luînd-o în brațe, a sărutat-o. Ariadna, deși părea că se jenează, îl îmbrățișă și ea cu multă gingășie. Convivii văzînd scena au aplaudat și au cerut, strigînd, să se repete. Atunci Dionysos s-a ridicat și, împreună cu el Ariadna, s-au sărutat din nou și s-au îmbrățișat, oferindu-le comesenilor o scenă drăgăstoasă. Acestora li s-a părut zeul arătos nu glumă și ea era așa de frumoasă ! Ei s-au sărutat nu din capriciu, ci cu pasiune adevărată, încît s-au aprins și cei de față la vederea acestui spectacol.

L-au auzit chiar pe Dionysos întrebînd-o pe Ariadna, dacă îl iubește și pe aceasta jurîndu-i și făcîndu-i și pe cei din asistență să creadă că-l iubește. Totul era așa de bine jucat, încît cei de față ar fi garantat, toți, că interpreții, băiatul și fata, erau amorezați unul de altul. Ei nu dădeau impresia că-și învățaseră pe de rost rolurile de comedianți într-un spectacol de pantomimă, ci că se iubeau cu adevărat și acum li se oferise ocazia să-și exprime sentimentele ce le nutreau mai de demult.

În cele din urmă, comesenii îi urmăreau cum se îmbrățișau cu foc și cum se îndreptau spre patul nupțial ; cei neînsurați jurară să se căsătorească neîntîrziat, iar cei care își lăsaseră nevestele acasă au încălecat și s-au înapoiat în grabă la soțiile lor ca să se bucure și ei de plăcerile dragostei.

Socrate și cei care au mai rămas dintre comeseni au plecat apoi și ei. S-au dus să se plimbe și ei cu Licon, cu fiul acestuia și Calias care-l însoțea pe cel din urmă. Și uite așa s-a pus capăt ospățului despre care am vorbit în cele de mai sus.

APOLOGIA

Cred că merită să ne amintim și de chibzuința cu care Socrate a știut să se apere în fața judecătorilor, precum și de felul cum și-a sfîrșit viața. Despre aceasta au scris și alții înaintea mea și toți au putut lua cunoștință de demnitatea cu care s-a apărat, așa încît nimeni nu pune la îndoială cele spuse de Socrate.

Dar autorii respectivi nu ne-au dezvăluit motivele pentru care el a preferat să moară decît să trăiască, astfel că temeritatea cu care a vorbit se pare că nu izvora din înțelepciune [1].

Hermogene, fiul lui Hipponikos, prietenul lui Socrate, ne-a vorbit despre acesta într-un chip în care dovedește că felul în care s-a apărat se potrivea cu modul lui de a gîndi.

Văzînd Hermogene că Socrate discuta despre toate, dar nimic despre procesul lui, îl întrebă pe acesta :

— Crezi, Socrate, că n-ar trebui să te gîndești cum să te aperi de acuzațiile ce ți se aduc ? La care Socrate i-a răspuns îndată : — Nu știi că de apărarea mea m-am peocupat toată viața ? — Cum așa, îl întrebă Hermogene ? — Da, prin faptul că mi-am petrecut viața fără să săvîrșesc nimic nedrept ; socot că o asemenea preocupare constituie cea mai frumoasă și mai demnă apărare.

Și, fiindcă Hermogene l-a întrebat din nou : — Nu știi că tribunalele din Atena adesea i-au condamnat la moarte pe nevinovați, judecătorii lăsîndu-se captivați de cuvinte, și nu rareori i-au absolvit de pedeapsă pe cei ce au încălcat legea, fie că aceștia au știut să vorbească cu dibăcie, fie că au cerut îndurare din partea judecă-

torilor ? — Zău, îți spun că de două ori m-am apucat să-mi pregătesc apărarea și demonul din mine s-a opus.

— Dar grăiești lucruri minunate, zise Hermogene. Găsești chiar de mirare, răspunse Socrate, că zeul însuși socoate că-i mai bine să-mi sfîrșesc viața acum ? Nu-ți dai seama că eu nu pot să-mi închipui că altcineva a trăit mai fericit decît mine pînă în clipa de față ? Căci nu-i nimic mai plăcut decît să fii conștient că toată viața ai respectat pietatea și dreptatea. Și, de ce să nu recunosc, iubindu-mă cu împătimire pe mine însumi, am constatat că tot așa gîndeau despre mine și cei din preajma mea.

Dacă însă voi trăi mai mult, știu că voi fi nevoit să îndur toate beteșugurile bătrîneții : vederea slăbită, auzul din ce în ce mai prost ; îmi va fi mult mai greu să învăț ceva și mult mai ușor ca să uit ce-am știut. Simțind deci că mă ramolesc și ajungînd să-mi fie silă de mine — cum aș putea dori să mai trăiesc ?

— Poate, zise în continuare Socrate, chiar divinitatea, arătîndu-se bună cu mine, se îngrijește nu numai ca să-mi sfîrșesc viața la vreme, dar și ca să am parte de o moarte cît mai ușoară. Căci, dacă sînt osîndit acum, e limpede că sfîrșitul ce mi-a fost hărăzit de acești oameni va fi cel mai blînd din cele la care m-am gîndit, cel mai de suportat pentru mine și cel mai nimerit pentru a-l deplînge pe cel dispărut. De aceea, mă întreb : cum să nu fie puși oamenii în situația de a-l regreta pe cel care a plecat dintre ei lăsîndu-le în minte o imagine luminoasă, amintirea unui trup sănătos și a unui spirit capabil încă de a se arăta îndatoritor cu semenii ?

*
* *

Așadar, cred, pe bună dreptate, că zeii s-au opus ca să-mi pregătesc apărarea, atunci cînd noi căutam în toate chipurile un mijloc de a scăpa de pedeapsă. Dacă ar fi reușit aceasta, este limpede că, în loc de a-mi sfîrși viața acum, mi-aș fi pregătit singur un sfîrșit împovărat de bătrînețe, boli și beteșuguri, înecat, ca să zic așa, în suferințe de tot felul, lipsit de orice bucurii.

Nu, pe Zeus, Hermogene, eu nu mă îndemn la așa ceva, și ceea ce cred că am bun în mine, de la zei și de la oameni, ca și părerea bună ce mi-o fac despre mine, nu încetez să le-o dezvălui, chiar dacă-i supăr prin aceasta pe judecători. Doresc mai degrabă să mor decît să trăiesc neliber, cerșind să-mi prelungesc o viață care-i cu mult mai jalnică decît moartea.

Astfel gîndea Socrate, zise Hermogene, cînd, acuzat de adversarii lui că nu crede în zeii cetății, introduce noi zeități și-i strică pe tineri [2] — păși în fața judecătorilor, rostind aceste cuvinte :

— Mă mir, într-adevăr, judecători, întîi și-ntîi, și mă întreb pe ce temei Meletos face afirmația că n-aș crede în zeii cetății [3], cînd toți cei din preajma mea și chiar Meletos, dacă e de bună-credință, m-au putut vedea aducînd sacrificii, în timpul sărbătorilor, la altarele publice.

Și, mă rog, cum aș putea introduce noi zeități, de vreme ce susțin că vocea divină [4] se face auzită și-mi arată ceea ce trebuie să fac ? Căci despre cei care ascultă cu atenție strigătele păsărilor și vorbele oamenilor putem spune, într-adevăr, că-și întemeiază prezicerile pe sunete. Cine ar putea nega că tunetul nu răsună cu putere și că bubuiturile nu sînt semne de cea mai mare importanță ? Și preoteasa Pitia pe trepiedul sfințit nu ne vestește cu vocea ei hotărîrile zeilor ?

Nu este nici o îndoială, deci, că divinitatea cunoaște viitorul și-l dezvăluie cui vrea ea ; despre acest lucru toți vorbesc și gîndesc la fel ca mine. Dar, pe cînd ceilalți oameni zic că prevestesc viitorul cu ajutorul păsărilor, al vocilor și al altor semne pe care le numesc profeții, eu numesc un semnal divin vocea acea care mă călăuzește [5]. Și socot că denumirea ce-o dau eu este și mai adevărată și mai pioasă, decît ale acelora ce cred că puterea divină se dezvăluie cumva prin strigătele unor păsări, Că, într-adevăr, nu păcătuiesc față de zeu, mințind, aduc ca dovadă faptul că, vestindu-le multor prieteni cele ce-au hotărît zeii, niciodată nu am fost dat de rușine.

* * *

Și, fiindcă, auzind acestea, judecătorii au vociferat, unii neputînd să creadă cele spuse mai înainte, iar alții invidiindu-l că se bucură din partea zeilor de o favoare mai mare decît ei, Socrate — ne spune Hermogene — adresîndu-se, iar, judecătorilor, le-a spus :

— Ascultați, vă rog, și alt fapt, mai ales voi, care mă invidiați și nu vreți să credeți că zeii mă ocrotesc. Hairefon a întrebat o dată oracolul de la Delfi, de față cu mai mulți, și Apolo i-a răspuns că nu e nici un om mai liber, mai drept și nici mai înțelept decît mine [6].

Auzind acestea judecătorii s-au mîniat iar, mai mult, și — gîndeau ei — pe bună dreptate. Socrate din nou a luat cuvîntul : — Nu vă neliniștiți, atenieni, căci oracolul l-a lăudat și mai mult pe Licurg, cel ce le-a dat legi spartanilor [7].

Într-adevăr, se zice că intrînd acesta în templu, oracolul i-a grăit astfel : — Nu știu cum să te numesc un om sau mai degrabă un zeu[8]. — Pe mine, cum vedeți, nu m-a asemănat cu un zeu, ci m-a considerat doar că sînt cu mult mai presus decît ceilalți oameni. Totuși, voi judecătorii, nu e nevoie să credeți întocmai spusele zeului despre mine, ci vă rog să analizați pe îndelete înțelesul lor.

Spuneți-mi, îi întrebă apoi — cunoașteți pe cineva care să fie mai puțin sclavul poftelor trupești decît mine ? Vă este cunoscut un alt om mai independent, care n-a primit niciodată, nici daruri, nici vreo simbrie de la nimeni ? Pe cine l-ați putea considera, cu temei, mai drept decît mine care m-am mulțumit întotdeauna cu ce am, fără să rîvnesc la bunurile altuia ?

Cum ar putea, apoi, nega cineva că e înțelept [9] cu adevărat un om, precum sînt eu, care, de cînd a început să înțeleagă cele spuse de semenii lui, nu a scăpat din vedere niciodată să cerceteze și să cunoască lucrurile, cît putea el mai bine [10]. Și o dovadă suficientă că nu m-am străduit în zadar nu vi se pare împrejurarea că mulți cetățeni dornici de virtute, ca și mulți străini rîvnesc, în primul rînd, să se numere printre discipolii mei ?

— Dar care să fie apoi cauza că mulți voiesc să-mi facă felurite daruri, cu toate că știu prea bine că eu, neavînd nici o avere, nu-i pot răsplăti cu nimic ? Și ce

să mai spun de faptul că nimeni nu poate pretinde să-i fiu recunoscător pentru vreo binefacere, dar mulți nu tăgăduiesc, că-mi sînt ei obligați la recunoștință ?

Să mai amintesc oare și cum m-am comportat eu la un asediu ? [11] Pe cînd alții se văicăreau, eu îmi vedeam liniștit de treburi, ca în timp de pace. Și să vă mai spun că, fără să cheltuiesc nimic în comparație cu alții care-și procură din piață lucruri scumpe, mă bucur de plăcerile spirituale de care alții nu au parte ?

*
* *

Și, mă rog, de vreme ce nimeni, auzindu-mă aici vorbind despre mine, nu mă poate acuza că mint, nu-i oare drept să se spună că merit să fiu lăudat și de zei și de oameni ?

Și, totuși, tu îndrăznești, Meletos, să mă acuzi, pe mine, care duc o asemenea viață, că-i stric pe tineri ? Dar noi știm, vezi bine, relele care strică tineretul. Spune-mi, atunci : cunoști vreun om pe care eu să-l fi stricat, să-l fi făcut, adică, din pios, necredincios, din ponderat, insolent, din econom, risipitor, din cumpătat, bețivan, din muncitor, un leneș sau supus vreunei alte plăceri josnice.

— Da știu, pe Zeus, strigă Meletos, oameni pe care i-ai învățat să asculte mai degrabă de tine decît de părinții lor. — Ei, răspunse Socrate, n-am nimic de zis, cît privește, desigur, educația lor, întrucît ei știu că aceasta este o preocupare mai veche a mea [12]. Însă, mai știu că în privința sănătății, oamenii le dau ascultare mai mult medicilor decît părinților, așa cum în adunările publice este firesc ca toți atenienii să-i asculte cu mai mult interes pe cei ce cuvîntează mai înțelept decît pe rubedeniile lor.

La fel stau lucrurile cu marii comandanți de oști. Voi îi alegeți, preferîndu-i, fără îndoială, părinților și fraților voștri, și chiar față de voi, pe comandanții pe care-i socotiți cei mai pricepuți în știința militară — Nu-i așa ?

— Așa e normal, Socrate, încuviință Meletos, căci este și în folosul nostru și în respectul tradiției.

— Bine, dar atunci, zise Socrate, nu ți se pare și ție curios că în alte activități oamenii capabili să fie puși nu numai pe picior de egalitate, ba chiar să fie preferați celorlalți, iar în ce mă privește, pentru că unii mă socotesc cel mai priceput în cea mai aleasă dintre preocupările omenești — educația — din cauza asta — zic — să îmi ceri tu pedeapsa cu moartea ?

*
* *

— Este limpede, ne spune Hermogene, că Socrate și prietenii care l-au apărat în instanță au spus mai multe decît cele pe care le relatez eu aici. Cum nici eu nu mi-am propus să redau tot ce s-a discutat la proces, socot de ajuns că am arătat ce mare preț punea Socrate ca să nu comită nici o impietate față de zei și nici să se arate cumva nedrept cu semenii săi. El n-a crezut, apoi, că ar trebui să-i implore pe judecători să-l lase în viață ; dimpotrivă, socotea că atunci i-a venit timpul să moară.

Că Socrate gîndea astfel a reieșit clar din cele petrecute după condamnarea lui la moarte. Mai întîi, el nu s-a învoit, deși i s-a cerut să-și stabilească singur pedeapsa și nici prietenilor nu le-a îngăduit așa ceva, fiindcă spunea că aceasta ar fi însemnat recunoașterea vinovăției sale. Apoi, a refuzat evadarea din închisoare pusă la cale de tovarășii lui, ba se pare că i-a și luat în derîdere, întrebîndu-i dacă știu un alt loc, în afara hotarelor Aticei, unde moartea nu poate pătrunde.

După pronunțarea sentinței, Socrate a rostit aceste cuvinte : — Nu mă îndoiesc, atenieni, că cei care i-au „instruit“ pe martori să jure strîmb împotriva mea, ca și cei care s-au lăsat ademeniți s-o facă, vor trebui să recunoască că au săvîrșit o impietate și o nedreptate cum nu se poate mai gravă. Dar eu, se cade oare să am o părere mai puțin bună despre mine decît înainte de a fi condamnat, acum, cînd nu mi se mai poate întîmpla nimic ?

De fapt, nu poate pretinde nimeni că (în afară de jertfele aduse lui Zeus, Herei și divinităților care îi însoțesc) m-a văzut aducînd sacrificii unor noi zeități,

nici jurînd în numele altor zei, nici susținînd că aceștia există. Iar, în ceea ce privește acuzația că-i stric pe tineri, cum s-ar putea afirma așa ceva, cînd tot timpul i-am învățat doar să fie curajoși și cumpătați ?

Cît despre fărădelegile pedepsite cu moartea : prădarea templelor, furtul prin efracție, vînzarea de oameni liberi, trădarea de patrie, de nici una din acestea nu m-au acuzat nici chiar adversarii mei la proces. Așa se face că mi se pare curios, cum de ați putut invoca un fapt săvîrșit de mine, vrednic de pedeapsa cu moartea.

Dar, desigur, faptul că mor, condamnat pe nedrept, nu mă va face să mă umilesc în fața voastră. Rușinea acestei nedreptăți nu se răsfrînge asupra mea, ci asupra acelora ce m-au condamnat. Eu îmi mai găsesc o consolare și în faptul că Palamede [13] a avut parte de o moarte asemănătoare cu a mea. Într-adevăr, el e preamărit și astăzi în cîntece, mult mai frumoase decît cele despre Ulise care l-a ucis pe nedrept. Eu sînt, de asemenea, convins că și prezentul și viitorul vor pomeni faptul că n-am săvîrșit nici o nedreptate față de nimeni, că n-am stricat pe nimeni. Dimpotrivă, le-am fost numai de folos acelora care au discutat cu mine, îndrumîndu-i, fără să le cer nimic [14], să facă tot binele de care sînt capabili.

*
* *

După ce a grăit astfel, Socrate s-a retras tot așa de demn, precum a vorbit, cu ochii, chipul și mersul trădînd o bucurie lăuntrică [15]. Văzîndu-i însă pe cei ce-l însoțeau lăcrămînd, li s-a adresat lor, așa cum ne transmite Hermogene, cu aceste cuvinte : — Dar ce s-a întîmplat ? V-ați găsit și voi chiar acum să plîngeți ? Oare nu știți de mult că, din momentul în care m-am născut, am fost condamnat la moarte [16], după legea firii ? Dacă, să zicem, că aș muri înainte de vreme, înconjurat de bogății ; este limpede atunci că și eu și cei apropiați mie ar fi avut toate motivele să se întristeze. Dar, dacă-mi sfîrșesc viața acum, cînd nu mă pot aștepta decît la beteșuguri și la suferințe cred că este cazul să vă bucurați cu toții ca de o izbîndă și de o izbăvire a mea.

De față la acestea era și un cetățean pe nume Apolodor [17], foarte apropiat lui Socrate, un om simplu de altfel, care i-a zis :

— Cel mai dureros pentru mine este, Socrate, cînd știu că ai fost condamnat la moarte pe nedrept.

Iar Socrate, mîngîindu-l pe cap, îl întrebă : Zi-mi, dragă Apolodor, ai prefera să mă vezi murind pe drept sau pe nedrept. Și, rostind aceste cuvinte, îl podidi rîsul.

Se zice că zărindu-l și pe Anytos [18] trecînd, Socrate spuse : — Bărbatul ăsta e mîndru nu glumă, că a săvîrșit o mare și minunată ispravă, cauzîndu-mi moartea. Și asta fiindcă, văzîndu-l cum s-a ridicat la cele mai înalte funcții în Stat, l-am sfătuit să nu-și facă și fiul tăbăcar. Ce păcătos e omul ăsta ! spuse în continuare Socrate. El nu vrea să înțeleagă că numai acela dintre noi care săvîrșește fapte frumoase și folositoare pentru totdeauna [19] este cu adevărat un învingător.

— Ce-mi rămîne acum, zise apoi Socrate, e-așa cum Homer îi pune pe unii eroi, cînd sînt gata să moară, să prorocească — să fac și eu o profeție. Mai de mult, am avut și eu posibilitatea să-l cunosc întrucîtva pe feciorul lui Anytos și mi-a făcut impresia că-i un om încăpățînat și ambițios. Așa că eu prevăd că el n-o să rămînă mult timp la meseria servilă pe care i-a hărăzit-o taică-său, și că, lipsit de o supraveghere serioasă, va cădea pradă viciilor și, firește, va merge din ce în ce mai mult pe calea ticăloșiilor.

*

* *

Și spunînd acestea, Socrate nu s-a înșelat, căci tînărul, dînd în patima beției, umbla mereu amețit și ziua și noaptea ; pînă la urmă, a ajuns că nu era de nici un folos nici cetății, nici prietenilor, nici lui însuși. Anytos, la rîndul lui, pentru faptul că nu i-a dat o educație cum trebuie, ca și din pricina brutalității lui, a rămas toată viața cu o faimă proastă.

În ce-l privește pe Socrate, fiindcă s-a arătat mîndru în timpul judecății, el a trezit, în felul acesta, și mai mult invidia și i-a determinat pe judecători să-l con-

damne la moarte. După părerea mea însă sfîrșitul lui poate fi considerat ca un dar al zeilor, deoarece, murind, a fost scutit de mizeriile vieții și a avut totodată parte de moartea cea mai liniștită.

Dar aceasta nu înseamnă că nu și-a arătat pînă în ultimul moment puterea lui sufletească. Într-adevăr, atunci cînd și-a dat seama că e de preferat pentru el să moară decît să mai trăiască, el a dat dovadă de aceeași tărie morală ca și înainte, în fața tentațiilor vieții. Nici în preajma morții, el nu s-a arătat mai slab, ci a întîmpinat-o cu seninătate și și-a sfîrșit zilele voios [20] și împăcat cu sine.

Eu însă, de cîte ori mă gîndesc la înțelepciunea și noblețea acestui bărbat, îmi răsare mereu figura lui în fața ochilor și nu mă pot abține să nu-l laud. Iar dacă, dintre aceia care aspiră la virtute, este cineva care să fi avut parte de un dascăl mai folositor decît Socrate, pe acela nu mă sfiesc să-l consider cel mai fericit dintre oameni [21].

CONVORBIRI MEMORABILE

1. Actul de acuzare împotriva lui Socrate îl găsim reprodus la Diogenes Laertios, în cartea II-a, cap. 40 din *Viețile și doctrinele filosofilor*: „Această chemare în judecată și această declarație le-a făcut sub jurământ Meletos, fiul lui Meletos din Pitthos, împotriva lui Socrate, fiul lui Sophroniscos din Alopeke. Socrate s-a făcut vinovat de refuzul de a recunoaște pe zeii pe care îi cinstește cetatea și de introducerea altor noi divinități. Este de asemenea, vinovat de coruperea tineretului".
   Actul, după mărturia filosofului Favorinus, era păstrat, încă din secolul al II-lea, în templul zeiței Cybele, unde erau depozitate documentele, ca cel de mai sus, privind manifestările de impietate. În *Apologia lui Socrate* (24 B) Platon inversează ordinea celor două capete principale de acuzare.
2. *Daimónion* (formă adjectivală substantivată, la neutru, sg., pl. *daimónia)*, preluat uneori, ca mai sus, în idiomurile moderne — la noi și de filosoful L. Blaga — semnifică o forță sau o „voce lăuntrică" (cf. *Apologia*, n. 4), nu o dată echivalentă cu „divinitatea" *(theion)*, care ne împiedică sau ne îndeamnă să făptuim ceva. Pentru precizări cf. notele următoare și studiul introductiv.
3. Sau „mantică" (gr. *mantiké*, sc. *téhne)*, lat. *divinatio*, arta ghicitului, a prorocirii, în viziunea celor vechi, după anumite „semne" (gr. *semeia, sýmbola* ș.a.), sunete etc., emise de păsări sau oameni. Pentru feluritele fațete și valori atribuite „manticii" a se vedea textul în continuare.
4. *Logistikón*, de unde termenul actual de „logistică", alcătuind un capitol al logicii moderne. La greci el desemna calculul practic, elementar, spre deosebire de *arithmetiké*, cum era numită știința sau teoria numerelor.

5. *Kybernétes* — „cîrmaci", „pilot" ; *kybernetiké* (sc. *téhne)* era la greci arta de a conduce, de a dirija, în primul rînd, o corabie.
6. Pentru a „comunica" — „a da ceva de înţeles" ne întîmpină aici verbul grecesc *semainein,* de unde îşi trage rădăcina „semantica" zilelor noastre.
7. Aici *daimónia,* tradus de noi „cele zeieşti" este oarecum contrapus „celor omeneşti" *(antropina)* ceea ce dovedeşte polivalenţa „demoniei" socratice.
   Totodată, ni se relevă şi în acest text (cf. *infra,* ca şi *Apologia lui Socrate* de Platon) inaderenţa înţeleptului atenian la „cele de sus" — la cunoştinţele „meteorice", cum le numeşte Platon.
8. Sînt expuse aici, succint, diferitele teorii vehiculate pe atunci în lumea elenă despre naşterea şi fiinţarea lucrurilor şi a universului, elaborate de filosofii ionieni, precum Anaximandru, cu al său principiu al „nedeterminatului" — *apeiron,* eleaţi (Xenofan, Parmenide ş.a.), Heraclit din Efes, etc. De semnalat termenul de „sofişti" *(sofistai)* cum sînt numiţi aici primii filosofi greci. După alţi comentatori prin „nedeterminatul" se face aluzie la doctrina atomistă a lui Leucip.
9. „Nimic nu se naşte, nimic nu se pierde" — postulau eleaţii, printre care filosoful Zenon, care susţinea că nimic n-are început şi nici sfîrşit.
10. Am redat prin „buni şi virtuoşi", formulă specifică elenică *Kaloi Kàgathói* (lit. „frumoşi şi buni"). V. amănunte privind semnificaţiile acestei sintagme unice în „Studiul introductiv", ca şi *infra,* n. 13, 14, 16 etc.
11. *Bule,* era consiliul alcătuit la Atena din cei mai de vază cetăţeni, care hotărau asupra treburilor mai importante ale colectivităţii. V. *infra,* n. 28.
12. Se referă la procesul intentat strategilor atenieni în urma bătăliei navale de la Arginuse (406 î.e.n.), condamnaţi la moarte fiindcă nu s-au îngrijit de efectuarea ceremoniilor pentru cei căzuţi în luptă. Socrate, singur, s-a opus în timpul judecăţii furiei dezlănţuite a atenienilor. Cf. Xenofon, *Hellen,* I, 7.
13. O variantă de traducere pentru a reda pe *Kaloi Kàgathói* cf. *supra.* n. 10.
14. Idem. cf. *supra,* n. 10 şi 13.

15. Candidații la funcții publice la Atena erau aleși de către cetățeni prin introducerea într-o urnă a unor „boabe" albe sau negre, semnificînd alegerea sau respingerea solicitantului. De relevat și în acest pasaj un accent al faimoasei ironii socratice.

16. Aici *„frónesin askein"* în original, înțelegîndu-se prin *„frónesis"*, „înțelepciunea", dar și „mintea" trează și ascuțită, îndreptată asupra oamenilor și a lucrurilor.

17. Unchiul filozofului Platon. În anul 411 a participat la instaurarea guvernămîntului oligarhic „al celor patru sute", în anul 404, după prăbușirea democrației ateniene, a fost unul din capii stăpînirii „celor 30 de tirani", instaurați la Atena prin teroare, cu sprijinul Spartei. Cf. *infra*, nota. 26.

18. Un nobil atenian, pe cît de frumos, pe atît de „găunos". Putred de bogat, superficial, afemeiat, cheltuitor și extrem de ambițios. După așa-numita pace a lui Nikias (421 î.e.n.), a militat pentru a-i convinge pe concetățenii săi să întreprindă, neîntîrziat, expediția navală dezastruoasă din Sicilia (415 î.e.n.). Acuzat și condamnat pentru înaltă trădare, s-a alăturat spartanilor în detrimentul Atenei. Cu toate acestea, bucurîndu-se de sprijinul multor partizani, în urma prăbușirii oligarhiei (411 î.e.n.), a fost rechemat din exil de regimul democratic, reinstaurat, și numit, în anul 408 î.e.n. strateg cu puteri discreționare.

19. Am redat gr. *sofrosýne* prin „înțelepciune", ceea ce ține seama și de nuanța rațională și de cea morală a acestui termen complex, propriu eticii profesate de Socrate.

20. Pentru *sofronein*, „a fi cumpătat" cf. nota de mai sus.

21. „A fi cumpătat" traduce aici, ca și la nota precedentă, același *sofronein*.

22. *Máthesis* și verbul *manthánо*, implică, cum vedem din context, o „cunoaștere" întemeiată pe experiență.

23. Aceste versuri aparțin (I, 35 sq) liricului și moralistului grec Teognis din Megara (sec. VI î.e.n.).

24. Versuri ale unui poet necunoscut.

25. Admirator al lui Socrate. Amănunte despre el cunoaștem doar din dialogul platonician ce-i poartă numele în care se resping procedeele și argumentele înșelătoare ale sofiștilor ; cf. *infra*, n. 108.

26. „Legislator". Critias și Charicle, nobili atenieni influenți, au fost colegi în guvernămîntul de teroare instaurat de „cei 30 de tirani". Cf. *supra*, n. 17.
27. Redă gr. *lógon téhne*, semnificînd subtilitățile retoricii, ale elocinții.
28. V. *supra*, n. 11 Verbul respectiv este în text *buléuein*.
29. Referire la situația existentă o dată cu restaurarea regimului democratic la Atena (411 î.e.n.), după teroarea exercitată de guvernarea „celor 30 de tirani" proveniți, cu precumpănire, din rîndurile aristocrației. Cf. *supra* n. 18 și 25 și *infra*, *Banchetul* n. 15.
30. Primul, un prieten devotat al lui Socrate, a fost alături de acesta pînă în ultimele clipe ale vieții înțeleptului. Platon i-a dedicat un dialog omonim din care se vede atașamentul față de el. Cf. și cartea a II-a *Conv. mem.*, cap. 9. Despre Chairefon aflăm unele date de la Aristofan (v. *Norii*, 104), ca și despre Chairecrate, fratele celui de mai sus. (cf. lucrarea de față II, 3). Kebes și Simmias figurează și ei ca intimi ai lui Socrate în dialogul platonician *Fedon*. Ei erau tebani și își părăsiseră țara, numai pentru a-l cunoaște și audia pe înțeleptul atenian.
Hermogene era comandantul oastei siracuzane care-i sprijinise pe spartani în timpul războiului peloponeziac. Faidondas tebanul era, de asemenea, un admirator al lui Socrate.
31. Din gr. *demagogòs*, „conducător al poporului", însă în sens peiorativ — de lingușitor al acestuia.
32. *Lucrări și zile*, 311.
33. Vezi nota de mai sus.
34. *Iliada*, 188—191, 198—202. (Trad. G. Murnu)
35. Lichas, spartanul, contemporan cu Socrate, a inițiat pe cheltuiala lui întreceri gimnice (fizice) și musice (artistice) în cinstea lui Apolo (cf. Plutarh, *Cimon*, cap. 10).
36. Hesiod, *op. cit.* 336—342.
37. Un discipol fidel al lui Socrate (cf. și Platon, *Banchetul*, 173 B ; 218 B).
38. Sînt cunoscuți cu același nume, bunicul și nepotul originari din Melos. Cel mai tînăr, contemporan cu Socrate, și-a creat o faimă prin poezia lui ditirambică.
39. „Folosul" — *oféleia* și „rațiunea" — *gnome* — constituie, în concepția elenilor, cei doi factori complementari care chezășuiesc orice operă durabilă.

40 Redă frumoasa expresie elenă *sofós demiurgós kai filósofos*, vrînd să arate că orice „creator“ cu adevărat „înțelept“ admiră ceea ce este viu — das *Lebendige* — cum spune și Goethe, un discipol congenial al anticilor.

41. Grecescul *cosmos*, înseamnă „ordine“ și „podoabă“ (de unde și „cosmetică“), apoi „rînduiala“ mirabilă a universului.

42. *Frónesis* — „inteligență“, implică — cum vedem — în comparație cu *gnome* și cu *sofia* un grad potențat de acțiune ordonatoare (cf. *supra*, n. 19, 20, 21, 39, 40)

43. Sofist și „prezicător“, neavînd nimic comun cu omonimul său, cunoscutul orator atic.

44. Această caracterizare minunată care sună în elenă: *kakodaimonias didáskalos* o întîlnim, după cît se pare, numai aici. Demnă și de geniul lui Platon, ea îl onorează pe Xenofon și dovedește că nu l-a judecat chiar superficial — cum pretind mulți comentatori — pe neuitatul său maestru.

45. Originar (c. 435 î.e.n.) din Cirene, în nordul Africii, întemeietorul școlii numite cirenaice sau hedoniste care vedea scopul vieții în dobîndirea „plăcerii“ *(gr. hedoné)*, echivalentă pentru Aristip cu „binele“.

46. Meoții locuiau un teritoriu în preajma Mării Caspice de astăzi. Eshil, în *Prometeu* (v. 417), îi considera a fi o populație scită.

47. Tîlhari din vechime, pe care, spune legenda, i-a răpus Tezeu (v. Plutarh, *Tezeu*, 8, 10 și 11; cf. Apollodor III, 16 și Ovidiu, *Metamorfoze*, VII, 440).

48. Cf. *supra*, n. 36.

49. *Lucrări și zile*, v. 287—292. (Trad. Șt. Bezdechi)

50. Frg. 287 Kaibel. Epicharm (c. 500 î.e.n.), poet și filosof pitagorician, s-a născut în Ceos. Trăind la Siramza, în Sicilia, sub oblăduirea tiranului Hieron I, el a perfecționat comedia. Din opera sa, remarcabilă, nu ni s-au păstrat decît mici fragmente. Unele izvoare antice socot că această cugetare îi aparține lui Platon comicul.

51. Sofist și retor din Iulis, insula Ceos (c. 420 î.e.n.), elev și emul al lui Protagoras. Stabilit la Atena, a deschis o vestită școală de retorică frecventată de Euripide, Socrate, Isocrate ș.a. Aristofan îl ridiculizează — ca și pe Socrate, de altfel, socotit și el „sofist“ — în comediile *Norii* și *Păsările*.

52. Elogiul virtuosului Heracle (Hercule la latini) — aflat, cum vedem — „la răspîntia vieții" — era cuprins în scrierea lui Prodicos intitulată *Despre Heracle,* care făcea parte dintr-o altă culegere, mai amplă, menționată de lexiconul Suda (Suidas) de mai tîrziu. Cf. Cicero, *De officiis,* care redă întocmai în latinește acest pasaj remarcabil în toate privințele.
53. Socrate a avut trei fii : Lamprocle, numit aici, despre care nu se mai știe nimic, Sofronisc și Menexen sau Menedem. Diogenes Laertios și lexiconul menționat mai sus susțin că primul copil l-a avut cu Xantipa („cea rea și harțăgoasă"), iar ultimii doi cu Myrto, fiica lui Aristide, supranumit „cel drept". Legătura înțeleptului cu Myrto nu poate fi decît o poveste ticluită ulterior.
54. Antistene din Atena (cf. *infra.* c. III, 17 ca și *Banchetul,* 8, 4) întemeietorul școlii cinice, elevul sofistului Gorgias și apoi al lui Socrate. Inițial, cinicilor nu li se atribuia calificativul peiorativ de mai tîrziu. Ei susțineau doar că virtutea supremă nu e decît totala independență față de lumea exterioară. Așa se și explică filiația cinică a stoicismului, care postulează vestita „apathia", imperturbabilitatea, echilibrul moral în vălmășagul evenimentelor.
55. 1 mină valora 100 de drahme, cf. *infra,* n. 57.
56. Nikias, căpetenie a partidului aristocrat, era unul dintre cei mai bogați cetățeni ai Atenei. În minele de argint de la Laurion, ce-i aparțineau, se zice că munceau vreo 1000 de oameni, așa cum ne transmite Xenofon în tratatul său *Despre venituri* (IV, 14).
57. Greutate, apoi monedă de aur (sau argint), echivalentă cu 60 de mine — 436,6 gr. Cf. *supra,* n. 55.
58. Fiul lui Criton și discipol al lui Socrate, cf. *Despre economie,* n. 1.
59. *Odiseea,* XII, 184.
60. Pericle îi cucerise pe atenieni prin discursurile sale măiestrite.
61. Temistocle îi convinsese pe concetățeni prin faptele lui remarcabile, în primul rînd, prin construirea unei flote puternice care a contribuit, substanțial, la consolidarea supremației Atenei.
62. Reiese clar din acest context sensul pe care grecii vechi îl atribuiau termenului de *idiotes* (pl.-*ai),* adică individului,

considerat în sine, izolat de colectivitate, de cetate *(pólis)*. Neparticipînd la viața social-politică, insul — în concepția elenilor — nu își putea dezvolta, în plinătatea lor, atributele ființei sale umane. De aici înțelesul de „prostănac" — om cu simțurile tocite — care e atașat „idiotului".

63. Am redat aici ca și în alte locuri, gr. *hóro* (propriu-zis „văd") prin „înțeleg", întemeindu-ne și pe utilizarea similară, perceptiv-intelectivă a frecventului verb anglo-american „I see". Cf. *infra*, c. II, cap. 6, 29 și n. 81.

64. Este productivul termen elen de *filia*, prezent în atîtea cuvinte derivate și compuse din tezaurul limbii grecești.

65. Gr. *polemiká* adj. substantivat, la neutru pl., derivat de la *pólemos* — „luptă", „rivalitate".

66. Verbul *dýnamai* („pot") are, nu rareori, în greacă sensul de „a ști". Cf. fr. *savoir c'est pouvoir (scientia — potentia)*.

67. De remarcat că și Socrate, care nu o dată subliniază primatul intelectului, face dese referiri la educația fizică, parte integrantă în instruirea tinerilor atenieni pentru a deveni „buni" și „frumoși". În pasajul acesta abundă terminologia sportivă : „întreceri" *(agōnes)*, „cîștigarea întrecerii" *(nicōn)*, „premii" *(áthla)* ș.a.

68. *Agathós ghígnesthai* — era țelul suprem al educației pentru cei vechi.

69. Expresia metaforică de la verbul *therān* (cf. subst. *thera* — „vînătoarea") este folosită adesea în registrul erotic de poeți, precum Ovidiu în *Arta iubirii*, ca și de Eminescu în *Luceafărul* („Cum vînătoru'ntinde-n crîng la păsărele lațul...").

70. Să se observe utilizarea pluralului : *mathēmatha* („cunoștințe"), considerate în mod izolat, și *epistēme* (la sg. „știința"), ca tot, ca o sinteză a cunoștințelor particulare.

71. În gr. *filoi agathoi* și *érga kalá*, ceea ce ar indica că *agathos* („bun", „destoinic") se aplică cu deosebire ființelor, față de *kalós* („frumos"), atașat și lucrurilor, atunci cînd este exprimată o contrarietate.

72. Aspasia din Milet a venit la Atena să se inițieze în arta vorbirii. Pericle, soțul ei de mai tîrziu, o admira atît pentru frumusețea cît și pentru talentul ei — ca și Socrate, de altfel. În dialogul lui Platon, intitulat *Menexen*, Socrate îi elogiază pe atenienii căzuți pentru patrie, reproducînd, pro-

babil, un discurs pe această temă elaborat de Aspasia. Cf. *infra, Despre Economie,* n. 9.

73. „Virtuțile" *(aretai),* cum rezultă din acest context, pot și trebuie să fie cunoscute, pentru a fi practicate.
74. Un personaj necunoscut. Textul se referă la instaurarea puterii „celor 30 de tirani" la Atena și la fuga în portul Pireu a democraților conduși de Thrasybul (cf. Xenofon, *Hellen,* II, 4, 1).
75. V. *supra,* n. 36 și 30.
76. În originalul elen *sykofántai* — literal: „cei ce-i reclamă autorităților pe prădătorii de smochine"; apoi termenul a căpătat înțelesul folosit adesea în timpul lui Socrate, de „denunțători", care îi tîrau, prin calomnii, pe cetățeni în procese, mai ales pe cei avuți și influenți, pentru a stoarce de la ei bani și alte foloase.
77. *Iliada,* III, 170, Murnu traduce „domn în putere".
78. „A cerceta" (gr. *skopein),* „a discerne" — vizual; *krinein* și *diaghignóskein,* acestea mai accentuat intelectualiste, ca și *diaférein* („a diferenția") — toate verbele de mai sus denotă excepționala capacitate a limbii elene de a aborda lucrurile, nuanțat, din diferite unghiuri de vedere și de înțelegere.
79. *Iliada,* I, 243.
80. *Ibidem,* III, 179.
81. Versiune posibilă: „constatăm" — redînd, ca și „vedem", originalul *ghignóskein;* acesta are deci un sens mai pregnant intuitiv decît traducerea lui curentă, intelectualist-abstractă prin „a cunoaște". Cf. *supra,* n. 63.
82. *Dianoein* semnifică „gîndirea" pătrunzătoare și subtilă, fapt întărit aici și de *frontízein,* care implică atenție, prudență, circumspecție în emiterea judecății.
83. O prezentare sintetică, exemplară a rostului și forței „logos"-ului și a „dialogului" în evoluția umanității.
84. Pe insula Delos, unde se născuse Apolo, aveau loc la patru ani o dată serbări magnifice în cinstea protectorului artelor și al luminii, zeul predilect — împreună cu Pallas-Atena, — al grecilor. Pregătirea și înzestrarea unui cor pentru a participa la aceste manifestări reveneau atenienilor bogați în cadrul obligațiilor numite „liturghii" — adică „servicii", datorate statului, respectiv zeităților tutelare. Cf. *Despre economie,* n. 6.

85. Faimoasa *filotimie* elenică — „setea de glorie" a grecilor — *„praeter laudem nullius avari"* — cum îi numește Horațiu în *Ars Poetica* — susține aici Socrate, respectiv Xenofon — a fost principalul resort al înfăptuirilor în toate domeniile în care aceștia s-au ilustrat.
86. Ostaș greu înarmat.
87. Beoțienii au fost integrați în Liga ateniană în anul 456 î.e.n., eliberîndu-se nu mult după aceea (447 î.e.n.), în urma bătăliei de la Lebadea (sau Koroneia). Cf. Tucidide, *Războiul peloponeziac*, I, 113. În timpul războiului, atenienii au fost înfrînți în lupta de la Delion (424 î.e.n.) în care a participat ca „hoplit" (v. *supra)* și Socrate.
88. Membrii unui cor pregătit cu multă grijă pentru solemnitățile ce aveau loc frecvent la Atena. Se constată și de aici preocuparea deosebită a fiecărui „coreut" de a se integra, necondiționat, ansamblului.
89. Cecrops, întemeietorul legendar și primul rege al Atenei, a fost „arbitru" în disputa dintre Poseidon și Atena pentru protectoratul Aticii. Erechteu a fost al patrulea rege al Aticii, socotit și al doilea întemeitor al Atenei, născut — se zice — din sămînța răspîndită pe pămînt de Hefaistos, pe cînd o urmărea pe zeița Atena. Heraclizii, urmașii eroului Heracle (Hercule, la romani) au purtat lupte cu Euristeu și populațiile din Peloponez. Tezeu, un alt erou legendar al atenienilor, pe care i-a condus în bătăliile ce le-au dus împotriva regelui Minos al Cretei, împotriva Amazoanelor și a populațiilor trace, care — spun unele izvoare istorice — se întindeau pînă aproape de hotarele Aticii. V. Plutarh, *Tezeu* 27 ; cf. Isocrate, *Panerigicul* 19, Herodot, *Istorii*, IX, 29, Tucidide, *Ist. răzb. peloponeziac*, II, 15, Platon, *Menexen*, 239 B sqq.
90. Formulare pregnantă care prefigurează pe cea a gînditorului englez Hobbes : „Bellum omnium contra omnes".
91. O colină la Atena, unde se întrunea consiliul cetățenilor de vază pentru a delibera asupra chestiunilor publice mai importante și a judeca procesele ca instanță superioară. Cu timpul, datorită îndeosebi reformelor lui Solon și Kleisthenes jurisdicția areopagului a fost limitată la procesele criminale.
92. Față de mulțimea de „regișori" *(basilei)* din Asia Mică care stăpîneau ținuturi, precum Misia, Pisidia s.a., suveranul Perșilor purta titlul de „Marele rege", atît pentru întinde-

rea stăpînirii sale, cît și pentru fastul ce-l întreținea la curte.

93. Acest Glaucon era fratele lui Platon ; celălalt, numit mai departe (III, 7, 1), era socrul lui Ariston și fratele bunicului lui Glaucon de mai sus.

94. V. *supra*, n. 61.

95. În gr. *Andría* („curajul", călăuzit de rațiune) spre deosebire de *tólme* („temeritatea" oarbă). Această chestiune este dezbătută de Socrate cu interlocutorul său *Laches* în dialogul omonim, de tinerețe, al lui Platon.

96. „Arcul scitic" era vestit în antichitate. Cît despre traci și răspîndirea lor, v. *supra*, n. 89.

97. În concepția grecilor înzestrarea „de la natură" *(fýsei)* nu era suficientă. Pentru a realiza ceva temeinic mai era nevoie — cum vedem — de mult studiu, deci de „cunoaștere" *(manthánein)*, de strădanie și „preocupare" constantă *(epimélmelia)*, toate acestea întreținute prin „exercițiu" permanent *(meléte)*.

98. Despre atracția și disocierea „celor onorabile" („frumoase") și a „celor bune" *(kalá te kàgathá)*, v. *supra*, n. 71 ; cf. și textul în continuare, unde conceptul elenic de *kalokàgathia* este implicat în cel de „virtute *(aretē)* și de „dreptate" *(dikaiosýne)*. Cf. și nota următoare.

99. „Învățat" *(sofós)*, nu putea fi deci, în concepția lui Socrate, decît cel ce era, totodată, și „înțelept" *(sófron)*, ceea ce presupune că se vădea a fi cumpătat, drept, cu un cuvînt : „bun și frumos". Cf. nota de mai sus și cea următoare.

100. Rezultă cu claritate din context scara valorilor supreme, considerate ca atare de eleni : „înțelepciunea" *(sofía)* — „virtutea" *(aretē)* — „dreptatea" *(dikaiosýne)*, de unde decurg toate cele „bune și frumoase" *(kalá te kàgathá)*.

101. Formulă sincretică preluată și în poezia meditativă a veacurilor următoare, la Eminescu, de pildă.

102. Din Efes care însă a trăit mai mult la Atena. În timpul dialogului cu Socrate, tînăr fiind, nu-și dobîndise faima de mai tîrziu. Pliniu cel Bătrîn în a sa *Ist. naturală* (35, 10) ne transmite date prețioase despre arta lui Parasios care concordă, în general, cu cele relevate aici de Socrate, despre principiul simetriei respectat cu strictețe de pictorul grec.

103. Nu se cunoaște de altundeva un sculptor cu acest nume. Unii comentatori bănuiesc, fără motive temeinice, că ar fi

vorba despre o prescurtare a numelui marelui *Polykleitos*; alţii îl identifică cu artistul Cleon despre care relatează acelaşi Pliniu, în opera menţionată mai sus (30, 9).

104. Am redat astfel o turnură participială de la verbul *eufrainomai* („mă bucur", „mă simt mulţumit"), termen capital, asumat de esteticienii secolelor ca un postulat — al „înseninării" — propriu artei perene. Noţiunea, ca atare, este predilectă la Goethe, Eminescu ş.a..

105. Perifraza din original *(to logu kreitton)* — în sens propriu „mai tare, mai presus de cuvînt" — echivalează cu „inexprimabilul", „inefabilul" — la Goethe, într-un context similar din *Faust: das Unbeschreibliche*, caracterizînd astfel „Eternul — Feminin".

106. Acest templu se înălţa lîngă aşezarea Oropos, în Boeţia, unde în vechime se afla un izvor tămăduitor.

107. *Paizein*, respectiv, *spudázein*, exprimă o ipostază caracteristică ethosului unui înţelept. Cf. *infra*, *Banchetul*, cap. 1.

108. Cf. *supra*, n. 25.

109. *A* indică iniţiala de la *adikia* („nedreptatea"), Δ pe cea a subst. *dikaiosýne* („dreptatea").

110. Negativul de la *sofía* („înţelepciune") este *amathia (lit.* „lipsă de cunoştinţe, ignoranţă") ceea ce probează, o dată mai mult, condiţionarea reciprocă, potrivit mentalităţii elene, a cunoaşterii şi a orientării înţelepte în viaţă. Cf. *supra*, n. 99 şi 100.

Ideea de „servilism" semnifică că purtătorii acestuia sînt „cei ce ignorează binele, frumosul, dreptatea", situaţie care, inevitabil, duce la înrobirea morală a celor numiţi în textul grecesc *andrapodōdeis* — „cei ce-şi pleacă genunchii".

111. Faimoasa inscripţie de pe frontispiciul templului de la Delfi al lui Apolo, în original, transcris: *Gnóthi seautón* — îndemn care l-a călăuzit toată viaţa pe Socrate.

112. Se referă la „expediţia navală dezastruoasă" din Sicilia (415 î.e.n.) — „organizată" de Alcibiade. Cf. *supra*, n. 18.

113. Un termen de comparaţie cu care Socrate însuşi nu se sfieşte să se compare. Dar o asemenea apropiere pare să fi avut şi o justificare, cît de cît, reală, căci se credea că Socrate „făcea pe nebunul", ca sub acest pretext să-i poată iscodi mereu pe oameni.

El Palamede, fiul regelui din Eubeia, simulează nebunia ca să nu lupte în războiul troian. Acuzat, pe nedrept, de

înaltă trădare de către Ulise, este lapidat de ahei la Troia. V. Platon, *Apologia*, 32, E. 41 ; cf. Hyginus, *Istorioare*, 125 și *infra*, *Apologia*, 13.

114. Atît „faptele" cît și „vorbele", ca să fie bine țintite, se cade să fie călăuzite de „înțelepciune" *(sofrosýne)*.

115. A ști să întrebuințezi „mijloace adecvate scopului" *(mehanáo)* înseamnă, în viziunea grecilor, pe de o parte, a asigura o percepere justă a lucrurilor *(aisthēseis)*, ca și punerea în mișcare, în mod corect, a judecății *(loghismós)*.

116. Limbajul este considerat aici, în sensul de astăzi, modern, ca o *hermeneia* (implicînd și *„hermeneutica"*), așadar, ca o tălmăcire a sistemului de relații om-lume. Cf. și tratatul lui Aristotel : *Despre interpretare*, consacrat analizării complexului de semnale și contrasemnale ale realității.

117. Hipias din Elis, numit „învățatul" *(sofós)*, s-a distins dintre „sofiști" prin multitudinea cunoștințelor sale.

118. Lacedemonianul Licurg, vestitul legislator al Spartei din secolul al VI-lea î.e.n. Cf. *infra*, *Despre economie*, n. 21.

119. În gr. *homónoia (lat. concordia)* caracterizată — cum vedem — ca „bunul cel mai de preț", al unei colectivități, redă aproape aidoma sintagma românească : „unire-n cuget și-n simțiri".

120. O subtilă și cuprinzătoare definiție a „dialogării" *(dialéghesthai)*, împreună cu sublinierea disponibilității oamenilor pentru „dialog" *(dialektikoí)*, conceput cu toate atributele ce i se conferă astăzi : comunicabilitate, deliberare, flexibilitate și, nu mai puțin, principialitate în promovarea adevărului, deci a binelui.

121. Anaxagora din Clazomene, filosof din școala ioniană, prietenul lui Pericle, fiind acuzat de impietate, a trebuit să părăsească Atena.

122. În insula Delos, aveau loc serbări somptuoase în cinstea zeului Apolo, născut acolo. Solemnitățile marcau uciderea Minotaurului de către legendarul Tezeu și sistarea plății tributului de sînge monstrului. În timpul acesta, inclusiv al călătoriei corăbiei dus-întors, erau suspendate, cum vedem și de aici, executarea sentințelor de condamnare la moarte.

123. Unul din prietenii lui Socrate.

124. Suita de calități atribuite lui Socrate, aici pios, drept, bun, etc., concordă cu cele relevate de Platon la finele dialogului

Faidon și cu imaginea înțeleptului trasată în *Apologia* lui Xenofon.

DESPRE ECONOMIE

1. V. *Conv. mem.*, n. 58 și 36.
2. Titlul acestei valoroase opere este *Oikonomikós* vizînd un individ priceput, mai întîi, în administrarea propriei case (*oíkos* — „casă" — *nómos* — „lege, rînduială"). Termenul este oarecum opus, de pildă, lui *Politikós* (titlul unui dialog platonician), acesta avînd semnificația unei persoane abilitată în treburile obștești.
3. Se referă la devastatoarele războaie care au bîntuit în Grecia acelor timpuri, de pe urma cărora a apărut categoria îmbogățiților de război. Pe lîngă aceasta, se are în vedere rapacitatea tiranilor, stăpînitori în regiunile periferice și în multe dintre coloniile grecești — trăind într-un lux deșănțat, pe spinarea poporului.
4. Etimologic, „de neam ales", deci cei care se bucurau la Atena de privilegii nobiliare, pînă la reforma lui Kleisthenes (c. 600 — 565 î.e.n.).
5. Vezi *Conv. mem.*, n. 55 și 57.
6. Cheltuieli impuse cetățenilor bogați în împrejurări excepționale ori cu ocazia unor sărbători — așa numitele „liturghii". Cf. *Banchetul*, n. 15, *Conv. mem.*, n. 84.
7. Lit. „supraveghetor", „administrator", „intendent" ; aici, potrivit dreptului civil atenian, „tutore" (trad. latină a gr. *epitropos*), al unui minor.
8. *Tis epistēme oikonomias*, cum sună originalul elen, formulă în care *epistēme* semnifică — cum am mai relatat — un sistem închegat de cunoștințe, întemeiat pe activitatea practică. Cf. *Conv. mem.*, n. 70.
9. V. *Conv. mem.*, n. 72.
10. Guvernator despotic și abuziv al unei provincii din imperiul persan, avînd atribuții și prerogative nelimitate în domeniile administrativ, judiciar și militar.
11. De la gr. *parádeisos* („parc, grădină vastă, plină de plantații încîntătoare"). Termen împrumutat, cum se vede din text, de la persani.
12. Cirus cel Tînăr, fiul lui Darius al II-lea, a participat, atrăgîndu-l și pe Xenofon, la campania din Asia minoră

împotriva fratelui său, regele Artaxerxe. A murit în bătălia de la Cunaxa, în anul 400 î.e.n.

13. Căpetenia spartanilor în timpul războiului peloponeziac; s-a aliat cu Cirus contra atenienilor. Cf. *Apologia*, n. 11. V. și relatarea despre Ariaios la Xenofon, *Anabasis*, I, 9, 31. Aici pasajul despre Ariaios se pare că este interpolat.
14. Zeitate supremă la perși, simbolizînd soarele și, deci, lumina și focul.
15. Un splendid elogiu al agriculturii, fundament — în concepția grecilor — al progresului umanității. Acest pasaj, ca și altele, a fost imitat, tradus chiar, de Cicero, și a inspirat întreaga literatură elenă și latină posterioară.
16. Explicabilă, aici, atitudinea „muncitorilor neagricoli". Ei nu aveau nici un interes în prosperitatea agriculturii. Oricît ar fi fost recoltele de bogate, muncitorii în mine sau ateliere continuau să trăiască în cea mai neagră mizerie.
17. Ischomah reprezintă tocmai ceea ce căuta Socrate: imaginea unui om-model *(kalos kâgathós)* — „cetățean vrednic de toată stima, un om de vază și de ispravă". Unii comentatori înclină să vadă în figura acestui autentic atenian o răsfrîngere a propriei personalități a lui Xenofon.
18. Putem deduce din context că este vorba despre un vas comercial fenician, care descărca și încărca, regulat, mărfuri în porturile grecești, cu deosebire la Pireu.
19. Pictor din Heracleea (c. 450—394 î.e.n.). A venit la Atena de tînăr (c. 425), unde s-a împrietenit cu Socrate. Autorul unor tablouri vestite, cu subiecte mitologice. Scriitori antici — Quintilian, de pildă, — îi atribuie lui Zeuxis folosirea, printre primii, a efectelor de lumini și umbre.
20. „Om sărac, palavragiu, cu capul în nori" — un succint autoportret al lui Socrate, configurat de Platon, *Banchetul*, 6, 6 sqq., Aristofan ș.a.
21. Legile lui Dracon și Solon au guvernat un timp îndelungat rînduielile social-politice ateniene: Primele, datînd din 622 î.e.n., se zice că erau scrise cu sînge, datorită severității lor proverbiale, cele ale lui Solon, din 594 î.e.n., aveau un caracter mai blînd, călăuzite fiind de idei înnoitoare.
22. Licabetul era un munte în apropiere de Atena, iar Faleron era regiunea mlăștinoasă ce înconjura portul cu același nume, nu departe de Pireu.

23. *Stadion* (lat. *stadium*) era o cale întinsă pe care se desfășurau alergările. Un stadiu avea o lungime de c. 600 de picioare la greci, la noi circa jumătate. 200 de stadii ar totaliza vreo 40 de km.
24. Grînele erau aduse spre Grecia continentală, mai ales din insulele Mării Egee, din Sicilia și din coloniile grecești de la Pontul Euxin. Cu privire la un asemenea comerț, vezi studiul erudit, întemeiat pe date epigrafice, al regretatului Teofil S. Săveanu, fost timp îndelungat prof. de istorie antică la Univ. din Cernăuți, intitulat: *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor.* Buc. 1925, Acad. Rom. *Studii și cercetări* X.
25. Triremă (calc lat. din grecește), navă de luptă grecească din sec. VI—IV î.e.n. prevăzută cu cîte trei perechi suprapuse de rame, la care trăgeau tot atîția vîslași.
26. Fiul lui Zeus și tatăl lui Pelops. Abuzînd de încrederea zeilor la un ospăț, a fost condamnat la o dublă pedeapsă, la „o îndoită amenințare cu moartea" în Infern. Pe de o parte, stătea mereu cu frica-n sîn, ca să nu se prăvălească o stîncă peste capul lui, iar pe de alta, era chinuit de foame și de sete perpetue, cu toate că era vîrît în apă pînă la brîu și poamele, pe care nu le putea apuca, atîrnau din copacii aflați în preajma lui. De altfel, și urmașii lui, Tantalizii (Pelops, Atreu, Thyeste, Agamemnon, Oreste, ș.a.) au avut parte numai de nenorociri.

BANCHETUL

1. Serbări ce aveau loc la patru ani o dată, în luna iulie, spre deosebire de „Micile Panatenee" anuale, și de altele — trienale. În cele șase zile cît țineau „Marile Panatenee" preocuparea centrală era cinstirea zeiței Atena, patroana cetății.
2. V. *Conv. mem.*, n. 36, 54, 58, 123; cf. *Apologia*, 1.
3. Sofiști vestiți în timpul lui Socrate. Se făleau că sînt „învățați" și pretindeau — cum vedem — bani pentru a forma „înțelepți". Mentalitatea și practicile lor erau în total contrast cu cele ale lui Socrate și cu tradiția pitagoriciană care susținea că știința este „singurul lucru pe care, dacă-l dă cineva, nu pierde ceva".
4. Vezi *Conv. mem.*, n. 23.

5. Aristarh din Tegea, poet tragic, contemporan cu Socrate, a compus vreo 70 de piese, din care cunoaștem numai titluri ca : *Tantalos, Asklepios, Achilleus* ș.a.
6. Xantipa — „cea mai insuportabilă creatură" — soția lui Socrate și mamă a trei copii — se pare, cum rezultă și din acest pasaj, că nu era așa de nemiloasă cu Socrate, cum i s-a dus faima. Cf. *Conv. mem.*, n. 53.
7. Unii autori : Aristofan (*Păsările*, 1556 sqq.), Athenaios, Elian pun la îndoială datele transmise aici privitoare la Pisandru, un demagog, contemporan cu Socrate.
Problemei curajului îi consacră și Platon, în mod special, dialogul intitulat *Laches*, unde Socrate este interlocutorul principal. Cf. *Conv. mem.*, n. 95.
8. Un fel de intendenți, inspectori ai piețelor din Atena.
9. Stesimbrotos din Thasos, retor, contemporan și adversar al lui Pericle. Scrierile sale conțin unele informații de care s-au folosit autorii posteriori, ca Plutarh, de pildă. Cf. și Platon, *Ion*. Anaximandru, sofist, retor sau rapsod, de altfel, necunoscut.
10. Erau „purtători ai ramurilor de măslin", la procesiunile în cinstea Atenei, aleși dintre cei mai chipeși cetățeni, vîrstnici.
11. Personaje reprezentate adesea în dramele satirice grecești cu nasul cîrn, buzele groase, cu capul chel, figuri grotești, adulmecîndu-și prăzile, fără scrupule. Nu odată Socrate ne este înfățișat și el ironic sau chiar batjocoritor — ca un „silen" — un „satir" nu prea tînăr. Cf. cap. 5.
12. Alexandru era numele troianului Paris, „arbitrul frumuseții" în disputa dintre Junona, Minerva și Venus. El a preferat-o pe aceasta din urmă.
13. Monstru, reprezentat cînd femeie, cînd bărbat, cu șerpi pe cap, dinți fioroși și limba gata să atace. Avea menirea să-i sperie, să-i împietrească pe oameni, mai ales cu privirea ei fixă, înfricoșătoare.
14. De remarcat că în elenă același verb : *filein* înseamnă și „a iubi" și „a săruta". Ar fi păcat dacă acest pasaj atît de frumos, bănuit ca interpolat, s-ar dovedi neautentic.
15. Despre această adevărată plagă a societății elene v. *Conv. mem.*, n. 76.
16. Pe lîngă birurile pe care le plăteau și „liturghiile" ce le prestau (v. *Conv. mem.*, n. 84 și *Despre economie*, n. 6)

cetățenii bogați n-aveau voie — cum constatăm și de aici — să-și părăsească țara. Cf. *Despre economie*, n. 6. Referitor la restaurarea democrației ateniene, cf. *Conv. mem.*, n. 18, 25, 29.

17. Cf. *supra*. n. 3, ca și *Conv. mem.*, 51, 52, 117.
18. Cetate așezată pe coasta de sud a Pontului Euxin (azi Marea Neagră), întemeiată pe la 560 î.e.n. de coloniști sosiți din Megara, împreună cu alții, veniți mai înainte, din Beoția. Heracleea întreținea relații comerciale cu cetățile de pe malul stîng al Pontului : Histria, Tomis, Callatis. Aceasta din urmă era, la rîndul ei, ctitorie a Heracleii care și-a trimis aici coloniștii, pe la finele secolului VI î.e.n.
19. Autor altminteri necunoscut. În orice caz, altul decît marele tragedian.
20. Gr. *plūtos ten psyhén*, care, trebuie să recunoaștem, este o metaforă cu o frumoasă supraviețuire în literatura europeană.
21. Credem că „runda de discuții" nu e chiar nefericit aleasă pentru a reda gr. *periodos*.
22. Literal înseamnă „distragerea comesenilor de la discuțiile vesele iscate de vin" — „depășirea măsurii la băutură și, deci, stricarea dispoziției convivilor, printr-o purtare necorespunzătoare".
23. Rapsodul acesta este necunoscut din altă parte ; tetrametrii erau versuri alcătuite din patru măsuri trohaice.
24. Foarte semnificative aceste calificative ale lui Socrate : în gr. *frontistēs* — „gînditorul" — „cel mereu preocupat de ceva" și *afrontistos* (derivat din primul, în sens însă privativ), semnificînd „visătorul", literal — „cel ce nu-și face griji, nepăsătorul". Cf. nota următoare.
25. Formulă preluată, probabil, din comedia *Norii* a lui Aristofan, care-l reprezintă astfel, caricatural, pe Socrate. Cf. nota precedentă.
26. Erau zeități ale anotimpurilor, mai ales mesagere ale primăverii, prin dansurile lor grațioase. Purtau, nu rareori, coșuri cu poame și flori, simboluri ale fecundității pămîntului, ale rodniciei și veseliei.
27. Una era Afrodita Urănia („celesta") — cealaltă „pandemică" (adică „pămînteana"). Această descriere este datorată, în primul rînd, lui Platon care o dezvoltă în

Banchetul său. A exercitat o extraordinară înrîurire asupra gîndirii şi sensibilităţii europene, traducîndu-se, în toate domeniile artei, prin cele două ipostaze : al amorului ideal „platonic" şi al dragostei „vulgare".

28. Preceptorii, după legendă, ai eroului Ahile.
29. Cicero, în *De amicitia*, redă aproape textual ideea socratică şi pitagoreică că prietenia adevărată nu poate exista decît între oamenii „virtuoşi" : *...nisi inter bonos*". Socotim că aici, ca şi în multe alte locuri, calificativele : „onest, de ispravă", deci „virtuos" se acoperă, în bună măsură, cu gr. *kalosk'agathós*.
30. Dioscuri erau numiţi gemenii Castor şi Pollux, fiii lui Tyndar, regele legendar al Spartei şi al Ledei, fraţi ai frumoasei Elena. Este înălţătoare expresia elenă : *hē tēs psychēs filia*, pe care am tradus-o „prietenie spirituală". Aceasta, în concepţia anticilor, nu putea exista decît între bărbaţi.
31. „Cel mai frumos dintre muritori" — Ganimede, fiul regelui Tros şi al zînei Kallirrhoe, a fost răpit pentru frumuseţea lui de Zeus spre a-i servi ca paharnic în Olimp. Mitul tînărului troian (sau frigian) a inspirat capodopere ale artei plastice de Correggio, Rubens, Rembrandt, Thorvaldsen, ca şi poeme, precum tulburătorul lied goethean cu acelaşi nume.
32. Cupluri vestite de prieteni din legendele antice.
33. Cetate în sudul Italiei, întemeiată de coloniştii greci, era sediul vestitei şcoli a filosofilor eleaţi (sec. VI. î.e.n.), căreia i-au aparţinut Xenofan, iniţiatorul ei, Parmenide ş.a.
34. Denumire dată spartanilor şi, prin extensiune, locuitorilor din ţinutul Lacedemoniei, a cărei capitală era Sparta.
35. V. *Conv. mem.*, n. 61.
36. *Ibidem*, n. 60.
37. Cf. *Despre economie*, n. 21.
38. În repetate rînduri, Xenofon îşi manifestă simpatia faţă de spartani (lacedemonieni ; V. *supra*, n. 33), ca şi faţă de perşi, aşa cum probează cu prisosinţă şi scrierile sale despre „Statul spartan", şi „Despre educaţia lui Cirus" (Kyrupedia).
39. Calias, ca urmaş al legendarului Erechteu, era socotit, desigur, şi pentru bogăţia lui, un „nobil", adică un *eupatrid*. Cf. *Conv. mem.*, n. 89 ; *Despre economie*, n. 4.

40. Etimologic exprimă o exclamație; zeitatea greacă sărbătorită la misterele de la Eleusis. Identificat cu Zagreus (Dionysos ?).
41. Una din marile dileme — cum vedem — ale gîndirii și practicii sociale grecești, care subzistă pînă în zilele noastre, este relația, nu de puține ori, total discrepantă, dintre „a fi" *(ēin* și „a părea" *(dokein;* în unele cazuri și *fainesthai).* Pentru amănunte și felurite disocieri v. *Studiul introductiv.*

APOLOGIA

1. V. *Conv. mem.*, n. 123. *Banchetul,* n. 2.
2. Cf. trad. actului de acuzare, reprodus aici, *Conv. mem.*, n. 1.
3. V. *Conv. mem.*, n. 1, Meletos, principalul acuzator al lui Socrate, era un poet mediocru, Lycon, un orator găunos, Anytos, un tăbăcar demagog.
4. Am redat astfel sintagma elenă *theū foné* echivalentă cu „demonul" socratic. Cf. *Conv. mem.*, n. 2.
5. V. *supra,* n. 4, *Conv. mem.*, 6 și 7.
6. Noutatea acestui pasaj constă în relevarea faptului că cel care a interogat oracolul despre Socrate a fost Hairefon. Cf. *Conv. mem.*, n. 30.
7. Despre Licurg și legile spartane cf. *Banchetul,* n. 37, ca și *Conv. mem.*, n. 118.
8. Privitor la relația om-zeu, sugerată aici, întîlnim un pasaj asemănător, poate un ecou, și la Lucian din Samosata: „Ce sînt zeii ? Oameni nemuritori. Ce sînt oamenii ? Zei muritori" — citat, în originalul elen, de V. Pârvan în ale sale „Memoriale".
9. Am optat aici, ținînd seama de conotațiile textului, pentru „înțelept", ca echivalent al grecescului *sofós.* Adesea acesta semnifică „învățat" — marcînd deci bivalența: știință — moralitate, caracteristică gîndirii socratice. Cf. și nota de mai jos.
10. În elină: *zetōn* kai *manthánon;* cf. în același spirit la Platon: „O viață care nu-i închinată cercetării nu merită să fie trăită (*Apologia lui Socrate,* XXVIII, 33 A).

11. Se face aluzie la aședierea Atenei, în anul 404 î.e.n., de către generalul spartan Lisandru. Cf. *Despre economie*, n. 13.
12. Gr. *paideia* („educație" — în sensul cel larg al cuvîntului), definită — cum știm — de Socrate drept „cea mai aleasă dintre preocupările omenești".
13. V. *Conv. mem.*, n. 113.
14. Socrate, spre deosebire de sofiști, subliniază mereu că el îi călăuzește pe discipolii săi „pe calea virtuții", fără să le ceară nimic. Cf. *Banchetul*, n. 3.
15. Am redat astfel termenul gr. *faidrós*, care semnifică propriu-zis : „iluminare, strălucire".
16. Cf. o afirmație asemănătoare a lui Xenofon, așa încît nu putem ști dacă a rostit-o Socrate, sau dacă i-o atribuie discipolul său. V. *Diogenes Laertios*, *op. cit.*, II, 6, 54—55.
17. „Om simplu", acest Apolodor era devotat trup și suflet lui Socrate. El exprimă aici — ca om din popor, cum nu se poate mai nimerit, „simțul dreptății rănite" (cf. Platon, *Fedru*, 2 și 66 și Plutarh, *Cato Uticensis*, 10). Unii, precum Diogenes Laertios, susțin că Socrate a rostit aceste cuvinte adresîndu-se soției sale Xantipa și nu lui Apolodor.
18. V. *supra*, n. 3.
19. Cf. și *Conv. mem.*, n. 39. Sintagma vrea să semnifice atributele complementare ale acțiunilor noastre valabile, susținеau elenii, pentru totdeauna. Expresia am bănui-o ca fiind preluată din Tucidide care vorbește despre realizări, considerate drept cîștiguri pentru eternitate : *Ktēma es aéi.*
20. Am redat astfel adv. gr. *hilarōs* (de unde : „hilar—hilaritate"), care în original este polisemantic. Am fi putut spune tot așa de bine : „cu zîmbetul pe buze", marcînd, neapărat, și ceva din ironia socratică, inimitabilă.
21. Cf. finalul dialogului — platonician (*Fedon*, 118). Xenofon adaugă însă, potrivit mentalității sale, și calificativul de „folositor", pentru a caracteriza activitatea incomparabilului său maestru. Cf. *Banchetul*, n. 23.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Arnim, H. v., *Xenophons Memorabilien und Apologie des Sokrates*, Copenhagen, 1923.

Baker, W. W., *An apologetic for Xenophon's „Memorabilia"*, C. J., XII, 1916—1917, p. 293—309.

Memorabilien. Erklaert v. Ludwig Breitenbach. Zweite Auflage. Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1857 (Comentarii foarte prețioase prin exactitatea și bogăția lor).

Burnet, J., *Greek Philosophy : Part I, Thales to Plato*, London, 1924.

Brun, J., *Socrate*, Paris, 1973.

O'Brien, M. J., *The Socratic Paradoxes and the Greek Mind*, Chapel Hill, Univ. of N. Carolina Press, 1967.

Chroust, Anton-Hermann, *Socrates. Man and Myth. The two Socratic Apologies of Xenophon.* London : Routledge & Kegan Paul, [1957].

Comarnescu, Petru, *Kalokagathon. Cercetare a corelațiilor etico-estetice în artă și în realizarea de sine.* Trad. Ruxandra Otetelișanu, București, 1946 (retipărită, 1986).

Delatte, A., *Le troisième livre des Souvenirs de Xénophon*, Liège—Paris, 1933.

Delebecque, Edouard, *Essai sur la vie de Xénophon.* Paris : C. Klincksieck, 1957.

Donlan, Walter, *The Origin of Kalós Kagathôs*, A. J. Ph., vol. 94, nr. 4, 1973, p. 365—374.

Dupréel, E., *La légende socratique et les sources de Platon*, Bruxelles, 1922.

Edelstein, E., *Xenophontisches und platonisches Bild des Sokrates*, Berlin, 1935.

Fritz, K. v., *Antisthenes und Sokrates in Xenophon's Symposion*, Rheinisches Museum, 1935, p. 19—45.

Gautier, Léopold, *La langue de Xénophon.* Thèse par .... Genève, 1911.

Gigon, O., *Sokrates, sein Bild in Dichtung und Geschichte,* Bern, 1947.

Gigon, O., *Kommentar zum 1teb Buch von Xenophons Memorabilien,* Basel, 1953 (Zweites Buch, 1956).

Gigon, O., *Xenophons Apologie des Sokrates,* „Mus. Helv.", nr. 3, 1964.

Gordon, R. M., *Socratic Definitions and Moral Neutrality,* Journal of Philosophy, 1964, p. 433—50.

Gundert, H., *Platon u. des Daimonion des Sokrates,* în Gymnasium, 1954, p. 531—31.

Guthrie, W. K. C., *Socrates,* Cambridge, 1971.

Hackforth, R., *Socrates,* în *Philosophy,* 1933, p. 259—72.

Higgins, W. E., *Xenophon the Athenian. The Problem of the Individual and the Society of the Polis,* Albany, State Univ. of New York Press, 1977.

Joél, K., *Der echte u. der Xenophontische Sokrates,* 3 vol., Berlin, 1901—1903.

Kahrstedt, U., *Meletos* (3), RE, XXIX, Halbb. (1931) 503 f.

Körte, A., *Sophron,* RE., 2 Reihe, v. Halbb. (1927), p. 1100—4.

Kraut, R., *Socrates and the State.* Princeton Univ. Press, 1984.

Luccioni, Jean, *Les idées politiques et sociales de Xénophon, Thèse* .... f. a. (Faculté des Lettres de l'Université de Paris).

Magalhaes-Vilhena, V. de, *Le problème de Socrate,* Paris, 1952.

Meier, H., *Sokrates,* Tűbingen, 1913.

Michel, Alain, *La parole et la beauté rhétorique et esthétique dans la tradition occidentale,* Paris, Les Belles Lettres, 1982.

Mondolfo, R., *Problemi del pensiero antico,* Bologna, 1936.

Mulhern, *Socrates on Knowledqe and Information,* în „Classica et Mediaevalia" (v. XXX, fasc. 1—2), Copenhague, 1969.

Nestle, W., *Vom Mythos zum Logos,* ed. 2-a, Stuttgart, 1941.

North, H., *Sophrosyne : self-knowledge and self-restraint in Greek literature,* New York, 1966.

Parke, H. W., *Chaerephon's Inquiry about Socrates,* „Classical Philology", LVI, nr. 1, 1961.

Pfleiderer, E., *Sokrates, Plato und ihre Schűler,* Tübingen, 1896.

Phillipson, C., *The Trial of Socrates* (extrase semnificative privind viața, învățăturile și personalitatea filosofului), London, 1928.

Platis, *The Accusers of Socrates. A philological study*, Athens, 1980.

Risel, J. M., *Plotinus and the Daimonion of Socrates*, în Phoenix, 1963, p. 13—24.

Ritter, C., *Sokrates*, Tűbingen, 1931.

Ross, W. D., *The Problem of Socrates*, Class. Assoc. Proceedings, 1933, p. 7—24.

Schmid, W. — Stählin, *O., Geschicte der griechischen Literatur*. I. Teil, 3 Bd. 1 Halte, Műnchen, 1940.

Snell, B., *Die Ansdrücke fűr den Begriff des Wissens*, Berlin, 1924.

Stenzel, J., *Sokrates*, RE. 2 Reihe, v. Halbb, 1927, p. 811—890.

Stevenson, C. L., *Ethics and Language*, New Haven, Yale Univ. Press, 1945.

Strycker, E. de, *Les temoignages historiques sur Socrate*, Mélanges Grégoire II, 1950, 199—230.

Stumpf, S. E., *Socrates to Sartre*, ed. II-a New York, 1975.

Taylor, A. E., *Socrates*, London, 1932.

Treu, M. *Xenophon*, RE, 2. Reihe, XVIII, Halbb., 1967, p. 1567—982.

Überweg—Praechter, *Grundriss der Gesch. der Philosophie*, ed. 13-a, Basel, 1953.

Versényi, L., *Socratic Humanism*, New Haven-London (Yale Univ. Press), 1963.

Vogel, C. J. de, *Une nouvelle interprétation du problème socratique*, *Mnemosyne*, 1951, p. 30—39.

Vogel, C. J. de, *The Present State of the Socratic Problem*, în *Phronesis*, 1955, p. 26—35.

Wankel, H., *Kalos kai agathos*. Diss. Wűrzburg, 1961.

Willamowitz—Maellendorff, U. v. *Der Glaube der Hellenen*, Berlin, 1931—32.

Winspear, A. — Silverberg, T., *Who was Socrates?* New York, Cordon Co., 1939.

Xenophon : *Erinnerungen an Sokrates*. Ins Deutsche übertragen von Iohannes Irmscher. Berlin : Akademie-Verlag, 1955.

Zeller, E., *Die Philosophie der Greichen...*, 2 Teil, 1 Abt., (Sokrates u. die Sokratiker), Ed. 5-a, Leipzig, 1922 (reed. 1963).

Adevărul : 27, 30, 113, 127, 130, 171—172, 236
Agricultură : 144 urm., 147, 180 urm.
Albina : 155, 156—157 (regina), 184
Amor : 173, 210, 212, 217 urm., 224 urm., 232—233
Aristocrația : 126
Arta : 194—197, 238 (conducerii) ; 97 (culinară) ; 219 (memorizării) ; 61—69, 114 urm. (militară) ; 37, 61, 85—87, 171 (plastică) ; 142, 20—207 (poetică) ; 65, 171 (vorbirii)
Atleți : 5, 9, 73, 78, 84, 87, 92—94, 97, 154, 203—204
Avuție : 100, 126—127, 135, 213—214 urm., 241

Bun (bine) : 4, 35, 39, 125, 132, 133, 135 urm., 152, 182 (comun)
Bunăvoie (binevoitor) : 33, 60, 66, 68, 134, 149

Cetatea (v. stat) : 41, 53, 99, 102, 103, 107, 120, 162, 168, 173, 232, 236, 241
Cîrmaci (cibernet) : 2, 6, 27, 53, 161
Concordia : 118, 127 (consens), 150
Copil : 38—40, 156, 163, 241
Coreut : 70, 72, 159, 162
Cumpătare : 7, 8, 9, 22, 82, 96—98, 120—123, 173, 240
Cunoaștere : 6, 7, 10, 13, 78—79, 82, 107—110 (de sine), 121, 123, 124—125
Curaj : 4, 81, 125—126, 240

Demagog : 13
Demiurg : 20
Democrație : 6, 109, 127
Demon : 1, 2, 21, 225, 235
Dialog : 123
Divinație : 1, 2, 129—130
Divinitate : 2, 18 sqq, 21, 25, 111, 114, 149—150, 155 urm., 168, 197, 222, 226, 235 urm.
Drept (dreptate) : 4, 11, 12, 25, 37—38, 104—110, 115, 130, 131—132, 149, 165, 177, 206, 208, 234 urm., 239, 240, 241

Echitație : 64—67, 100, 154, 168, 170—171, 174, 192
Educație : 101, 153 urm. (femeilor), 201, 238, 239, 241
Economie : 134 urm., 139 (știință), 150

Farmece : 42, 48, 92
Femeia : 142—143, 153 urm., 166, 202
Fericire (nefericire) : 25, 32, 33, 36, 44, 107, 109, 131, 133, 147, 235, 242
Filosof (v. sofist) : 7, 10, 12, 24, 103, 107, 130, 181, 198
Folos (cîștig) : 5, 99, 125, 128—129, 132, 135 urm. 153 (comun), 155, 158, 192, 194, 206, 211, 229, 231, 238, 241, 242
Frate : 40—44
Frumos (frumusețe) : 4, 26, 35, 109, 125, 152, 158, 210 urm., 220, 241

Glorie : 66, 70, 176 (laudă), 230

Inefabil : 89
Imitație : 86, 87
Ingratitudine : 37—40
Improvizație : 73, 77, 140, 179
Inteligență : 2, 20, 22, 113, 175, 194, 196
Întrecere : 43, 47, 51 (sportivă), 59, 196, 220
Înțelepciune : 6, 7, 8, 13, 19, 25 sq, 55, 82, 101—103, 106, 111, 114, 120, 121 (binele suprem), 124—125, 132, 133, 197, 198, 229, 234, 237, 242
Invidie : 83, 109, 207, 237, 241

Lașitate : 4, 126
Lege : 12, 114, 115, 117—120, 126, 130, 156, 165, 177, 237, 240 (firii)
Libertate : 5, 32, 120—123, 137, 148—149, 215, 237
Limbaj : 113, 175

Mama : 38—40
Medicina : 129
Meseriași : 55, 143 urm.
Monarhia : 126
Munca : 55—57, 58

Nebunie : 30, 33, 64, 82—83, 93, 126, 129, 192, 218

Oligarhie : 6, 12
Oracol : 2, 3, 16, 236 (Pitia), 107, 114, 237 (Delfi)

Patria : 33, 51, 74, 78, 93, 117, 144
Proporționalitate : 88, 204
Părinți : 13, 238, 241
Pietate : 4, 5, 11, 16, 21, 114, 124, 132, 133, 235, 236, 239
Plăcere : 35—37, 122 (adevărată), 132 (curată), 132, 158, 195—196, 230—238 (spirituală)
Politică : 7, 11, 12, 13, 28, 29—33
Pomicultura : 186—192
Practica : 191
Prietenie : 2, 13, 26, 36, 37, 41, 44—45, 46—54, 60, 168, 208, 216, 226

Rapsod : 103, 207
Răsplată : 145, 176
Rușine : 4, 9, 22, 27, 30, 49, 59, 93, 95, 179—180, 230, 236, 240

Sclav : 141, 211, 213, 237
Sicofant : 59, 213

Soare : 111—112, 114, 129
Sofist : 3, 26, 101, 219
Stat : 4, 31, 40, 50, 51, 61, 64—65, 68, 69, 72, 79, 101, 138, 151, 170, 213, 219
Știință : 82 (bună), 105—109, 124—125, 178

Tineri : 99—100, 238, 240
Tirania : 12, 84—85, 126, 136, 197, 214
Trîndăvie : 83

Univers (cosmos) : 3, 20, 21, 129

Viciu : 34—37, 137
Vin : 205—206, 209, 228
Virtuos : 4, 7, 8, 13, 15, 18, 51, 53, 59, 229
Virtute : 5, 6, 27, 34—37, 48, 50, 53, 59, 71—72 (străbună), 99, 103, 132, 158, 168 (calea), 202, 232, 237

INDICE DE NUME

Agamemnon : 61, 63—64
Agaton (poetul) : 230
Ahile : 228
Alcibiade : 6, 7, 8—9, 11, 12, 13
Apolodor : 92, 241
Anaxagora : 129
Anaximandru : 207
Antifon : 23 urm.
Antistene : 46, 67, 92, 198, 213 urm., 225
Anytos : 241
Aristip : 29—37, 79—81
Archedemos (om din popor) : 59
Aristarh : 54—57, 202
Aristodem (cel Mic) : 18 urm.
Asia : 31, 71
Aspasia : 53, 143
Atena (atenian) : 7, 22, 42, 54, 57, 58, 67, 68, 69—74, 92, 213, 234
Atica : 57, 70, 239
Autolycos : 198—208, 225, 231—232

Beoția (beoțieni) : 69—70, 73—74

Calias : 198 urm., 226, 233
Chairecrate : 13, 40—44
Chairefon : 13, 40—44, 237
Charicle : 10, 11
Charmide : 74—77, 77 urm., 198 urm., 225
Chebes : 92
Cheramon : 54
Cirus : 146
Cleiton (sculptor) : 87
Clinias : 210
Critias : 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13
Critobul : 46—54, 134 urm., 198 urm., 210, 225
Criton : 58—59

Delos : 66, 130
Dionysodor : 61—62
Diodor : 60
Dracon : 177

Epigene (discipol al lui S.) : 92
Epicharm : 34
Eschil (din Fliunte) : 219
Esculap : 95
Europa : 31
Eutheros : 57
Eutidem : 9, 10, 101—110, 111—114, 120—123, 123—136
Filip (măscărici) : 199 urm., 217

Ganimede : 229
Glaucon : 74—77
Gorgias : 198
Grecia : 35, 74, 231

Heracle : 34—37, 229
Hermogene : 13, 60, 131—132, 198 urm., 207, 208, 216, 225, 234 urm.
Hesiod : 34
Hipias (din Elis) : 115—120
Homer : 19, 48, 61, 63—64, 127, 206, 209, 216, 229

Ischomah : 152 urm.

Lamprocle (fiul mai mare al lui Socrate) : 37
Licon : 201 urm., 207, 232—233
Licurg : 117, 237

Meletos : 115, 131, 236, 238—239

Nicomachide : 67—69
Nikeratos : 46, 198, 201, 206—207, 208, 209—210, 225
Nikias : 46, 168 (străinul)

Palamede : 109, 240
Parasios (pictor) : 86
Pausanias : 230
Pericle : 11, 12, 48—49 : (fiul) 69, 231
Persia : 74, 177
Platon : 74
Policlet : 19
Pontul Euxin : 194
Procrust : 32
Prodicos : 34—37, 198, 219
Protagoras : 198

Sciți : 31, 81—82
Scilla : 52
Simmias : 13, 92
Sirene : 48, 52
Socrate (autocaracterizări) : 168, 203—204, 207, 211, 218, 220—221, 222, 224 urm., 235—236, 237, 239—240
Sofocle : 19
Solon : 177
Sparta (spartani ; lacedemonieni) : 15, 72, 231, 237
Stesimbrotos : 207

Tantal : 197
Temistocle : 49, 74, 101, 231
Theodoros : 103
Theodote : 89—92
Teognis : 8, 201
Traci : 81—82

Ulise : 18, 48, 127, 240

Xantipa : 202

Zeuxis : 19, 166

CUPRINS

PREFAȚĂ V

CONVORBIRI MEMORABILE 1

CARTEA I 1
CARTEA A II-A 29
CARTEA A III-A 61
CARTEA A IV-A 99

DESPRE ECONOMIE 134

BANCHETUL 198

APOLOGIA 234

Note și comentarii 243
Bibliografie selectivă 263
Indice de materii 266
Indice de nume 269

Lector : RADU SĂNDULESCU

Tehnoredactor : ELENA DINULESCU

Bun de tipar : 17 mai 1987.
Coli de tipar : 18,25

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
BUCUREȘTI

CLUB COLECȚIA Povestiri ȘTIINȚIFICO-FANTASTICE

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026